Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску — 4 номери на рік

Том 33, № 1
2026

Харків
«Право»
2026

УДК 34
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 25 березня 2026 р.)

Науковий юридичний журнал
«Вісник Національної академії правових наук України» внесено до:
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 24 лютого 2025 р. № 349)
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30–02413
(рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 21 грудня 2023 р. № 1799)
Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща) (з 2016 р.)

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2026. – Т. 33, № 1. – 392 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:
Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск
В. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Григорія Сковороди, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© Національна академія правових наук України, 2026

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993
Periodicity — 4 issues per year

Volume 33, Issue 1
2026

Kharkiv
«Pravo»
2026

UDC 34
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

Recommended for publication by the academic Council
Yaroslav Mudryi National Law University
(Protocol No. 11 dated 25 March 2026)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine is included in:
List of specialized scientific publications of Ukraine on legal sciences
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated February 24, 2025 No. 349)
Register of entities in the field of print media – Media identifier R30–02413
(decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting
dated December 21, 2023 No. 1799)
International scientometric database
Index Copernicus International (Poland) (since 2016)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: V. Zhuravel et al. – Kharkiv : Pravo, 2025. – Vol. 33, № 1. – 392 p.

The founders:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of
V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Hryhoriia Skovorody St., National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© 2026 National Academy of Legal Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Бандурка Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова наукової ради) (Національна академія правових наук України, Україна)

Борисов Вячеслав Іванович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Барабаш Юрій Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Баулін Юрій Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Борисова Валентина Іванівна – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гаращук Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Комаров Вячеслав Васильович – кандидат юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кохановська Олена Велеонінівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Крупчан Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна)

Кучерявенко Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Лемак Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Максимов Сергій Іванович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Орлюк Олена Павлівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна)

Пилипчук Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна);

Прилипко Сергій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Університет економіки та права «Крок», Україна)

Святоцький Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна)

Селіванов Анатолій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

Серьогіна Світлана Григорівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна)

Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Тихий Володимир Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Журавель Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, президент (Національна академія правових наук України, Україна)

Заступник головного редактора

Кузнєцова Наталія Семенівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, помічник ректора (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Національні члени редакційної колегії

Батиргареєва Владислава Станіславівна – доктор юридичних наук, професор, директор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Буханевич Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, державний секретар (Міністерство юстиції України, Україна)

Великанова Марина Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гетьман Анатолій Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, ректор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний учений секретар (Національна академія правових наук України, Україна)

Гиляка Олег Сергійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, перший заступник головного ученого секретаря – начальник управління стратегічного розвитку (Національна академія правових наук України, Україна)

Гриняк Андрій Богданович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора з наукової роботи (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гусаров Костянтин Володимирович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гуторова Наталія Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна)

Джабраїлов Руслан Аятшахович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», Україна)

Капліна Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, завідувач кафедри кримінального процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кот Олексій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, директор (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Лук'янов Дмитро Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, член Вищої ради правосуддя (Вища рада правосуддя, Україна)

Мерник Анастасія Муслімівна – доктор юридичних наук, доцент, член-кореспондент НАПрН України, доцент кафедри теорії та історії права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Музика-Стефанчук Оксана Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри фінансового права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Оніщенко Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Петришин Олександр Віталійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, суддя (Конституційний Суд України, Україна)

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна)

Шевчук Віктор Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Шепітько Валерій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Іноземні члени редакційної колегії

Батлер Вільям Елліотт – доктор права, професор, професор (Школа права ім. Дікінсона Університету штату Пенсильванія, США)

Варга Чаба– доктор юридичних наук, професор, професор (Інститут правових досліджень Угорської академії наук, Угорщина);

Давуліс Томас – доктор права, професор, керівник (Центр трудового права кафедри приватного права юридичного факультету Вільнюського університету, Литва)

Карагусов Фархад Сергійович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан)

Матюльєне Снєголе – доктор соціальних наук (Право, S01), професор, професор (Інститут соціальної безпеки Академії громадської безпеки Університету Миколаса Ромеріса, Литва)

Юрка Раймундас – доктор філософії, професор, професор (Юридичний факультет Інституту кримінального права та процесу Університету Миколаса Ромеріса, Литва).

SCIENTIFIC COUNCIL

Oleksandr Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Orliyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine)

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine)

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine («KROK» University, Ukraine)

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine)

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Assistant to the Rector (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

National Members of the Editorial Board

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor, Director (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Bukhanevych – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Secretary of State (Ministry of Justice of Ukraine, Ukraine)

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Professor, Head of the Private Law Research Department (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Rector (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Scientific Secretary (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleh Hyliaka – Candidate of Law, Senior Researcher, First Deputy chief academic secretary – Head of the Strategic development department (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Konstiantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Civil Justice and Advocacy (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Ruslan Dzhabrailov – Doctor of Law, Professor, Deputy Director for Scientific Work (State organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Criminal Procedure (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member of the High Council of Justice (High Council of Justice, Ukraine);

Anastasiia Mernyk – Doctor of Law, Associate Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Associate Professor of the Department of Theory and History of Law (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Oksana Muzyka-Stefanchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Financial Law (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Natalia Onishchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Judge (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Galiya Chanysheva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law and Social Security Law (National University «Odesa Legal Academy», Ukraine)

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Foreign Members of the Editorial Board

William Butler – Doctor of Law, Professor, Professor (Dickinson School of Law Pennsylvania State University, USA)

Csaba Varga– Doctor of Law, Professor, Professor (Institute for Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Tomas Davulis– Doctor Iuris, Professor, Head (Center for Labour Law Department of Private Law Vilnius University Faculty of Law, Lithuania)

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Fellow (Institute of Private Law of Caspian University, Republic of Kazakhstan)

Snieguolė Matulienė – Doctor of Social Sciences (Law, S01), Professor, Professor (Institute of Societal Security Academy of Public Security, Mykolas Romeris University, Lithuania)

Raimundas Jurka – Phd, Professor, Professor (Criminal Law and Proctdure Instite Law School of Mykolas Romeris University, Lithuania).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

МЕРНИК А. М.
Феномен цифрової реальності: трансформація людської ідентичності у постгуманістичну епоху 17

САМБОР М. А.
Досвід законопроєктної діяльності Верховної Ради України з урегулювання здійснення права на свободу мирних зібрань 31

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

СИНЄГУБОВ О. В.
Концептуалізація «цифрових прав» та здійснення прав дітей у цифровому середовищі в контексті цифрового конституціоналізму 53

ЯРМИШ О. Н., ГРЕЧЕНКО В. А.
Світла в кінці тунелю не видно… (стан боротьби з пияцтвом і алкоголізмом в УРСР у 1970-ті роки) 96

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

ЛЕВЧЕНКО К. Б.
Гендерна складова євроінтеграційної діяльності: історико-правовий аналіз 111

ШРАММ Г.-Й., ПАШКОВ В. М.
Методологія права в системі підготовки правознавців: досвід ФРН 132

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

КУЧЕРЯВЕНКО М. П.
До питання передумов виділення та структурування податкового права як окремої галузі 154

СКРИПНЮК О. В., БЕЗЗУБОВ Д. О.
Аксіоматика в адміністративному праві України: концепція прикладного формалізму в публічному управлінні 166

ЗАЙКІНА Г. М.
Формування правового підґрунтя цифровізації органів прокуратури та правоохоронних органів України в контексті адміністративного права 180

ПИЛЮГА Л. В.
Законодавчі засади здійснення публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства 197

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

ВІННИК О. М., ВЕЛИКАНОВА М. М.
Ризики цифровізації та партнерства: правовий аспект..... 220

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ТУЛЯКОВ В. О., САВІНОВА Н. А.
Обізнаність моряка про санкційний статус судна як елемент суб'єктивної сторони складу злочину: аналіз кейсу танкера «Marinera» 239

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А.
Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду: перехід від формальної законності до процесуальної доброчесності 267

ШУМИЛО М. Є., ГМИРКО В. П., НЕДІЛЬКО Я. В.
Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду: тернистий шлях від формальної до правової законності 303

БАРАННІК Р. В.
Оцінні поняття в кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації 324

БІЛА В. Р., ШЕПТУХОВСЬКИЙ С. Є.
Теоретичні засади застосовування доктринальних винятків із правил недопустимості до висновку судового експерта 341

ВОЛОБУЄВ А. Ф.
Криміналістичне вчення про особу злочинця в міждисциплінарному вимірі 358

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ПРОЦЬ А.-Я. С.
Православна традиція та права людини четвертого покоління- 370

CONTENTS

LEGAL THEORY AND METHODOLOGY

MERNYK A. M.
The Phenomenon of Digital Reality: the Transformation of Human Identity into the Posthumanist Era 17

SAMBOR M. A.
Experience of Legislative Activities of the Verhovna Rada of Ukraine on Regulating the Exercise of the Right to Freedom of Peaceful Assembly 31

CONSTITUTIONAL LAW. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STATESHIP

SINEGUBOV O. V.
Conceptualising «Digital Rights» and the Exercise of Children's Rights in the Digital Environment in the Context of Digital Constitutionalism 53

YARMYSH O. N., GRECHENKO V. A.
The State of the Fight Against Drunkness and Alcoholism in the Ukrainian SSR (during 1970s) 96

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW. EUROPEAN INTEGRATION

LEVCHENKO K. B.
Gender Component of European Integration Activities: Historical and Legal Analysis 111

SCHRAMM H.-J., PASHKOV V. M.
Methodology of Law in the System of Training of Lawyers: the Experience of Germany 132

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

KUCHERIAVENKO M. P.
On the Issue of the Prerequisites for the Identification And Structuring of Tax Law as an Independent Branch 154

SKRYPNIUK O. V., BEZZUBOV D. O.
Axiomatics in the Administrative Law of Ukraine: the Concept of Applied Formalism in Public Administration 166

ZAIKINA H. M.
Forming the Legal Basis for the Digitalization of the Activities of the Prosecutor's Office and Law Enforcement Agencies of Ukraine in the Context of Administrative Law 180

PYLIUHA L. V.
Legislative Principles for Public Procurement of Medicinal Products in the Conditions of Digitization (Digitisation) of Society 197

PROBLEMS OF PRIVATE LAW

VINNYK O. M., VELYKANOVA M. M.
Risks of Digitalization and Partnership: Legal Aspects 220

CRIMINAL LIABILITY

TULIAKOV V. O., SAVINOVA N. A.
Seafarer's Awareness of the Sanction Status of the Vessel as an Element of the Subjective Side of the Corpus Delicti: Analysis of the «Marinera» Tanker Case 239

PROBLEMS OF PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME

POHORETSKYI M. A.
Admissibility of Evidence in the Practice of the Criminal Cassation Court Within the Supreme Court: the Tran 267

SHUMYLO M. Ye., HMYRKO V. P., NEDILKO Y. V.
Admissibility of Evidence in the Practice of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court: a Thorny Path from Formal to Legal Certainty 303

BARANNIK R. V.
Evaluative Concepts in Criminal Proceedings and ECHR Standards: Interpretation Methodology and Institutional Mechanisms of Implementation 324

BILA V. R., SHEPTUKHOVSKYI S. Ye.
Theoretical Grounds for Applying Doctrinal Exceptions to the Rules of Inadmissibility to a Forensic Expert's Opinion 341

VOLOBUIEV A. F.
Criminalistics Theory of the Personality of a Criminal in an Interdisciplinary Dimension 358

A WORD YOUNG SCIENTISTS

PROTS A.-Y. S.
The Orthodox Tradition and Fourth-Generation Human Rights 370

УДК 342.1
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-17

Анастасія Муслімівна Мерник
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Сектор теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

ФЕНОМЕН ЦИФРОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮДСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПОСТГУМАНІСТИЧНУ ЕПОХУ

Анотація. *У статті висвітлено вплив цифрової реальності на трансформацію людської ідентичності в постгуманістичну епоху. Наголошується на тому, що цифрова реальність стала невід'ємною частиною повсякденного життя, перетворившись із інструмента комунікації на глобальний соціокультурний простір, у якому людина мислить, взаємодіє, працює та формує власну ідентичність. У цих умовах традиційні уявлення про людину, її природу, можливості й межі зазнають суттєвих трансформацій, а сам феномен людської суб'єктивності постає в новому вимірі. У рамках статті ставиться ціль продемонструвати як у цифровій реальності формуються нові форми соціальних зв'язків і моделей поведінки. Люди взаємодіють між собою через соціальні мережі, онлайн-спільноти та цифрові платформи, що часто замінюють традиційні форми соціальної комунікації. Це створює нову структуру соціальності, в якій географічні межі фізичного простору відчутно розширюються. Таким чином, цифрова реальність породжує глобальну мережеву культуру, що формує нові норми, моральні орієнтири, комунікативні практики та форми самовираження. Демонструється трансформація людської ідентичності під впливом цифрових технологій. Так, цифрове середовище не лише змінює спосіб мислення, поведінку чи спілкування людей – воно впливає на фундаментальні характеристики особистості, формує нові моделі самосприйняття та соціальної самоідентифікації. Ідентичність людини поступово стає багатовимірною, поділеною між фізичною та цифровою сферами. У віртуальному просторі індивід може створювати власні образи – аватари, профілі, цифрові ролі, які не завжди збігаються з реальним «я». Такі цифрові проєкції дозволяють людині вільніше експериментувати з поведінкою, стилем, соціальними статусами, формами самовираження. Це відкриває нові можливості для*

розвитку особистості та виникнення внутрішніх суперечностей між реальним і віртуальним образом. За результатом дослідження зроблено висновок, що концепція постгуманізму ставить під сумнів класичне розуміння людської природи, наголошуючи на тісному переплетенні людини з технологіями. У центрі постгуманістичної думки – ідея розширеної людяності, в межах якої межа між біологічним і технічним стає все менш виразною. Це спричиняє переосмислення ролі тіла, свідомості та інтелекту, а також ставить нові етичні та філософські питання щодо автономії, свободи волі та відповідальності в умовах злиття людини й машини. Цифрова епоха відкриває широкі можливості для саморозвитку, творчості та глобальної взаємодії, але водночас потає джерелом значних викликів. Інформаційне перевантаження, алгоритмічний вплив, цифрові залежності та розмиття меж між реальним і віртуальним становлять ризики для психічної цілісності особистості. Майбутній розвиток залежить від здатності суспільства формувати культуру відповідального використання технологій, а також від вміння людини підтримувати баланс між технічними можливостями та збереженням власної автентичності.

Ключові слова: *цифрова реальність; постгуманістична епоха; людська ідентичність; соціальна комунікація; фізичний простір; цифрові технології; персональні дані.*

Anastasiia M. Mernyk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Sector Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

THE PHENOMENON OF DIGITAL REALITY: THE TRANSFORMATION OF HUMAN IDENTITY INTO THE POSTHUMANIST ERA

Abstract. *The article highlights the impact of digital reality on the transformation of human identity in the posthumanist era. It is emphasized that digital reality has become an integral part of everyday life, transforming from a communication tool into a global socio-cultural space in which a person thinks, interacts, works and forms his own identity. In these conditions, traditional ideas about a person, his nature, possibilities and limits undergo significant transformations, and the phenomenon of human subjectivity itself appears in a new dimension. The article aims to demonstrate how new forms of social connections and behavioral patterns are formed in digital reality. People interact with each other through social networks, online communities, and digital platforms, which often replace traditional forms of social communication. This creates a new structure of sociality in which the geographical boundaries of physical space are*

significantly expanded. Thus, digital reality gives rise to a global network culture that forms new norms, moral guidelines, communicative practices, and forms of self-expression. The transformation of human identity under the influence of digital technologies is demonstrated. Thus, the digital environment not only changes the way people think, behave or communicate – it affects the fundamental characteristics of the personality, forms new models of self-perception and social self-identification. Human identity is gradually becoming multidimensional, divided between the physical and digital spheres. In the virtual space, an individual can create their own images – avatars, profiles, digital roles, which do not always coincide with the real «I». Such digital projections allow a person to experiment more freely with behavior, style, social statuses, forms of self-expression. This opens up new opportunities for personality development and the emergence of internal contradictions between the real and virtual image. The study concludes that the concept of posthumanism questions the classical understanding of human nature, emphasizing the close intertwining of man with technology. At the heart of posthumanist thought is the idea of an expanded humanity, within which the boundary between the biological and the technical becomes less and less distinct. This leads to a rethinking of the role of the body, consciousness and intellect, and also raises new ethical and philosophical questions about autonomy, free will and responsibility in the conditions of the merger of man and machine. The digital age opens up wide opportunities for self-development, creativity and global interaction, but at the same time it is a source of significant challenges. Information overload, algorithmic influence, digital dependencies and the blurring of the boundaries between the real and the virtual pose risks to the mental integrity of the individual. Future development depends on the ability of society to form a culture of responsible use of technology, as well as on the ability of a person to maintain a balance between technical capabilities and preserving his own authenticity.

Keywords: *digital reality; posthumanist era; human identity; social communication; physical space; digital technologies; personal data.*

ВСТУП

Сучасний світ переживає безпрецедентні зміни, спричинені стрімким розвитком цифрових технологій, інформативних систем і штучного інтелекту. Цифрова реальність стала невід'ємною частиною повсякденного життя, перетворившись із інструмента комунікації на глобальний соціокультурний простір, у якому людина мислить, взаємодіє, працює та формує власну ідентичність. У цих умовах традиційні уявлення про людину, її природу, можливості й межі зазнають суттєвих трансформацій, а сам феномен людської суб'єктивності постає в новому вимірі.

Поява та поширення віртуальних середовищ, соціальних мереж, цифрових технологій спричиняють переосмислення поняття ідентичності, яка стає багатошаровою, динамічною й технологічно опосередкованою. Людина поступово переходить від статичної, традиційної самоідентичності до гнучкої та «розширеної» ідентичності, яку значною мірою формують алгоритм, цифрові платформи та нові моделі соціальної взаємодії.

У цьому контексті постгуманізм – інтелектуальний напрям, що кидає виклик класичним уявленням про автономність і унікальність людської природи-набуває особливого значення. Він дає можливість осмислити зміни, що відбуваються

в стосунках між людиною та технологіями, та окреслити перспективи подальшої еволюції особистості в умовах цифровізації.

Дослідження феномену цифрової реальності та його впливу на людську ідентичність є актуальним і необхідним, адже в цифрову епоху формується нова соціальна реальність, що визначає майбутнє людства. Саме тому комплексний аналіз трансформацій, викликів і можливостей, пов'язаних із процесами постгуманізації, має важливе теоретичне й практичне значення для розуміння розвитку сучасної цивілізації.

Окремі аспекти засобів медіа в умовах війни розглянуті в роботах Р. Юсте, С. Гоеринг та інші [1], А. Семененко [5], М. Калганов [6], О. Баранов [7] та ін.

Сучасні існуючі етичні принципи, які діють у сфері регулювання безпеки використання нейротехнологій для самосвідомості та волі людини викладені в деяких міжнародних документах, багато з яких не мають обов'язковості з позиції формальної визначеності. До них належить: Гельсінкська декларація, в якій викладена заява про етичні принципи, проголошена в 1964 році для медичних досліджень за участю людей [2]; звіт Бельмонта від 1979 року, в якому проголошена заява, розроблена Національною комісією США із захисту людей-суб'єктів біомедичних та поведінкових досліджень [3]; заява про принципи застереження щодо штучного інтелекту (ШІ) в Асіломарі, опублікована в 2017 році та підписана, серед інших, бізнес-лідерами та дослідниками ШІ [4].

Так, Р. Юсте зі співаторами в роботі «Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI» висвітлюють ті небезпеки, які сучасні нейротехнології спричиняють для самосвідомості та волі людини. Вони виходять із того, що техніки взаємодії мозку з цифровими системами більше не є уявною можливістю, а впроваджуються в медичні, комунікаційні та суспільні практики. У зв'язку з цим постає перший важливий виклик ментальній конфіденційності. На відміну від звичайних персональних даних, нейронні сигнали вміщують глибинні компоненти психічної діяльності: настрої, наміри, відгуки, несвідомі спонукання. Їх зчитування чи осягнення без згоди особи підриває основний принцип індивідуальної автономії та ставить під сумнів класичну правову модель приватності, збудовану на контролі над явними та матеріально зафіксованими вчинками.

Другий аспект, на якому акцентують науковці, – це потреба гарантування мисленнєвої свободи. Нейроінтерфейси здатні не лише подавати відомості, а й змінювати внутрішні стани особи, емоції, мотиваційні системи й навіть обставини ухвалення рішень. За таких умов виникає загроза зовнішнього втручання в сферу свідомості, що містить вихід за межі будь-якої традиційної правової категорії, оскільки право історично оберігало тіло, а не роздуми. Це напряму підтверджує думку про зміну поглядів щодо людської автономії, яка вже не може спиратися лише на біологічну єство.

Третім етичним пріоритетом, виділеним у роботі авторів, є збереження психічної послідовності індивіда. Якщо нейротехнології можуть коригувати емоційний профіль чи моделі поведінки особи, виникає питання правової ідентичності:

чи лишається така особа тією ж самою в юридичному сенсі? Цей погляд безпосередньо відображає загальну проблему, описану раніше: цифрові й біотехнологічні втручання створюють імовірність розриву чи фрагментації свого власного «Я», що суперечить усталеним юридичним уявленням про суб'єктність, відповідальність та стійкість наміру.

Четвертий пріоритет пов'язаний із загрозою комерціалізації нейроданих. Володіння розумовою інформацією може стати новою формою суспільної влади. Якщо фірми матимуть змогу накопичувати, аналізувати чи передбачати діяльність особистості на підставі її нейронних зразків, це утворює ситуацію нерівності, яку жодна чинна правова система поки що не в змозі впорядкувати. Такий підхід відображає ширшу проблему, типову для постгуманістичної доби: швидкість технологічного розвитку значно випереджає формування регуляторних засобів, що мають забезпечити захист людської автономії й ідентичності.

Отже, сучасні нейротехнології руйнують усталені погляди про сталість і єдність особистості, а перехід до цифрової дійсності змінює саму структуру людського «Я», ставлячи перед правом потребу переосмислення таких основних понять, як приватність, автономія, суб'єктність та відповідальність. У цьому аспекті питання збереження людської ідентичності набуває не лише філософського, але й виразно юридичного характеру, що вимагає оновлення регуляторних підходів відповідно до викликів постгуманістичної епохи.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні методи наукового пізнання, що застосовуються в багатьох науках (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовується на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості цифрової реальності як нового соціокультурного простору. Порівняльний аналіз надав можливість виявити розбіжності між фізичною та цифровою реальністю. Цифрова реальність не заперечує існування фізичного світу, проте істотно його трансформує. Її сутність є гібридною, оскільки вона поєднує матеріальні елементи – людське тіло, технічні пристрої, біологічні процеси – з нематеріальними компонентами, такими як дані, алгоритмічний код, віртуальні моделі та символічні образи.

За допомогою методу узагальнення виділено фактори, які дозволяють подолати сучасні виклики цифрової реальності для захисту персональних даних людини. Розвиток цифрової реальності породжує низку важливих етичних викликів, які потребують глибокого аналізу та відповідального врегулювання. Одним із ключових є питання захисту приватності та персональних даних. Постійне зростання обсягів інформації, що збирається й обробляється цифровими системами, створює

ризики втрати конфіденційності та небажаного втручання в особисте життя людини.

Метод дедукції надав можливість на основі доктринальних поглядів науковців вивести загальний висновок щодо впливу цифрового простору на інфраструктуру суспільного життя. Так, цифровий простір стає платформою для розвитку економічних і політичних процесів, змінюючи характер виробництва, споживання інформації та прийняття рішень. Онлайн-робота, електронне урядування, цифрові фінансові системи та алгоритмічне управління становлять нову інфраструктуру суспільного життя. Через це цифрова реальність впливає не лише на побут, а й на ціннісні орієнтації людини, формуючи нові уявлення про свободу, приватність, відповідальність та соціальну участь.

Індуктивний метод надав можливість одержати загальний висновок щодо необхідності збереження унікальності людини попри значні еволюційні впливи сучасних технологій на неї. У такому середовищі, де фізичний і цифровий світи переплітаються, створюючи змінені умови існування та діяльності, людина одночасно присутня як у реальному просторі, так і у віртуальному вимірі. Цифрова реальність стає ключовим чинником формування ідентичності сучасної людини. Інтернет-образи, аватари, соціальні профілі, алгоритмічні рекомендації – усе це впливає на самосприйняття та соціальне позиціонування індивіда. Але, попри це, віртуальні стандарти не повинні конструювати власну ідентичність людини відповідно до очікувань цифрового суспільства. Власні внутрішні цінності мають залишатися орієнтиром у внутрішній ідентифікації людини.

У статті застосовувалися також і спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час викладення термінологічного апарату цієї роботи, а саме при з'ясуванні змісту категорій «цифрова трансформація».

Як нормативна база в статті використовуються: Гельсінкська декларація, в якій викладена заява про етичні принципи, проголошена в 1964 році для медичних досліджень за участю людей [2]; звіт Бельмонта від 1979 року, в якому проголошена заява, розроблена Національною комісією США із захисту людей-суб'єктів біомедичних та поведінкових досліджень [3]; заява про принципи застереження щодо штучного інтелекту (ШІ) в Асіломарі, опублікована в 2017 році та підписана, серед інших, бізнес-лідерами та дослідниками ШІ [4]. Також у статті використовуються доктринальні джерела, що розкривають різні аспекти впливу цифрової реальності на трансформацію людської ідентичності в постгуманістичну епоху.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Цифрова реальність як новий соціокультурний простір

Цифрова реальність не заперечує існування фізичного світу, проте істотно його трансформує. Її сутність є гібридною, оскільки вона поєднує матеріальні елементи – людське тіло, технічні пристрої, біологічні процеси – з нематеріальними компонентами, такими як дані, алгоритмічний код, віртуальні моделі та симво-

лічні образи. Завдяки повсюдному поширенню інформаційно-комунікаційних технологій, систем штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, біометричних інструментів і «розумного» середовища, формується новий тип просторово-часової організації, у межах якої людський суб'єкт взаємодіє з оточенням [5, с. 103].

Розвиток цифрової реальності породжує низку важливих етичних викликів, які потребують глибокого аналізу та відповідального врегулювання. Одним із ключових є питання захисту приватності та персональних даних. Постійне зростання обсягів інформації, що збирається й обробляється цифровими системами, створює ризики втрати конфіденційності та небажаного втручання в особисте життя людини. Не менш актуальною є й проблема етичного використання технологій віртуальної та доповненої реальності. Зокрема, застосування VR-технологій у розважальній індустрії та відеоіграх може мати негативний вплив на психоемоційний стан, соціальну поведінку та розвиток дітей і підлітків. У зв'язку з цим формування чітких етичних норм і правил, а також розробка ефективних механізмів контролю за використанням цифрових технологій є необхідними умовами безпечного та відповідального розвитку цифрової реальності в сучасному суспільстві [6, с. 13].

У такому середовищі фізичний і цифровий світи переплітаються, створюючи змінені умови існування та діяльності, в яких людина одночасно присутня як у реальному просторі, так і у віртуальному вимірі.

Цифрова реальність як новий соціокультурний простір – це складне, багаторівневе явище, яке радикально змінює способи існування людини, її взаємодію з навколишнім світом та процеси соціальної комунікації. Сучасні інформаційні технології створили новий пласт буття, в якому реальне та віртуальне існують паралельно й нерозривно переплітаються між собою. Цифрове середовище перестало бути лише інструментом чи засобом комунікації – воно стало повноцінним простором життя, праці, творчості, освіти, політики та культури.

У цифровій реальності формуються нові форми соціальних зв'язків і моделей поведінки. Люди взаємодіють між собою через соціальні мережі, онлайн-спільноти та цифрові платформи, що часто замінюють традиційні форми соціальної комунікації. Це створює нову структуру соціальності, в якій географічні межі фізичного простору здатно розширюються. Таким чином, цифрова реальність породжує глобальну мережеву культуру, що формує нові норми, моральні орієнтири, комунікативні практики та форми самовираження.

Крім того, цифровий простір стає платформою для розвитку економічних і політичних процесів, змінюючи характер виробництва, споживання інформації та прийняття рішень. Онлайн-робота, електронне урядування, цифрові фінансові системи та алгоритмічне управління становлять нову інфраструктуру суспільного життя. Через це цифрова реальність впливає не лише на побут, а й на ціннісні орієнтації людини, формуючи нові уявлення про свободу, приватність, відповідальність та соціальну участь.

У цьому новому просторі також відбувається трансформація культурних практик. Мистецтво, освіта, масова культура все більше переміщуються у віртуальний вимір, що веде до появи нових жанрів, форматів і способів створення та поширення культурного продукту. Цифрова реальність відкриває безліч можливостей для творчості й інновацій, але водночас створює виклики, пов'язані з інформаційним перевантаженням, розмиттям автентичності культурних форм і втратою фізичної взаємодії.

Зрештою, цифрова реальність стає ключовим чинником формування ідентичності сучасної людини. Інтернет-образи, аватари, соціальні профілі, алгоритмічні рекомендації – усе це впливає на самосприйняття та соціальне позиціонування індивіда. Людина в цифровому світі змушена постійно адаптуватися до швидких технологічних змін, що потребує розвитку цифрової грамотності, критичного мислення та здатності орієнтуватися в інформаційному середовищі.

Цифровізація постає не просто як модернізація технічних засобів чи впровадження новітніх технологій, а як глибокий і багатовимірний процес, що охоплює практично всі сфери суспільного життя. Вона потребує не лише доступу до сучасних цифрових інструментів, автоматизованих систем чи інтелектуальних платформ, а й системного переосмислення підходів до управління, організації роботи, комунікації та регулювання.

З одного боку, цифровізація вимагає впровадження високотехнологічних рішень – штучного інтелекту, великих даних, хмарних сервісів, кіберзахисту, автоматизованих систем управління тощо. Однак сама по собі технологія не гарантує ефективних результатів. Для того щоб цифрова інфраструктура працювала стабільно та відповідала потребам суспільства, необхідно створити комплекс стратегічних основ, які визначатимуть напрямок цифрового розвитку держави й окремих інституцій.

З іншого боку, цифровізація потребує глибоких законодавчих змін. Необхідне оновлення нормативно-правової бази, що регулює обіг даних, захист персональної інформації, кібербезпеку, цифрові послуги, електронне врядування, електронну комерцію та інші суміжні сфери. Законодавство має встигати за стрімким розвитком технологій, щоб не лише забезпечити правовий за стрімким розвитком технологій та правовий порядок, а й створити умови для інновацій та захисту прав громадян у цифровому середовищі.

Таким чином, цифровізація – це інтегральним процес, що поєднує технічний, стратегічний та правовий виміри. Тільки гармонійне поєднання технологічних інновацій із продуманою державної політикою і сучасним законодавством дозволяє забезпечити сталий, безпечний та ефективний цифровий розвиток.

У сучасному світі взаємодія людини з технологіями досягла такого рівня, що вже неможливо говорити про них як про окремі, ізольовані елементи. Технологічні системи поступово проникають у всі сфери людського життя – від побуту й освіти до професійної діяльності, медицини, комунікації та самовираження. У результаті людина перестає бути лише користувачем цифрових інструментів

і перетворюється на елемент широкої техноекосистеми, в якій її повсякденність, соціальні практики та навіть тілесність зазнають істотних змін.

Таке проникнення технологій призводить до появи феномену «вбудованої» людини – суб'єкта, що функціонує в світі, де цифрові пристрої, алгоритми та інформаційні потоки стають природним продовженням його здібностей. Смартфони, носимі гаджети, біометричні сенсори, системи цифрової ідентифікації, імплатни, нейроінтерфейси – усе це формує новий спосіб існування, в якому взаємодія між біологічним тілом і штучними елементами стає безперервною.

У таких умовах поступово стираються кордони між фізичною та цифровою реальністю. Віртуальні простори набувають статусу повноцінного середовища, в якому людина працює, створює, навчається, комунікує й реалізує себе. Біологічні процеси нерідко доповнюються або контролюються технологічними механізмами, а особисті й соціальні ідентичності формується під впливом цифрових платформ, алгоритмів і інформаційних сигналів.

Отже, у цифрову епоху людина дедалі більше інтегрується в єдиний технологічний контур, стаючи невід'ємним елементом складної цифрової екосистеми. У цій системі межі між природним і штучним, матеріальним і нематеріальним, тілесним і кодовим поступово втрачають чіткість, формуючи нову, гібридну форму людського існування.

Таким чином, цифрова реальність постає як новий, автономний і водночас взаємопов'язаний із традиційною реальністю соціокультурний простір, який суттєво трансформує структуру сучасного суспільства, характер людських взаємин та уявлення про саму природу людського існування.

2.2. Трансформація людської ідентичності під впливом цифрових технологій

Трансформація людської ідентичності під впливом цифрових технологій є одним із найбільш значущим і водночас складним процесів сучасної епохи. Цифрове середовище не лише змінює спосіб мислення, поведінку чи спілкування людей – воно впливає на фундаментальні характеристики особистості, формує нові моделі самосприйняття та соціальної самоідентифікації.

Ідентичність людини поступово стає багатовимірною, поділеною між фізичною та цифровою сферами. У віртуальному просторі індивід може створювати власні образи – аватари, профілі, цифрові ролі, які не завжди збігаються з реальним «я». Такі цифрові проєкції дозволяють людині вільніше експериментувати з поведінкою, стилем, соціальними статусами, формами самовираження. Це відкриває нові можливості для розвитку особистості та виникнення внутрішніх суперечностей між реальним і віртуальним образом.

Важливою ознакою цифрової трансформації є те, що особистість перебуває під постійним впливом цифрового середовища, алгоритмів та інформаційних потоків. Соціальні мережі, реклами, рекомендаційні системи формують інформаційні «бульбашки», підлаштовуючи контент під індивідуальні вподобання. Це не

лише впливає на світогляд людини, але й поступово моделює її цінностей, уявлення про нормальність, престиж, успіх, формуючи новий тип ідентичності – «алгоритмічну», коли цифрові системи стають одним із головних чинників визначення соціального «я».

Ключовим елементом трансформації ідентичності є зміна способів соціальної взаємодії. В умовах цифровізації людина дедалі більше спілкується за допомогою технічних медіаторів – смартфонів, платформ, месенджерів, віртуальних спільнот. Унаслідок цього емоційні, поведінкові та комунікативні характеристики особистості набувають нових рис: з'являється залежність від лайків та соціального схвалення, тенденція до створення «ідеалізованих образів», феномен цифрової тривожності та страху соціальної відстороненості. Під впливом віртуальних стандартів людина нерідко конструює власну ідентичність відповідно до очікувань цифрового суспільства, а не власних внутрішніх цінностей.

Цифрові технології також змінюють тілесність як важливу складову ідентичності. В епоху доповненої реальності, смарт-пристроїв, біометричних систем і штучного інтелекту людина дедалі частіше осмислює своє тіло через призму технологічних можливостей та обмежень. З'являється тенденція «кібернетичного розширення» особистості – інтеграція технологій у повсякденне життя змінює уявлення про межі людського організму, роблячи тіло частиною великої цифрової інфраструктури.

Окрему увагу привертає питання приватності: у цифровому середовищі особистість перебуває в стані постійної прозорості та спостереження. Це також формує специфічну ідентичність – людину, яка змушена постійно контролювати власну поведінку в мережі, усвідомлюючи її можливі наслідки. Такий контроль може сприяти відповідальності та саморефлексії, але також породжує відчуття вразливості й втрати особистого простору.

У підсумку, цифрові технології не просто змінюють окремі аспекти життя – вони радикально трансформують сутність людської ідентичності, роблячи її динамічнішою, фрагментованою, мережевою та значною мірою залежною від технологічного середовища. Це відкриває як нові можливості самореалізації, так і нові виклики, які потребують критичного осмислення та формування нових механізмів підтримки психологічної, соціальної та культурної цілісності особистості.

Цифрова трансформація – це самостійний або інтегрований у ширші соціальні зміни процес, що ґрунтується на інтенсивному використанні сучасних цифрових технологій. До таких технологій належить інтернет-технології, Інтернет речей, концепція Індустрії 4.0, штучний інтелект, робототехніка, системи аналізу великих даних, хмарні сервіси й інші інноваційні рішення. Їх застосування спрямоване на суттєве підвищення ефективності як колективної, так і індивідуальної діяльності людини, оптимізацію роботи, удосконалення комунікацій та створення нових можливостей для розвитку суспільства [7,с. 45–46].

Трансформація людської ідентичності в цифровому середовищі є складним і багатовимірним процесом, який охоплює як внутрішній світ людини, так і її со-

ціальну взаємодію. У сучасну епоху ідентичність перестала бути сталою чи суто біографічною характеристикою – вона дедалі більше стає динамічною конструкцією, що формується на перетині реального та віртуального досвідів. Цифровий простір створює нові можливості для самовираження, але водночас накладає власні правила й обмеження, що істотно впливають на спосіб, у який людина розуміє себе та представляє себе іншим.

У XXI столітті віртуальний вимір перетворився на повноцінну арену соціального життя, де людина одночасно є спостерігачем і творцем власного цифрового образу. Соціальні мережі, месенджери, цифрові платформи й онлайн-спільноти забезпечують безпрецедентні можливості для конструювання різних версій «Я», адаптованих під певні аудиторії або контексти. У результаті ідентичність стає багатошаровою: поруч із реальним «Я» існує «твоя» альтернативна або навіть «твоя» протилежність.

Механізм формування ідентичності в цифровому середовищі включають процеси постійного порівняння себе з іншим, управління враження, відбір контенту, алгоритмічний вплив та участь у цифрових практиках, що визначають статус і приналежність до певних груп. Людина починає сприймати себе через призму лайків, коментарів, охоплення аудиторії та цифрової видимості, що іноді змінює уявлення про власну цінність і соціальну значущість.

Також трансформація ідентичності пов'язана з високим рівнем залежності від цифрових технологій: гаджети, профілі, цифрові сліди та історія активності стають частиною персональної історії. У деяких випадках кордони між реальним і цифровим «Я» настільки стираються, що людина починає сприймати свій віртуальний образ як рівноцінний або навіть важливіший за фізичне існування.

У підсумку цифрове середовище кардинально змінює те, як людина бачить себе, взаємодіє з іншими та вибудовує свою особисту історію. Цей процес відкриває широкі можливості для творчості й самовираження, але водночас породжує нові виклики, пов'язані з автентичністю, психологічним благополуччя та стабільністю ідентичності в умовах технологічно насиченого світу.

ВИСНОВКИ

Аналіз цифрової реальності свідчить, що вона стала повноцінним соціокультурним середовищем, в якому відбуваються основні форми комунікації, творчості, роботи та взаємодії між людьми. Віртуальний простір не лише доповнює реальний, а й формує нові правила поведінки, моделі соціалізації та культурні практики. Він стає ареною глобальних процесів, де стираються просторові межі, а швидкість обміну інформацією визначає динаміку розвитку суспільства.

Цифрові технології суттєво впливають на самосприйняття людини, сприяючи формуванню «множинних» ідентичностей, що проявляються в різних онлайн-платформах. Особистість у цифрову епоху стає більш гнучкою, динамічною й адаптивною, водночас піддаючись ризику втрати автентичності через стандартизацію й алгоритмізацію поведінки. Зміни в способах комунікації, соціальної

взаємодії та самопрезентації формують нові моделі ідентичності, які нерідко існують паралельно з традиційними.

Концепція постгуманізму ставить під сумнів класичне розуміння людської природи, наголошуючи на тісному переплетенні людини з технологіями. У центрі постгуманістичної думки – ідея розширеної людяності, в межах якої межа між біологічним і технічним стає все менш виразною. Це спричиняє переосмислення ролі тіла, свідомості та інтелекту, а також ставить нові етичні та філософські питання щодо автономії, свободи волі та відповідальності в умовах злиття людини й машини.

Цифрова епоха відкриває широкі можливості для саморозвитку, творчості та глобальної взаємодії, але водночас постає джерелом значних викликів. Інформаційне перевантаження, алгоритмічний вплив, цифрові залежності та розмиття меж між реальним і віртуальним становлять ризики для психічної цілісності особистості. Майбутній розвиток залежить від здатності суспільства формувати культуру відповідального використання технологій, а також від вміння людини підтримувати баланс між технічними можливостями та збереженням власної автентичності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що цифрова реальність, постгуманістичні тенденції та технологічні інновації докорінно змінюють не лише соціальні практики, а й саму природу людського існування. Ефективна інтеграція людини в цифровий світ вимагає осмисленого підходу, розвитку критичного мислення та збереження ціннісних основ, які забезпечать гармонійний розвиток особистості в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Yuste R. et al. Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI. Nature. 2017. № 8;551(7679). P. 159–163. URL: https://doi.org/10.1038/551159a.

[2] WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Participants. URL: https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki/.

[3] The Belmont Report, a 1979 statement crafted by the US National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioural Research. URL: https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/index.html.

[4] The Asilomar artificial intelligence (AI) statement of cautionary principles, published early this year and signed by business leaders and AI researchers, among others. URL: https://futureoflife.org/open-letter/ai-principles/.

[5] Семененко А. А. Феномен цифрової реальності: гуманістичний вимір трансформації людської ідентичності в умовах постгуманізму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури.* 2025. Т. 17. № 1. С. 101–107. URL: https://doi.org/10.15421/352514

[6] Калганов М. А. Вплив цифрової реальності на людину та суспільство: перспективи та виклики. *Перспективи*. 2024. № 1. С. 12–17. URL: https://doi.org/10.24195/spj1561–1264.2024.1.2

[7] Баранов О. Костенко, О., Дубняк М., Головко О. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : монографія. 2-ге вид. / ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 184 с.

REFERENCES

[1] Yuste, R. et al. (2017). Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI. Nature. 8;551(7679), 159–163. Retrieved from https://doi.org/10.1038/551159a.
[2] WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Participants. Retrieved from https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki/.
[3] The Belmont Report, a 1979 statement crafted by the US National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioural Research. Retrieved from https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/index.html.
[4] The Asilomar artificial intelligence (AI) statement of cautionary principles, published early this year and signed by business leaders and AI researchers, among others. Retrieved from https://futureoflife.org/open-letter/ai-principles/.
[5] Semenenko, A. A. (2025). The phenomenon of digital reality: the humanistic dimension of the transformation of human identity in the conditions of posthumanism. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, 17(1), 101–107. Retrieved from https://doi.org/10.15421/352514
[6] Kalganov, M. A. (2024). The impact of digital reality on humans and society: prospects and challenges. *Prospects*, 1, 12–17. Retrieved from https://doi.org/10.24195/spj1561–1264.2024.1.2
[7] Baranov, O., Kostenko, O., Dubnyak, M., & Holovko O. (2024). *Digital transformation of society: legal aspects and modern problems*. 2nd ed. DNU «Institute of Information, Security and Law of the NALS of Ukraine». Kyiv; Odesa: Phoenix.

Анастасія Муслімівна Мерник
Доктор юридичних наук, доцент
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Провідний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: mernik.n@gmail.com

Anastasiia M. Mernyk
Doctor of Law, Associate Professor
Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Leading Researcher of the Sector Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: mernik.n@gmail.com

Рекомендоване цитування: Мерник А. М. Феномен цифрової реальності: трансформація людської ідентичності у постгуманістичну епоху. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 17–30. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-17

Suggested Citation: Mernyk, A. M. (2026). The Phenomenon of Digital Reality: the Transformation of Human Identity into the Posthumanist Era. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 17–30. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-17

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК: 342.729:340.132(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-31

Микола Анатолійович Самбор
Кафедра правознавства
Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Прилуки, Україна
https://orcid.org/0000-0002-0446-3892

ДОСВІД ЗАКОНОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З УРЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Анотація. *У статті досліджено питання законопроєктних робіт у сфері законодавчого регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні. У правовій доктрині науковцями та суб'єктом конституційної юрисдикції неодноразово робився наголос на необхідності законодавчого урегулювання окремих аспектів, пов'язаних із використанням та здійсненням права на свободу мирних зібрань. Правова система України впродовж понад 30 років пройшла тернистий шлях удосконалення та розбудови, у тому числі й норм, пов'язаних із використанням, здійсненням та реалізацією права на свободу мирних зібрань, який можна сформувати в певні періоди. Разом із цим важливою подією, яка підштовхнула законодавця до розробки аналізованих законопроєктів стало ухвалення Конституційним Судом України відповідних рішень, а також ряд суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні, з якими нерозривно пов'язано використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Проаналізовано кількісно-якісні показники законотворчості, якість проєктів законів, їх визначеність, зрозумілість та узгодженість із системою чинного законодавства України, відповідність конституційним нормам та запитам громадянського суспільства. Дослідженням охоплено проєкти законів «Про гарантії свободи мирних зібрань», «Про порядок організації і проведення мирних заходів», ««Про свободу мирних зібрань», доктринальні погляди на законотворчість у сфері регулювання права на свободу мирних зібрань в Україні. Проведене дослідження дозволило дійти висновків про те, що законотворень, використовуючи позитивістську позицію, схиляється до покладення на суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань додаткових обов'язків, чим втручається в природно-правову сферу використання та здійснення прав і свобод, у тому числі права на свободу мирних зібрань. Натомість, проєкти законодавчих норм не впорядковують питання повноважень органів публічної адміністрації, під час використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а також не вирішують питання поняття «завчасного сповіщення», як ключового обов'язку та строку виконання такого обов'язку суб'єктом здійснення права на свободу мирних зібрань. На підставі глибинного аналізу зроблено обґрунтовані та вмотивовані висновки щодо якості проєктів законів та доцільності їх удосконалення, а також важливості для громадянського суспільства ухвалення та введення в законодавство*

України відповідних законодавчих актів. Констатовано, що в Україні законопроєктні роботи щодо урегулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань характеризуються синусоїдними коливаннями, зумовленими перш за все виникненням та спаданням соціальної напруги. Такі роботи не мають в основі методологічного підґрунтя, спрямованого на розв'язання важливого питання здійснення права на свободу мирних зібрань.

Ключові слова: *право на свободу мирних зібрань; законотворчість; проєкт закону; законодавче регулювання права людини та громадянина.*

Mykola A. Sambor
Department of Law
The North-Ukrainian Institute of the Private
Joint Stock Company «Higher education institution
«The Interregional Academy of Personnel Management»
Pryluky, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-0446-3892

EXPERIENCE OF LEGISLATIVE ACTIVITIES OF THE VERHOVNA RADA OF UKRAINE ON REGULATING THE EXERCISE OF THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY

Abstract. *The article examines the issue of legislative work in the field of legislative regulation of the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly in Ukraine. In the legal doctrine, scholars and subjects of constitutional jurisdiction have repeatedly emphasized the need for legislative regulation of certain aspects related to the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly. The legal system of Ukraine has been going through a thorny path of improvement and development for over 30 years, including norms related to the use, exercise and realization of the right to freedom of peaceful assembly, which can be formed in certain periods. At the same time, an important event that prompted the legislator to develop the analyzed draft laws was the adoption of relevant decisions by the Constitutional Court of Ukraine, as well as a number of socio-political events that took place in Ukraine, with which the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly are inextricably linked. The quantitative and qualitative indicators of lawmaking, the quality of draft laws, their clarity, comprehensibility and consistency with the system of current legislation of Ukraine, compliance with constitutional norms and requests of civil society were analyzed. The study covered the draft laws «On guarantees of freedom of peaceful assembly», «On the procedure for organizing and holding peaceful events», «On freedom of peaceful assembly», doctrinal views on lawmaking in the field of regulating the right to freedom of peaceful assembly in Ukraine. The study allowed us to draw conclusions that the lawmaking, using a positivist position, tends to impose additional obligations on the subjects of exercising the right to freedom of peaceful assembly, thereby interfering in the natural-legal sphere of the use and exercise of rights and freedoms, including the right to freedom of peaceful assembly. Instead, the draft legislative norms do not*

regulate the issues of the powers of public administration bodies during the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly, and do not resolve the issue of the concept of «early notification» as a key obligation and the deadline for the implementation of such an obligation by the subject of the exercise of the right to freedom of peaceful assembly. Based on an in-depth analysis, substantiated and motivated conclusions were made regarding the quality of the draft laws and the feasibility of their improvement, as well as the importance for civil society of the adoption and introduction of relevant legislative acts into the legislation of Ukraine. It was found that in Ukraine, legislative work on regulating the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly is characterized by sinusoidal fluctuations, caused primarily by the emergence and decline of social tension. Such work does not have a methodological basis aimed at resolving the important issue of the exercise of the right to freedom of peaceful assembly.

Key words: *the right to freedom of peaceful assembly; lawmaking; draft law; legislative regulation of human and civil rights.*

ВСТУП

Удосконалення правової системи передбачає напрацювання та схвалення нових норм, які запитувані суспільством для регулювання відносин, які залишаються поза увагою права.

Розвиток законодавства України обумовлює об'єктивну потребу в з'ясуванні самого поняття «законодавство», яке досить широко використовується в Конституції й законах України та інших нормативно-правових актах [1, с. 12]. Маємо погляд на те, що поняття «законодавство» охоплює собою закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України. Вказану доктринальну тезу в узагальненому сфокусовано в ч. 1 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» [3], де значиться, що законодавство України – це взаємопов'язана й упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, що відображає квінтесенцію наукових пошуків.

Не дивлячись на те, що законодавством є система нормативно-правових актів, які містять відповідні норми права, пам'ятаємо, що законодавство переслідує відповідну мету, яка має як інтровертне, так і екстравертне спрямування. Вбачається, що таким змістовним наповненням є, перш за все, здатність регулювати суспільні відносини, з огляду на дотримання й утвердження прав, свобод та інтересів людини, що, на наш погляд, відображає екстравертну мету законодавства.

Одним із таких правових елементів відповідно до згаданої мети, що потребують правового регулювання, є право на свободу мирних зібрань.

Ґенеза права на свободу мирних зібрань із часу проголошення незалежності України відбувається за принципом синусоїдальної хвилі, коли можемо спостерігати окремі сплески уваги до змісту й особливостей використання, здійснення та реалізації права на свободу мирних зібрань, так і фази спокою, що можуть

характеризуватися байдужістю до місця й ролі вказаного права в житті людини, суспільства та держави. Свідченням сказаного є активність суб'єктів законотворчості, спрямованої на формування системи правових норм, спрямованих на урегулювання суспільних відносин із використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Поряд із цим періоди таких фаз можуть бути різними як за своєю інтенсивністю, так і тривалістю в часі.

Науково-теоретичному дослідженню права на свободу мирних зібрань у різних його юридичних конструкціях присвятили свої дослідження Р. Мельник, М. Савчин, М. Смокович та інші вітчизняні науковці. Не залишились осторонь і суб'єкти законодавчої ініціативи, які намагалися запропонувати власне бачення правового урегулювання використання, здійснення, обмеження права на свободу мирних зібрань. Незважаючи на це, питання законодавчого регулювання права на свободу мирних зібрань залишається неупорядкованим. Звідси, упевнені, що важливим кроком у формуванні якісних та ефективних норм, що забезпечать реалізацію права на свободу мирних зібрань в Україні, є історико-правове дослідження правотворчого процесу, спрямованого та формування нових норм щодо регулювання реалізації права на свободу мирних зібрань, зокрема за часів незалежності України.

Ураховуючи викладене, *метою* статті є дослідження законопроєктної практики та якості проєктів законодавчих актів, спрямованих на створення ефективного регулювання використання, здійснення, реалізації, обмеження, заборони чи поновлення права на свободу мирних зібрань в Україні.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Законодавство є ефективним засобом досягнення цілей регулювання поведінки учасників суспільних відносин. Оцінка майбутнього законодавчого впливу є важливим інструментом у формуванні якісного нормативного матеріалу, здатного врегульовувати суспільні відносини в демократичному суспільстві. Звідси підготовка якісного законотворчого матеріалу позначається на подальшому правовому регулюванні в разі схвалення таких проєктів, як законів України. Під час дослідження змісту проєктів нормативно-правових актів насамперед застосовано загальнонаукові методи (системний аналіз, формальна логіка, діалектика) та спеціальні юридичні методи (формально-юридичний, аналізу, порівняльно-історичний). Разом із цим саме к**омплексний аналіз змісту та форми законопроєктів, оцінки законодавчого впливу, техніко-юридичний та лінгвістичний аналіз** дозволили системно досліджувати й оцінювати державно-правові явища, зокрема поняття, які використовуються, виявляти їхню сутність, взаємозв'язки з чинним законодавством та оцінювати вплив змін у законодавстві на суспільство та право, як цілісну систему регулювання відносин у суспільстві, а також прогнозувати їх вплив на регулювання суспільних відносин.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали публікації вітчизняних дослідників у сфері законотворчості, формування якісної національної правової систе-

ми та урегулювання права на свободу мирних зібрань, а емпіричною основою виступили наявні проєкти законів України, метою яких було врегулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Конституційний процес, увінчаний ухваленням Верховною Радою України Конституції України [3], дав поштовх до усвідомлення змісту права на свободу мирних зібрань, окресливши конституційні форми його здійснення: збори, мітинги, походи, демонстрації. Важливим кроком стало визнання в конституційній нормі права на свободу мирних зібрань, хоча й у дещо «урізаній» мовно-лінгвістичній правовій формулі – право збиратися мирно.

Детально рефлексуючи навколо питання еволюції правового закріплення права на свободу мирних зібрань в Україні, можна виділити такі ключові віхи історії становлення та розвитку даного права: перший етап – з 24.08.1991 до 28.06.1996, якому притаманний континуїтет правових норм, що дісталися Україні в «спадщину» від тоталітарного комуністичного режиму; другий етап з 28.06.1996 по 19.04.2001 – відправною точкою стало прийняття Конституції України та включення до її змісту ст. 39, пряме застосування конституційної норми для регулювання відповідних суспільних відносин; третій етап з 19.04.2001 по 16.01.2003, ключовим елементом якого вбачається Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2001 № 4-рп/2001 у справі № 1–30/2001 щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України, пов'язаний із цим розвиток наукової доктрини права на свободу мирних зібрань; четвертий етап з 16.01.2003 по 08.09.2016 – безпосередньо пов'язуються із черговою сходинкою правового розвитку розуміння та здійснення права на свободу мирних зібрань – прийняття Цивільного кодексу України, який містить ст. 315 щодо здійснення права на свободу мирних зібрань та його цивілістичної складової; п'ятий етап з 08.09.2016 до сьогоднішнього дня. Примітним для вказаного етапу є Рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 № 6-рп/2016 у справі № 1–13/2016, яким, з рештою, визнано неконституційними ряд нормативно-правових актів періоду радянщини. Всі вони в своєму підґрунті мають певну соціально-історичну складову, яка визначала соціальну активність у певний історичний проміжок часу.

Н. Оніщенко доходить того, що можливо існуюча «миттєва» необхідність швидкого прийняття норм в умовах революційного (рідше еволюційного) розвитку правових систем, до деякої міри можна пояснити, але не може виправдати, враховуючи відсутність багатьох, закладених у нормі вимог до чинного законодавства (якщо ми прагнемо працювати не тільки на сьогоднішню ефективність, а й на майбутню якісність законодавчих норм) [4, с. 19]. Натхненний прогресивний демократичний шлях розвитку національної правової системи має являти собою квінтесенцію правового досвіту, правової дійсності й уявлення про правове майбутнє, що зумовить створення норм права, які забезпечать регулювання викорис-

тання, здійснення права на свободу мирних зібрань не лише тут і сьогодні, а в Україні через 10, 50, 100 і більше років.

Правове регулювання прав і свобод людини є надзвичайно делікатним, оскільки уособлює складну систему взаємодії, як правової, так і соціальної. З одного боку, маємо суб'єктів права, які намагаються використовувати та здійснювати, гарантовані їм можливості власної поведінки, а з іншого – державу, як особливого соціального інституту, від волі якої прямо чи опосередковано залежить указана правова можливість. Саме в таких відносинах спостерігається зустріч сфер індивідуальної та колективної (загальної) свободи, які не повинні стати антагоністичними, а навпаки – завдяки нормам права знайти консолідоване поєднання, що сприятиме використанню та реалізації прав, свобод та інтересів людини в цілому та права на свободу мирних зібрань, зокрема.

Системність законодавства об'єктивно потребує системності в нормотворчій юридичній діяльності, завдяки якій здійснюється розвиток законодавства, оскільки безсистемна, хаотична діяльність є деструктивною, а тому не надає системного характеру її результату [5, с. 21]. Переконані, що якісні правові норми сприятимуть не лише ефективному регулюванню відповідних суспільних відносин, а й продукуватимуть соціально-правові цінності, серед яких чільне місце посідають права, свободи та інтереси людини й громадянина, а головне – умови та можливості свободи їх використання та здійснення.

Л. Ярмол указує на те, що обов'язково має бути прийнятий спеціальний Закон України, присвячений праву на мирні зібрання [6, с. 336]. Хоча маємо погляд про те, що надміру зарегульована правова площина з використання права на свободу мирних зібрань та його здійснення нівелюватиме свободу вибору використання права, його здійснення, а от чітке регулювання повноважень органів публічної адміністрації щодо забезпечення умов використання та здійснення права на свободу мирних зібрань сприятиме ефективному здійсненню цього права. Тому вважаємо, що нормативно-правове регулювання суспільних відносин використання та здійснення права на свободу мирних зібрань має декілька складових: 1) забезпечення свободи носія права на свободу мирних зібрань; 2) чітке внормування поведінки, а звідси – повноважень суб'єктів, перш за все органів державної влади, місцевого самоврядування, від реалізації повноважень яких залежить можливість використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

У цьому контексті варто неупереджено відповісти на питання чи потрібен окремий закон, норми якого поряд із установленим алгоритмом здійснення цього права, встановлюватимуть обов'язки та підстави юридичної відповідальності суб'єктів здійснення права на мирні зібрання. З огляду на свободу мирних зібрань зазначене можна і слід розцінювати як обмеження свободи на мирні зібрання, що неприпустимо не лише виходячи із конституційної норми, а й із міжнародно-правових документів та міжнародної судової практики. А ось обмежити сваволю держави, її інститутів та посадових осіб – необхідно. Первинний закон України має забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів, умови свободи вико-

ристання та здійснення права на свободу мирних зібрань та визначать: 1) сферу повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо створення умов безперешкодного використання права на свободу мирних зібрань; 2) чітке визначення розуміння поняття «сповіщення» та його змісту, об'єкту такого сповіщення та строку сповіщення, як певного проміжку часу, визначеного у відповідних одиницях часу; 3) повноваження вказаних органів щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань; 4) урегулювання питань узгодження здійснення права на свободу мирних зібрань різними суб'єктами; 5) підстави обмежень чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань.

Розроблений проєкт Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» спрямований на реалізацію встановленого Конституцією України права збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, демонстрації, пікетування, походи [7]. Передбачалося, що норми згаданого Проєкту не поширюватимуться на значний ряд заходів та їх форм: від зібрання жителів громади та трудових колективів до агітаційних, спортивних чи розважальних заходів, а також релігійних обрядів і церемоній.

Виключення з норм такого закону значної за кількісно-якісними показниками сфери використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, як виборчий процес, на наш погляд, є некоректним із точки зору правотворчої діяльності. Адже в такий спосіб порушуватимуться основоположні принципи правотворчості, норми розпорошуватимуться, хоча за своїм функціональним змістом, останні доречно виключити саме із Виборчого кодексу України (сам порядок використання та здійснення права на свободу мирних зібрань). Згаданий Кодекс може містити спеціальні норми, які визначатимуть особливості використання та здійснення права на свободу мирних зібрань саме під час виборчого процесу, але загальні положення використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, забезпечення реалізації цього права має знайти себе в спеціальному законодавчому акті.

Характеризуючи такі виключення, наголосимо, що Конституційний Суд України ствердив, що релігійні зібрання є видом мирних зібрань, зазначивши, що право на свободу мирних зібрань є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду й віросповідання тощо [8]. Відтак орган конституційної юрисдикції підтвердив те, що право на свободу мирних зібрань є джерелом права на релігійні зібрання, використання останнього є результатом здійснення права на свободу мирних зібрань. Відтак усувати зі сфери правового регулювання права на свободу мирних зібрань зібрання, що охоплюються нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суперечить природі прав людини.

Упевнені в тому, що розважальні, спортивні, інші заходи, що відбуваються в публічних місцях є наслідком використання та здійснення саме права на свободу мирних зібрань, а тому виділяти їх в окрему складову, віддавати питання регулювання таких суспільних відносин до повноважень органів виконавчої влади,

таким чином, усуваючи зі сфери регулювання предмету даного законодавчого акту, не логічно.

Намагання сформувати терміно-словник засвідчили, що останній обмежувався поняттями демонстрація, збори, мирний захід, мітинг пікетування, повідомлення про проведення мирного заходу та похід. Засвідчимо, що це є істотною перевагою, оскільки саме наявність легального визначення поняття суттєво впливає на практику його сприйняття. За приписами вказаного проєкту на організатора мирного зібрання хотіли покласти ряд додаткових обов'язків. Вищезазначене яскраво демонструє не умови свободи використання та здійснення досліджуваного права, а саме формування законодавчої системи обов'язків суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, перетворюючи його з свободи на обов'язок, «закріпачуючи» право в обов'язок.

Цілком підтримуємо позицію, сформовану в ч. 4 ст. 6 проєкту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів», яка визначала б, що учасникам мирного заходу забороняється мати при собі зброю, спеціально виготовлені або пристосовані предмети.

Власне спроби законодавчо окреслити сутність поняття «мирний» не отримали в нормах проєкту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» досконалих обрисів. Мирність слід розглядати й як активну поведінку суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, що заснована на взаємних поступках і стосується забезпечення здійснення прав, свобод та інтересів не лише учасників зібрання, досягнення мети здійснення права на мирні зібрання, а й прав, свобод та інтересів інших учасників суспільних відносин, зокрема тих, які не поділяють інтереси суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, а також представників влади [9, с. 45]. У зв'язку з озвученим не слід і неможливо ідентифікувати мирність, як ознаку зібрання, винятково з наявністю зброї в її учасників.

Норми проєкту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» залишили поза увагою актуальні проблеми об'єкта сповіщення щодо здійснення права на свободу мирних зібрань на території декількох областей. Зазначене істотно збіднює норми даного законопроєкту та вказує на формальність поглядів його розробників, оскільки може свідчити про те, що вказаний проєкт закону приймався винятково з метою заповнення прогалини в системі законодавства, в якості відповіді на певні, перш за все, політичні запити, а не задля урегулювання відповідних суспільних відносин.

Мало б передбачатися, що мирний захід може бути проведено у будь-якому придатному для цього місці. Водночас пропонувалося встановити заборони проводити мирні заходи поблизу об'єктів підвищеної небезпеки, поблизу навчальних закладів, лікарень, установ виконання покарань, судів, вчиняти дії, що порушують нормальне функціонування цих закладів (ч. 1 та 2 ст. 9 проєкту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів»).

Заборона використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, наприклад, поряд із закладами освіти, нівелюють право учасників освітнього про-

цесу, в тому числі права та свободи неповнолітніх на протест, який закріплений у відповідному галузевому законодавстві та міжнародних нормах права. Відтак ухвалення таких норм неодмінно призведе до колізії та конкуренції норм, що у першу чергу негативно позначилось би на використанні та здійсненні права на свободу мирних зібрань, а у глобальному масштабі – продовжило негативні тенденції ускладнення відносин із використання та здійснення даного права за участі держави та державних органів.

Натомість у статтях 12–13 законопроєкту жодним чином не визначено питання створення умов здійснення права на свободу мирних зібрань. Наприклад, організація комунальних служб, сприяння в підключенні до міських електромереж тощо.

У нормах ст. 22 проєкту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» планувалося надати вичерпний перелік обставин, за яких може бути обмежено право на проведення мирного заходу, а саме судом лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку тощо. Визначення правових підстав обмеження права на свободу мирних зібрань сприятиме ефективному правосуддю, оскільки усуне будь який розсуд зі сфери обмеження права на свободу мирних зібрань та суб'єктивне сприйняття таких підстав. Зазначене відповідатиме чіткості критеріїв накладення обмежень чи заборон на свободу зібрань, а також усуне можливість припущень, які можуть стати підставою для обмеження чи заборони здійснення цього права (п. 37 Справи «Черемський проти України» [10]).

Водночас маємо наголосити на тому, що існують обмеження й заборони виключно в сфері здійснення права на свободу мирних зібрань, а не у використанні цього права.

Аналізуючи обставини, що допускали обмеження права на свободу мирного зібрання, можна виявити певні антагонізми, пов'язані з поширенням дії норм даного законопроєкту, в разі прийняття останнього як закону.

На наш погляд, під час визначення сфери дії закону, норми якого регулювали б відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, необхідно вести мову про приватну й публічні сфери здійснення згаданого права, а також місце його використання й здійснення. Саме такий критерій вважаємо за доречне покласти в основу сфери застосування норм такого закону. Очевидно, що збираючи людей у межах домогосподарства, що перебуває в приватній власності суб'єкта, останньому не потрібні ні сповіщення, ні інші особливі умови та заходи, за винятком вжиття заходів із недопущення порушень законності та правопорядку, встановлених іншими законами, наприклад, порушення норм Закону України «Про систему громадського здоров'я» [11]. Разом із цим використання та здійснення права на свободу мирних зібрань у публічних місцях, що переслідує публічно-правову мету, доречно урегульовувати саме нормами цього закону.

Л. Купіна вказує щодо передумов або ж чинників, які варто враховувати при розбудові держави, то в класичному варіанті ними є: належне нормативно-право-

ве регулювання; спроможність органів влади своєчасно виявити соціальні потреби населення та врегулювати їх відповідно до міжнародних стандартів; рівня професійності суб'єктів владних повноважень при їх здійсненні; здатність суспільства взаємодіяти з владою. Фактично мовиться про якісну правотворчість, дієву правозастосовну діяльність та суспільну правосвідомість [12, с. 117]. Примітно до досліджуваного законопроєкту останній не вирізняється а ні логічністю та його внутрішньою структурованістю, а також зовнішньою логічністю та синергетикою з чинним національним законодавством, а ні можливістю ефективної дії його норм у регулюванні відповідних суспільних відносин із використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

На наше переконання, закон, що регулюватиме суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, має містити норми, що врегульовуватимуть комерційні заходи (спортивні змагання, концерти, ярмарки тощо), які переслідують не лише задоволення культурних чи інших інтересів учасників таких відносин, а й передбачають отримання прибутку в будь-якій формі (сплата вартості квитків, розміщення додаткових об'єктів громадського харчування тощо), виконання публічних обов'язків. У контексті сказаного важливо розуміти, що держава надає одні послуги безкоштовно, а інші – оплатно. Звідси слід чітко розмежовувати повноваження держави, з надання послуг у сфері охорони публічного порядку та безпеки й охоронних послуг. Тоді як перші є «безкоштовними», то другі – «охоронні», є платними. Отож і під час проведення комерційних заходів, слід указані послуги розмежовувати, а саме забезпечення публічного порядку під час таких заходів здійснюються державою в особі вповноважених органів та їх посадових осіб, а саме Національною поліцією, безкоштовно, а от охорона таких об'єктів та тимчасових споруд, охорона виконавців, публічних осіб – на договірній (платній) основі.

Не менш важливим є питання завчасного сповіщення та чітке визначення його часових меж. У 2001 році Конституційний Суд України в Рішенні №4-рп/2001 зазначив, що тривалість строків завчасного сповіщення має бути в розумних межах та бути достатнім для того, щоб органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби звернутися до суду для вирішення спірних питань [13]. Однак у досліджуваному проєкті Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» вказане питання не є чітким, оскільки не має відповідних часових рамок. Наявне формулювання не відповідає принципові правової визначеності та не розв'язує проблему строку завчасного сповіщення. Очевидно, що поняття правової визначеності та правової передбачуваності має сформувати доступне розуміння завчасності сповіщення про використання та намір здійснення права на свободу мирних зібрань. З огляду на вказане доречно визначити часовий проміжок завчасного сповіщення. Такий час, на нашу думку, має забезпечувати баланс між свободою використання та здійснення права на мирні зібрання та реалізацією повноважень органів публічної адміністрації щодо створення умов

безперешкодного здійснення цього права, відтак, вважаємо за доречне визначити наступний часовий проміжок завчасності сповіщення: 1) не менше ніж за дві доби до часу здійснення права на свободу мирних зібрань, як загальне правило; 2) не менш як 8 годин для здійснення права на свободу мирних зібрань, що характеризуються спонтанністю, або обмеженістю в часі планування. Безперечно, можна залишати дискусію щодо реального часу завчасного сповіщення, відстоювати та наводити аргументи необхідності скорочення такого строку чи навпаки – збільшення, останнє імпонуватиме саме органам державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, оскільки залишатиме останнім можливості вжиття заходів із обмеження чи взагалі заборони здійснення права на свободу мирних зібрань.

Конституційне право на свободу мирних зібрань є однією із важливих форм безпосередньої демократії. Конституція України має закріплювати загальне право кожного на мирні зібрання та визначати його сповіщувальний (повідомлювальний), а не дозвільний характер. Конституційні положення щодо права на свободу мирних зібрань мають знаходити свій розвиток та конкретизацію в законодавчих актах на основі таких вихідних категорій діалектики як загальне та одиничне [14, с. 50].

У проєкті Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» містилася ст. 12 «Обов'язки органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування», де зазначалося, що такі органи в разі неможливості проведення мирного заходу в місці або в час, зазначені в повідомленні, негайно надсилають організаторам (організатору) повідомлення з обґрунтованою пропозицією про зміну місця або часу його проведення. Переконані, що в такий спосіб органи виконавчої влади та місцевого самоврядування перебирали на себе повноваження судової гілки влади, оскільки до виключних повноважень суду належить вирішення питання про заборону чи обмеження права на свободу мирних зібрань, що відтворено в конституційній нормі.

Цікаво, що під час доопрацювання законопроєкту «Про порядок організації і проведення мирних заходів», зокрема підготовки до повторного другого читання 03.07.2012 (фактично за минуванням майже 4 років), останній зовні кардинально змінився. Від назви до змісту. Разом із цим вважаємо, що ідейне, змістовне наповнення законопроєкту залишалося неналежним, оскільки багато питань залишилося не вирішеними.

Стосовно законопроєкту № 5242–2 Т. Крупський свого часу зазначав, що прийняття законопроєкту в першому читанні – це концептуальна згода з його положеннями. А саме на концептуальному рівні законопроєкт № 5242–2 є неприйнятним для громадськості, суспільства. У першу чергу саме через значне обмеження прав громадян на вільну демонстрацію своїх поглядів у формі масових прилюдних заходів [15].

За результатами аналізу досліджуваного Проєкту формується стале переконання, що законопроєкт «Про порядок організації і проведення мирних заходів»

спрямований не стільки на впорядкування свободи здійснення права на мирні зібрання, скільки на створення спеціальнодозволеного механізму використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Чи можливо вести мову про те, що після доопрацювання даного законопроєкту, сформовано ідейно новий законопроєкт «Про свободу мирних зібрань»? Очевидно, що ні. Введення понять «одночасні мирні зібрання», «контрзібрання», «спонтанне мирне зібрання» не можна розглядати як кардинальну зміну філософії законодавчого регулювання права на свободу мирних зібрань. Залишається дискусійним положення про організатора мирних зібрань: іноземців та осіб без громадянства, які переслідують політичну мету.

Важливо є формування вичерпного переліку місць, де не допускається проведення мирних зібрань. Однак використання, відсильної норми в спеціальному законі недоцільно й неприпустимо.

Оцінюючи в цілому вказаний законопроєкт «Про свободу мирних зібрань» слід наголосити, що він вирізняється вдосконаленням порівняно із першим його варіантом, оскільки є результатом доопрацювання першого, однак це не означає його завершеності, а тим паче досконалості.

Підсумовуючи дослідження змісту норм указаних законопроєктів, слід зазначити, що законотворець нічого іншого не вигадав, як торувати шлях у напрямку звуження використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Після подій Євромайдану, Революції Гідності, суб'єкти законодавчої ініціативи знову звертаються до питання формування якісного законодавчого поля регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Саме за вказаних умов створюється проєкт Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» [16].

Відповідно до преамбули майбутній Закон України «Про гарантії свободи мирних зібрань» покликаний урегулювати правові засади реалізації гарантованого Конституцією України права на свободу мирних зібрань. Побіжно зауважимо, що сама преамбула даного проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» з точки зору юридичної техніки не відповідає змістові Основного Закону, оскільки конституційні норми оперують поняттям «право на мирні зібрання». У зв'язку з цим органічно було б внести відповідні зміни до законодавства України щодо використання терміно-понять.

Власне проєкт Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» не розкриває сутності права на свободу мирних зібрань, однак уміщує легальне визначення мирного зібрання. Посилання на певні заборонені форми здійснення права на свободу мирних зібрань, мав би підштовхнути розробників до визначення таких форм у зміст законопроєкту, однак на превеликий жаль, цього не сталося. Запропонований подібний підхід до легального визначення поняття «мирне зібрання», підкреслює озвучену нами думку про необхідність перш за все розмежування сфери використання та здійснення права на свободу мирних зібрань – приватно-правову й публічно-правову. Наголосимо на тому, що суспільство й зако-

нодавець уже давно визначилися із тим, що право на свободу мирних зібрань використовується й здійснюється як у публічно-правовій площині, на чому наголошувалося в проєкті Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань», так і у приватно-правовій сфері, що підтверджується не лише соціальною практикою, а й законотворчістю, оскільки при прийнятті Цивільного кодексу України [17] вказане питання було враховано та передбачено у ст. 315, де вказано такі форми здійснення цього права, як мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо, котрі відмінні від конституційних форм здійснення права на свободу мирних зібрань.

Не менш цікавим є окреслення сфери дії цього майбутнього Закону, що сформульована в ст. 2 проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань». Дійсно подібний підхід до формулювання сфери реалізації Закону є виправданим і логічним, що відповідає Конституції України та міжнародним нормам у сфері прав і свобод людини. На наше переконання, важливим є сприйняття того, що вказаний Закон буде спрямований саме на врегулювання створення умов використання гарантованої державою можливості людини та її захисту.

Поряд із цим ч. 2. ст. 2 проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» чи не під кальку переносить із попереднього проєкту умови, за яких дія цього Закону не поширюватиметься на суспільні відносини, пов'язані з організацією й проведенням значного переліку мирних зібрань.

З огляду на проаналізоване, знову залишається поза дією норм цього майбутнього Закону питання спортивних, видовищних, культурних та інших заходів, зокрема комерційного та некомерційного характеру, зумовлені, перш за все тим, що в таких зібраннях організатори ініціюють участь гостей, яким сплачують кошти за участь (наприклад, виступ відомої співачки тощо). За таких обставин доречно під час здійснення права на свободу мирних зібрань у відповідних формах задля досягнення комерційної мети слід розглядати надання відповідних державних і комунальних послуг за плату (комунальних – прибирання сміття, правоохоронних – фізична охорона учасників тощо).

Як підкреслював М. Козюбра, для правового виміру визначальним є ступінь визнання, розвитку й забезпечення прав і свобод людини, їх значення для права (об'єктивного) та обмеження ними державної влади [18, с. 203]. Запропонований проєкт Закону не вирізняється правовою визначеністю, що негативно позначатиметься на якості відповідної сфери регулювання.

Хочеться зауважити, що фундаментальністю права на свободу мирних зібрань є мінімальне втручання держави у використання та здійснення цього права. Всупереч цій тезі в розділі ІІ проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» містяться спроби максимально розширити обов'язки суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, тим самим перетворивши право на свободу мирних зібрань із права негативного в право позитивне, реалізація якого залежить від волі держави. Таким чином, відбувається латентний наступ на правовий порядок, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не пе-

редбачено законодавством, а також завуальоване створення додаткових перепон на шляху використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Слід зазначити, що для країни, яка обирає для себе шлях демократизації, завжди існує проблема гарантування основних цінностей, які були взяті як орієнтир [19, с. 72]. Право на свободу мирних зібрань вектор розвитку демократії, адже не лише є індивідуальною можливістю, а уособлює гарантії використання та здійснення ряду інших прав, наприклад, права на свободу слова, релігії тощо.

Поміж сказаного, законодавець продовжує використовувати на позначення часового проміжку термін «негайно», зокрема під час визначення обов'язків організатора мирного зібрання (п. 1 ч. 3 ст. 5 проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань»), який неможливо охарактеризувати з огляду таких складових верховенства права, як правова визначеність та правова передбачуваність.

Недосконалим із точки зору логіки й юридичної техніки є зміст п. 4 ч. 2 ст. 7 проєкту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань», де мовиться про те, що повідомлення про проведення мирного зібрання подається до «Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій – якщо мирне зібрання заплановано провести на території кількох районів Автономної Республіки Крим». Водночас, думається, що такий підхід невиправдано усуває з переліку об'єктів сповіщення органи місцевого самоврядування обласного рівня – обласні ради.

Доречно надати вичерпний перелік місць, де право на свободу мирних зібрань може бути обмеженим (а не забороненим). Переконані, що заборони здійснення права на свободу мирних зібрань поряд із навчальними закладами, установами охорони здоров'я, установами органів державної влади та місцевого самоврядування не повинно бути. Безперечно, може бути обмеження в часі здійснення права на свободу мирних зібрань у таких місцях, особливостей форм використання та здійснення цього права, використання спеціальних засобів, наприклад, гучномовців, тощо для досягнення відповідної мети використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Не менш цікавим є узгодження термінів і понять, які використовує законопроєкт «Про гарантії свободи мирних зібрань» із нормами чинного законодавства України. Зазначимо лише окремі приклади. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 15 законопроєкту передбачається, що правоохоронні органи забезпечують громадський порядок і безпеку людей під час проведення мирного зібрання. Однак звернення до норм Закону України «Про Національну поліцію» демонструє, що до завдань Національної поліції України належить надання поліцейських послуг у сфері «забезпечення публічної безпеки і порядку». Вказані поняття відображають споріднені ознаки однієї соціальної категорії, однак не є ідентичними. Норми згаданої ст. 15 законопроєкту «Про гарантії свободи мирних зібрань» необґрунтовано надають Національній поліції широкий адміністративний розсуд під час ухвалення рішень щодо розведення контрзібрань. Глибоко переконані, що ухвалення

таких рішень – це пряма прерогатива об'єкта сповіщення, тобто органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади, а от їх виконання – можна частково погодитися та віднести до повноважень Національної поліції, що чим менша присутність поліцейських та більша присутність представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (які являють елементи представницької демократії в державі), котрі відповідно до своїх повноважень вирішують більшість питань місцевого (регіонального) значення в межах тих територій, де здійснюється право на свободу мирних зібрань, тим ефективнішою є комунікація між джерелом влади – народом і фактичним носієм владних повноважень – відповідними суб'єктами публічної адміністрації. Переконані, що за таких обставин громадянське суспільство позбувається репресивного нагляду правоохоронного органу та можливості необґрунтованого застосування обмежень у використанні та здійсненні права на свободу мирних зібрань.

Присутність значної уваги до питання правового врегулювання права на свободу мирних зібрань надважлива для суспільства й держави, однак повинна мати постійний характер, і увінчуватися відповідним результатом законопроєктної роботи – ухваленням Закону, норми якого вирізнятимуться завершеністю, логічністю, визначеністю та передбачуваністю, а, головне, відповідатимуть вимогам і запитам громадянського суспільства, принципам утвердження прав і свобод людини, верховенства права.

Недарма, на переконання А. Сахно, перспективи подальших розвідок полягають у виробленні законодавчих передумов для прийняття спеціального Закону «Про збори, мітинги, походи і демонстрації», спрямованого на врегулювання суспільних відносин у сфері організації та проведення мирних зібрань [20, с. 107]. Водночас вважаємо за необхідне зауважити, що якість нормативно-правового акту повинна відповідати запитам суспільства, передбачати свободу використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а також передбачуваність поведінки та використання повноважень органами публічної адміністрації.

Право на свободу мирних зібрань, ледь не єдине право людини й громадянина, що закріплене в Конституції України, яке не має свого логічного продовження у відповідному законі України [21, с. 76], відтак підтримуємо необхідність розробки та прийняття закону України «Про використання та здійснення права на свободу мирних зібрань».

Зрозуміло, що така увага до нормопроєктних процесів обумовлюється й тим, що якість нашого життя залежить від якісного законодавства [4, с. 21]. Суспільство очікує на якісний нормативний матеріал, який відповідає його запитам, здатний урегульовувати суспільні відносини, ураховувати баланси інтересів, спроможний до багаторазового його відтворення, перш за все незалежно від політичної домінанти в сфері публічної адміністрації.

Ухвалюючи відповідні законодавчі рішення слід не забувати про те, що в спосіб реалізації права на мирні зібрання особами та громадянами можуть бути реалізовані інші права і свободи людини та громадянина, а крім цього, наявні фор-

ми реалізації зазначеного права характеризуються різноманіттям підходів та можливостей утілення [22, с. 9], отож законодавче регулювання права на свободу мирних зібрань на засадах верховенства права, дотримання прав і свобод людини та громадянина є вкрай важливим і чутливим питанням сучасних процесів законотворення та важливим елементом правової системи українського громадянського суспільства.

Оскільки метою законотворчості є створення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, яка регулює суспільні відносини, а в цьому разі – відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, удосконалення національного законодавства в цій галузі [23, с. 158–159] передусім слід розпочинати з того, що норми проєктів законів доцільно, узгодити із конституційними та міжнародними нормами у сфері прав людини, що урегульовують правові питання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Лише після цього приймати вказані законопорєкти, як закони України.

Правова активність є передумовою, засадою демократичної розбудови держави. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення відповідних правовідносин, регулювання відповідних суспільних відносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування деяких в існуючому механізмі держави, з метою забезпечення права народу на належне урядування в умовах суспільного прогресу [4, с. 23–24]. Так і регулювання суспільних відносин із використання та здійснення, створення реалізації умов, охорони та захисту, поновлення права на свободу мирних зібрань, потребує якісного правового матеріалу. Досягнення позитивного результату можливе лише за умови постійного прогресивного розвитку, проведення моніторингової роботи, обговорень та дискурсів, спрямованих на виявлення, як неякісного нормативного матеріалу, так і на утвердження якісних норм, здатних урегульовувати відповідні суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

ВИСНОВКИ

Детальний аналіз згаданих законопроєктів дозволяє дійти наступних висновків:

1) без винятку кожен із досліджуваних проєктів законів України демонструє не свободу використання та здійснення права на мирні зібрання, а скоріш за все прагнення держави створити правовий прецедент, який відповідатиме загальновідомому елементу «відповідно до закону» та обмежити її шляхом покладення на тих, хто прагне використати та здійснити право на свободу мирних зібрань додаткових обов'язків;

2) ураховуючи те, що вказані проєкти законів у майбутньому мали б регулювати питання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, останні, на жаль, являють собою нормативно-правовий матеріал, який має застосовуватися не до масштабної сфери суспільного буття, а до окремих винятків, оскільки сфера дії цих законів, виходячи з переліку тих відносин, на які вони

не поширюють свою дію, вказує на озвучену тезу. Переконані, що із указаного комплексу суспільних відносин, доречно виключити винятково питання, пов'язані зі здійсненням права на свободу мирних зібрань у приватно-правовій сфері суспільних відносин, поза публічними місцями тощо;

3) спираючись на те, що закони не повинні встановлювати додаткові обмеження використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, за винятком тих, що передбачені конституційними нормами, на наше переконання, доречно: а) чітко визначити на законодавчому рівні об'єкти сповіщення – органи місцевого самоврядування в особі відповідних виконавчих органів представницьких органів територіальних громад, залежно від сфери поширення повноважень цих органів на відповідні території. У свою чергу органи виконавчої влади визначити, як об'єкти сповіщення, за умови здійснення права на свободу мирних зібрань на території декількох територіальних громад, або територіях (об'єктах, землях) державної власності, що не входять до сфери управління відповідних територіальних громад. Зазначене усуне альтернативу об'єктів сповіщення та потенційно можливу конкуренцію між ними, що може негативно позначатися на здійсненні права на свободу мирних зібрань; б) держава, взявши на себе зобов'язання із забезпечення публічного порядку та безпеки, не повинна перекладати їх на плечі суб'єктів використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, зокрема й забезпечення публічного порядку учасниками заходів, оскільки з цією метою створюються відповідні спеціальні державні органи виконавчої влади, які фінансуються з державного бюджету за рахунок платників податків.

Усе викладене наштовхує на думку про те, що держава, розробляючи відповідні законопроєкти активно впроваджувала державоцентристську ідею, в межах позитивістського напрямку, спрямовану на створення сприятливих умов власної діяльності, а не створення якісних умов безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань у демократичному середовищі громадянського суспільства, відповідно до запитів громадянського суспільства та природно-правового і постпозитивістського розуміння змісту прав і свобод людини. З упевненістю можна вести мову про те, що наявні законопроєкти не відповідають ідеї правової держави й утвердження прав і свобод людини, верховенства права. Упевнені в тому, що ідею законодавчого врегулювання здійснення права на свободу мирних зібрань слід підтримувати й розвивати, як світоглядну ідею розвитку правової системи і прав та свобод людини. Однак такий законодавчий розвиток має відбуватися у векторі максимального окреслення повноважень органів публічної адміністрації під час використання та здійснення права на свободу мирних зібрань (імперативне визначення повноважень, які такі органи мають реалізовувати з метою сприяння в здійсненні права на свободу мирних зібрань, створення умов свободи для здійснення права на свободу мирних зібрань), а ось установлення додаткових обов'язків для суб'єктів здійснення цього права, зумовлених використанням та здійсненням права на свободу мирних зібрань, є неприпустимим. Водночас останнє положення не стосується конкретизації загальних обов'язків учасників

суспільних відносин, у тому числі й тих, у межах яких (відносин) використовується та здійснюється право на свободу мирних зібрань.

З огляду на озвучене, зазначимо, що потреба в якісному нормативному матеріалі, що врегульовуватиме використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, залишається. Під час розробки відповідних законодавчих норм завжди слід пам'ятати, що останні ухвалюються в інтересах суспільства, а не держави, як окремо взятого його інституту, а тому пріоритет права на свободу мирних зібрань має зберігатися, а його обмеження чи звуження неприпустимо, перш за все з точки зору Конституції України та її фундаментальних положень для національної системи законодавства, українського народу, як джерела влади, кожної окремої людини.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності : монографія / за заг. ред.: Р. О. Стефанчука, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1060 с.

[2] Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#top (дата звернення: 28.01.2026).

[3] Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 04.06.2025).

[4] Оніщенко Н. М. Правовий розвиток та правознавчі запити суспільства. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2024. Том 31. № 4. С. 15–26. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-4-15

[5] Ющик О. І., Теплюк М. О., Риндюк В. І. До наукової методології формування концепції розвитку законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т. 32. № 3. С. 15–33. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-15

[6] Ярмол Л. В. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2016. № 850. С. 331–337.

[7] Про порядок організації і проведення мирних заходів : проєкт Закону України від 06.05.2008. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2450&skl=7 (дата звернення: 08.05.2025).

[8] Рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 № 6-рп/2016 у справі № 1–13/2016 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релі-

гійних обрядів, церемоній та процесій). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text (дата звернення: 17.09.2025).

[9] Самбор М. А. Мирність як обов'язкова ознака права на свободу зібрань. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України.* 2019. № 2. С. 42–47.

[10] Рішення Європейського Суду з прав людини від 07.12.2023 у справі «Черемський проти України» (Заява № 20981/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j61#top (дата звернення: 07.02.2026).

[11] Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573–20#Text (дата звернення: 19.06.2025).

[12] Модернізація змісту функцій держави: ключовий вектор повоєнного відновлення України : монографія / за заг. ред. : О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної. Київ : Алерта, 2025. 334 с.

[13] Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2001 № 4-рп/2001 у справі № 1–30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#top (дата звернення: 31.10.2025).

[14] Риндюк В. І., Гришко О. М. Конституційно-правові засади реалізації права на мирні зібрання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 63. С. 47–50. URL: https://doi.org/10.32841/2307–1745.2023.63.10

[15] Крупський Т. Коментар до проекту Закону України «Про збори, мітинги, походи і демонстрації» (Проект № 5242–2). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/komentar-do-proektu-zakonu-ukrajiny-pro-zbory-mitynhy-pohody-i-demonstratsiji-proekt-5242-2/ (дата звернення: 08.05.2025).

[16] Про гарантії свободи мирних зібрань : проєкт Закону України від 07.12.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310 (дата звернення: 08.05.2025).

[17] Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text (дата звернення: 31.10.2025).

[18] Козюбра М. І. Практична філософія права : монографія. Київ : «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. 496 с.

[19] Барабаш Ю. Г. Проблемні аспекти конституціоналізації питань політичної сфери у державно-правовій практиці України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2021. Спецвипуск до 25-річчя Львівської лабораторії прав людини. С. 62–75.

[20] Сахно А. П. Адміністративно-правове регулювання реалізації права на сирні зібрання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО.* 2023. Вип. 79(2.). С. 104–108. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.79.2.15

[21] Альонкін О. Мирні зібрання в Україні: забезпечення права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2021. № 1. С. 71–80. URL: https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)08

[22] Морозов Є. Є. Організаційно-правові засади дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2024. 16 с.

[23] Самбор М. А. Зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення: затребуваність, об'єктивність, якість (на прикладі Проекту Закону України №5683). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2018. №3 (83). С. 152–163.

REFERENCES

[1] Scientific concept of the development of Ukrainian legislation: justification and forecasting of directions of law-making activity. (2025). In R. O. Stefanchuk, & N. S. Kuznetsova (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter.

[2] On law-making activity: Law of Ukraine (2023, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#top

[3] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

[4] Onishchenko, N. M. (2024). Legal development and legal questions of society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 15–26. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-4-15

[5] Yushchyk, O. I., Teplyuk, M. O., & Ryndyuk, V. I. (2025). Toward a scientific methodology for forming a concept for the development of Ukrainian legislation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(3), 15–33. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993 0909 2025 32 3–15

[6] Yarmol, L. V. (2016). The right to peaceful assembly: to clarify the general theoretical characteristics. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series «Legal Sciences»*, 850, 331–337.

[7] On the procedure for organizing and conducting peaceful events: draft Law of Ukraine (2008, May). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2450&skl=7

[8] Decision of the Constitutional Court of Ukraine (2016, September, No. 6-рп/2016 in case No. 1–13/2016) on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of part five of Article 21 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» (case on advance notification of holding public services, religious rites, ceremonies and processions). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text

[9] Sambor, M. A. (2019). Peace as a mandatory sign of the right to freedom of assembly. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 42–47.

[10] Decision of the European Court of Human Rights (2023, December) in the case «Cheremsky v. Ukraine» (Application No. 20981/13). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j61#top.

[11] On the public health system: Law of Ukraine (2022, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573–20#Text

[12] Modernization of the content of state functions: a key vector of post-war restoration of Ukraine (2025). In O. O. Kota, A. B. Hrynyaka, & L. F. Kupina (Eds.). Kyiv: Alerta.

[13] Decision of the Constitutional Court of Ukraine (2001, April, No. 4-рп/2001 in case No. 1–30/2001) on the constitutional submission of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the official interpretation of the provision of part one of Article 39 of the Constitution of Ukraine on advance notification of executive bodies or local self-government

bodies about holding assemblies, rallies, marches and demonstrations (case on advance notification of peaceful assemblies). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#top

[14] Ryndyuk, V. I., & Grishko, O. M. (2023). Constitutional and legal principles of the implementation of the right to peaceful assemblies in Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 63, 47–50. Retrieved from https://doi.org/10.32841/2307–1745.2023.63.10

[15] Krupsky, T. Commentary on the draft Law of Ukraine «On Assemblies, Rallies, Marches and Demonstrations» (Draft No. 5242–2). Retrieved from https://www.helsinki.org.ua/articles/komentar-do-proektu-zakonu-ukrajiny-pro-zbory-mitynhy-pohody-i-demonstratsiji-proekt-5242-2/.

[16] On guarantees of freedom of peaceful assembly: draft Law of Ukraine (2015, December). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310.

[17] Civil Code of Ukraine (2003, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text

[18] Kozyubra, M. I. (2024). Practical Philosophy of Law. Kyiv: «DUKH I LITERA».

[19] Barabash, Y. G. (2021). Problematic Aspects of Constitutionalization of Political Sphere Issues in State and Legal Practice of Ukraine. *State Building and Local Self-Government. Special Issue for the 25th Anniversary of the Lviv Human Rights Laboratory*, 62–75.

[20] Sakhno, A. P. (2023). Administrative and legal regulation of the implementation of the right to peaceful assemblies under martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Series PRAVO,* 79(2), 104–108. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.79.2.15

[21] Alyonkin, O. (2021). Peaceful assemblies in Ukraine: ensuring the right. *Foreign trade: economics, finance, law*, 1, 71–80. Retrieved from https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)08

[22] Morozov, E. E. (2024). Organizational and legal principles of observing the rights and freedoms of man and citizen in the activities of the National Police of Ukraine (Candidate dissertation, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine).

[23] Sambor, M. A. (2018). Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses: relevance, objectivity, quality (using the example of the Draft Law of Ukraine №. 5683). *Bulletin of Luhansk educational-scientific Institute named after E. Didorenko*, 3(83), 152–163.

Микола Анатолійович Самбор
Кандидат юридичних наук
Професор кафедри правознавства
Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут ПрАТ
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Начальник сектору моніторингу
Прилуцький районний відділ поліції ГУНП в Чернігівській області
17500, вул. Котляревського, 66, Прилуки, Чернігівська область, Україна
email: nikolas783@ukr.net

Mykola A. Sambor
Candidate of Law
Professor of the Department of Law
The North-Ukrainian Institute of the Private Joint Stock Company
«Higher education institution «The Interregional Academy of Personnel Management»

Head of the of the monitoring Sector of the Pryluky District Police Department the Main Department of the National Police in the Chernihiv Region
17500, 66, Kotliarevskoho St., Pryluky, Chernihiv region, Ukraine
email: nikolas783@ukr.net

Рекомендоване цитування: Самбор М. А. Досвід законопроєктної діяльності Верховної Ради України з урегулювання здійснення права на свободу мирних зібрань. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 31–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-31

Suggested Citation: Sambor, M. A. (2026). Experience of Legislative Activities of the Verhovna Rada of Ukraine on Regulating the Exercise of the Right to Freedom of Peaceful Assembly. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 31–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-31

Дата першого надходження статті до видання: 18.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 342.7–053.2:004.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-53

Олег Васильович Синєгубов
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Харківська обласна військова адміністрація
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6362-3115

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ «ЦИФРОВИХ ПРАВ» ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Анотація. *Цифровізація суспільних відносин зумовлює трансформацію умов здійснення прав і свобод людини та ставить нові питання перед правовою теорією і практикою. Права дітей у цьому контексті набувають особливого значення, оскільки їх здійснення в цифровому середовищі супроводжується підвищеними ризиками для приватності, безпеки та розвитку особистості. У статті проаналізовано доктринальні підходи до розуміння правової природи «цифрових прав», зокрема щодо їх місця в системі фундаментальних прав людини та можливості виокремлення як самостійної групи прав цифрової епохи. Визначено основні засади цифрового конституціоналізму та обґрунтовано його перспективність як теоретичної основи для забезпечення «цифрових прав» і визначення особливостей їх здійснення дітьми в цифровому середовищі. Встановлено, що відсутність єдності у визначенні змісту й обсягу «цифрових прав» зумовлена динамічним розвитком технологій, транснаціональним характером цифрових платформ та поступовим зміщенням влади від держав до технологічних корпорацій. Окреслено коло проблем здійснення прав дитини в цифровому середовищі, які, зокрема, пов'язані з питаннями доступу до Інтернету, захисту персональних даних, забезпечення приватності, а також проблемам шерентингу, комерціалізації цифрового образу дитини та ризикам алгоритмічного впливу на інформаційне середовище неповнолітніх. Обґрунтовано, що забезпечення прав дітей у цифровому середовищі потребує позитивних зобов'язань держави щодо визначення меж батьківської автономії та діяльності платформ. Визначено, що принцип вбудованої безпеки є юридичним обов'язком платформ, а не технічною вимогою. Принцип найкращих інтересів дитини як суб'єктивне право, інтерпретаційний принцип та одночасно процедурна вимога оцінки впливу на права дитини є системоутворювальним для концептуалізації «цифрових прав» дітей, оскільки адресується одночасно до корпорацій, батьків та держави як носіїв відповідних зобов'язань.*

Ключові слова: *цифрові права; цифровий конституціоналізм; права дитини; цифрове середовище; захист персональних даних; приватність дітей; право на доступ до Інтернету.*

Oleg V. Sinegubov
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Kharkiv Regional Military Administration
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6362-3115

CONCEPTUALISING «DIGITAL RIGHTS» AND THE EXERCISE OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF DIGITAL CONSTITUTIONALISM

Abstract. *The digitalisation of social relations is transforming the conditions for the exercise of human rights and freedoms and raising new questions for legal theory and practice. Children's rights are particularly important in this context, as their exercise in the digital environment is accompanied by increased risks to privacy, security and child development. The article analyses doctrinal approaches to understanding the legal nature of 'digital rights', in particular their place in the system of fundamental human rights and the possibility of distinguishing them as an independent group of rights of the digital age. The main principles of digital constitutionalism are identified, and its potential as a theoretical framework for ensuring 'digital rights' and determining the specifics of their exercise by children in the digital environment is substantiated. The study demonstrates that the lack of consensus on the definition and scope of 'digital rights' is due to the dynamic development of technology, the transnational nature of digital platforms, and the gradual shift of power from states to technology companies. The article outlines a range of problems related to the exercise of children's rights in the digital environment, particularly issues of Internet access, personal data protection and privacy, as well as challenges related to sharenting, the commercialisation of children's digital images, and the risks of algorithmic influence on the information environment of minors. It is argued that ensuring children's rights in the digital environment requires positive obligations on the part of the state to define the limits of parental autonomy and the activities of digital platforms. The article also demonstrates that the principle of safety by design constitutes a legal obligation of platforms rather than merely a technical requirement. The principle of the best interests of the child as a subjective right, an interpretative principle and, at the same time, a procedural requirement to assess the impact on children's rights is fundamental to the conceptualisation of children's 'digital rights', as it addresses corporations, parents and the state as bearers of relevant obligations.*

Keywords: *digital rights; digital constitutionalism; children's rights; digital environment; personal data protection; children's privacy; right of access to the Internet.*

ВСТУП

Цифровий простір формує нову реальність здійснення прав та свобод людини. Традиційні правові теорії та конструкції виявляються недостатніми в умовах технологічного розвитку, транснаціональності платформ та зміщенням влади від держав до технологічних корпорацій. Відповідно питання про сутність, структуру та співвідношення «цифрових прав» із фундаментальними правами людини набуває самостійного наукового значення та залишається предметом дискусії. Зважаючи на вразливість дітей, їхні права потребують особливої уваги в глобальному та національному контекстах, оскільки здійснення цих прав є неможливим без відповідного правового механізму забезпечення здійснення, що набуває принципово нового змісту в умовах цифрового середовища.

В Україні основні проблеми забезпечення здійснення прав дитини в кіберпросторі визначені в Національній стратегії захисту прав дитини в сфері юстиції на період до 2028 року [56], до яких віднесено: недостатній рівень безпеки дитини під час використання Інтернету, доступність шкідливого контенту, нестача навичок безпечної поведінки в інформаційному середовищі, низький рівень поінформованості суспільства щодо кібербезпеки, недосконалість законодавства та відсутність ефективної системи надання допомоги дітям-постраждалим від кіберзлочинів. Ці виклики кореспондуються з тенденціями в правових дослідженнях, де наголошується на необхідності комплексного підходу до захисту прав дітей через забезпечення фундаментальних прав у цифровому середовищі, враховуючи освіту, гру, приватність, верифікацію віку, шерентинг, комерціалізацію образу дитини, а також збалансування захисту та участі дітей у цифровому просторі, забезпечення права на доступ до інтернету та безпечного цифрового середовища як умов реалізації інших прав.

У сучасній українській та зарубіжній правових доктринах відсутня єдність підходів до визначення правової природи й обсягу поняття «цифрових прав», їх місця в системі прав і свобод людини загалом, співвідношення та відмежування від фундаментальних прав, інформаційних прав людини, а також особливостей їх здійснення суб'єктами права, зокрема дітьми. На багатоманітності термінологічних підходів до визначення «цифрових прав» наголошують *Д. М. Бєлов, І. Є. Переш, І. Покорба*, які вказують на використання в доктрині різних понять для їх позначення (як українською, так і англійською, наприклад, мовами), як-от: «інформаційні права», «цифрові права», «віртуальні права», «digital rights», «internet rights», «right to communicate», «freedom to connect», що свідчить про концептуальну невизначеність відповідної категорії [35, с. 111]. У свою чергу, *О. Гиляка* підкреслює, що базові потреби людини залишаються незмінними навіть в умовах цифровізації, а тому фундаментальні права мають бути переосмислені з урахуванням технологічного розвитку при збереженні їх універсального характеру [41, с. 23, 27].

Позицію щодо самостійності «цифрових прав» як окремої групи прав людини обґрунтовує *Л. О. Тарасенко*, пов'язуючи їх виникнення з еволюцією інформацій-

ного права та появою «абсолютних цифрових прав», що можуть реалізовуватися виключно в цифровому середовищі, як-ото права на доступ до Інтернету, на цифрове самовизначення, на цифрову свободу, на акаунт, вебсторінку, доменне ім'я, віртуальний образ, віртуальні активи, на «забуття», тощо [63, с. 125, 127, 132]. *О. В. Петришин* та *О. С. Гиляка* розглядають «цифрові права» радше як розширення універсальних прав людини до потреб інформаційного суспільства, підкреслюючи їх похідний характер від інформаційних прав [51, с. 18, 22].

Інший підхід пропонують *С. О. Колб* і *І. С. Пирога*, які відносять «цифрові права» до четвертого покоління прав людини, фактично ототожнюючи їх із інформаційними та кіберправами, що доповнюють традиційну систему прав [52, с. 218]. Натомість *В. Володовська* і *М. Дворовий* заперечують існування «цифрових прав» як окремої групи, трактуючи їх як умовну категорію, що відображає особливості реалізації та захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті [40, с. 6]. *В. І. Чалчинський* розмежовує традиційні конституційні права, що набувають нових форм реалізації у цифровому середовищі, нові «цифрові» права, нерозривно пов'язані з цифровим простором (право на доступ до Інтернету, право на забуття, право на цифрову смерть) [68, с. 22]. Схожу ідею підтримує *М. А. Айрапетов*, поділяючи права на такі, що мають цифровий елемент, і суто «цифрові права», які існують лише в кіберпросторі [34, с. 133]. *Ю. Размєтаєва, Ю. Барабаш і Д. Лук'янов* пропонують розглядати «цифрові права» у трьох вимірах: як спеціальні права цифрової епохи, як фундаментальні права, що набувають особливого значення через цифровізацію, та як права людини в процесі їх реалізації в цифровому середовищі [28, с. 46–47].

О. О. Тихомиров визначає «цифрові права» як новий відносно самостійний комплекс прав та форму інституціоналізації інформаційних прав [66, с. 437–438]. Подальший розвиток доктрини «цифрових прав» також пов'язаний із концепцією цифрового конституціоналізму, в рамках якої, наприклад, *О. Поллічіно* та *Г. Де Грегоріо* визначають, що конституційні принципи захисту прав людини поширюються на цифровий простір і обмежують владу не лише держави, а й транснаціональних технологічних корпорацій [27]. Критичне осмислення цієї концепції пропонують *А. Голія* та *П. Терзіс*, які звертають увагу на ризик легітимації приватної цифрової влади та необхідність трансформації самої конституційної теорії в умовах алгоритмічного суспільства [21, с. 26; 33, с. 350–351].

Окремий напрям досліджень присвячено правам дитини в цифровому середовищі. *А. Чоудхурі* підкреслює формування нової цифрової суб'єктності дитини та необхідність поєднання безпекових механізмів із реальною участю дітей у цифровій екосистемі [7, с. 178–179]. *О. А. Гончаренко* розглядає доступ до Інтернету як передумову реалізації ключових прав дитини (наприклад, на освіту, інформацію, приватне життя, тощо) [42, с. 23–24]. Водночас *Л. І. Шаповал* акцентує на ризиках інформаційної небезпеки, необхідності державної політики захисту дітей онлайн і забезпеченні рівного доступу до цифрових технологій [69, с. 167–168]. Проблеми захисту персональних даних дітей аналізують *Д. Новіра, В. С. Астуті, М. Ф. Аль-*

баді, Хармоно, М. С. Гунаван, наголошуючи на ризиках профілювання та алгоритмічного обмеження інформаційного різноманіття [24]. Проблематику шерентингу й комерціалізації цифрового образу дитини розглядають *Р. Суарез-Альварез, А. Пастор-Родрігез* [32]*; Б. М. С. Фрейтас, Н. Фернандес, П. Гаудензі, Б. С. Андрада* [18]; *С. Д. Алонсо* [2]; *Е. Ф. Бланко, М. Р. Гутьєррес* [5], підкреслюючи ризики експлуатації, порушення приватності та прихованої реклами за участю неповнолітніх.

Отже, наукова дискусія щодо «цифрових прав» не має єдиного вирішення. Дослідники розходяться в розумінні їх природи, структури та співвідношення з фундаментальними правами людини. Водночас для дітей як найбільш вразливої групи в умовах цифровізації ця невизначеність має безпосереднє практичне значення, що й зумовлює потребу концептуалізації «цифрових прав».

Метою статті є розкриття підходів до визначення сутності «цифрових прав» та їх реалізації в контексті цифрового конституціоналізму як теоретичної основи для визначення особливостей та правового механізму здійснення прав дітей у цифровому середовищі ЄС.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, а також міждисциплінарні підходи. Їх поєднання зумовлене предметом дослідження, який охоплює й доктринальний аспект, яким є концептуалізація «цифрових прав», і правові механізми забезпечення прав дітей у цифровому середовищі. Дослідницьке припущення полягає в тому, що концепція цифрового конституціоналізму є перспективним теоретичним підходом для визначення правової природи, змісту та забезпечення «цифрових прав», оскільки дозволяє врахувати доктринальну неоднозначність щодо онтології цих прав, прогалини в їх нормативно-правовому й інституційному забезпеченні, а також особливу вразливість дітей як носіїв прав у цифровому середовищі, реальне здійснення яких безпосередньо залежить від дій батьків, держави та корпорацій.

Аналіз, узагальнення та систематизаціїя сучасних наукових підходів до розуміння правової природи «цифрових прав» дали змогу визначити основні напрями доктринальної дискусії щодо співвідношення «цифрових прав» із традиційними правами людини та інформаційними правами. Структурно-функціональний підхід застосовувався для визначення місця «цифрових прав» у системі прав і свобод людини, а також права дітей у загальній системі прав, виявлення розподілу обов'язків між корпораціями, батьками та державою щодо забезпечення їх здійснення, а також з'ясування призначення окремих правових інструментів, пов'язаних із верифікацією віку, вбудованою безпекою платформ, правом на забуття, та потенційних ризиків, пов'язаних із їх застосуванням у цифровому середовищі. Завдяки застосуванню інституційного підходу визначено роль міжнародних інституцій у формуванні механізмів забезпечення прав дітей у цифровому середовищі. Формально-юридичний метод застосовано для дослідження нормативних підходів

до визначення засад та регулювання здійснення прав у цифровому просторі, зокрема положення міжнародних договорів у сфері прав людини, актів Європейського Союзу та інших документів, спрямованих на формування стандартів захисту прав дітей в умовах розвитку цифрових технологій, конкретних правових механізмів захисту персональних даних, інформованої згоди та вікових обмежень. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів в українській та зарубіжній доктрині до природи «цифрових прав», а також правового регулювання цифрового середовища в контексті участі в ньому дітей.

Джерельну базу дослідження становлять передусім міжнародні акти, насамперед ООН та ЄС. Загальний коментар № 25 (2021) Комітету ООН з прав дитини є джерелом для аналізу принципу найкращих інтересів дитини, які мають забезпечуватись у цифровому середовищі. Стратегія BIK+ (2022) та Регламент ЄС 2022/2065 (DSA) аналізуються як рамковий та регуляторний приклад втілення цифрового конституціоналізму щодо прав дітей. Європейська декларація про цифрові права для цифрового десятиліття (2023) використана для з'ясування того, як ЄС концептуально визначає «цифрові права». Критеріями відбору джерел є їх значення для формування регуляторної політики ЄС у сфері «цифрових прав» дітей, дискусії про природу цих прав та можливість використання як порівняльної основи. Законодавство України, Закон України «Про медіа» (2023) та Національну стратегію захисту прав дитини до 2028 року (2024) використано для виявлення нормативно-правових прогалин та контексту потенційної імплементації стандартів ЄС. Емпіричні дослідження шерентингу, комерціалізації образу дітей-інфлюенсерів та практик верифікації віку використано для підтвердження практичного значення виявлених теоретичних та нормативних прогалин.

Обрана методологія та джерельна база відповідає меті статті та спрямована на співвіднесення доктринальних підходів до концептуалізації «цифрових прав» та правових механізмів їх забезпечення, що дає змогу сформулювати теоретичні висновки щодо перспектив відповідного регулювання.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Підходи до розуміння «цифрових прав» та цифровий конституціоналізм у європейському та національному контексті

Сучасна правова доктрина характеризується відсутністю єдиного підходу до визначення змісту, обсягу та правової природи «цифрових прав». Різноманіття теоретичних концепцій зумовлене динамічним розвитком цифрових технологій та трансформацією умов та способів реалізації фундаментальних прав людини в умовах цифровізації суспільних відносин. У науковій літературі «цифрові права» розглядаються як еволюційне продовження інформаційних прав, як нова самостійна група прав людини або як комплекс правових гарантій їх здійснення в цифровому середовищі.

З метою систематизації існуючих підходів до розуміння концепту «цифрові права» в Таблиці 1 узагальнено основні характерні теоретичні підходи щодо їх правової природи та обсягу.

Таблиця 1

Підходи до розуміння концепту «цифрові права»

Автори	Підходи до розуміння правової природи концепту «цифрові права»	Підходи до розуміння обсягу концепту «цифрові права»
Петришин О. В., Гиляка О. С. [51]	«Цифрові права» є розширенням універсальних прав людини до потреб інформаційного суспільства, які можуть включати широкий спектр фундаментальних прав, що реалізуються в цифровому середовищі та потребують дослідження з точки зору властивостей цього середовища. При цьому «фундаментальні цифрові права» похідні від інформаційних прав, але вони не є тотожними [51, с. 18, 22].	«Цифрові права»: право на доступ до інформації, на доступ до інформаційних платформ та технологій, на захист персональних даних (індивідуальних і біометричних), свободу зібрань та асоціацій онлайн, цифрову освіту та доступ до цифрових знань, бути забутим, можливість здійснювати особисті, соціальні, економічні, політичні та культурні права на основі нових технологічних платформ [51, с. 18–19].
Пирога І. С., Колб С. О. [52]	«Цифрові права» є правами четвертого покоління, а інформаційні – другого. Водночас останні визнають тотожними з цифровими, кіберправами людини, які доповнюють традиційні та утворюють нові правові явища [52, с. 218].	Права на вільний доступ до Інтернету, свободу вираження поглядів, недоторканність приватного життя в цифровому просторі, на комунікацію, виготовлення різного роду контенту, отримання достовірної інформації, відкрите та інклюзивне управління мережею розглядаються як складові (правомочності) комплексного інформаційного права [52, с. 218].
Бочковой В. А., Бааджи Н. А. [37]	«Цифрові права» людини – це сукупність прав і свобод, які захищають індивідуумів у цифровому середовищі; вони є сучасним проявом інформаційних прав, які передбачені в статтях 31, 32, 34 Конституції України [37, с. 230].	«Цифрові права» людини: право на доступ до Інтернету, на комунікацію, на багатоманітність і свободу контенту, на цифрову ідентичність, на набуття цифрових навичок, на доступність і надійність цифрових технологій, тощо [37, с. 230].
Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. [38]	«Цифрові права» людини є окремою групою прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв [38, с. 59].	«Цифрові права» людини: право на доступ до Інтернету, свобода вираження поглядів онлайн, право на приватність і захист персональних даних, право на свободу та особисту безпеку онлайн, право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії, право на цифрове самовизначення (відключення або забуття) [38, с. 59].

Автори	Підходи до розуміння правової природи концепту «цифрові права»	Підходи до розуміння обсягу концепту «цифрові права»
Айрапетов М. А. [34]	Дві групи прав і свобод: з цифровим елементом за одночасної реалізації поза цифровим простором та у ньому й суто та «цифрові права і свободи», що виникають із розвитком прав і свобод людини та існують лише у кіберпросторі [34, с. 133].	Перші пропоновані (початкові) «цифрові права та свободи»: право людини мати у власності свій цифровий аватар; право людини на цифрову нейтральність, яка забезпечує рівний доступ до ресурсів мережі; право на доступ до технології штучного інтелекту, що дозволяє кожній людині скористатися перевагами сучасних інновацій для розвитку та самореалізації; право людини на цифрову свободу в кіберпросторі; свобода людини від алгоритмічних рішень, що впливають негативно впливають на життя людини; свобода людини від шкідливої та забороненої інформації в кіберпросторі; право людини на свободу вираження думки в кіберпросторі [34, с. 132–133].
Володовська В., Дворовий М. [40]	«Цифрові права» є умовною категорією, що охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів та права на приватність онлайн [40, с. 6].	Право на доступ до Інтернету, свобода вираження поглядів онлайн, право на повагу до приватного та сімейного життя, захист персональних даних, тощо [40, с. 3, 5–6].
Чалчинський В. І. [68]	Виокремлення традиційних конституційних прав, які набувають нових форм реалізації в цифровому середовищі та нових «цифрових прав», що можуть бути реалізовуватись лише у цифровому середовищі. Головна ознака «цифрових прав» (нерозривний зв'язок із цифровим середовищем) має значення для визначення чіткого предмету правового регулювання та механізмів захисту [68, с. 22].	Традиційні конституційні права, які набувають нових форм реалізації в цифровому середовищі – це, наприклад, право на свободу вираження поглядів в інтернеті; нові «цифрові права» – це, наприклад, право на доступ до інтернету, право на забуття, право на цифрову смерть, тощо [68, с. 22].

Автори	Підходи до розуміння правової природи концепту «цифрові права»	Підходи до розуміння обсягу концепту «цифрові права»
Верлос Н. [39]	Виділення окремої групи «цифрових прав», але з урахуванням можливості реалізації фундаментальних прав, які вже визначені в Конституції України, в умовах цифровізації. Авторка пропонує запозичення правового регулювання країн, у яких є досвід законодавчого врегулювання «цифрових прав», навіть на рівні конституційного [39, с. 130, 132].	Право на доступ до електронних пристроїв та телекомунікаційних мереж (Інтернет), право на захист персональних даних, право на інформаційне самовизначення (ідентифікацію), право на анонімність, право на забуття, право на вільну передачу та поширення інформації та ін. [39, С. 130].
Захарчук І. В. [46]	«Цифрові права» – це сукупність прав і свобод, що забезпечують можливість вільного доступу до цифрових технологій, використання цифрових ресурсів та захист особи у цифровому середовищі [46, с. 269].	Право на доступ до інтернету; право на захист персональних даних; право на цифрову ідентифікацію; право на свободу вираження поглядів онлайн; право на забуття (видалення персональних даних); право на доступ до відкритих даних; право на захист від цифрової дискримінації; право на безпечне цифрове середовище [46, с. 269–270].
Касстерс Б. [12]	Три типи правових питань, пов'язаних з правами громадян, що випливають з (використання) нових технологій: 1) порушення прав, що виникають внаслідок (використання) нових технологій; 2) конфлікт прав, що виникає внаслідок (використання) нових технологій; 3) нові проблеми, що виникають внаслідок (використання) нових технологій, для яких ще не існує відповідних прав [12].	Право бути оффлайн; право на доступ до Інтернету; право не знати; право змінити думку; право почати з чистого (цифрового) аркуша; право на термін придатності даних; право знати цінність своїх даних; право на чисте цифрове середовище; право на безпечне цифрове середовище [12].
Тарасенко Л. О. [63]	«Цифрові права» – це права людини, які здійснюються у цифровому середовищі (зазвичай у мережі «Інтернет»). Цифрові права характеризують групу прав людини, здійснення яких можливе лише в цифровому середовищі. «Цифрові права» слід розуміти як збірне пов'язані	«Цифрові права» можуть бути майновими (право на домен, на криптовалюту, на NFT, тощо) і особистими немайновими (право на забуття, право на захист персональних даних, на свободу вираження поглядів тощо). «Цифрові права» поділяються на абсолютні цифрові (здійснюють

Автори	Підходи до розуміння правової природи концепту «цифрові права»	Підходи до розуміння обсягу концепту «цифрові права»
	я тих прав людини, які пов'язані з цифровими технологіями, що забезпечують механізм їх реалізації. «Цифрові права» є самостійною групою прав, яка постійно розвивається, змінюється, охоплює різнопланові «цифрові права». Первісно на появу «цифрових прав» вплинуло інформаційне право, оскільки саме надання можливості шукати і поширювати інформацію в інтернеті зумовило перехід багатьох прав у цифрове середовище та в подальшому появу нових «цифрових прав». Однак не лише інтернет зумовив виникнення «цифрових прав», а й розвиток інформаційних цифрових технологій та інновацій сприяв їх появі та наповнював новим змістом [63, с. 124].	ся виключно у цифровому середовищі) і частково (відносно) цифрові (із дуалістичною правовою природою: можуть здійснюватися онлайн і офлайн). До абсолютних цифрових прав належать: право на цифрову свободу; право на цифрову самовизначеність; право на доступ до інтернету; право на забуття в цифровому середовищі; право на акаунт (обліковий запис), право на вебсторінку; право на доменне ім'я; право на віртуальний образ; право на криптовалюту; право на NFT, на інші віртуальні активи; право на особисту цифрову безпеку; право на комп'ютерну програму; права на використання об'єктів хмарних технологій тощо. Цей перелік прав є невичерпним [63, с. 125, 127, 128].
Размєтаєва Ю. С. [58]	Концепт «цифрові права людини» охоплює два розуміння: 1) усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову; 2) лише ті права які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху [58, с. 19].	До «цифрових» відносять, такі фундаментальні права, як свобода вираження думки й слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет [58, с. 19].
Размєтаєва Ю., Барабаш Ю., Лук'янов Д. [28]	Три виміри «цифрових прав»: 1) тлумачення їх як спеціальних прав, що виникають з фундаментальних та сформованих у цифрову епоху (у такому разі можуть виникнути суперечки щодо того, чи належать вони до «прав людини» чи до інших прав, цінностей чи інтересів); 2) визначення як «цифрових» тих фундаментальних прав,	Конфіденційність та свобода слова, право бути забутим, право не бути автоматично обробленим право на інформацію та право на Інтернет можуть бути «цифровими» [28, с. 47].

Автори	Підходи до розуміння правової природи концепту «цифрові права»	Підходи до розуміння обсягу концепту «цифрові права»
	які є особливо важливими сьогодні у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій; 3) права людини, коли вони реалізуються в цифровому середовищі [28, с. 47].	

Складено автором за [12, 34, 39, 40, 37, 38, 46, 51, 52, 68].

Аналіз наведених позицій дає можливість зауважити, що підхід О. В. Петришина й О. С. Гиляки щодо розуміння «цифрових прав» як еволюційного продовження універсальних прав людини в умовах інформаційного суспільства має значну методологічну цінність, оскільки забезпечує наступність між класичною теорією прав людини та новітніми підходами. Водночас відсутність чітких критеріїв відмежування інформаційних і власне «цифрових прав» свідчить про складність формування усталеної класифікації цієї категорії та ускладнює її практичне застосування. Позиція С. О. Колба й І. С. Пироги, які відносять «цифрові права» до четвертого покоління прав людини, свідчить про прагнення вписати «цифрові права» у класичну еволюційну модель прав. Проте ототожнення інформаційних, кібер- та «цифрових прав» без їх змістовної диференціації вказує на відкритість наукової дискусії щодо їх розмежування. Позиція В. А. Бочкового та Н. А. Бааджи, відповідно до якої «цифрові права» постають сучасним проявом інформаційних прав, характеризується нормативною узгодженістю з конституційними гарантіями прав людини. Цей підхід підкреслює спадковість правового регулювання, водночас залишаючи простір для подальшого осмислення самостійності «цифрових прав». Підхід О. Б. Братасюк та Н. Ф. Ментух, які визначають «цифрові права» як окрему групу прав людини, відображає тенденцію до їх автономізації в правовій системі. Водночас відсутність диференціації прав за їх природою, змішування традиційних прав, які реалізуються у цифровому просторі завдяки технічній доступності, та специфічні прав, які мають цифрову сутність та не можуть здійснюватись оффлайн, свідчить про триваючий процес концептуалізації. Позиція М. А. Айрапетова з розмежування права з цифровим елементом та суто «цифрових прав» є методологічно обґрунтованою та наближеною до сучасних технологічних реалій. Водночас запропонований перелік окремих «нових» прав має дискусійний характер і потребує додаткового нормативного обґрунтування. Підхід В. Володовської та М. Дворового, які тлумачать «цифрові права» як умовну категорію реалізації фундаментальних прав у мережі Інтернет, відзначається доктринальною обережністю, зосередженням на гарантіях уже визнаних прав, підкреслює безперервність правової традиції, хоча залишає відкритим питання появи принципово нових прав. В. І. Чалчинський розмежовує традиційні права

в цифровій формі та права, нерозривно пов'язані з цифровим середовищем, чітко вирізняє їх критерії для окреслення предмета правового регулювання та механізмів захисту, залишаючи для подальшого визначення змістовне наповнення окремих прав. Позиція Н. Верлос, спрямована на конституціоналізацію «цифрових прав» і використання зарубіжного досвіду, відображає прагнення до їх інституційного закріплення. Крім того, це дослідження було здійснене до сучасного європейської підходу до «цифрових прав», зокрема до прийняття Декларації ЄС про цифрові права та принципи для цифрового десятиліття (2023) [17] і Стратегії ВІК+ (2022) [1], що певною мірою зумовлює відсутність у ньому чітких критеріїв диференціації відповідних прав. Наведені приклади концептуалізації «цифрових прав» окреслюють загальні напрями доктрини та розвитку правового регулювання, однак не повною мірою розкривають зміст концепції та її значення для додаткового унормування фундаментальних прав у цифровому середовищі або закріплення прав, здійснення яких можливе виключно онлайн. І. В. Захарчук акцентує увагу на необхідності законодавчого врегулювання «цифрових прав», що має значну практичну цінність. Автор наголошує на фрагментарності закріплення «цифрових прав» у законодавстві України та обґрунтовує доцільність ухвалення спеціального закону, що мав би визначити їх поняття, класифікацію, гарантії та механізми реалізації. Водночас ефективність такого нормативного акта пов'язується з уникненням дублювання чинних норм і забезпеченням реальних механізмів практичного застосування, що ускладнюється відсутністю єдиного підходу до розуміння змісту й обсягу «цифрових прав». Пропозиції щодо внесення змін до Конституції України, попри наявність відповідного зарубіжного досвіду, потребують виваженого підходу, широкого наукового й суспільного консенсусу та врахування складності конституційних змін і динамічності технологічного розвитку. Водночас ризик декларативності окремого закону та складність конституційних змін свідчать про потребу виваженого підходу до інституціоналізації «цифрових прав».

Б. Касстерс аналізує «цифрові права» через нові технологічні виклики, конфлікти прав, появу нових правових потреб, пропонує каталог прав концептуального характеру, що визначає напрями подальшого розвитку доктрини. Л. О. Тарасенка відстоює ідею самостійності «цифрових прав» із їх внутрішньою класифікацією. Підхід Ю. С. Размєтаєвої, заснований на подвійній інтерпретації «цифрових прав», дозволяє узгодити їх еволюційний і інноваційний виміри, хоча розмежування характеризується невизначеністю. У свою чергу, пропозиція багатовимірної моделі, запропонована Ю. Размєтаєвою, Ю. Барабашем і Д. Лук'яновим, які виділяють три виміри «цифрових прав», що відображає їх складну сутність та водночас підтверджує відсутність єдиного розуміння «цифрових прав» у сучасній доктрині.

Порівняльний аналіз наведених підходів свідчить про наявність спільних тенденцій розвитку сучасної доктрини «цифрових прав». Передусім простежується визнання трансформаційного впливу цифровізації на систему прав людини,

тісний зв'язок «цифрових прав» із інформаційними правами та технологічним розвитком, а також відсутність усталеного переліку й універсальних критеріїв їх класифікації. Дослідниками підкреслюється зростання ролі держави та правових інституцій у забезпеченні прав людини в цифровому середовищі. При цьому наявні концептуальні розбіжності між підходами, коли дослідники розглядають цифрову трансформацію як розширення змісту вже існуючих прав людини без зміни їх природи або як підставу для виокремлення самостійної групи «цифрових прав», що не мають аналогів у традиційній системі. Обидві позиції відображають більш глибоку дискусію про те, чи є цифровізація якісною трансформацією прав і свобод людини, чи лише новим середовищем їх реалізації.

Заслуговує на окрему увагу неоднозначність розуміння місця права на доступ до Інтернету в системі «цифрових прав» чи прав людини загалом. Так, К. І. Бєляков, О. О. Тихомиров, Л. В. Радовецька, О. В. Костенко визнають дискусійний характер питання щодо правової природи права на доступ до Інтернету, водночас не пропонуючи його остаточного вирішення. В їх підході простежуються кілька можливих інтерпретацій: розуміння доступу до Інтернету як умови реалізації інших прав (інструментальний підхід); виведення його з більш фундаментальних прав людини (похідний характер); трактування як автономного фундаментального права в цифровій правовій системі. Звертаючись до визначення сутності права на доступ до Інтернету, дослідники наголошують на проблемних аспектах: чи можна його вважати правом людини, чи лише інструментом, засобом, умовою для реалізації прав людини в цифровому середовищі, чи сутність визначається походженням від інших прав (права на вільне вираження думок та переконань, інформацію) [4, с. 190]. Дослідники зазначають, що гарантування права на доступ до Інтернету ґрунтується не лише на його юридичному визнанні, а й залежить від реальних можливостей створення умов для його реалізації. У дискурсі про права людини право на доступ до Інтернету за своїм характеристиками близьке до групи соціальних прав. Його забезпечення залежить від наявності позитивних зобов'язань держави, соціальних, культурних та економічних умов, рівня цифрової грамотності в різних вікових групах, гендерної рівності, усунення бар'єрів для людей із інвалідністю, нерівності через нерівномірну чи нестійку інфраструктуру, створення засобів безкоштовного доступу в громадських місцях, підтримки економічно вразливих категорій користувачів (соціальні тарифи, субсидії) [4, с. 196–197].

У свою чергу, Б. Касстерс визначає право на доступ до інтернету як запобіжник цифрового виключення, який має охоплювати не лише технічне підключення, а й доступність, прийнятну вартість, «net neutrality» та цифрову освіту як умову повноцінної цифрової участі [12]. За позицією О. О. Тихомирова право на доступ до Інтернету є видоутворювальним правом для самостійного комплексу «цифрових прав» [66, с. 437–438]. О. В. Петришин та О. С. Гиляка визначають доступ до інтернету в якості засобу реалізації інших прав людини, що не є самоцінним [51, с. 18–19]. За позицією Л. Тарасенко право на доступ до інтернету – це фун-

даментальне право кожної людини незалежно від громадянства, яке забезпечується державою та міжнародною спільнотою (міжнародні міжурядові та приватні організації). Зміст права визначається рівнем розвитку суспільства в конкретних історичних умовах, економічними та технічними можливостями користувача інтернету, приватних компаній (провайдери) та держави, яке здійснюється користувачами з метою реалізації прав та свобод [Тарасенко Л. «Право на доступ до Інтернету», с. 58]. Науковець стверджує, що право на доступ до інтернету охоплює і доступ до мережі, і доступ до цифрового контенту, та завдяки здійсненню й забезпеченню здійснення цього права користувачі мережі «Інтернет» мають змогу реалізовувати інші «цифрові права» [64, с. 128]. Відповідна позиція узгоджується з позицією ЄСПЛ, який у рішенні у справі Ахмета Їлдірима проти Туреччини (Yildirim v. Turkey) визнав, що Інтернет став одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та свободи інформації, а доступ до онлайн контенту є фундаментальним правом людини, яке може бути обмежене лише у виняткових випадках, що підлягають повному судовому перегляду [59; 60].

Досліджуючи правові аспекти приватності дітей, Х. М. Маркович право дитини на доступ до Інтернету справедливо розглядає як одну з основних передумов реалізації її освітніх, інформаційних та соціальних можливостей. Доступ не може обмежуватися технічною неможливістю, а повинен супроводжуватися системою правових, технологічних та освітніх гарантій, спрямованих на мінімізацію ризиків і створення безпечного цифрового середовища для дітей [48, с. 200]. Разом із тим викликає дискусію підхід до права на доступ до Інтернету як складової інших фундаментальних прав, зокрема свободи вираження поглядів, свободи думки, права на об'єднання чи освіту. У цифрову епоху доступ до мережі фактично перетворився на самостійну умову здійснення значної частини прав людини, а відтак має розглядатися не як похідний елемент, а як окреме, автономне суб'єктивне право. Інакше виникає парадоксальна ситуація, за якої реалізація основних прав і свобод ставиться в залежність від технічної можливості, яка формально не визнається самостійною правовою цінністю. Водночас слід погодитися з позицією Х. М. Маркович, що реалізація права на доступ до інтернету супроводжується суттєвими ризиками для дитини в цифровому середовищі, що потребує підвищеного рівня правового захисту та превентивних заходів.

Аналіз наведених доктринальних позицій свідчить про відсутність єдності щодо визначення правової природи та місця права на доступ до Інтернету в системі прав і свобод людини. Можна виокремити наступні підходи: інструментальний, відповідно до якого доступ до мережі розглядається як умова реалізації інших прав (О. Петришин, О. Гиляка; частково Х. Маркевич); похідний, що виводить його зміст із фундаментальних свобод інформації та вираження поглядів (К. Бєляков, О. Тихомиров, Л. Радовецька, О. Костенко); автономний, у межах якого обґрунтовується його самостійність як фундаментального права цифрової епохи (Л. Тарасенко; у функціональному вимірі – Б. Кастерс). Водночас гарантування цього права дедалі більше пов'язується з позитивними зобов'язаннями держави,

подоланням цифрової нерівності, забезпеченням повноцінної участі особи в цифровому суспільстві, що свідчить про поступовий перехід від сприйняття доступу до Інтернету як суто технічної передумови здійснення прав людини до його розуміння як правової гарантії.

У контексті співвідношення «цифрових прав» із інформаційними правами, а також із фундаментальними правами людини, заслуговує на увагу позиція К. І. Бєлякова, О. О. Тихомирова, Л. В. Радовецької й О. В. Костенка, згідно з якою причинами актуалізації дискусії про «цифрові права» в контексті прав людини є наступні: порушення прав людини в цифровому середовищі, які є транснаціональними та можуть відбуватись офлайн; втрата балансу між основними правами в онлайн-середовищі (між свободою вираження та приватністю); розвиток механізмів захисту прав людини, що призводить до появи нових принципів та суб'єктивних прав, які можна назвати похідними, операційними або інструментальними (наприклад, права, пов'язані з захистом персональних даних у GDPR). «Цифрові права» автори однозначно не позиціонують як права одного покоління. Кожне з «цифрових прав» має складні взаємозв'язки з іншими правами людини, які визначатимуть його місце серед поколінь [4, с. 188–189]. Крім того, дослідники визначають «цифрові права» як конкретні суб'єктивні можливості, що виконують інструментальну роль у системі інформаційних прав, надаючи останнім юридичну форму. Ідея «цифрових прав» за їх позицією охоплює: умови реалізації традиційних прав людини в цифровому середовищі, нові суб'єктивні права, що виникають через цифрові технології, а також систему принципів та гарантій їх захисту, позитивні зобов'язання держав. До нових прав (або нових проявів фундаментальних прав) дослідники відносять: право на доступ до Інтернету, цифрову освіту, цифрову ідентичність, кібербезпеку, захист від дезінформації, захист персональних даних, доступ до цифрових публічних послуг, свободу створення та захисту контенту, цифрову спадщину (бути забутим). Позитивними зобов'язаннями держав автори визнають: сприяння доступу до Інтернету та цифрових засобів у різних контекстах (соціальному, економічному, технологічному, освітньому); підтримку реалізації права на захист у цифровому середовищі; освітню підтримку практичних навичок цифрової безпеки; сприяння доступності політик конфіденційності; боротьбу з крадіжкою персональних даних [4, с. 191–193].

Б. Кастерс зауважує, що значна частина фундаментальних прав була сформульована ще до цифровізації, що ускладнює їх ефективне застосування до сучасних умов, зокрема алгоритмічної дискримінації, автоматизованого прийняття рішень, персоналізованої реклами та ціноутворення. Попри гнучкість загальних правових приписів, правозастосовча практика залишається невизначеною, а конфлікти між правами (зокрема між приватністю та безпекою чи свободою вираження та захистом від шкідливого контенту) потребують нового балансу в цифровому середовищі. Водночас право реагує на технологічні зміни повільно, що знижує ефективність традиційних механізмів захисту. Це зумовлює появу в європейському праві нових «цифрових прав», таких як право на забуття, перенесення даних

і пояснення алгоритмічних рішень. Отже, постає питання: чи є достатньою адаптація традиційних прав для захисту особи в цифрову епоху, чи є необхідним переосмислення самої системи фундаментальних прав. При цьому Б. Кастерс робить застереження, що визначення окреслених ним прав як «нових» (перелік надано у Таблиці 1) не означає їх абсолютної новизни або авторства цих ідей. Під «новизною» мається на увазі передусім те, що відповідні права ще не набули широкого нормативного закріплення або ж є новими саме в цифровому контексті, навіть якщо мають нецифрові аналоги. Йдеться про узагальнення сучасних тенденцій розвитку прав людини в умовах цифрової трансформації. Стан їх правового впровадження є нерівномірним. Частково реалізованими можна вважати право бути оффлайн (Франція, Італія, Німеччина), право на доступ до Інтернету (Фінляндія, Франція, Греція, Іспанія), а також право на видалення даних за ст. 17 GDPR [29], яке наближене до ідеї «права почати з чистого цифрового аркуша». Низка прав фактично є розширенням уже існуючих гарантій: право на цифрову освіту є похідним від права на освіту; право на чисте цифрове середовище – від права на безпечне та чисте довкілля; право на безпечне онлайн-середовище – від права на безпеку. Натомість інші права залишаються концептуально новітніми, зокрема: право не знати, право змінити думку, право на строк дії даних та право знати вартість своїх даних. Їх упровадження ускладнюється необхідністю чіткого визначення змісту, меж та правових наслідків [12].

У свою чергу, О. О. Тихомиров висловлює ідею «цифрових прав» як вияву інформаційних прав і продовження прав людини в цифровому середовищі, що дозволяє розглядати їх у всіх ракурсах прав людини: як блага, умови, засади, принципи, можливості, що є правовими засадами існування людини в інформаційному суспільстві, а також як спосіб концептуалізації взаємозв'язків між правами людини й цифровими технологіями. О. О. Тихомиров підтримує наступний підхід: із одного боку, «цифровими правами» називають усі права людини, здійснення та захист яких зумовлюється використанням цифрових технологій або домінуючою онлайн-складовою, а з іншого – лише ті, які виникають або претендують на статус фундаментальних прав у цифрову епоху. Дискусія щодо співвідношення «цифрових прав» із фундаментальними буде продовжуватися, тому, як зазначає автор, окремі з них згодом можуть частіше асоціюватися з фундаментальними, принаймні в контексті розвитку інформаційного суспільства [65, с. 133–134].

Варто звернути увагу й на виокремлення дослідником шляхів розвитку інформаційних прав людини в міжнародному праві: визнання природно інформаційних прав (вільне вираження поглядів, приватність, освіта); розширення змісту визнаних прав у контексті свободи інформації (свобода контенту, спілкування, підключення, вибір онлайн-сервісів, багатоманітність контенту), приватності (захист персональних даних, бути забутим, захист від зловживання геолокацією), індивідуальності (цифрова ідентичність, розпорядження контентом, даними), розвитку (набуття цифрових навичок); формування новітніх прав, пов'язаних із доступом до технологій (доступ до Інтернету, надійність технологій, доступ до державних

послуг онлайн) та безпекою (кібербезпека, безпека ШІ, безпечне цифрове середовище, захист від дезінформації). Автор розглядає інформаційні права як своєрідний невід'ємний комплекс у системі прав людини, а їх інституалізацію вбачає в формі нового відносно самостійного комплексу «цифрових прав» із власним видоутворювальним правом на доступ до Інтернету [66, с. 435–438].

М. Плекаш визначає, що відмінність між цифровими та традиційними правами людини полягає в їхньому походженні та соціально-технологічних умовах виникнення. «Цифрові права» постали як правова відповідь на цифровізацію комунікації, розвиток штучного інтелекту та алгоритмізацію повсякденних взаємодій. Фундаментальною ознакою «цифрових прав» є їх технологічна залежність: вони виникають і функціонують виключно в цифровому середовищі, їх зміст є високо динамічним і постійно еволюціонує разом із технологічними змінами. Їх реалізація вимагає не лише формальної правоздатності, а й технологічної компетентності та доступу, що актуалізує проблему цифрового розриву. «Цифрові права» захищають нематеріальні об'єкти: персональну інформацію, цифрову ідентичність, алгоритмічну прозорість і кібербезпеку. Ці об'єкти є мінливими, транскордонними та складними для регулювання традиційними державними механізмами. Системи їх захисту залишаються фрагментованими, поєднуючи національне законодавство, міжнародні інструменти та механізми платформного врядування, на відміну від традиційних прав, що спираються на конституційні гарантії з усталеними механізмами забезпечення. Загрози «цифровим правам» відрізняються від традиційних: замість фізичного примусу вони виникають унаслідок алгоритмічної упередженості, комерційного нагляду, цензури платформ та неконтрольованого поширення даних, часто за участю приватних акторів. Ефективний захист «цифрових прав» потребує концептуальної рамки, що визнає їх специфіку. Без належного теоретичного обґрунтування «цифрові права» ризикують перетворитися на дискреційні привілеї, сформовані приватним регулюванням, замість юридично забезпечених правомочностей [26, с. 258–259].

К. Карпіннен та О. Пууко деконструюють «цифрові права» за чотирма вимірами: суб'єкт права (громадянин, людина, корпорація); об'єкт права (вираження поглядів, приватність, добробут); обмеження, щодо яких права проголошуються (держава, корпорації, користувачі); система врядування, що легітимізує їх реалізацію (правові системи, міжнародні договори, етика, платформи). На основі цього автори виділяють чотири дискурси «цифрових прав»: негативні свободи (захист від державної влади), позитивні права (обов'язки держави), інформаційна справедливість, можливості платформ (affordances). Так, дискурс негативних свобод, як прояв класичного конституціоналізму, концептуалізує «цифрові права» передусім як захист індивідуальної та корпоративної свободи від державного втручання [23, с. 311–314]. Автори наголошують, що поза статусом юридичних зобов'язань «цифрові права» формулюються в різноманітних політичних контекстах і реалізуються різними суб'єктами для різних цілей. Множинність концептуалізацій не зменшує нормативної цінності прав як інструментів оскарження

владних структур і просування демократичного інформаційного середовища. Сучасний дискурс «цифрових прав» можна розглядати як політичну боротьбу за визначення цінностей і принципів, які визначатимуть цифрове середовище. Поширення декларацій «цифрових прав» відображає уявлення про необхідність нових нормативних рамок, де загальноприйняті принципи поступово інституціоналізуються через дискурсивний обмін. Відтак дослідження «цифрових прав» має не лише сприяти консенсусу, а й уточнювати конкретні політичні та практичні наслідки альтернативних нормативних підходів [23, с. 323–325].

Розширення кола правових питань через залученість компаній унеможливлює застосування усталених підходів до реалізації та захисту прав людини в цифровому просторі. Суди не зданті ефективно здійснити захист через прогалини правового регулювання [28, с. 54]. Підходи до «цифрових прав» як дискреційних привілеїв або множинність їх нормативних інтерпретацій зумовлюють необхідність системного підходу до обмеження влади в цифровому середовищі задля забезпечення прав і свобод людини.

На сучасному етапі вирішення цих проблем у цифровому середовищі та концептуалізацію «цифрових прав» можна здійснювати в межах комплексного підходу на основі «цифрового конституціоналізму», не обмежуючись визначенням каталогу «цифрових прав». Відповідна концепція передбачає теоретичне переосмислення сутності, змісту конституційних прав у цифрову епоху, та забезпечення механізмів їх захисту через удосконалення законодавства, посилення інституційних гарантій [68, с. 116]. Ураховуючи транснаціональність цифрового простору та багатосторонність управління Інтернетом, вирішення актуальних проблем забезпечення основоположних прав і свобод людини не може бути вирішено на рівні національних конституцій, як пропонується окремими дослідниками [54, с. 52]. Водночас і визначення генетичних та структурно-функціональних взаємозв'язків між фундаментальними правами і свободами людини та можливостями, що реалізуються в Інтернеті, не можуть бути конструктивно визначені без урахування особливостей цифрового середовища та його акторів.

В європейській правовій науці основна ідея цифрового конституціоналізму полягає в тому, що конституційні принципи (захист прав людини, поділ влади, верховенство права) поширюються на цифровий простір і обмежують владу не тільки держави, а й великих технологічних корпорацій [27]. Стрімкий розвиток технологій надав транснаціональним корпораціям, що діють у цифровому середовищі, можливість виконувати квазідержавні функції в транснаціональному вимірі. Цифровізація створила значні ризики захисту свободи слова та захисту даних як основних прав людини. Де Грегоріо представляє періодизацію політики ЄС у цифровій сфері в контексті її трансформації від ліберального в конституційного концепту. Цифровий лібералізм, що приблизно датується 1995–2009 роками, автор пов'язує з Директивою 2000/31/ЄС «Про електронну комерцію» [16], якою онлайн-посередникам було надано широку автономію у вирішенні долі великої кількості контенту [13, с. 6–7]. Відповідне регулювання не було свідомою під-

тримкою корпорацій в ЄС. Навпаки, неможливо було передбачити, що посередники стануть глобальними владними структурами [13, с. 5]. Після ухвалення Хартії основоположних прав ЄС Суд ЄС почав тлумачити економічне законодавство через фундаментальні права. Проте, як зауважує Де Грегоріо, не були вирішені проблеми, пов'язані з відповідальністю платформ за контент третіх сторін [13, с. 12]. Суд делегував платформам балансування прав, хоча конституціоналізм має обмежувати приватну владу, а не надавати їй дискрецію [13, с. 14]. Де Грегоріо визначає основну проблему: свобода платформ сприяла появі новій формі влади, територіальний суверенітет змінився функціональним та постала загроза верховенству права, коли правові норми потенційно замінюються технологічними або договірними стандартами, встановленими транснаціональними приватними суб'єктами [13, с. 15–16]. Відповіддю стає GDPR, в якому ст. 22 встановлює загальну заборону автоматизованих рішень щодо людини, яка діє за замовчуванням та гарантує право на втручання людини, вираження власної позиції та отримання пояснення алгоритмічного рішення – цифровий еквівалент права на справедливу процедуру [29; 13, с. 21–23]. Подальше становлення цифрового конституціоналізму здійснюється через поширення дії GDPR на контролерів поза ЄС, якщо вони обробляють дані резидентів ЄС [13, с. 25–26]. Водночас ЄС не нав'язує свої цінності силою, а намагається захистити своїх громадян від регуляторного арбітражу, коли корпорації обирають найслабшу юрисдикцію. У цьому контексті «Safety-by-Design» для дітей є не технічною вимогою, а дотриманням фундаментальної цінності: платформи за замовчуванням мають будувати безпечні системи, оскільки людська гідність дитини не є предметом переговорів із бізнесом.

Загалом цифровий конституціоналізм не є приципово новим типом конституціоналізму, а реакцією ЄС на зміщення влади від держави до корпорацій, обмеженням алгоритмів та влади технологічних транснаціональних корпорацій в епоху глобальної цифровізації. Контроль над владою корпорацій, як відзначає А. Дж Голія, вимагає відповідних інструментів. Сучасна конституційна теорія побудована на припущеннях лібералізму та державоцентричного підходу, які вже не працюють у цифрову епоху. Цифровий конституціоналізм повинен сконцентруватися на аналізі правових умов, що дозволяють технологічним корпораціям здійснювати незаконні дії з персональними даними. Традиційне деліктне право автор визнає таким, що не є спроможним вирішити відповідні проблеми. Замість нього необхідне адміністративне та конституційне правове регулювання, яке розглядає проблему як питання публічного інтересу. У свою чергу, сучасні процесуальні механізми потребують реформування для колективного захисту прав у цифровому середовищі, замість представницьких позовів. Автор також акцентує увагу на прихованих конституційних проблемах: регулювання приватної суспільної влади корпорацій, урахування транснаціонального правового плюралізму та забезпечення демократичної легітимації поза межами держави. Конструктивна пропозиція полягає в необхідності трансформації конституційної теорії через розширенні її можливостей для захисту прав у цифровій реальності [21].

П. Терзіс замість обмеження влади технологічних корпорацій пропонує легітимізувати їх монополію на контроль цифрової інфраструктури. Цифровий конституціоналізм, незважаючи на його фундаментальне планування замість правового реакціонізму, має серйозну проблему: якщо він не ставить під сумнів, як технологічні корпорації визначають правила, то він легітимізує їхню владу. Право історично слугувало механізмом закріплення влади через розділення на «публічне» та «приватне». Потрібні не нові конституційні теорії, а спеціалісти в галузі юриспруденції, готові аналізувати владні асиметрії не в межах традиційних доктрин, а через аналіз того, як право та технології спільно формують суспільство [33, с. 350–351].

Таким чином, цифровий конституціоналізм спрямований на вирішення найголовнішої проблеми сучасної інформаційної епохи: хто саме є суб'єктом конституціоналізму. Традиційно конституціоналізм розглядав держави як акторів, владу яких потрібно обмежити, але технологічні корпорації радикально змінили умови реалізації фундаментальних прав і свобод людини, контролюючи критичну інфраструктуру сучасного глобального суспільства. Права й свободи дітей у складних сучасних умовах цифровізації життєвого простору, зважаючи на їх вразливість та особливість здійснення їх прав законними представниками через неповну дієздатність, потребують особливої уваги. ЄС реагує на ці виклики через системне правове регулювання, спрямоване на забезпечення прав дітей у цифровому середовищі.

2.2. Політичні та правові засади ЄС у сфері «цифрових прав» та захисту прав дитини в цифровому середовищі

Конвенція про права дитини 1989 року як базовий міжнародний акт у сфері прав дитини не містить терміну «цифрові права», однак закріплює універсальні права дитини, які в цифровому середовищі можуть набувати конкретного цифрового виміру, зокрема, право на інформацію, свободу вираження поглядів, захист від шкоди, право на освіту та участь у культурному житті, реалізовані через цифрові технології та мережі, становлять нормативну основу для розуміння «цифрових прав» дітей у правовому полі, оскільки відсутність доступу або належних гарантій у цифровому середовищі істотно впливає на здатність дитини реалізувати ці фундаментальні права [47; 49].

Погоджуємося з позицією С. Гілуз, що відмінність між правами дитини та правами дитини у цифровому середовищі значною мірою є дорослою конструкцією. Для багатьох сучасних дітей не існує змістовного розмежування між «цифровими» та «нецифровими» аспектами життя. Підключення до Інтернету сприймається як стандартна можливість, інтегрована в дім, школу, навчання, гру, творчість і комунікацію. Відтак діти очікують, що цифрові середовища забезпечують той самий рівень безпеки, приватності, участі та соціальних норм, що й фізичні простори. Проте на відміну від фізичного майданчика, спеціально створеного для дітей, цифрові платформи, такі як застосунки або віртуальні світи, історично

не забезпечували еквівалентних гарантій, що створює потенційні ризики. Цей розрив підкреслює значення Загального коментаря № 25 Комітету ООН з прав дитини, який визнає, що цифрове середовище спочатку не було розроблене відповідно до рамки прав дитини. Компанії повинні інтегрувати принципи прав дитини в дизайн продуктів, механізми оцінки та внутрішні процеси, що означає переорієнтацію цифрової індустрії, традиційно спрямованої на дорослу аудиторію. Якщо в офлайн-середовищі дитиноорієнтований підхід є стандартом (із віковими маркуваннями, вимогами безпеки та регуляторним контролем), то цифровий простір тривалий час не мав аналогічних гарантій. У результаті батьки часто не здатні повною мірою оцінити ризики, пов'язані з безпекою, приватністю та віковою відповідністю контенту. Водночас повне обмеження доступу дітей до цифрового середовища є неприйнятним, оскільки він становить важливий простір для навчання, творчості та соціальної взаємодії, що особливо проявилося під час пандемії COVID-19. Загальний коментар № 25 частково переносить відповідальність із батьків на цифрові компанії, зобов'язуючи їх інтегрувати підхід, заснований на правах дитини, у дизайн продуктів та механізми врядування. Такий підхід покликаний забезпечити безпечну та віковоvідповідну участь дітей у цифровому середовищі з повагою до їхніх прав [19; 20].

Слід зазначити, що Загальний коментар № 25 було ухвалено в 2021 році у відповідь на стрімкі та масштабні технологічні зміни, а також на зростання використання дітьми цифрових технологій. Ще за кілька років до цього науковці наголошували на необхідності підготовки нового Загального коментаря в цій сфері, оскільки бракувало принципових, узгоджених і авторитетних орієнтирів щодо реалізації прав дитини в цифровому середовищі. У документі визнається, що цифрове середовище, з одного боку, відкриває значні можливості для реалізації прав дитини, зокрема доступ до інформації та комунікації, а з іншого – породжує нові виклики й ризики, які держави-учасниці зобов'язані враховувати й усувати. До таких ризиків належать, зокрема, онлайн-експлуатація дітей, а також надмірне збирання й неправомірне використання персональних даних. Загальний коментар № 25 також розкриває зміст загальних принципів Конвенції ООН про права дитини – недискримінації, найкращих інтересів дитини, права на життя, виживання і розвиток, а також поваги до поглядів дитини – та інтерпретує окремі права (право на приватність, свободу вираження поглядів, захист від комерційної експлуатації тощо) у цифровому контексті. Документ детальніше визначає позитивні зобов'язання держав щодо захисту прав дітей у цифровому середовищі: перегляд або ухвалення законодавства, формування комплексних політик і стратегій, а також забезпечення незалежного моніторингу й розслідувань із боку національних правозахисних інституцій. Поряд із державними обов'язками Загальний коментар № 25 уточнює роль, зокрема соціальних мереж і посередників Інтернету, які повинні поважати права дітей у своїй діяльності. Відповідно до міжнародного права прав людини ці суб'єкти мають негативні зобов'язання, що полягають у недопущенні порушень прав дітей через неправомірну обробку даних і втру-

чання в приватність, економічну експлуатацію, дискримінацію або обмеження свобод. Водночас саме держави залишаються основними носіями обов'язків у системі ООН і повинні забезпечити дотримання стандартів прав дитини бізнес-сектором шляхом належного законодавчого та наглядового регулювання. Таким чином, цінність Загального коментаря № 25 полягає в тому, що він надає державам-учасницям чіткі орієнтири для формування політики, законодавства та заходів, спрямованих на системне забезпечення прав дитини в цифровому середовищі [3; 19].

У свою чергу, положення Європейської конвенції про здійснення прав дітей закріплюють право дитини отримувати належну інформацію, бути вислуханою та брати участь у процедурах, що стосуються її інтересів, з урахуванням віку й рівня зрілості. Хоча Конвенція не містить прямих положень щодо цифрового середовища, її норми формують універсальну правову основу, яка в сучасних умовах може бути інтерпретована у цифровому вимірі, зокрема як гарантія доступу дитини до інформації, свободи вираження поглядів онлайн та участі в формуванні цифрових політик і сервісів, що впливають на реалізацію її прав. Отже, конвенційні стандарти створюють підґрунтя для розвитку правових гарантій здійснення прав дитини в цифровому середовищі на національному рівні [45].

Щодо основних нормативно-правових актів ЄС, то варто зауважити, що Хартія основоположних прав ЄС не містить безпосереднього закріплення «цифрових прав» як окремої категорії. Натомість вона формулює універсальні фундаментальні права, які завдяки технологічно нейтральному характеру поширюються й на цифрове середовище. Цифровий зміст цих прав формується насамперед у практиці Суду ЄС та у вторинному праві ЄС, що конкретизує гарантії в умовах розвитку інформаційного суспільства [6].

У свою чергу в Главі V Європейської декларації про цифрові права та принципи для цифрового десятиліття 2023 року закріплено принцип «Захист та розширення можливостей дітей і молоді в цифровому середовищі», який полягає в наступному: діти та молоді люди повинні бути наділені можливостями робити безпечний та поінформований вибір і виражати свою творчість у цифровому середовищі; матеріали та послуги, що відповідають віку, мають покращувати досвід, добробут і участь дітей та молоді в цифровому середовищі; особливу увагу слід приділяти праву дітей та молоді на захист від усіх злочинів, що вчиняються з використанням цифрових технологій або за їх сприяння. Зважаючи на зазначене, ЄС бере на себе зобов'язання: забезпечувати всім дітям та молодим людям можливості набуття необхідних навичок і компетентностей, зокрема медіаграмотності та критичного мислення, щоб вони могли активно, безпечно та поінформовано орієнтуватися й діяти в цифровому середовищі; сприяти позитивному досвіду дітей та молоді в безпечному цифровому середовищі, що відповідає їхньому віку; захищати всіх дітей та молодь від шкідливого й незаконного контенту, експлуатації, маніпуляцій та зловживань онлайн, а також запобігати використанню цифрового простору для вчинення чи сприяння злочинам; захищати всіх дітей та мо-

лодь від незаконного відстеження, рофілювання та таргетування, зокрема з комерційною метою; залучати дітей та молодь до розроблення цифрової політики, яка їх стосується [17].

Стратегія ЄС з прав дитини розглядає цифрове та інформаційне суспільство як середовище, що водночас розширює можливості дітей для участі, навчання, творчості та громадянської активності, а також породжує нові структурні ризики для їхньої безпеки, приватності, здоров'я та рівності. Цифрові технології забезпечують інтеграцію дітей, зокрема як «цифрових уродженців», у глобальні соціальні, освітні та майбутні трудові системи й можуть істотно посилювати інклюзію, у тому числі для дітей із інвалідністю, за умови належної доступності. Водночас зростання онлайн-присутності дітей підвищує їхню вразливість до шкідливого або незаконного контенту, кібернасильства, сексуальної експлуатації, дезінформації та комерційного впливу, а також до ризиків для фізичного й психічного здоров'я, пов'язаних із надмірним використанням цифрових технологій. Пандемія COVID-19 посилила ці виклики та виявила стійкі цифрові нерівності в доступі до підключення, освітньої підтримки та повноцінної онлайн-участі залежно від соціально-економічних і територіальних чинників. У відповідь Європейський Союз сформував багаторівневу нормативно-політичну систему, що поєднує інструменти захисту прав дитини, регулювання цифрового середовища, медійного та інформаційного простору, захисту персональних даних, цифрової освіти та міжнародні стандарти тлумачення прав дитини у цифровому контексті. Такий підхід передбачає запровадження обов'язків належної обачності для постачальників онлайн-послуг, посилення захисту від шкідливого контенту й дезінформації, розвиток цифрової грамотності, а також гарантії щодо застосування систем штучного інтелекту, які можуть впливати на фундаментальні права дітей. Стратегія утверджує правозорієнтовану, дитиноцентровану та партисипативну модель регулювання цифрового середовища, що ґрунтується на забезпеченні рівного та інклюзивного доступу до цифрової інфраструктури й навичок, принципах безпеки та приватності за замовчуванням у цифрових сервісах, запобіганні онлайн-насильству та експлуатації, розширенні можливостей дітей через цифрову й медіаграмотність, їх змістовній участі у формуванні цифрових політик і продуктів, а також спільній відповідальності інституцій ЄС, держав-членів та ІКТ-компаній. Загалом Стратегія визначає захист і розширення можливостей дітей у цифровому середовищі як один із ключових напрямів сучасної політики забезпечення фундаментальних прав у Європейському Союзі [10].

Цифровим виміром Стратегії ЄС з прав дитини виступає Стратегія BIK+ , яка спрямована на формування безпечного, інклюзивного й орієнтованого на дитину онлайн-середовища. До передумов ухвалення у 2022 році Стратегії ЄС «Цифрове десятиліття для дітей та молоді: нова європейська стратегія для кращого інтернету для дітей» (BIK+) (попередню редакцію було прийнято у 2012 році [1; 9] належать насамперед посилення загроз, пов'язаних із поширенням незаконного та шкідливого онлайн-контенту для дітей, а також зростання їхньої самостійнос-

ті у використанні цифрових сервісів, переважно орієнтованих на дорослу аудиторію, що підвищує вразливість до агресивного цифрового маркетингу. Водночас актуалізувалися потреби в розвитку цифрової та медіаграмотності дітей, подоланні цифрової нерівності та забезпеченні інклюзивного доступу до безпечного цифрового середовища, а також у залученні самих дітей до створення, оцінювання й удосконалення цифрових продуктів і політик. Формування нової стратегії BIK+ відбувалося на основі широких консультацій із дітьми у взаємодії з батьками, педагогами, науковцями, представниками держав-членів ЄС, ІКТ- та медіасектору, громадянського суспільства й міжнародних організацій. Її концептуальна основа полягає в забезпеченні вікововідповідності, інклюзивності та недискримінаційності цифрових послуг, що має гарантувати кожній дитині в Європі належний рівень захисту, поваги, рівні можливості розвитку та безпечну участь у цифровому середовищі. Реалізація цих цілей ґрунтується на трьох основоположних напрямах (стовпах): створення безпечного цифрового досвіду для дітей, що передбачає захист від незаконного й шкідливого контенту, небезпечної онлайн-поведінки, небажаних контактів і споживчих ризиків, а також формування вікововідповідного цифрового середовища з урахуванням найкращих інтересів дитини. У цьому контексті Європейська Комісія взяла на себе зобов'язання сприяти розробленню кодексу поведінки щодо вікового дизайну, впровадженню механізмів перевірки віку та електронної ідентифікації, підтримці гарячих ліній протидії кібербулінгу (зокрема 116111), а також дослідженню впливу нейромаркетингових практик на дітей; розширення цифрових можливостей, навичок і компетентностей дітей, спрямований на формування здатності безпечно, критично й відповідально використовувати цифрові технології. З цією метою Європейська Комісія здійснює моніторинг впливу цифрової трансформації на дітей (зокрема через портал BIK), розробляє освітні матеріали для педагогів, підтримує обмін найкращими практиками медіаграмотності, проводить інформаційні кампанії для дітей і батьків та сприяє подоланню цифрового розриву, особливо серед дітей у вразливих ситуаціях; забезпечення активної участі дітей у цифровому середовищі, що передбачає їх залучення до формування цифрової політики та сервісів, які безпосередньо на них впливають. У межах цього підходу передбачено підтримку дитячих ініціатив у сфері цифрових технологій, посилення ролі молодіжних послів і панелей BIK на різних рівнях, а також створення адаптованої для дітей версії Стратегії з її регулярною оцінкою за їх участю. Отже, Стратегія BIK+ спрямована на забезпечення дітей доступом до якісного, відповідного віку цифрового контенту, формування їхніх цифрових компетентностей і критичного мислення, а також на створення передумов для безпечної, відповідальної й активної участі у цифровому середовищі. Вона ґрунтується на принципі поваги до прав кожної дитини в Інтернеті та покликана доповнити чинні механізми захисту, одночасно посилюючи спроможність дітей виступати повноцінними учасниками цифрового простору [1; 62, с. 372–373]. Через безпечний цифровий досвід найкращі інтереси дитини вбудовані в основу Стратегії, підґрунтя яких визначено у ст. 24(2) Хартії осно-

воположних прав ЄС: в усіх діях, що стосуються дітей, незалежно від того, вчиняються вони публічними органами чи приватними установами, найкращі інтереси дитини мають бути первинним міркування.

2.3. Виклики здійснення прав дітей у цифровому середовищі

У сучасній доктрині «цифрових прав» дитини посилюються аргументи на користь того, що цифрове середовище є простором формування нової суб'єктності дитини, яка вимагає визнання її агентності та права на участь у цифровому просторі нарівні з правом на захист. Будь-які регуляторні заходи, зокрема у сфері кібербезпеки, не можуть вважатися легітимними й ефективними, якщо вони це ігнорують. Поєднання безпекових стандартів із реальною участю дітей у формуванні цифрових норм можна досягти синергії між захистом та свободою. Право на доступ та участь у цифровому просторі має визнаватися як засіб подолання традиційних ієрархій, де голос дитини часто ігнорується [7, с. 178–179]. О. А. Гончаренко обґрунтовує, що право дитини на доступ до Інтернету є складовою та передумовою реалізації інших прав: свободи вираження поглядів та інформації, права на освіту, права на приватне життя і захист персональних даних, права на безпечне користування Інтернетом, права на повагу до честі та гідності [42, с. 23–24]. Водночас реалізація цього права створює специфічні ризики для дітей, які потребують окремого аналізу. Нижче розглянуто певні виклики для здійснення прав дітей у цифровому середовищі, зокрема захист персональних даних, шерентинг та комерціалізація образу дитини, верифікація віку та умови доступу до платформ, на прикладі яких можна розкрити системний вплив на права дітей з боку технологічних корпорацій, батьків як законних представників та держави.

В Україні існує нагальна потреба в активізації розробки та впровадження ефективних правових та інституційних заходів, здатних забезпечити здійснення прав та забезпечення безпеки дітей цифровому середовищі, що потребує консолідації зусиль науковців, освітян, органів державної влади та правоохоронних структур. Із цією позицією варто погодитися, адже саме міжсекторальна співпраця та міждисциплінарний підхід здатні забезпечити якісне оновлення цифрової політики в інтересах дітей [50, с. 382]. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року визначає основні проблеми забезпечення прав дитини в кіберпросторі: недостатній рівень безпеки під час користування Інтернетом, доступність шкідливого контенту, нестача навичок безпечної поведінки, низький рівень поінформованості суспільства щодо кібербезпеки, недосконаліть законодавства [56].

В юридичних дослідженнях відзначається особлива роль персональних даних у цифрову еру, ризик для яких значно посилюється в дітей. Персональні дані використовуються для створення профілів користувачів, а алгоритми та платформи соціальних мереж можуть утворювати «фільтрувальні бульбашки», обмежуючи доступ користувачів до різноманітних точок зору, що є вирішальними для свободи інформації, її критичного розуміння та формування власної позиції. Рішення

не передбачає повної відмови від збору персональних даних, але їх захист повинен відбуватися при дотриманні балансу між технологічними інноваціями та правами людини, гарантуючи, що технології надають переваги без шкоди для основних прав. Як наголошується, збір та використання даних дітей повинні відповідати спеціальним правилам, що забезпечують захист прав дітей [31, с. 521–522]. Окремою проблемою є згода на обробку персональних даних дитини. Обґрунтованою є диференціація правового режиму: оскільки малолітні не можуть самостійно надавати згоду, це здійснюють їх батьки або законні представники; неповнолітні здатні надавати згоду самостійно, однак у чутливих сферах (дані про стан здоров'я) вирішальне значення зберігає волевиявлення законних представників. Проте цей підхід не повною мірою враховує дійсну цифрову автономію дітей, для яких батьківська згода часто має декларативний характер. Це свідчить про потребу підходів, що поєднували б захист, участь і поступове розширення цифрової дієздатності дитини [48, с. 202].

Цифровізація також поглиблює для дітей ризики неупередженості алгоритмів та дискримінації. Про алгоритмічні ризики для прав дитини зазначають Ю. М. Бисага, М. В. Бєлов, Д. М. Бєлов. Оскільки ШІ може збирати й обробляти особисті дані дітей без їхньої належної згоди або знання, це порушує приватність та конфіденційність даних, має ризик упередженості та дискримінації, зокрема для етнічними, соціально-економічними ознаками [36, с. 73].

Батьки не лише відіграють вирішальну роль у захисті особистого життя їхніх дітей в інтернеті, але й можуть загрожувати їхній конфіденційності. «Шерентинг» («sharenting») – явище, коли батьки діляться інформацією про своїх дітей, фотографіями в блогах чи соціальних мережах (Facebook, Instagram, YouTube). Переважно батьки роблять це з хорошими намірами – пишаються дітьми або хочуть поділитися досвідом батьківства. Однак діти, особливо коли дорослішають, не завжди почуваються комфортно через інформацію, яку поширюють їхні батьки. Іноді виникають конфлікти між правом дитини на особисте життя та правом батьків на свободу вираження поглядів. Незалежно від обставин батьки повинні пам'ятати про найкращі інтереси дитини й обговорювати з дитиною те, чим вони діляться й чому [53, с. 52].

Дослідження Р. Суарез-Альварез та А. Пастор-Родрігез про шерентинг великими інфлюєнсерами у Великобританії, Іспанії, Франції та Італії виявило, що це явище є комунікативною практикою, спрямованою на батьківську самопрезентацію, де фігура дитини інструменталізується як ресурс для демонстрації відданого та соціально визнаного батьківства. Використання дітей у комерційних цілях не є основною метою практик шарентінгу інфлюєнсерів, однак британські інфлюєнсери в TikTok та французькі інфлюєнсери в Instagram поширюють найбільше комерційного контенту. Провідні європейські інфлюєнсери не використовують свої профілі для створення віртуальних спільнот батьківської підтримки, обмежуючи потенціал соціальних мереж як платформи для обміну корисним досвідом. Дослідники підкреслюють необхідність регулювання неналежного контенту, на-

ціональних та міжнародних планів покращення медіаграмотності з питань конфіденційності, зокрема управління цифровими ідентифікаторами дітей, включення конкретних положень про захист прав дітей до умов використання цифрових платформ. Транснаціональний вимір явища підтверджує необхідність гармонізації правового регулювання феномену спільного використання контенту, охоплюючи професійних і анонімні сім'ї. Результати дослідження підкреслюють необхідність критичної переоцінки ролі батьківських лідерів думок як взірцевих моделей цифрового батьківства та наслідків для формування ідентичності, конфіденційності та вразливості дітей на ранніх етапах життя [32, с. 15–16].

Як стверджує С. Д. Алонсо, бренди зацікавлені в рекламі на каналах, де є діти з кількох причин: сімейні канали та канали з дітьми викликають більшу довіру до продукції, які демонструється, що змушує неповнолітніх користувачів прагнути до її споживання [Alonso S. D. «Mom, I Want to Be a Youtuber», с. 6]. Водночас відсутність чіткого розмежування між розважальним і рекламним контентом створює умови, які використовуються брендами для просування продукції, що може призводити до економічного використання образу дитини [Alonso S., с. 11–12]. Емпіричне дослідження вчених Е. Бланко та М. Гутьєррес засвідчило ще одну проблему спільного виростання: батьки-інфлюенсери прямо або опосередковано рекламують бренди, використовуючи власних дітей для просування товарів та послуг, незалежно їх від призначення. Ці дії батьків впливають на права їх дітей, на «імідж» та конфіденційність, та вимагає їхньої згоди на такі публікації. Оскільки у більшості випадків діти знаходяться у віці, в якому не є достатньо зрілими для надання згоди, ця згода надається батьками. Дослідження підтвердило, що при використанні відкритих облікових записів фундаментальні права дітей можуть бути порушені навіть за наявності батьківської згоди, а більшість публікацій не відповідають вимогам законодавства про рекламу. Йдеться про оманливу рекламу, зокрема приховану, у поєднанні з присутністю неповнолітніх та зловживанням їхніми правами [5, с. 193].

Запропоновані європейськими правознавцями напрями нормативного закріплення відповідальності батьків у сімейному праві є обґрунтованими, однак потребує подальшого розвитку з урахуванням зростаючої цифрової автономії самої дитини. Ефективний захист можливий лише за умови переходу від суто патерналістської моделі до підходу, що поєднує захист, участь і поступове розширення правосуб'єктності дитини в цифровому середовищі [11, с. 95–96].

Діяльність дітей-ютуберів також може становити діяльність, що виходить за рамки суспільної користі, особливо коли на перший план виступають економічні міркування. У проаналізованих Фрейтас Б. М. С., Фернандес Н., Гаудензі П., Андрада Б. К. для дослідження відео батьки явно керують виробництвом відео в домашніх умовах. Ситуація ускладнюється через батьківську автономію в прийнятті рішень щодо використання зображення дитини. Батьки можуть стверджувати, що їхні діти просто «розважаютьс», однак залучення дітей до виробництва контенту соціальних мереж свідчить про експлуатацію фундаментального права

дитини на гру. Пов'язування гри з ринковими інтересами, що вимагають постійного виробництва контенту для фінансової вигоди, є сучасним проявом експлуатації дітей. Це позбавляє дитину свободи грати спонтанно, керуючись власними бажаннями, перетворюючи гру на завдання, обмежене правилами та економічними інтересами дорослих [18, с. 1210].

Залучення дітей до економічної діяльності в Інтернеті обґрунтовано викликає занепокоєння щодо експлуатації та психологічних наслідків. Як свідчить дослідження В. І. Гранкіна та А. С. Абдель Фатах, діти-інфлюенсери стикаються з ризиком бути використаними дорослими для отримання прибутку, опинитися в небезпечних умовах праці (тривалі зйомки, недостатній нагляд), а батьки чи опікуни можуть використовувати їхні доходи, ставлячи власні фінансові інтереси над добробутом дитини [43, с. 74–75]. Діти-інфлюенсери не підпадають під традиційне законодавство про дитячу працю, прийняте задовго до появи соціальних медіа, тому немає правового захисту для управління їхніми доходами. У США у певних штатах батьки зобов'язані відкладати частину доходу від контенту в окремий фонд, доступний для дітей-інфлюенсерів після досягнення повноліття [43, с. 76], а у Франції законні представники повинні отримати дозвіл на включення дітей до 16 років в онлайн-відео, де вони є основною увагою аудиторії [43, с. 77]. В Україні правове регулювання діяльності дітей-інфлюенсерів не передбачено, не заявлено як проблему й стратегічних документах.

Пов'язаним із проаналізованими вище викликом для прав дітей у цифровому просторі є пошук балансу між свободою вираження поглядів батьків та правами дитини на приватність. Оскільки діти можуть ще не мати достатнього віку та сформованих когнітивних навичок для усвідомлення довгострокових наслідків цифрового сліду, «право на забуття» сприяє усуненню небажаних наслідків шерентінгу та поновленню права контролювати свій цифровий слід [61, с. 226], надає засоби довгострокового пом'якшення наслідків необдуманого розкриття приватних даних шляхом зменшення їх доступності [61, с. 228–229]. Цей правовий привілей має бути безумовно гарантований дітям, особливо якщо такі дані були оприлюднені батьками без належного усвідомлення потенційної шкоди.

Отже, шерентинг порушує права дітей, які реалізуються у цифровому просторі: цифровий образ, приватність, захист даних, (чистий) цифровий слід або право на забуття, права на захист від комерційної експлуатації (використання дітей як «маркетингового інструменту» з метою отримання прибутку). Для України залишається відкритим питання щодо права на інформовану згоду: з якого віку та за яких умов дитина може самостійно приймати рішення про оприлюднення персональних даних, а також яка роль має відводитись державним органам у контролі за здійсненням прав дітей, яке фактично відбувається через батьків або законних представників. Широка батьківська автономія в прийнятті рішень від імені дитини потребує механізмів державного нагляду для запобігання зловживанням та експлуатації.

Підхід ЄС щодо правового регулювання верифікації віку на цифрових платформах еволюціонував від саморегулювання (Стратегія кращого Інтернету для дітей 2012 року) [9] до чітких вимог. Директивою 2018/1808 про аудіовізуальні медіапослуги було визнано алгоритмічну відповідальність платформ: провайдери, які контролюють автоматичні засоби організації контенту, зобов'язані захищати неповнолітніх від шкідливого контенту [14]. Регламент 2022/2065 про цифрові послуги (Digital Services Act) вимагає цільових заходів для верифікації віку на найбільших онлайн-платформах [30; 44, с. 57]. Європейська Комісія опрацювала Керівні принципи щодо заходів відповідно до ст. 28(4) Регламенту (ЄС) 2022/2065 [22] та здійснює моніторинг практик Snapchat, YouTube, Apple та Google щодо дотримання цих вимог [8; 67, с. 169; 44, с. 58]. Згідно з цими принципами, заборона використання платформи особами до певного віку не звільняє від обов'язку технічно унеможливити доступ. Самодекларування визначено як неприйнятний спосіб відповідно до критеріїв ефективності верифікації віку: точність, надійність, стійкість до обходу, ненав'язливість щодо прав користувачів, відсутність дискримінації [44, с. 58]. Сувора верифікація обов'язкова у випадках доступу до товарів із віковим обмеженням (алкоголь, порнографія, азартні ігри), встановлення вікового порогу 18+ після аналізу ризиків, наявності високоризикових функцій платформи (анонімні чати, live-streaming, поширення зображень), надання послуг, обмежених національним законодавством [44, с. 58–59]. Станом на 2024 рік серед 11 найбільших платформ лише OnlyFans та YouTube вимагають обов'язкової верифікації [44, с. 59], а дослідження ОЕСР (2025) [25] засвідчило, що серед 50 онлайн-сервісів лише два систематично застосовують верифікацію віку. В Україні ст. 23 Закону «Про медіа» вимагає верифікацію віку, проте платформи не впроваджують відповідні механізми [44, с. 60; 55]. Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» [57], прийнятий для імплементації Директиви (ЄС) 2019/770, не містить положень про права неповнолітніх відповідно до Digital Services Act [15; 30; 67, с. 169]. Умови використання цифрових платформ, що надають продукти для творчого розвитку, передбачають вікові обмеження та необхідність отримання дозволу від батьків (наприклад, Adobe встановлює мінімальний вік 13 років для реєстрації Adobe ID). У регулюванні цифрових правовідносин національне законодавство зазвичай не виокремлює спеціальних положень щодо дітей, а затверджені в Україні національні стратегії не формують узгоджену політику держави щодо прав дитини в цифровому середовищі [67, с. 172–173].

Отже, забезпечення прав дітей у цифровому середовищі потребує вдосконалення правового механізму, який включає систему законодавчо встановлених гарантій у цій сфері, соціального та матеріального їх забезпечення, а також наявність спеціальних органів та осіб, завдяки яким держава зможе не лише захистити дітей, а й забезпечити оптимальне здійснення їх прав із урахуванням найкращих інтересів. Зазначене вимагає позитивних зобов'язань держави в сфері регулювання діяльності платформ та меж здійснення батьками (законними представниками) прав дитини в цифровому просторі.

ВИСНОВКИ

У сучасній правовій доктрині не сформовано єдиний підхід до розуміння природи «цифрових прав» та їх систематизації. Дослідники розглядають їх як похідні від інформаційних прав, самостійну групу прав цифрової епохи, фундаментальні права, які набувають нового змісту в цифровому середовищі, права-умови, тощо. Визначення сутності «цифрових прав» відображає дискусію про природу прав людини в умовах цифрової трансформації, яка еволюціонує від ліберально-індивідуалістичних концепцій до цифрового конституціоналізму, у межах якого цифрове середовище розглядається як сфера дії конституційних гарантій. Щодо дітей наведене набуває особливого значення, оскільки діти в цифровому середовищі є одночасно носієм прав і особами, які в силу фізичної, психологічної та суспільної незрілості не можуть здійснювати їх самостійно в повному обсязі. Визнання суб'єктності дитини в контексті цифрового середовища вимагає механізму здійснення їх прав, що, здебільшого покладається на батьків (законних представників) та посилює невизначеність щодо відповідних меж, покладає на держави позитивні зобов'язання щодо визначення меж батьківської автономії, діяльності платформ та забезпечення гарантій здійснення дитини, що ґрунтуються на принципі найкращих інтересів.

Цифровий конституціоналізм призначений подолати виявлену невизначеність шляхом поширення конституційних принципів захисту прав людини на цифрове середовище та обмеження влади не лише держави, а й транснаціональних технологічних корпорацій. Зокрема, для захисту прав дітей це означає, що принцип вбудованої безпеки є не технічною вимогою, а юридичним обов'язком платформ та позитивних зобов'язань держави, який передбачено для захисту фундаментальних цінностей, які не можуть бути порушені чи непропорційно обмежені у зв'язку з автономією корпорацій. Нормативне втілення цифрового конституціоналізму щодо прав дітей у ЄС, зокрема, Стратегія BIK+, DSA, має особливу специфіку та ґрунтується на принципі найкращих інтересів дитини як первинному критерії будь-яких рішень щодо дітей. Водночас наявність певних нормативних рамок не досить системно дозволяє долати обставини, коли батьки (законні представники) своїми діями сприяють порушенню права дитини через шерентинг, комерціалізацію її образу, тощо.

Аналіз ризиків для забезпечення прав дітей у цифровому середовищі, свідчить про те, що кожен із них зумовлено відсутністю чітких правових меж щодо діяльності технологічних корпорацій, батьків (законних представників) та держав. Відповідні ризики складають єдину систему та жоден із них не може бути усунено окремо без ґрунтовної зміни підходів до правового механізму забезпечення здійснення прав дітей у цифровому середовищі, який уже не може обмежуватися рішеннями на внутрішньодержавному рівні. У цьому контексті принцип найкращих інтересів дитини як суб'єктивне право, інтерпретаційний принцип та процедурна вимога оцінки впливу на права дитини доповнює загальний концепт

цифрового конституціоналізму щодо дітей, оскільки пропонує рішення одночасно щодо корпорацій, батьків та держав. Правове регулювання цифрового середовища щодо дітей в Україні має ґрунтуватися не на патерналістській моделі «охорони дитинства», а на гарантіях забезпечення здійснення прав кожної дитини як самостійного суб'єкта, а держава, платформи та батьки виступають носіями відповідних зобов'язань щодо створення умов для реалізації цих прав у їх найкращих інтересах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] A Digital Decade for children and youth: the new European strategy for a better internet for kids (BIK+). COM/2022/212 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A212%3AFIN

[2] Alonso S. D. «Mom, I Want to Be a Youtuber»: an Unregulated Reality. *VISUAL REVIEW. International Visual Culture Review Revista Internacional De Cultura Visual.* 2022. № 10 (3). P. 1–14. URL: https://visualcompublications.es/revVISUAL/article/view/3601/2009 https://doi.org/10.37467/revvisual.v9.3601

[3] Ayalew Yo. E., Verdoodt V., Lievens E. General Comment No. 25 on Children's Rights in Relation to the Digital Environment: Implications for Children's Right to Privacy and Data Protection in Africa. *Human Rights Law Review*. 2024. № 24. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4875445 https://doi.org/10.1093/hrlr/ngae018

[4] Bieliakov K. I., Tykhomyrov O. O., Radovetska L. V., Kostenko O. V. Digital Rights in the Human Rights System. *Inter Eu Law East: Journal for the international and European law, economics and market integrations.* 2023. Vol. 10. № 1. P. 185–207. URL: https://hrcak.srce.hr/305542
https://doi.org/10.22598/iele.2023.10.1.10

[5] Blanco E. F., Gutiérrez M. R. Sharenting on Instagram: abuse of the presence of minors in advertising. *Revista De Comunicación*. 2024. Vol. 23. № 1. P. 177–198. URL: https://revistadecomunicacion.com/index.php/rcom/en/article/view/3460 https://doi.org/10.26441/RC23.1-2024-3460

[6] Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT

[7] Choudhuri A. Conceptualising children's rights in digital spaces: emerging issues and challenges. *Socio-Legal Review*. 2019. Vol. 15, Iss. 2. P. 151–179. URL: https://repository.nls.ac.in/slr/vol15/iss2/3/
https://doi.org/10.55496/NTPF6562

[8] Commission scrutinises safeguards for minors on Snapchat, YouTube, Apple App Store and Google Play under the Digital Services Act, 10 October 2025. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-scrutinises-safeguards-minors-snapchat-youtube-apple-appstore-and-google-play-under

[9] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions European Strategy for a Better Internet for Children. /* COM/2012/0196 final */. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0196

[10] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EU strategy on the rights of the child. Brussels, 24.3.2021. COM(2021) 142 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0142
[11] Čulo Margaletić A., Preložnjak B. Children's right to privacy in the digital age. URL: https://hrcak.srce.hr/file/452301
[12] Cussters B. New digital rights: Imagining additional fundamental rights for the digital era. *Computer Law & security Review*. 2022. Vol. 44. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364921001096?via%3Dihub https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105636
[13] De Gregorio G. The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union. *International Journal of Constitutional Law.* 2019. № 18(1). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3506692_code3025316.pdf?abstractid=3506692&mirid=1 https://doi.org/10.1093/icon/moab001
[14] Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj/eng
[15] Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng
[16] Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32000L0031
[17] European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade 2023/C 23/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001
[18] Freitas B. M. S., Fernandes N., Gaudenzi P., Andrada B. C. Between Play and Exploitation: What Is the Place of the Rights of Child YouTubers? *Eur. J. Investig. Health Psychol. Educ.* 2024. Vol. 14, Iss. 5. P. 1197–1213. URL: https://www.mdpi.com/2254–9625/14/5/79 https://doi.org/10.3390/ejihpe14050079
[19] General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment (CRC/C/GC/25) / Committee on the Rights of the Child. Geneva : United Nations, 2021. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3906061
[20] Giluz S. Designing for Children's Rights in a Digital World: Introducing a Global Volunteer Network Initiative. *The UN Committee on the Rights of the Child's General Comment on the Digital Environment. Aoir Selected Papers Of Internet Research*. 2022. URL: https://spir.aoir.org/ojs/index.php/spir/article/view/12960 https://doi.org/10.5210/spir.v2022i0.12960
[21] Golia A. J. Critique of digital constitutionalism: Deconstruction and reconstruction from a societal perspective. *Global Constitutionalism*. 2024. № 13(3). P. 488–518. URL: https://ssrn.com/abstract=414581 https://doi.org/10.1017/S2045381723000126
[22] Guidelines on measures to ensure a high level of privacy, safety and security for minors online. Pursuant to Article 28(4) of Regulation (EU) 2022/2065. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202505519

[23] Karpinnen K., Puukko O. Four Discourses of Digital Rights: Promises and Problems of Rights-Based Politics. *Journal of Information Policy*. 2020. №10. P. 304–328. URL: https://doi.org/10.5325/jinfopoli.10.2020.0304

[24] Novira D., Astuti W. S., Albadi M. F., Harmono, Gunawan M. S. Legal protection of children's personal data in the digital era. *Journal of Social Research.* 2024. №3(9). URL: https://www.researchgate.net/publication/383506378_Legal_Protection_of_Children's_Personal_Data_in_the_Digital_Era
https://doi.org/10.55324/josr.v3i9.2195

[25] Organisation for Economic Co-operation and Development. Age assurance practices of 50 online services used by children. 25 June 2025. *OECD* : web-site. URL: https://www.oecd.org/en/publications/age-assurance-practices-of-50-online-services-used-by-children_a19853ab-en.html.

[26] Pleskach M. Theoretical grounds for defining the criteria to distinguish between digital and traditional human rights: An international legal analysis. *Social and Legal Studios.* 2025. T. 8. №2. P. 248–261. URL: https://doi.org/10.32518/sals2.2025.248

[27] Pollicino O., De Gregorio G. Digital Constitutionalism in Europe: Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 366 p. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/A3F61C6368D17D953457234B8A59C502/9781316512777AR.pdf/Digital_Constitutionalism_in_Europe.pdf?event-type=FTLA

[28] Razmetaeva Yu., Barabash Yu., Lukianov D. The Concept of Human Rights in the Digital Era: Changes and Consequences for Judicial Practice. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2022. №3 (15). P. 41–56. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660480856.pdf
https://doi.org/ 10.33327/AJEE-18–5.3-a000327

[29] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng

[30] Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng

[31] Siagian R., Siahaan L., Hamzah M. I. Human Rights in The Digital Era: Online Privacy, Freedom Of Speech, and Personal Data Protection. *Journal of Digital Learning and Distance Education.* 2023. №2(4). P. 513–523. URL: https://www.researchgate.net/publication/374280702_Human_Rights_in_The_Digital_Era_Online_Privacy_Freedom_Of_Speech_and_Personal_Data_Protection
https://doi.org/10.56778/jdlde.v2i4.149

[32] Suárez-Álvarez R., Pastor-Rodríguez A. Risks in Children's Digital Visibility and Vulnerability: Sharenting in France, Italy, Spain, and the United Kingdom. *European Public & Social Innovation Review*. 2025. №11. P. 1–21. URL: https://epsir.net/index.php/epsir/article/view/2101/1820
https://doi.org/10.31637/epsir-2026–2101

[33] Terzis P. Against digital constitutionalism. *European Law Open*. 2024. №3(2). P. 336–352. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/european-law-open/article/against-digital-constitutionalism/CDD6DD1071C7CC8C5EA0E62DB4BE39DC
https://doi.org/10.1017/elo.2024.15

[34] Айрапетов М. А. Цифрові права і свободи людини. Реальність без належного унормування. В*існик НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2025. Вип. 1(65). URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/332569/321564
https://doi.org/10.20535/2308–5053.2025.1(65).332569

[35] Бєлов Д. М., Переш І. Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 110–115. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303017/295033
https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.17

[36] Бисага Ю. М., Бєлов М. В., Бєлов Д. М. Виклики для прав дитини у зв'язку з розвитком штучного інтелекту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 77(1). С. 71–76. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.77.1.11

[37] Бочковой В. А., Бааджи Н. А. Обмеження цифрових прав людини в умовах сучасних правових викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 4. Вип. 84(4). С. 228–233. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312291/303299
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.84.4.31

[38] Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 58–61. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/14.pdf
https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–10/12

[39] Верлос Н. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/359
https://doi.org/10.36695/2219–5521.2.2020.21

[40] Володовська В., Дворовий М. Права людини онлайн: Порядок денний для України. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с. URL: ttps://dslua.org/wp-content/uploads/2019/12/DRA_FINAL_UKR.pdf

[41] Гиляка О. С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2023. Т. 30. № 2. С. 15–30. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/Вісник%20НАПрНУ_том%2030_2_2023_УКР-15–30.pdf
https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023.30.2.15

[42] Гончаренко О. А. Право доступу до Інтернету як складова прав дитини. *Право та інновації.* 2016. № 4(16). С. 23–29. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/9cb4d44c-f5a5-42f3-9096-9aaa17b95496/content

[43] Гранкіна В. І., Абдель Фатах А. С. Захист дітей-інфлюенсерів: міжнародний досвід і шляхи регулювання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2 № 85. С. 73–78. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315257
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.85.2.10

[44] Дворовий М. В. Перевірка віку як засіб захисту дітей від протиправного контенту на цифрових платформах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 91. Т. 3. С. 55–61. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.91.3.8

[45] Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

[46] Захарчук І. В. Цифрові права громадян України: конституційно-правові засади та механізми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2025. Вип. 90(1). С. 268–273. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/36.pdf
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.1.34

[47] Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[48] Маркович Х. М. Правові аспекти приватності дітей в інтернеті баланс між захистом і свободою. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. №5. С. 199–203. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312972/303992
https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.31

[49] Музика Л. А. Цифрові права дітей: сучасні виклики та євроінтеграція. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 91(1). С. 394–400. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/59.pdf
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.91.1.57

[50] Передерій О. С. Заходи забезпечення прав дитини як учасника цифрових відносин в аспекті протидії кіберзлочинності та втягненню в протиправну діяльність. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2025. №2(35). С. 376–384. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/575/623
https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.31

[51] Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2021. №1. С. 15–23. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D1%80%D0%9D%D0%A3_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%2028_1_2021_15–23. pdf
https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15–23

[52] Пирога І. С., Колб С. О. Інформаційні права людини в цифровому просторі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 1. №89. С. 216–221. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/335548/324501
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.89.1.29

[53] Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/posibnyk-z-pytan-prav-dytyny-v-czyfrovomu-seredovyshhi.pdf

[54] Правдюк А. Л. Конституціоналізація цифрових прав людини. *Наука і техніка сьогодні.* 2023. №9(23) С. 44–54. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23) – 44–54

[55] Про медіа : Закон України від 13.12.2022 №2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849–20#Text

[56] Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року : Указ Президента України від 21.11.2024 №708/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708–2025-%D1%80#Text

[57] Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 №3321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321–20#Text

[58] Размєтаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління.* 2020. №4. С. 18–23. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf
https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.3.54

[59] Рішення Євросуду: свобода Інтернету є фундаментальним правом людини. *Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи* : веб-сайт. URL: https://archive.khpg.org/1357685488
[60] Рішення у справі Ahmet Yildirim v. Turkey. 18.12.2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–126863%22]}
[61] Садовська Д. І. Захист персональних даних дітей у соціальних мережах в контексті права на забуття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2024. Вип. 81(1). С. 225–230. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300660/292871
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.81.1.35
[62] Синєгубов О. В., Черненко О. М. Стратегія ВІК+ як інструмент забезпечення прав дітей на безпечне цифрове середовище. *Правове забезпечення прав людини у глобальному вимірі: рівні можливості, інклюзія та протидія насильству* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2024 р.) / ред. кол.: Кожура Л. О., Рижук Ю. М., Богданець А. В. Київ : КНЕУ, 2024. С. 370–374. URL: https://drive.google.com/file/d/1mDv0rFeS7xiyCMmvud_ly6DpbN2xMt91/view
[63] Тарасенко Л. О. Цифрові права: правова природа та еволюція. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2024. Вип. 79. С. 123–133. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12532/1287
http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.79.123
[64] Тарасенко Л. Право на доступ до Інтернету. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2020. Вип. 71. С. 53–61. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11022/11290
http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.71.053
[65] Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 304 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/tihomirov_o.o._prava_lyudini_print.pdf
[66] Тихомиров О. О. Інформаційні права людини: теоретико-правова концептуалізація : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2024. 530 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_tihomirov.pdf
[67] Федосєєва Т. Р. Творча діяльність дитини в цифровому середовищі: окремі питання правового характеру. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Т. 16. С. 167–177. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/053acecc-3f19-45d6-a3fb-f90ec7fb606f/content
https://doi.org/10.18523/2617–2607.2025.16.167–177
[68] Чалчинський В. І. Конституційно-правове забезпечення прав людини в умовах цифровізації : дис. … канд. юрид. наук : 081 – «Право» (08 – Право). Київ, 2025. 299 с.
[69] Шаповал Л. І. Права дитини у віртуальному світі. *Захист прав дитини в умовах військової агресії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 черв. 2025 р.). Одеса : ОДУВС, 2025. С. 166–169. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/26653/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%20%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.27.06.25.docx%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BC..pdf#page=167

REFERENCES

[1] European Commission. (2022). *A digital decade for children and youth: The new European strategy for a better internet for kids (BIK+)* (COM/2022/212 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A212%3AFIN

[2] Alonso, S. D. (2022). Mom, I want to be a Youtuber: An unregulated reality. *Visual Review: International Visual Culture Review Revista Internacional de Cultura Visual,* 10(3), 1–14. Retrieved from https://visualcompublications.es/revVISUAL/article/view/3601/2009 https://doi.org/10.37467/revvisual.v9.3601

[3] Ayalew, Y. E., Verdoodt, V., & Lievens, E. (2024). General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment: Implications for children's right to privacy and data protection in Africa. *Human Rights Law Review,* 24. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4875445 https://doi.org/10.1093/hrlr/ngae018

[4] Bieliakov, K. I., Tykhomyrov, O. O., Radovetska, L. V., & Kostenko, O. V. (2023). Digital rights in the human rights system. *InterEULawEast: Journal for the International and European Law, Economics and Market Integrations,* 10(1), 185–207. Retrieved from https://hrcak.srce.hr/305542 https://doi.org/10.22598/iele.2023.10.1.10

[5] Blanco, E. F., & Gutiérrez, M. R. (2024). Sharenting on Instagram: Abuse of the presence of minors in advertising. *Revista de Comunicación,* 23(1), 177–198. Retrieved from https://revistadecomunicacion.com/index.php/rcom/en/article/view/3460 https://doi.org/10.26441/RC23.1-2024-3460

[6] European Union. (2012). *Charter of Fundamental Rights of the European Union* (2012/C 326/02). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT

[7] Choudhuri, A. (2019). Conceptualising children's rights in digital spaces: Emerging issues and challenges. *Socio-Legal Review,* 15(2), 151–179. Retrieved from https://repository.nls.ac.in/slr/vol15/iss2/3/ https://doi.org/10.26441/RC23.1-2024-3460

[8] European Commission. (2025, October 10). *Commission scrutinises safeguards for minors on Snapchat, YouTube, Apple App Store and Google Play under the Digital Services Act*. Retrieved from https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-scrutinises-safeguards-minors-snapchat-youtube-apple-appstore-and-google-play-under

[9] European Commission. (2012). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: European strategy for a better internet for children* (COM/2012/0196 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0196

[10] European Commission. (2021). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU strategy on the rights of the child* (COM(2021) 142 final). Brussels, Belgium. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0142

[11] Čulo Margaletić, A., & Preložnjak, B. (n.d.). *Children's right to privacy in the digital age*. Retrieved from https://hrcak.srce.hr/file/452301

[12] Custers, B. (2022). New digital rights: Imagining additional fundamental rights for the digital era. *Computer Law & Security Review,* 44. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364921001096?via%3Dihub https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105636

[13] De Gregorio, G. (2019). The rise of digital constitutionalism in the European Union. *International Journal of Constitutional Law,* 18(1), 41–70. Retrieved from https://

papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3506692_code3025316.pdf?abstractid=3506692&mirid=1
https://doi.org/10.1093/icon/moab001

[14] European Parliament and the Council of the European Union. (2018). *Directive (EU) 2018/1808 of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj/eng

[15] European Parliament and the Council of the European Union. (2019). *Directive (EU) 2019/770 of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng

[16] European Parliament and the Council of the European Union. (2000). *Directive 2000/31/EC of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce»)*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32000L0031

[17] European Union. (2023). *European declaration on digital rights and principles for the Digital Decade* (2023/C 23/01). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001

[18] Freitas, B. M. S., Fernandes, N., Gaudenzi, P., & Andrada, B. C. (2024). Between play and exploitation: What is the place of the rights of child YouTubers? *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education,* 14(5), 1197–1213. Retrieved from https://www.mdpi.com/2254–9625/14/5/79
https://doi.org/10.3390/ejihpe14050079

[19] Committee on the Rights of the Child. (2021). *General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment (CRC/C/GC/25)*. Geneva, Switzerland: United Nations. Retrieved from https://digitallibrary.un.org/record/3906061

[20] Giluz, S. (2022). Designing for children's rights in a digital world: Introducing a global volunteer network initiative. *The UN Committee on the Rights of the Child's General Comment on the Digital Environment. AOIR Selected Papers of Internet Research*. Retrieved from https://spir.aoir.org/ojs/index.php/spir/article/view/12960
https://doi.org/10.5210/spir.v2022i0.12960

[21] Golia, A. J. (2024). Critique of digital constitutionalism: Deconstruction and reconstruction from a societal perspective. *Global Constitutionalism,* 13(3), 488–518. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=414581
https://doi.org/10.1017/S2045381723000126

[22] European Commission. (2025). *Guidelines on measures to ensure a high level of privacy, safety and security for minors online: Pursuant to Article 28(4) of Regulation (EU) 2022/2065*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202505519

[23] Karppinen, K., & Puukko, O. (2020). Four discourses of digital rights: Promises and problems of rights-based politics. *Journal of Information Policy,* 10, 304–328. https://doi.org/10.5325/jinfopoli.10.2020.0304

[24] Novira, D., Astuti, W. S., Albadi, M. F., Harmono, & Gunawan, M. S. (2024). Legal protection of children's personal data in the digital era. *Journal of Social Research,* 3(9).

Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/383506378_Legal_Protection_of_Children's_Personal_Data_in_the_Digital_Era
https://doi.org/10.55324/josr.v3i9.2195

[25] Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025, June 25). *Age assurance practices of 50 online services used by children*. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/age-assurance-practices-of-50-online-services-used-by-children_a19853ab-en.html

[26] Pleskach, M. (2025). Theoretical grounds for defining the criteria to distinguish between digital and traditional human rights: An international legal analysis. *Social and Legal Studios,* 8(2), 248–261. Retrieved from https://doi.org/10.32518/sals2.2025.248

[27] Pollicino, O., & De Gregorio, G. (2021). *Digital constitutionalism in Europe: Reframing rights and powers in the algorithmic society*. Cambridge, England: Cambridge University Press. Retrieved from https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/A3F61C6368D17D953457234B8A59C502/9781316512777AR.pdf/Digital_Constitutionalism_in_Europe.pdf?event-type=FTLA

[28] Razmetaeva, Y., Barabash, Y., & Lukianov, D. (2022). The concept of human rights in the digital era: Changes and consequences for judicial practice. *Access to Justice in Eastern Europe,* 3(15), 41–56. Retrieved from https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660480856.pdf
https://doi.org/ 10.33327/AJEE-18–5.3-a000327

[29] European Parliament and the Council of the European Union. (2016). *Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng

[30] European Parliament and the Council of the European Union. (2022). *Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act)*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng

[31] Siagian, R., Siahaan, L., & Hamzah, M. I. (2023). Human rights in the digital era: Online privacy, freedom of speech, and personal data protection. *Journal of Digital Learning and Distance Education,* 2(4), 513–523. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/374280702_Human_Rights_in_The_Digital_Era_Online_Privacy_Freedom_Of_Speech_and_Personal_Data_Protection
https://doi.org/10.56778/jdlde.v2i4.149

[32] Suárez-Álvarez, R., & Pastor-Rodríguez, A. (2025). Risks in children's digital visibility and vulnerability: Sharenting in France, Italy, Spain, and the United Kingdom. *European Public & Social Innovation Review,* 11, 1–21. Retrieved from https://epsir.net/index.php/epsir/article/view/2101/1820
https://doi.org/10.31637/epsir-2026–2101

[33] Terzis, P. (2024). Against digital constitutionalism. *European Law Open,* 3(2), 336–352. Retrieved from https://www.cambridge.org/core/journals/european-law-open/article/against-digital-constitutionalism/CDD6DD1071C7CC8C5EA0E62DB4BE39DC
https://doi.org/10.1017/elo.2024.15

[34] Airapetov, M. A. (2025). Digital rights and human freedoms. Reality without proper normalization. *Bulletin of NTUU «KPI» Political science. Sociology. Law,* 1(65). Retrieved from https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/332569/321564
https://doi.org/10.20535/2308–5053.2025.1(65).332569

[35] Belov, D. M., Peresh, I. E., & Pokorba, I. (2024). Digital Human Rights: Doctrinal Principles. *Analytical and Comparative Jurisprudence,* 2, 110–115. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303017/295033 https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.02.17

[36] Bysaga, Yu.M., Belov, M. V., & Belov, D. M. (2023). Challenges for the rights of the child in connection with the development of artificial intelligence. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law,* 77(1), 71–76. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2023.77.1.11

[37] Bochkovoy, V. A., & Baadzhi, N. A. (2024). Restrictions on digital human rights in the context of modern legal challenges. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 84(4), 228–233. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312291/303299 https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.84.4.31

[38] Bratasyuk, O. B., & Mentukh, N. F. (2021). The concept and classification of digital rights in Ukraine. *Legal scientific electronic journal,* 10, 58–61. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/10_2021/14.pdf https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–10/12

[39] Verlos, N. (2020). Constitutionalization of Digital Human Rights: Domestic Practice and Foreign Experience. *Journal of the Kyiv University of Law,* 2, 129–133. Retrieved from https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/359 https://doi.org/10.36695/2219–5521.2.2020.21

[40] Volodovska, V., & Dvorovy, M. (2019). Human Rights Online: An Agenda for Ukraine. Kyiv, Ukraine: NGO «Digital Security Laboratory». Retrieved from https://dslua.org/wp-content/uploads/2019/12/DRA_FINAL_UKR.pdf

[41] Hylyaka, O. S. (2023). New technologies and human rights: analysis of some critical problems of the digital era. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 30(2), 15–30. Retrieved from https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/Вісник%20НАПрНУ_том%2030_2_2023_УКР-15–30.pdf https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023.30.2.15

[42] Goncharenko, O. A. (2016). The right to access the Internet as a component of the rights of the child. *Law and Innovations*, 4(16), 23–29. Retrieved from https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/9cb4d44c-f5a5-42f3-9096-9aaa17b95496/content

[43] Grankina, V. I., & Abdel Fatah, A. S. (2024). Protection of child influencers: international experience and ways of regulation in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 85*(2), 73–78. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315257 https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.85.2.10

[44] Dvorovy, M. V. (2025). Age Verification as a Means of Protecting Children from Illegal Content on Digital Platforms. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 91(3), 55–61. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.91.3.8

[45] European Convention on the Rights of the Child. (1989, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

[46] Zakharchuk, I. V. (2025). Digital Rights of Ukrainian Citizens: Constitutional and Legal Principles and Mechanisms of Implementation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 90(1), 268–273. Retrieved from https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/36.pdf https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.1.34

[47] Convention on the Rights of the Child. (1989, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[48] Markovich, H. M. (2024). Legal aspects of children's privacy on the Internet: the balance between protection and freedom. *Analytical and comparative law,* 5, 199–203. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312972/303992 https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.31

[49] Music, L. A. (2025). Digital rights of children: modern challenges and European integration. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 91(1), 394–400. Retrieved from https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/59.pdf\ https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.91.1.57

[50] Perederiy, O. S. (2025). Measures to ensure the rights of the child as a participant in digital relations in the aspect of combating cybercrime and involvement in illegal activities. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine,* 2(35), 376–384. Retrieved from https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/575/623 https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.31

[51] Petryshyn O. V., Hylyaka O. S. Human Rights in the Digital Age: Challenges, Threats and Prospects. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 1, 15–23. Retrieved from https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D1%80%D0%9D%D0%A3_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%2028_1_2021_15–23. pdf https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15–23

[52] Pyroga, I. S., & Kolb, S. O. (2025). Human information rights in the digital space. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 89(1), 216–221. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/335548/324501 https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.89.1.29

[53] *A guide for public authorities on children's rights in the digital environment. (n.d.).* Retrieved from https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/posibnyk-z-pytan-pravdytyny-v-czyfrovomu-seredovyshhi.pdf

[54] Pravdyuk, A. L. (2023). Constitutionalization of Digital Human Rights. *Science and Technology Today,* 9(23), 44–54. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23) – 44–54

[55] About media: Law of Ukraine. (2022, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849–20#Text

[56] On approval of the National Strategy for the Protection of the Rights of the Child in the Sphere of Justice for the Period Until 2028: Decree of the President of Ukraine. (2024, November, № 708/2024). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708–2025-%D1%80#Text

[57] On digital content and digital services: Law of Ukraine. (2023, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321–20#Text

[58] Razmeataeva, Yu.S. (2020). Digital human rights and problems of extraterritoriality in their protection. *Law and public administration,* 4, 18–23. Retrieved from http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.3.54

[59] European Court Decision: Internet Freedom is a Fundamental Human Right. (n.d.). *Human Rights in Ukraine. Information Portal of the Kharkiv Human Rights Group*. Retrieved from https://archive.khpg.org/1357685488

[60] *Decision in the case Ahmet Yildirim v. Turkey*. (2012, December). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–126863%22]}
[61] Sadovska, D. I. (2024). Protection of children's personal data in social networks in the context of the right to be forgotten. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 81(1), 225–230. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300660/292871
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.81.1.35
[62] Synegubov, O. V., & Chernenko, O. M. (2024). The VC+ Strategy as a Tool for Ensuring Children's Rights to a Safe Digital Environment. In L. O. Kozhura, Y. M. Ryzhuk, & A. V. Bohdanets (Eds.), Legal Provision of Human Rights in the Global Dimension: Equal Opportunities, Inclusion and Combating Violence: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Pp. 370–374). Kyiv, Ukraine: KNEU. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1mDv0rFeS7xiyCMmvud_ly6DpbN2xMt91/view
[63] Tarasenko, L. O. (2024). Digital rights: legal nature and evolution. *Bulletin of Lviv University. Legal Series,* 79, 123–133. Retrieved from https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12532/1287
http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.79.123
[64] Tarasenko, L. (2020). The Right to Access the Internet. Bulletin of Lviv University. Legal Series, 71, 53–61. Retrieved from https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11022/11290
http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.71.053
[65] Tikhomirov, O. O. (2023). Human Rights: Information Dimension. Odesa, Ukraine: Publishing House «Yurydika». Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/tihomirov_o.o._prava_lyudini_print.pdf
[66] Tikhomirov, O. O. (2024). Human information rights: theoretical and legal conceptualization (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_tihomirov.pdf
[67] Fedoseeva, T. R. (2025). Creative activity of a child in the digital environment: some legal issues. *Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences,* 16, 167–177. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/053acecc-3f19-45d6-a3fb-f90ec7fb606f/content
https://doi.org/10.18523/2617–2607.2025.16.167–177
[68] Chalchinsky, V. I. (2025). Constitutional and legal protection of human rights in the conditions of digitalization (Candidate dissertation, Kyiv, Ukraine).
[69] Shapoval, L. I. (2025). Children's rights in the virtual world. In Protection of children's rights in conditions of military aggression: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Pp. 166–169). Odesa, Ukraine: ODUVS. Retrieved from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/26653/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%20%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.27.06.25.docx%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BC..pdf#page=167

Олег Васильович Синєгубов
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент Національної академії правових наук України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Голова Харківської обласної військової адміністрації
61002, вул. Сумська, 64, Харків, Україна
email: sinegubov.oleg@gmail.com

Oleg V. Sinegubov
Doctor of Law Sciences, Professor
Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of Kharkiv Regional Military Administration
61002, 64 Sumskaya St., Kharkiv, Ukraine
email: sinegubov.oleg@gmail.com

Рекомендоване цитування: Синєгубов О. В. Концептуалізація «цифрових прав» та здійснення прав дітей у цифровому середовищі в контексті цифрового конституціоналізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 53–95. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-53

Suggested Citation: Sinegubov, O. V. (2026). Conceptualising «Digital Rights» and the Exercise of Children's Rights in the Digital Environment in the Context of Digital Constitutionalism. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 53–95. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-53

Дата першого надходження статті до видання: 12.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)”197”
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-96

Олександр Назарович Ярмиш
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем забезпечення
прав осіб, які постраждали від війни
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Дніпро, Україна
http:// orcid.org/0000-0002-4811-4520

Володимир Анатолійович Греченко
Науково-дослідна лабораторія з проблем
правозастосування і міжнародної співпраці
Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна
http://orcid.org/0000-0002-6046-0178

СВІТЛА В КІНЦІ ТУНЕЛЮ НЕ ВИДНО... (СТАН БОРОТЬБИ З ПИЯЦТВОМ І АЛКОГОЛІЗМОМ В УРСР У 1970-ТІ РОКИ)

Анотація. *У статті розглядаються питання про стан та заходи щодо покращення боротьби проти пияцтва та алкоголізму в Українській РСР протягом 1970-х років. Після виходу в 1972 році чергової постанови керівних органів радянської влади про посилення боротьби з алкоголізмом і пияцтвом у республіці були здійснені певні заходи щодо впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями. Вважалося, що розширення вживання пива та безалкогольних напоїв полегшить ситуацію з алкоголізмом і пияцтвом. Проте продаж горілки та інших міцних спиртних напоїв з року в рік зростав. Питома вага алкогольних напоїв в обігу з продажу продовольчих товарів теж збільшувалась. Порівняння вживання спиртних напоїв у союзних республіках СРСР показувало, що ситуація в цій сфері в Україні була не найгіршою й кращою, ніж у російській федерації. Водночас у торгівлі спиртними напоями мали місце численні порушення, особливо на підприємствах громадського харчування, зокрема, щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиття в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було встановлено факти продажу горілки та інших міцних спиртних напоїв у підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. У кінці 1970-х років у республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. Лікування хворих на алкоголізм відбувалося в наркологічних диспансерах та наркологічних кабінетах. Значно збільшилася кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків, що свідчить про актуальність цього питання, оскільки число алкоголіків увесь час зростало й на кі-*

нець 1979 року досягло 600 тис. осіб. Для подолання цього явища пропонувалося традиційно посилити виховну роботу, покращити організацію дозвілля, особливо молоді, підвищити ціни на алкогольні напої, посилити боротьбу з самогоноварінням. Проте це були не креативні пропозиції, які вже застосовувалися раніше й не мали істотних результатів.

Ключові слова: *Україна; 1970-ті роки; пияцтво; алкоголізм; спиртні напої.*

Oleksandr N. Yarmysh
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Educational and Scientific Laboratory
for the Study of Problems of Ensuring the Rights of Persons
Who Have Suffered from War
Dnipro State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine
http:// orcid.org/0000-0002-4811-4520

Volodymyr A. Grechenko
Research Laboratory on Problems of Law
Enforcement and International Cooperation
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0002-6046-0178

THE STATE OF THE FIGHT AGAINST DRUNKNESS AND ALCOHOLISM IN THE UKRAINIAN SSR (DURING 1970S)

Abstract. *The article examines the state of affairs and measures to improve the fight against drunkenness and alcoholism in the Ukrainian SSR during 1970s. After the issuance 1972 of another resolution of the governing bodies of the Soviet government on strengthening the fight against alcoholism and drunkenness, certain measures were taken in the republic to regulate the sale of alcoholic beverages through the retail network and in public catering, and to expand the trade in beer and soft drinks. It was believed that the expansion of the consumption of beer and soft drinks would alleviate the situation with alcoholism and drunkenness. However, the sale of vodka and other strong alcoholic beverages grew from year to year. The share of alcoholic beverages in the turnover of food sales also grew. A comparison of the consumption of alcoholic beverages in Ukraine and other Soviet republics showed that the situation in this area in the republic was not the worst and not better than in the Russian Federation. But there were numerous violations in the trade in alcoholic beverages, especially in catering establishments, in particular, regarding compliance with the established norms for the sale of alcoholic beverages, preventing the drinking of alcoholic beverages brought by visitors in restaurants and cafes. The facts of the sale of vodka and other strong alcoholic beverages in enterprises where*

their sale was prohibited, including in workers' canteens, as well as for bottling in stores, were revealed. In the late 1970s, a specialized narcological service was created in the republic. Treatment of patients with alcoholism took place in narcological dispensaries and narcological offices. The number of specialized beds for inpatient treatment of alcoholics increased significantly, which indicates the relevance of this issue, since the number of alcoholics was constantly growing and reached 600 thousand people. To overcome this phenomenon, it was traditionally proposed to strengthen educational work, improve the organization of leisure, especially for young people, raise prices for alcoholic beverages, and intensify the fight against home brewing. But these were not creative proposals that had already been used before and had no significant results.

Keywords: *Ukraine; 1970s; drinking; alcoholism; alcoholic beverages.*

ВСТУП

Проблема пияцтва в Україні має національні масштаби, характеризується високим рівнем споживання алкоголю (близько 15–16 літрів чистого спирту на душу населення щороку, що перевищує критичний рівень 7 літрів, який веде до деградації генофонду), завдає серйозної шкоди здоров'ю (психічні розлади, серцево-судинні та онкозахворювання), руйнує сім'ї та призводить до великої кількості смертей, а також негативно впливає на соціально-економічну стабільність країни, посилюється важкими соціальними умовами та тривалою культурою вживання спиртних напоїв. 77,4% опитаних українців сказали, що вживали алкоголь у 2023 році, 80,1% опитаних чоловіків і 75,2% – жінок. Половина тих, хто куштував алкоголь у цьому році, були активними споживачами, тобто пили раз на місяць або частіше (62,7% чоловіків і 40,3% жінок). Серед тих, хто пив хоч раз у 2023 році, частота вживання алкоголю складала в середньому 41 день. Чоловіки тут теж «лідирували» – 58 днів у середньому, тоді як жінки – 27 днів. Найбільше куштувало алкоголь у 2023 році молоді 18–29 років – 86,3%. На другому місці – понад 80% людей 30–59 років, і серед людей 60+ років 66,5% сказали, що пили минулоріч [1].

Автори вже досліджували вказану актуальну проблему в історичному аспекті [2], у тому числі й на сторінках даного часопису [3]. Стаття має на меті продовження вивчення цієї проблеми в іншому часовому ракурсі.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Одним із найважливіших принципів методології, на який спиралися автори, був *історизм.* Застосування принципу історизму дозволило розглянути всі історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин у їх взаємозв'язку й взаємообумовленості. Всі історичні явища вивчалися в розвитку: як вони виникли, які етапи в своєму розвитку пройшли, чим у кінцевому рахунку стали. Події чи особи, їх діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Застосування принципу історизму було важливим ще й тому, що він не обмежується констатацією минулого, а передбачає ціліс-

ний синтез минулого, сьогодення й майбутнього як атрибутів людського буття в їх динаміці. Застосовуючи принцип *всебічності*, автори виокремили предмет дослідження, розглянули всі його основні аспекти і грані, прагнули виявити його сутність та зв'язки з іншими предметами, виходили з фактів в їх сукупності. Використано було також принцип *конкретності,* який передбачав, що аналіз правового регулювання та правового впливу здійснюється через його складові з урахуванням економічних і соціально-політичних умов, які функціонували в той час. У даній статті це проявлялося, передусім, у точному визначенні фактів, їх прив'язці до місця і часу та врахуванні інших обставини, що зумовлювали й змінювали буття предмета дослідження, виявленні специфічного механізму взаємозв'язку загального й одиничного, розгляд предмету дослідження в складі більш широкого цілого, елементом якого він був.

2. РЕЗУЛЬТАТИ І ОБГОВОРЕННЯ

Як ми вже писали в одній із попередніх публікацій на цю тему, радянська влада впродовж усього періоду свого функціонування намагалася протидіяти пияцтву та алкоголізму, і ця боротьба мала свої підйоми та спади. Одним із таких періодів активізації боротьби проти пияцтва та алкоголізму був 1972 рік, коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму,» затверджений Законом Української РСР від 28.07.1972 № 903-VIII. Указ передбачав відповідальність за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях та появу в п'яному вигляді, за втягнення неповнолітніх у пияцтво, за порушення правил торгівлі спиртними напоями, за виготовлення, збут, зберігання й придбання міцних спиртних напоїв домашнього вироблення (так формулювалася відповідальність за самогоноваріння), за керування транспортними засобами в стані сп'яніння. Передбачалися також заходи щодо обмеження дієздатності й примусового лікування осіб, які зловживали спиртними напоями. Планувалося утворення при виконкомах районних, міських обласних рад депутатів трудящих і при Раді Міністрів УРСР комісій для координації діяльності державних органів і громадських організацій, спрямованої на боротьбу з пияцтвом, а також для розробки й здійснення заходів по запобіганню пияцтву й припиненню його проявів [4].

Майже через 8 років керівництво республіки вирішило перевірити, як здійснюється виконання цього Указу. Перший секретар ЦК компартії України В. В. Щербицький у січні 1980 року дав доручення відділу торгівлі й побутового обслуговування ЦК компартії України вивчити стан справ щодо боротьби з пияцтвом і алкоголізмом у республіці. Слід відзначити, що Володимир Щербицький до боротьби з пияцтвом мав і особистий інтерес – його син Валерій був алкоголіком і наркоманом [5].

Згідно з дорученням Щербицького з даного відділу за підписом завідувача відділу Штученка 28 січня 1980 року було направлено довідку з грифом «Таємно»

(оскільки в ній йшлося зовсім не про успіхи в будівництві соціалізму, а про проблеми, які не можна було оприлюднювати).

Було вивчено стан торгівлі спиртними напоями, виконання торговими організаціями передбачених заходів щодо боротьби проти пияцтва й алкоголізму. Відзначалося, що в республіці здійснена низка заходів щодо впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями, наведенню порядку в цій справі. Було проведено скорочення роздрібної мережі з продажу спиртних напоїв. На початок 1980 року в містах і робітничих селищах торгівлю ними здійснювало 9500 магазинів. Порівняно з 1972 роком, коли була прийнята згадана вище постанова, їх кількість зменшилася на 7,3 тис. одиниць або на 44%. У загальному числі продовольчої мережі магазини, які торгували спиртними напоями складали 45%, у 1972 році – 86%. У містах загалом було завершено перехід до продажу горілки і лікеро-горілчаних виробів в окремих магазинах і відділах, що полегшувало контроль за дотриманням установленого режиму продажу спиртних напоїв із 11:00 ранку й до 19:00 вечора.

У системі споживчої кооперації мережа магазинів, які торгували горілкою й іншими алкогольними напоями, за цей період скоротилася на 9000 одиниць, але їх питома вага в загальній продовольчій мережі залишалася ще значною – 83%, таких магазинів нараховувалося 34 000 одиниць. Багато в чому це було пов'язано з тим, що більша частина сільських населених пунктів мали лише один магазин, який торгував продовольством. У громадському харчуванні кількість підприємств, які торгували спиртними напоями, збільшувалася. Порівняно з 1972 роком кількість місць збільшилася на 40 тис. або на 25% [6, арк. 1]. Це було обумовлено розширенням мережі магазинів і кафе.

Для підприємств громадського харчування було встановлено такий порядок: продаж алкогольних напоїв дозволявся лише в ресторанах за встановленими нормами: одна порція горілки (50 г) чи коньяку (25 г) разом із бутербродом, але не більше двох порцій на одну людину. У кафе могли продаватися лише вина, коньяк і шампанське, водночас була заборонена торгівля всіма алкогольними напоями в їдальнях і буфетах, дрібнороздрібній мережі (міцними спиртними напоями), районах розміщення промислових підприємств, будівництв, навчальних закладів, дитячих і оздоровчих установ, лікарень, культурних і розважальних установ, пристаней і аеропортів, місцях масового відпочинку трудящих.

Разом з тим у цій роботі, як самокритично відзначалося в згаданій вище довідці, «ще не отримана достатня ефективність, не досягнуто зниження споживання спиртних напоїв» [6, арк. 2]. Продаж горілки в 1979 році збільшився порівняно з 1975 роком на 11,6%, а проти 1972 року на 31% і склав 34 млн декалітрів. Одночасно збільшилася реалізація вина порівняно з 1972 роком на 20%, коньяку на 62%, шампанського на 69%, пива на 34%. Зростання продажу безалкогольних напоїв склало 6%, питома вага горілки в обороті з продажу продовольчих товарів не зменшувалася, у 1979 році вона склала 11,1% проти 10,2% в 1975 році.

У місті Києві продаж горілки збільшився проти 1975 року на 19%, а порівняно з 1972 роком – на 18%. У громадському харчуванні продаж горілки по республіці знизився, у 1979 році її було продано менше, ніж у 1975 році на 15,5%. Через мережу громадського харчування реалізовувалося горілки 3,6% від загального продажу, питома вага горілки в обороті громадського харчування складала 2,6%, у тому числі в місті Києві 1,9% [6, арк. 2].

Ринкові фонди горілки в республіці щорічно зростали. У 1979 році вони були більше проти 1975 року на 4 млн декалітрів або на 13,5%, на 1980 рік фонди горілки склали 33,1 млн декалітрів. Перевіркою, проведеною в Закарпатській, Херсонській, Ворошиловградській, Одеській, Хмельницькій областях, було встановлено, що недоліки в торгівлі спиртними напоями, які відзначені в опублікованому в газеті «Правда» фейлетоні «У полосі відчуження», мали місце і в УРСР. Досить поширеними були порушення режиму торгівлі міцними спиртними напоями. У низці міст допускався продаж їх поблизу промислових підприємств, установ, місцях відпочинку. Мінторгом УРСР, Укркоопспілкою, виконкомами місцевих рад у цьому напрямі ще не було наведено строгого порядку відповідно до вимог вищезгаданого Указу.

Багато порушень мали місце на підприємствах громадського харчування, особливо щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиття в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було викрито факти продажу горілки та інших міцних спиртних напоїв на підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. Відомчий контроль із боку Мінторгу УРСР і Укркоопспілки здійснювався слабо, не мав повсякденного характеру. За наявності в республіці 50 000 магазинів і підприємств громадського харчування, де продавалися алкогольні напої, у 1979 році було перевірено лише 2760. Ці питання рідко розглядалися в Мінторзі УРСР, Укркоопспілці, гострих принципових оцінок не давалося. За наявності серйозних недоліків за 1978–1979 роки керівники торгових організацій до відповідальності не притягувалися.

Міністерством торгівлі СРСР було затверджено такий тип підприємств як «Бутербродна» («Рюмочна»), де передбачався відпуск порції – горілки (50 г) чи коньяку (25 г) разом із бутербродом, але не більше двох порцій на одну людину. Організація рюмочних, які повинні бути, як правило, невеликими підприємствами на 12–25 місць, у кожному конкретному випадку вирішувалася виконкомом місцевих рад. Підприємства такого типу були лише в Києві, Донецьку, Запоріжжі, Одесі, Ужгороді, Чернівцях – усього 22 одиниці, у тому числі в Києві – 7. Дуже мало було підприємств громадського харчування типу «Руський чай», «Кава». Зазначимо, що сама назва «Руський чай» є елементом політики русифікації, яка активно почала проводитися в республіці з 1972 року, коли до влади прийшов Щербицький. Чому чай «руський»? Що у ньому «руського»? Чому не український?

У довідці вказувалося, що рюмочних не було в більшості обласних центрів і у великих містах. Недостатньо приділялося уваги розширенню мережі молодіжних

і студентських кафе, не були вирішені багато питань у роботі пивних барів. У кінці 1970-х років їх мережа значно розширилася, проте питання організації обслуговування й забезпечення відповідного порядку в них як слід не були відпрацьовані. Багато барів перетворились у розпивочні горілки, вони не забезпечувалися в достатній кількості потрібним посудом, закусками під пиво, у результаті чого відвідувачі, як правило, приносили їх з собою, з чим була пов'язана безкультурність і антисанітарія.

У доповідній указувалося, що Мінторг УРСР, Укоопспілка, виконкоми місцевих рад повинні проводити більш цілеспрямовану роботу в сфері впорядкування торгівлі спиртними напоями. Її автор пропонував випускати алкогольні напої спеціально для ресторанів і кафе, де застосовувалася націнка в пляшках різної ємності для відпуску їх відвідувачам у заводській закупорці. Він також ставив питання про розширення виробництва горілки в дрібній розфасовці для роздрібного продажу [6, арк. 4].

Пропонувалося також упорядкувати оплату праці продавців, офіціантів, буфетників ресторанів і кафе за продаж алкогольних напоїв. У той час заробітна плата й премії цих категорій працівників знаходилася в прямій залежності від обсягів продажу спиртних напоїв. При цьому пропонувалося, щоб ці питання вирішувалися союзними органами. Автор доповідної вважав також доцільним доручити облвиконкомам, Київському, Севастопольському міськвиконкомам вжити заходів щодо активізації діяльності комісій із боротьби з пияцтвом при виконкомах місцевих рад [6, арк. 5].

Стан продажу алкогольних напоїв та їх питому вагу в товарообігу продовольчих товарів у республіці ілюструє наступна таблиця.

Таблиця 1

Питома вага алкогольних напоїв в обороті з продажу продовольчих товарів в Українській РСР (у %) [6, арк. 6]

Назва напою	1972 р.			1975 р.			1979 р.		
	Всього	У тому числі		Всього	У тому числі		Всього	У тому числі	
		Держ торг	Спож. кооп.		Держ торг	Спож. кооп.		Держ торг	Спож. кооп.
Горілка	10,6	7,9	16,3	10,2	7,7	15,7	11,1	8,4	17,3
Виноградні й плодовоягідні вина	9,1	7,9	10,8	9,2	7,9	11,4	8,9	7,8	11,5
Коньяк	0,9	1,0	0,6	1,0	1,2	0,6	1,2	1,4	0,6
Шампанське	0,5	0,6	0,2	0,5	0,7	0,2	0,6	0,8	0,2
Пиво	3,3	3,2	3,3	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4	3,3
Безалкогольні напої	1,9	1,6	2,3	1,6	1,4	2,1	1,6	1,5	1,8

Як бачимо, питома вага горілки в обороті з продажу продовольчих товарів у республіці в 1979 році зросла порівняно з 1972 роком із 10,6% до 11,1%, вина – зменшилася, а коньяку, шампанського, пива – дещо зросла. Тобто загалом питома вага товарообігу алкогольних напоїв зросла за всіма показниками, а найбільше – горілки, що свідчить про її «популярність» і те, що громадяни продовжували збільшувати її споживання й саме їй надавали перевагу серед усіх алкогольних напоїв. Крім того, це також указує на те, що громадяни почали більше витрачати коштів на алкогольні напої й менше на інші з групи продовольчих товарів.

Ці дані доповнюють матеріали з *таблиці 2.*

Таблиця 2

Продаж горілки, винопродукції й пиво-безалкогольних напоїв в Українській РСР [6, арк. 7]

Назва напою	1972 р.		1975 р.		1979 р.		1979 р. у %			
							До1972р.		До 1975 р.	
	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	Всього (тис. дал)	На душу населення (літрів)	Всього	На душу населення	Всього	На душу населення
Горілка	26063	5,4	30556	6,2	34107	6,9	130,9	127,8	111,6	111,3
Вина виноградні й плодово-ягідні	65305	13,6	80335	16,4	78002	15,7	119,4	115,4	97,1	95,7
Коньяк	882	0,18	1124	0,23	1431	0,29	162,2	161,1	127,3	126,1
Шампанське	1430	0,3	1949	0,4	2411	0,49	168,6	163,3	123,7	122,5
Пиво	104703	21,6	133976	27,3	139800	28,1	133,5	130,1	104,3	102,9
Безалкогольні напої	80636	16,8	80070	16,3	85343	17,2	105,8	102,4	106,6	105,5

Ці дані з таблиці показують, що продаж горілки в 1979 році порівняно з 1972 роком зріс на 130,9%, вина – на 119,4%, коньяку – на 162,2%, шампанського – на 168,6%, пива – на 133,5%. Якщо говорити про відсотки – то найбільше зросло вживання шампанського, що стало модним у 1970-ті роки. Але якщо брати кількісні показники на душу населення, то лідирує пиво, очевидно з-за своєї дешевизни й популярності та домінування думки, що це не зовсім алкогольний напій, а напій для задоволення спраги чоловіків і проведення дозвілля.

Таблиця 3

Продаж горілки, винопродукції, пиво-безалкогольних напоїв за 1978 рік по союзним республікам.(у рублях на душу населення) *[6, арк. 8]*

Назва	Горілка	Вино	Коньяк	Шампанське	Пиво	Безалкогольні напої
СРСР	76,39	45,13	5,31	2,77	11,87	4,55
РСФРР	102.26	52,76	5,56	2,84	12,42	4,28
Українська РСР	45,26	36,48	4,55	2,39	14,06	6,24
Білоруська РСР	56,17	75,10	3,21	2,25	14,68	3,70
Узбецька РСР	35,45	17,77	4,18	2,03	3,97	1,92
Казахська РСР	73,55	52,70	4,67	2,80	9,94	3,65
Грузинська РСР	14,07	18,05	5,23	4,45	8,38	8,70
Азербайджанська РСР	25,64	8,06	2,45	1,24	3,70	2,77
Литовська РСР	90,66	48,55	8,86	5,99	20,91	4,13
Молдавська РСР	25,55	27,10	3,73	2,61	11,81	4,27
Латвійська РСР	77,43	61,19	11,08	4,66	17,20	5,04
Киргизька РСР	59,39	31,50	4,62	3,45	5,89	2,62
Таджицька РСР	20,96	13,25	2,34	1,71	3,99	1,72
Вірменська РСР	47,42	6,53	14,04	1,77	8,41	6,25
Туркменська РСР	43,17	17,77	5,04	3,17	6,16	2,94
Естонська РСР	73,06	60,34	18,35	4,72	24,38	7,63

По горілці: очікувано 1 місце – Російська федерація, 2 – Литовська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 9 місце. По вину: 1 місце – Білоруська РСР, 2 – Латвійська РСР, 3 – Естонська РСР. Українська РСР – 7 місце. По коньяку: 1 місце – Естонська РСР, 2 – Вірменська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 10 місце. По шампанському: 1 місце – Литовська РСР, 2 – Естонська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 11 місце. По пиву: 1 місце – Естонська РСР, 2 – Литовська РСР, 3 – Латвійська РСР. Українська РСР – 5 місце. За всіма показниками в цій таблиці за алкогольними напоями Росія випереджає Україну, окрім споживання пива. Як бачимо, Україна знаходиться в основному в другій половині цієї своєрідної «турнірної таблиці» за винятком пива. Це говорить у цілому про те, що ситуація із вживанням алкогольних напоїв у республіці була, принаймні, не найгіршою, порівняно з іншими союзними республіками, і кращою, ніж у Російській федерації.

На цьому документі В. В. Щербицький 29 січня 1980 написав резолюцію Соколову І. З. (другий секретар ЦК КПУ), Ватченку О. Ф. (голова Президії Верховної Ради Української РСР), Ляшку О. П. (голова Ради міністрів УРСР), Погребняку Я. П. (секретар ЦК КПУ з питань торгівлі), Чумаку А. С. (завідувач відділом адміністративних органів ЦК КПУ), Штученку В. В. (завідувач відділом торгівлі

і побутового обслуговування ЦК КПУ), Сердюку А. М. (заступник завідувача відділу науки й навчальних закладів ЦК КПУ з питань охорони здоров'я та соціального захисту) – «Прошу ретельно проаналізувати виконання постанови ЦК КПРС і ці доповідні записки та підготувати додаткові практичні заходи» [6, арк. 9].

На виконання цієї вказівки Міністерство охорони здоров'я УРСР за підписом міністра А. Ю. Романенка (міністр – 1975–1989) направило В. В Щербицькому доповідну записку з грифом «таємно» «Про заходи щодо посилення боротьби з поширенням алкоголізму в УРСР». У ній відзначалося, що з 1977 року, тобто за три роки в республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. У Харківському НДІ психіатрії і неврології був організований відділ наркології, а в 15 обласних центрах і великих промислових містах – наркологічні диспансери. Амбулаторне лікування хворих алкоголізмом проводилося в 664 наркологічних кабінетах і чотирьох тисячах наркологічних пунктів. У місті Києві, як експеримент, був створений госпрозрахунковий наркологічний кабінет, лікування в якому проводилося за анонімним принципом. Досвід його роботи вказував на доцільність повсюдного поширення мережі таких установ. У місті Кривий Ріг була застосована примусова форма амбулаторного лікування працюючих. Гірник, який хворий алкоголізмом і не прийняв протиалкогольний препарат не допускався до роботи, що дозволило залучити до лікування більшість хворих, які знаходилися на обліку, з хорошими ефектом, але ця форма залучення до лікування була припинена в зв'язку з відсутністю юридичних санкцій щодо тих, хто ухилявся від лікування[6, арк.10].

З 1977 року й до 1980 року кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків збільшилася з 5700 до 10 000, а кількість місць для примусового лікування хворих алкоголізмом у лікувально-трудових профілакторіях системи МВС УРСР – з 11 500 до 15000. У наркологічних установах у 1980 року працювало більше 1000 лікарів-наркологів, які пройшли спеціальну підготовку.

Як вважав міністр охорони здоров'я, найбільш доцільною формою лікування вказаних контингентів є наркологічні відділення при підприємствах промисловості, сільського господарства, будівництва. Можливість участі осіб, які страждали алкоголізмом у суспільно-корисній праці значно підвищувала ефективність лікування й частково відшкодовувала витрати, пов'язані з його проведенням. Аргументуючи свою позицію, міністр зазначав, що дворічне утримання від вживання алкоголю спостерігається у 21% осіб, звільнених із ЛТП, і майже вдвічі більше в хворих, що пройшли курс лікування в наркологічних відділеннях при промислових підприємствах. 276 хворих, які лікувалися в такому відділенні при Криворізькому металургійному заводі, виробили в 1979 році валової продукції на півтора мільйона рублів. Указана форма активно впроваджувалася в Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській областях. Загалом при промислових підприємствах було організовано 50 наркологічних стаціонарів на 4300 ліжок (у 1976 році – 21 відділення на 1500

ліжок). Водночас у Львівській, Хмельницькій, Чернігівській областях такі відділення не були створені, а у Вінницькій, Житомирській областях і в місті Києві їх кількість була недостатньою.

Із метою поліпшення даної роботи відділом наркології Харківського НДІ неврології і психіатрії, профільними кафедрами медичних вишів планувалося розширення досліджень причин виникнення алкоголізму серед різних груп населення, у першу чергу молоді, і розробка нових більш ефективних методів лікування цього захворювання. Втім заходи, що проводилися, як вважав міністр, були недостатньо ефективними. Чисельність хворих алкоголізмом у республіці щорічно збільшувалася в середньому на 65000 осіб, що було величезною й вражаючою цифрою. Станом на 1 жовтня 1979 року було зареєстровано більше 600 000 хворих або 12,4 випадки алкоголізму на 1000 населення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я цей показник у розвинених країнах у ці роки коливався від 11 до 43 випадків на 1000 населення [6, арк. 11].

Особливо тривожним було зростання алкоголізму серед жінок, питома вага яких серед указаних хворих досягла 10%.

Недостатня результативність боротьби з поширенням алкоголізму була обумовлена, на думку міністра, тим, що зусилля всіх зацікавлених відомств і організацій були спрямовані загалом на боротьбу з *наслідками* зловживання алкоголем. Енергійними адміністративно-медичними заходами досягалася тимчасова ізоляція осіб із цим захворюванням із наступним більш-менш стійким утриманням від алкоголю. У зв'язку з цим дієва боротьба з поширенням алкоголізму пов'язана з необхідністю реалізації комплексних заходів, що здійснювалися б у загальнодержавному плані. В основу цієї роботи очільник МОЗ пропонував покласти створення спеціальних довгострокових програм виховання населення, розробку яких необхідно доручити зацікавленим міністерствам, відомствам, громадським організаціям. При цьому особливої уваги заслуговували питання організації дозвілля населення, в першу чергу, молоді, розширення мережі клубів, кафе з обмеженням у них торгівлі спиртними напоями. Слід відзначити, що це були слушні пропозиції, але не нові та оригінальні. Ці форми й методи радянська влада застосовувала й раніше.

Ураховуючи, що працівники торгових організацій, як правило, зацікавлені в інтенсивному продажі спиртних напоїв, міністр вважав доцільним доручити Держплану УРСР, Міністерству фінансів УРСР і Міністерству торгівлі УРСР підготувати Держплану СРСР пропозиції щодо виключення прибутків від їхньої реалізації населенню з плану товарообігу. Це теж пропозиція, яка давно оберталася в повітрі, але так і не була реалізована. Пропонувалося також розглянути питання про внесення відповідним інстанціям пропозицій щодо значного підвищення цін на всі види алкогольних напоїв поряд із посиленням боротьби з самогоноварінням. Міністр також переконував керівництво республіки, що промисловим підприємствам і відомствам необхідно активізувати організацію наркологічних відділень при підвідомчих підприємствах, у тому числі для жінок,

ураховуючи, що протиалкогольною терапією в амбулаторних умовах при значно менших затратах можливо охопити переважну більшість хворих, які працюють, особливо на ранніх стадіях захворювання. Він писав також, що вважає доцільним уведення законодавства про застосування такої форми лікування в примусовому порядку з визначенням санкцій за ухиляння [6, арк. 12].

ВИСНОВКИ

Отже, на виконання Указу Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму» у республіці впродовж 1970-х років були реалізовані деякі заходи, які торкалися впорядкування продажу спиртних напоїв через роздрібну мережу й у громадському харчуванні, розширення торгівлі пивом, безалкогольними напоями. Втім продаж горілки та інших спиртних напоїв із року в рік зростав. Також зростала питома вага алкогольних напоїв в обороті з продажу продовольчих товарів. Порівняння вживання спиртних напоїв в Україні та інших союзних республіках показувало, що ситуація в цій сфері в республіці була не найгіршою й кращою, ніж у Російській федерації. У торгівлі спиртними напоями мали місце багаточисельні порушення, в першу чергу на підприємствах громадського харчування, особливо щодо дотримання встановлених норм відпуску спиртних напоїв, недопущення розпиття в ресторанах і кафе алкогольних напоїв, які приносили з собою відвідувачі. Було викрито факти продажу горілки й інших міцних спиртних напоїв на підприємствах, де їх реалізація була заборонена, у тому числі в робітничих їдальнях, а також на розлив у магазинах. У кінці 1970-х років у республіці була створена спеціалізована наркологічна служба. Лікування хворих на алкоголізм відбувалося в наркологічних диспансерах і наркологічних кабінетах. Значно збільшилася кількість спеціалізованих ліжок для стаціонарного лікування алкоголіків, що говорить про актуальність цієї проблеми, оскільки число алкоголіків увесь час зростало й досягло на кінець 1979 року 600 тис. осіб. Для подолання цього явища пропонувалося традиційно посилити виховну роботу, покращити організацію дозвілля, особливо молоді, підвищити ціни на алкогольні напої, посилити боротьбу з самогоноварінням. Проте це були не креативні пропозиції, які вже застосовувалися раніше й не мали істотних результатів. «Світла в кінці тунелю» в боротьбі з пияцтвом і алкоголізмом не було видно й у 1980 році, як і в попередні періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Андрейців І. Як, скільки і що українці п’ють з алкоголю: результати дослідження ВООЗ за 2023 рік. URL: https://lb.ua/health/2024/04/24/610052_yak_skilki_i_shcho_ukraintsi_pyut_z.htm

[2] Головко О. М., Греченко В. А., Марцеляк С. М. Правове регулювання боротьби проти пияцтва в 1920-ті роки в УСРР та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Право і Безпека*. 2020. №3. С. 114–120. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.15

[3] Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Боротьба з пияцтвом без перспективи стати переможцями (Правові та організаційні аспекти протидії пияцтву в УРСР у 1960-ті рр.). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т. 33. № 2. С. 69–86. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-69
[4] Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму : Указ Президії Верховної Ради УРСР, затв. Законом УРСР від 28.07.1972 № 903-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/UP720808?an=2
[5] Греченко В. Щербицький в інтер'єрі епохи. *Історична правда.* 2021. 9 груд.
[6] Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2104. Арк. 1–12.

REFERENCES

[1] Andreytsiv, I. How, how much and what Ukrainians drink from alcohol: results of the WHO study for 2023. Retrieved from https://lb.ua/health/2024/04/24/610052_yak_skilki_i_shcho_ukraintsi_pyut_z.htm
[2] Golovko, O. M., Grechenko, V. A., & Martselyak, S. M. (2020). Legal regulation of the fight against drunkenness in the 1920s in the Ukrainian SSR and in modern Ukraine: a comparative analysis. *Law and Security*, 3, 114–120. Retrieved from https://doi.org/10.32631/pb.2020.3.15
[3] Yarmysh O. N., & Grechenko V. A. (2025). Fighting drunkenness without the prospect of becoming winners (Legal and organizational aspects of combating drunkenness in the Ukrainian SSR in the 1960s). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 69–86.
Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-69
[4] On measures to strengthen the fight against drunkenness and alcoholism: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, approved by the Law of the Ukrainian SSR (1972, July, No. 903-VIII). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/UP720808?an=2
[5] Grechenko, V. (2021, December 9). Shcherbytsky in the interior of the era. *Historical Truth*.
[6] Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU). F. 1. Op. 25. File 2104. Ark. 1–12.

Олександр Назарович Ярмиш
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження
проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

49005, просп. Науки, 26, Дніпро, Україна
email: rnbo@ua.fm

Oleksandr N. Yarmysh
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of the Educational and Scientific Laboratory for Research
into the Problems of Ensuring the Rights of Persons Affected by War
Dnipro State University of Internal Affairs
49005, 26 Nauky Ave., Dnipro, Ukraine
email: rnbo@ua.fm

Володимир Анатолійович Греченко
Доктор історичних наук, професор
Провідний науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблем
правозастосування і міжнародної співпраці
Харківський національний університет внутрішніх справ
61000, просп. Льва Ландау, 27 Харків, Україна
email: grechenko18@gmail.com

Volodymyr A. Grechenko
Doctor of Historical Sciences, Professor
Leading Researcher of the Research Laboratory for Law
Enforcement and International Cooperation
Kharkiv National University of Internal Affairs
61000, 27 Lva Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
email: grechenko18@gmail.com

Рекомендоване цитування: Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Світла в кінці тунелю не видно… (стан боротьби з пияцтвом і алкоголізмом в УРСР у 1970-ті роки). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 96–110. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-96

Suggested Citation: Yarmysh, O. N., & Grechenko, V. A. (2026). The State of the Fight Against Drunkness and Alcoholism in the Ukrainian SSR (during 1970s). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 96–110. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-96

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.01.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК: 341.231.14(4):305:34(091)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-111

Катерина Борисівна Левченко
Урядова Уповноважена з питань гендерної політики
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8334-7362

ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. *У статті здійснено аналіз та узагальнення наукових праць українських правознавців, присвячених проблематиці євроінтеграційних зобов'язань України в контексті гендерних перетворень. Обґрунтована важливість комплексного історико-правового дослідження процесу включення гендерної тематики в різні формати співпраці України та ЄС на євроінтеграційному шляху для формування ефективних заходів щодо вдосконалення законодавчих підвалин та інституційного механізму формування та реалізації гендерної політики у відповідності до стандартів ЄС. Здійснено дослідження стану забезпечення включення гендерної складової в різні формати євроінтеграційної діяльності; на основі аналізу її різних інструментів та процесів у 2017–2025 роках (щорічні звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; щорічні Діалоги з прав людини, опитувальники щодо членства в ЄС, селф-скринінги – проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС, двосторонні тематичні зустрічі, формат переговорних груп та ін.) представлено стан включення гендерної складової у вищеназвані інструменти та формати продемонстровано механізми впровадження принципу гендерного мейнстримінгу, який є наскрізним в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами; запропоновано наукове обґрунтування перспективних напрямів посилення гендерної складової в євроінтеграційних процесах. Зокрема, встановлено оптимальність поєднання в одній посадовій особі відповідного рівня функцій відповідальності за євроінтеграцію з функцією уповноваженої особи-координатора з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі. Визначено необхідність посиленні гендерної складової в діяльності переговорних груп, зокрема щодо обов'язкової участі представниць жіночих та/чи феміністичних організацій в їх роботі. Вказано на необхідність подальших досліджень проблематики формування та впровадження комплексних наскрізних підходів до забезпечення принципу гендерної рівності в євроінтеграційному процесі.*

Ключові слова: *гендерна рівність; гендерний мейнстримінг; дискримінація; Діалог з прав людини Україна-ЄС; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; скри-*

нінг законодавства; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Kateryna B. Levchenko
Government Commissioner for Gender Policy
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8334-7362

GENDER COMPONENT OF EUROPEAN INTEGRATION ACTIVITIES: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Abstract. *The article analyzes and summarizes the scientific works of Ukrainian lawyers devoted to the issues of Ukraine's European integration obligations in the context of gender transformations. The importance of a comprehensive historical and legal study of the process of including gender issues in various formats of cooperation between Ukraine and the EU on the European integration path is substantiated for the formation of effective measures to improve the legislative framework and institutional mechanism for the formation and implementation of gender policy in accordance with EU standards. A study of the state of ensuring the inclusion of the gender component in various formats of European integration activities is carried out; based on the analysis of its various instruments and processes in 2017–2025 (annual reports on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU; annual Human Rights Dialogues, questionnaires on EU membership, self-screenings – conducting an initial assessment of the status of implementation of EU law acts, bilateral thematic meetings, the format of negotiation groups, etc.), the status of the inclusion of the gender component in the above-mentioned instruments and formats is presented; the mechanisms for implementing the principle of gender mainstreaming, which is cross-cutting in the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, are demonstrated; scientific justification of promising areas for strengthening the gender component in European integration processes is proposed. In particular, the optimality of combining in one official of the appropriate level the functions of responsibility for European integration with the function of an authorized person-coordinator on ensuring equal rights and opportunities for women and men, preventing and combating gender-based violence has been established. The need to strengthen the gender component in the activities of negotiation groups has been identified, in particular regarding the mandatory participation of representatives of women's and/or feminist organizations in their work. The need for further research into the issues of forming and implementing comprehensive cross-cutting approaches to ensuring the principle of gender equality in the European integration process has been indicated.*

Keywords: *gender equality; gender mainstreaming; discrimination; Ukraine-EU Human Rights Dialogue; ensuring equal rights and opportunities for women and men; screening of legislation; Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand.*

ВСТУП

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі по тексту – Угода про асоціацію) містить низку статей, зобов'язання за якими передбачають необхідність урахування питань «рівності між чоловіками і жінками при розробці та впровадженні законів, постанов, адміністративних положень, політики і заходів», як-то передбачає Директива 2006/54/ЕС. Так, статтею 420 Угоди про асоціацію встановлено, що співробітництво у сферах, визначених у статті 419 Угоди про асоціацію (щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації), передбачає досягнення серед інших таких цілей, як «забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень» (п. l) та «подолання дискримінації в усіх її формах та проявах "(п. m) [1]. Також статтею 424 Угоди про асоціацію передбачено, що «Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей, як зазначено у Додатку XL до цієї Угоди» (зокрема, імплементація в законодавство України Директиви Ради ЄС №2004/113/ЄС від 13.12.2004 про реалізацію принципів рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях доступу та постачання товарів та послуг). Тож посилання на принципи гендерної рівності містяться не тільки в кластері «Fundamentals», у розділах, які стосуються прав людини, судочинства, безпеки, але й у розділах 5 – «Публічні закупівлі», 11 – «Єдина сільськогосподарська політика ЄС», 20 – «Підприємництво», 28 – «Здоров'я», 30 – «Торговельні угоди ЄС», 31 – «Зовнішня політика ЄС» та в інших, що є практичною реалізацією принципу гендерного мейнстримінгу.

Ратифікація у вересні 2014 року Законом України №1678-VII Угоди про асоціацію стала каталізатором розвитку гендерної політики в Україні на принципах наскрізної інтеграції гендерних підходів у всі сфери суспільного життя як важливої складової необхідних реформ. На виконання Угоди про асоціацію в жовтні 2017 року було затверджено План заходів [2], яким передбачено створення інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та забезпечення його інституційної спроможності виконувати покладені функції (п. 24 Плану), ратифікація Конвенції Ради Європи із запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (п. 22). Україною та ЄС на всіх етапах євроінтеграційного процесу від моменту підписання Угоди про асоціації, впровадження затвердженого Плану заходів, подання Україною в лютому 2022 р. заявки на вступ до ЄС, розгляд цієї заявки та прийняття рішення про надання статусу кандидата у члени ЄС (23.06.2022), проведення переговорів

питання забезпечення гендерної рівності та прав жінок були важливою складової процесів, що робить їх актуальною темою наукового дослідження.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Тематика євроінтеграційних зобов'язань України в контексті гендерних перетворень знаходить відображення в наукових працях українських правознавців. Значна кількість робіт учених у галузі права, політичних наук та державного управління присвячена дослідженню різних аспектів гендерної тематики в умовах євроінтеграції. Д. Тюріна аналізує механізми формування державної гендерної політики України [3], інноваційні аспекти її розвитку [4], а також здійснює її соціально-економічний аналіз державної гендерної політики в умовах євроінтеграції [5]. Вивчаються й шляхи вдосконалення різних галузей українського законодавства в частині забезпечення гендерної рівності в євроінтеграційних умовах. С. Петреченко досліджує, зокрема конституційні засади забезпечення гендерної рівності у сфері виборчого права [6]. О. Середа та А. Кушніренко – актуальні питання гендерної рівності в трудовому праві України в умовах євроінтеграції [7]. О. Бондаренко – врахування гендерних аспектів при формуванні законодавства України в умовах євроінтеграції [8]. Таким чином, євроінтеграційний процес розглядається авторами в якості рамки як законодавчого забезпечення політики, так і механізмів її втілення.

І. Лубко [9], Т. Герасимчук, І. Сікорська досліджували механізми й інструменти, які «використовуються для реалізації гендерної політики Європейського Союзу та впровадження яких є важливим для України в процесі європейської інтеграції» [10, с. 7]. Є. Бондаренко – виклики та перспективи імплементації Стратегії гендерної рівності в освіті на шляху євроінтеграції [11]. О. Солошенко вивчає правові аспекти гендерної стратегії розвитку суспільства як складової євроінтеграційних процесів [12], І. Грицай – реформування гендерної політики в умовах євроінтеграції [13].

Т. Кагановська та Т. Сироїд проаналізували установчі акти ЄС, (Договір про ЄС, Договір про функціонування ЄС, Хартію основних прав ЄС та ін.) на предмет включення гендерної складової, а також діяльність загальних і спеціалізованих органів, агентств та інститутів у сфері забезпечення гендерної рівності (Консультативний комітет ЄС з рівних можливостей для жінок та чоловіків, Агентство фундаментальних прав ЄС, Європейський омбудсмен, Європейський інститут гендерної рівності, Європейське жіноче лобі, Європейська мережа юридичних експертів з питань ґендерної рівності та недискримінації) [14]. Т. Герасимчук проаналізувала нормативно-правові акти, що визначають гендерну політику ЄС, та інституційні механізми, що сприяють реалізації принципів гендерної рівності на практиці, зокрема «включення питань гендерної рівності до щорічних оглядів економічного зростання», додавання індикаторів «вимірювання ґендерної рівності у вивчення громадської думки в державах-членах», включення їх «у надання

рекомендацій конкретним державам-членам», створення платформи з гендерного мейнстримінгу Європейським інститутом з гендерної рівності тощо [15, с. 245].

Здійснені Україною кроки в адаптації українського законодавства до європейських стандартів у сфері забезпечення прав жінок та гендерної рівності в історичній ретроспективі, а також основні напрями необхідного вдосконалення українського законодавства в цій сфері відповідно до рекомендацій Європейської Комісії, представлені в аналітичних матеріалах Асоціації жінок-юристок України «Юрфем» [16]. Увага змістовному наповненню Угоди про асоціацію приділялася в контексті політичної складової, безпекового виміру, юстиції, у рамках яких згадувалися питання гендерноїї рівності без самостійного поглибленого аналізу.

Разом з тим комплексне історико-правове дослідження процесу включення гендерної тематики в різні формати співпраці України та ЄС на євроінтеграційному шляху наразі відсутнє, але є важливим для розуміння комплексності, складності й актуальності процесів гендерного мейнстримінгу в наближенні України до ЄС та забезпечення стандартів життя українських громадян без дискримінації за будь-якою ознакою. Така ситуація потребує поглибленого дослідження зазначеної тематики для формування ефективних заходів щодо вдосконалення законодавчих підвалин та інституційного механізму формування та реалізації гендерної політики у відповідності до стандартів ЄС.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Метою статті є представлення результатів комплексного правового дослідження процесу включення гендерної тематики в різні формати співпраці України та ЄС протягом 2017–2025 років із упровадження Угоди про асоціацію, наближення національного законодавства до права Європейського Союзу та імплементації стандартів ЄС щодо рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для оцінки ефективності досліджуваних процесів та пропонування шляхів їхнього вдосконалення.

Досягнення поставленої мети забезпечується шляхом вирішення наступних завдань:

визначити, проаналізувати й систематизувати основні формати співпраці та інструменти в межах Угоди про асоціацію з урахуванням гендерної складової, які використовуються на різних етапах набуття Україною статусу члена Європейського Союзу, зокрема: План заходів на виконання Угоди про асоціацію, щорічні звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; щорічні Діалоги з прав людини, заповнення опитувальника щодо членства в ЄС, селф-скринінги (проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС), дорожні карти, організація переговорного процесу та переговорних груп, двосторонні тематичні зустрічі тощо;

представити результати аналізу включення гендерної складової у вищеназвані інструменти та формати, динаміки її змістовного наповнення протягом 2017–

2025 рр., який здійснювався авторкою та Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики;

ввести в науковий обіг дані й аналітичну інформацію, яка опрацьовувалася в підготовці до різноманітних форматів взаємодії з ЄС на євроінтеграційному шляху України.

Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань використовувалися методи, які базувалися на системному підході, що передбачав комплексне поєднання історико-правового, системно-структурного, формально-юридичного, порівняльно-правового методів, а також загальнонаукових методів аналізу, синтезу та класифікації. Застосування названих методів забезпечило введення в науковий обіг унікальних даних та аналітичної інформації щодо включення гендерної складової в основні формати співпраці й інструменти в межах Угоди про асоціацію, які використовуються для оцінки прогресу в її виконанні, зокрема Плану заходів на виконання Угоди про асоціацію, щорічні діалоги з прав людини, двосторонні тематичні групи, заповнення опитувальників, селф-скринінги, організація переговорного процесу в форматі переговорних груп тощо. Здійснено історико-правовий та гендерний контент-аналіз звітів про виконання Угоди про асоціацію за 2022, 2023 та 2024 роки; порядку денного Діалогів з прав людини (2017–2025); розділу 3.12 «Гендерна рівність та насильство проти жінок» Дорожньої карти з питань верховенства права щодо включення гендерної складової в зазначені формати євроінтеграційного процесу. Проаналізовано основні формати співпраці та інструменти в межах Угоди про асоціацію, які використовуються для оцінки прогресу в її виконанні, зокрема щодо завдання досягнення гендерної рівності. Запропоновано перспективні напрями вдосконалення організаційного та правового забезпечення євроінтеграційного процесу з урахуванням гендерної складової.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Серед різноманітних форматів взаємодії між Україною та ЄС у євроінтеграційному процесі, які розвивалися по мірі імплементації Угоди про Асоціацію, отримання Україною статусу країни – кандидатки в члени ЄС та відкриття переговорів про вступ до ЄС, в цілях розкриття обраної тематики в полі зору авторки знаходяться ті формати, які використовуються для моніторингу та просування в сфері гендерної рівності. Ними є: План заходів на виконання Угоди про асоціацію; підготовка відповідей для Опитувальника щодо членства в ЄС [17]; щорічні Діалоги з прав людини; підготовка звітів за результатами проведення оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу та пропозицій щодо приведення галузевого законодавства України у відповідність з правом ЄС; формування Європейською Комісією звіту стосовно країн у рамках підготовки Пакету розширення; самооцінка (селф-скринінг) та скринінг; переговорні групи; двосторонні тематичні зустрічі Україна – ЄС; дорожні карти та ін. Визначений перелік не є вичерпним, оскільки перелік усіх можливих форматів не є метою даної наукової

розвідки. Критерієм відбору була не тільки інтенсивність включення гендерної тематики до того чи іншого формату, але й безпосередня залученість авторки як Урядової уповноваженої за питань гендерної політики (далі – Урядова уповноважена) та фахівців Апарату Урядової уповноваженої до роботи в євроінтеграційному напряму, що надавало можливості використання на додаток до перелічених вище методів наукового пізнання безпосереднього спостереження та включення в процеси. Розглянемо детальніше кожний із названих форматів.

Ратифікація в 2014 році Верховною Радою України, з одного боку, та всіма країнами – членами ЄС, з іншого, Угоди про асоціацію вимагала розробки ефективного інструменту забезпечення імплементації в життя її положень. Таким інструментом став ***План заходів на виконання Угоди про асоціацію*** (далі – План заходів), затверджений постановою Кабінету Міністрів України 25 жовтня 2017 року [2]. Відповідно до результатів аналізу Плану заходів, здійсненого в квітні 2018 року, Апаратом Урядової уповноваженої біля двадцяти завдань Плану безпосередньо стосувалися діяльності, спрямованої на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а біля сорока вимагали інтеграції гендерних підходів задля свого ефективного впровадження. Серед заходів із виконання Угоди про асоціацію була ратифікація Конвенції Ради Європи із запобігання насильства стосовно жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами (Стамбульської Конвенції) (п. 22, ратифікована 20.06.2022, вступила в силу 1 листопада того ж року), створення інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (п. 24, виконано у 2017 [18] – 2018 [19]); «удосконалення антидискримінаційного законодавства в частині протидії множинній дискримінації» (п. 21); «удосконалення механізмів та процедур розслідування та притягнення до відповідальності за порушення прав людини, зокрема ті, що пов'язані з домашнім, гендерним та сексуальним насильством» (п. 54), а також «здійснення проміжної оцінки стану виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (п. 56); «реалізація Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на 2016–2020 роки» (п. 64); «удосконалення системи захисту від дискримінації за ознакою статі» (п. 1330); «усунення дискримінації за ознакою статі щодо батьківської відпустки для догляду за дитиною» (п. 1331); «запровадження можливості встановлення скороченого та неповного робочого дня/тижня для осіб, які вийшли з батьківської відпустки» (п. 1332) «врегулювання питання відсутності на роботі працівника у разі виникнення надзвичайних обставин у невідкладних сімейних справах» (п. 1333); «запровадження санкцій за порушення законодавства про батьківські відпустки для догляду за дитиною» (п. 1334); «впровадження принципу рівноправності чоловіків і жінок у сфері соціального забезпечення» (п. 1336); «закріплення на законодавчому рівні заборони будь-якої дискримінації у сфері праці, в тому числі під час прийому на роботу» (п. 1342); «удосконалення механізму запобігання та протидії дискримінації працівників під час прийому на роботу» (п. 1343); «запровадження стимулюючих механізмів для роботодавців

з метою працевлаштування осіб з інвалідністю» (п. 1344) та ін. Інформація щодо втілення заходів включена в щорічні звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Щорічні звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС готуються Урядом України з 2015 року й спрямовуються до Комітету асоціації Україна-ЄС. Проведений у рамках підготовки даного дослідження контент-аналіз звітів про виконання Угоди про асоціацію за 2022–2024 роки дає підстави для наступних висновків. У звіті за 2022 рік зазначено ратифікацію Стамбульської конвенції [20, с. 32], та дії щодо протидії торгівлі людьми [20, с. 36] (розділ «Юстиція, свобода, безпека та права людини»), а також інші законотворчі заходи, такі як оновлення Національного плану дій на виконання Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та прийняття змін до постанови КМУ щодо розширення діяльності служб допомоги постраждалим від насильства [20, с. 94]. У звіті за 2023 рік виокремлено підрозділ «Удосконалення антидискримінаційного законодавства» («Юстиція, свобода, безпека та права людини»), в якому висвітлено законотворчу роботу, спрямовану на подолання дискримінації, протидію насильства за ознакою статі, зокрема, сексуальним домаганням, імплементацію положень Стамбульської Конвенції, реалізацію Концепції комунікації у сфері гендерної рівності, зменшення гендерного розриву в оплаті праці, визначення цивільного партнерства [21, с. 42–43]. У підрозділі «Протидія торгівлі людьми» окреслені правові кроки, спрямовані на подолання цього явища: затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року та плану заходів на її виконання [21, с. 45].

Інформація щодо прогресу в забезпеченні гендерної рівності в 2024 році включена до розділу «Соціальна політика і трудові відносини», в якому зазначені наступні досягнення: розробка Примірного положення про центр допомоги врятованим [22]; внесення змін до Типової програми для постраждалих осіб для врахування потреб осіб з порушеннями слуху, зору та осіб з інтелектуальними порушеннями [23]; підготовка та презентація Національного огляду «Пекін +30»; оновлення завдань і показників Цілі 5 «Гендерна рівність» Цілей сталого розвитку з урахуванням Індексу гендерної рівності; проведення дослідження впливу безпекових викликів на різні групи дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, результати якого використовуються для формування політики; 125 тис. людей, постраждалих від гендерно зумовленого і домашнього насильства, отримали допомогу спеціалізованих служб підтримки, з них 85% – жінки [24]. Тож інформація щодо прогресу в досягненні гендерної рівності подається в розділах «Юстиція, свобода, безпека та права людини» та «Соціальна політика і трудові відносини», оскільки «правила ЄС у сфері соціальної політики та зайнятості включають мінімальні стандарти трудового права, рівності, охорони праці та техніки безпеки й недискримінації, а також охорона здоров'я та безпека на робочому місці» [25, с. 118]. В інших розділах така інформація не була виявлена попри наскрізність включення питання гендерної рівності до Угоди про асоціацію.

Відповідно до Розділу VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди про асоціацію, Україна та ЄС проводять регулярні засідання двосторонніх органів асоціації, засідання комітетів та підкомітетів, а також діалогів із різних питань (діалог високого рівня між Україною та ЄС щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості з права інтелектуальної власності, діалоги з прав людини). Саме в форматі діалогів із прав людини розглядаються комплексно питання щодо забезпечення гендерної рівності, тому зупинимося на огляді цього формату детальніше. ***Діалоги з прав людини Україна-ЄС*** – щорічний інструмент, що є частиною механізму співпраці між Україною та ЄС в рамках Угоди про асоціацію, який реалізується шляхом проведення щорічних політичних зустрічей, спрямованих на обговорення та доведення до ЄС стану дотримання прав людини, основоположних свобод та спільних цінностей, а також порушення прав людини на тимчасово окупованих РФ територіях України. З 2016 року проведено десять таких Діалогів. Координаційну роботу з української сторони по організації та проведенню діалогів здійснює Міністерство юстиції України. Проведений аналіз порядку денного Діалогів з прав людини з 2017 по 2025 рік демонструє, що під час кожного діалогу піднімалися питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, прав жінок і дівчат, протидії гендерно зумовленому насильству. З 2023 року до порядку денного восьмого Діалогу з прав людини було включено питання реагування на сексуальне насильство пов'язане із збройною агресією рф проти України [21], яке залишилося серед питань розгляду також у 2024 та 2025 роках (див. табл. 1). У 2022 році у зв'язку із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України Діалог з прав людини не проводився.

Таблиця 1

Гендерна тематика, включена в порядок денний Діалогу з прав людини між Україною та ЄС (2017–2025)

Рік	Гендерна тематика, включена в порядок денний Діалогу з прав людини між Україною та ЄС
2017–2021	Гендерна рівність та права жінок
2023	Сексуальне та гендерно зумовлене насильство, пов'язане з війною. Гендерна рівність та права жінок і дівчат.
2024	Відновлення прав постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: надання термінових проміжних репарацій. Гендерна рівність та права жінок і дівчат. Забезпечення врахування гендерної рівності у процесі відновлення. Запобігання гендерно зумовленому насильству (ГЗН).
2025	Ключові політичні та законодавчі зміни в Україні з акцентом на: – гендерну рівність; – відновлення прав постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Інформацію із зазначених питань із боку України представляють Урядова уповноважена з питань гендерної політики, представники Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної соціальної сервісної служби України, Офісу Генерального прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в залежності від тематики. Організації громадянського суспільства до цього формату не долучені. З боку Європейської комісії участь у діалозі беруть представники різних департаментів та підрозділів Європейської служби зовнішніх справ (EEAS), Європейської Комісії залежно від тематики обговорюваного питання, а також представники держав-членів. Діалог дає можливість не лише представити актуальну на момент його проведення ситуацію з конкретними аспектами дотримання прав людини, а й обговорити її, надати уточнюючі коментарі та відповіді на питання представників сторони ЄС, що стають важливим джерелом інформації для подальшої оцінки та процесів прийняття рішень.

Після подачі 28 лютого 2022 року заявки на членство в ЄС розпочався новий етап взаємодії між Україною та ЄС для отримання статусу кандидатки в ЄС. 8 квітня 2022 року Україна отримала ***Опитувальник щодо членства в ЄС*** [17] щодо відповідності українського законодавства європейському праву, заповнення якого було необхідною умовою для прийняття рішення про надання Україні статусу кандидата в ЄС. Опитувальник містив окремий розділ «L. Гендерна рівність та права жінок»; також гендерні питання були наскрізно включені до інших розділів (питання 123, 125, 180, 183, 227–229, 235, 243–251). Відповіді були передані частинами в квітні й травні 2022 року. За результатами його вивчення 16 червня 2022 року Європейська Комісія оприлюднила Висновок щодо заявки України на членство в ЄС із рекомендацією Європейській Раді надати Україні статус кандидата на членство в ЄС, а також 7-ма рекомендаціями, які мала виконати Україна для наступного етапу – відкриття переговорів про вступ. Рекомендацій, які б стосувалися питань удосконалення гендерної політики, Україна не отримала (на відміну від Республіки Молдова). 23 червня 2022 року Європейська Рада ухвалила рішення надати Україні статус кандидата на членство в ЄС.

Підготовка Україною звітів за результатами проведення оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (селф-скринінг) є важливим інструментом фіксування прогресу в наближенні українського законодавства до норм ЄС у галузях, визначених в Угоді про асоціацію та забезпечення підготовки України до переговорів про вступ до ЄС. Такий звіт було підготовлено [26] і передано восени 2023 року Європейській Комісії разом із пропозиціями щодо приведення галузевого законодавства України у відповідність з правом ЄС [22]. Апаратом Урядової уповноваженої з питань гендерної політики надавалися матеріали до переговорного розділу 23 «Судова влада та основоположні права».

Після проведення українською стороною селф-скринінгу законодавства на відповідність законодавству ЄС у січні 2025 року Єврокомісія розпочала офіційний ***скринінг*** відповідності українського законодавства праву ЄС, необхідний для

розробки плану адаптації законодавства до стандартів ЄС (завершено 30.09.2025) Пропозиції з гендерної тематики Апаратом Урядової уповноваженої надавалися за розділами «Судова влада та основоположні права» та «Функціонування демократичних інституцій» і були включені до них. Національна програма адаптації законодавства України до права ЄС (acquis ЄС) (далі – Національна програма), яка визначає системний підхід України до виконання всіх зобов'язань у межах переговорного процесу про вступ до ЄС та гармонізації національного законодавства з правом ЄС, узагальнюючи результати скринінгу в конкретний план дій, була затверджена 30 грудня 2025 року Міжвідомчою робочою групою з питань забезпечення переговорного процесу про вступ України до ЄС та адаптації законодавства України до права ЄС [27]. Урядову уповноважену з питань гендерної політики визначено співвиконавицею завдання «Набрання чинності Трудовим кодексом України з метою приведення правового регулювання трудових відносин у відповідність до стандартів права Європейського Союзу (acquis ЄС)» у частині забезпечення дотримання принципу гендерної рівності.

Наприкінці 2023 року Єврокомісія також презентувала ***звіт щодо України в межах Пакета розширення ЄС***, в якому рекомендувала розпочати перемовини про вступ до ЄС. До цього звіту двічі в 2023 році українською стороною надавалися інформаційно-довідкові матеріали щодо прогресу, який було досягнуто в частині виконання політичних та економічних критеріїв, які включали інформацію з гендерних питань. На основі цього Звіту в грудні 2023 року Європейська Рада ухвалила рішення про відкриття переговорів з Україною, після чого Єврокомісія розпочала розробку переговорної рамки для України (затверджена Радою ЄС 21.06.2024), ознаменувавши проведенням 25 червня того ж року конференції високого рівня початок ***переговорів*** про вступ України до ЄС. Урядова уповноважена та Апарат Урядової уповноваженої були долучені до підготовки ***Плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу у 2024 році***, а в 2025 році – за наскрізним напрямом «Керівництво щодо впровадження гендерного мейнстримінг» («Guidance for Gender Equality mainstreaming»).

Проведене в 2025 році дослідження гендерного виміру сформованих 36-ти ***переговорних груп*** (оцінка участі жіночих організацій у складі робочих груп, гендерний аналіз персонального складу переговорних груп, контент-аналіз основних документів переговорних груп) виявило низку тенденцій. До переговорних груп входять не лише представники урядових структур, хоча вони складають абсолютну більшість (71,8%), але й громадських організацій та бізнес асоціацій (разом 25,1%), наукових установ (3,1%). Жінки становлять 37,1% учасників переговорних груп, будучи найбільше представленими в категорії «науковці» – 47,6% та неурядові організації (42,5%), що є серйозним представництвом. Разом з тим спостерігається фрагментарність у залученні жіночих організацій до діяльності переговорних груп, яке «фіксується здебільшого в соціальних, правових чи екологічних розділах [28, с. 9].

Аналіз надає також підстави для висновку про відсутність системності в урахуванні питань гендерної рівності: лише два розділи – 23-ій «Судова влада та основоположні права» та 31-й «Зовнішня політика і безпека» інтегрують гендерну тематику комплексно і відповідно до стандартів ЄС. У більшості розділів (близько 27 із 36 або 75%), за висновками дослідників, гендерний аспект повністю ігнорується» [28, с. 53]. До розділів із частковим урахуванням гендерних аспектів можна віднести розділ 24 «Юстиція, свобода та безпека» – передбачені заходи протидії сексуальному насильству над дітьми; акцент на виявленні жертв торгівлі людьми (особливо жінок та дітей); увага до вразливих категорій мігрантів; розділ 19 «Соціальна політика та зайнятість», в якому згадуються права жінок, вразливих груп (осіб із інвалідністю), а також розділ 5 «Публічні закупівлі», в якому блок про захист прав споживачів, включно з вразливими групами, але без конкретизації [28, с. 12]. Переговорні групи напрацювали проєкти Дорожніх карт щодо адаптації українського законодавства до законодавства ЄС.

У травні 2025 року Уряд затвердив Дорожні карти в трьох ключових сферах – верховенство права, реформа державного управління та функціонування демократичних інституцій. Розробка та затвердження цих документів є необхідною умовою для відкриття переговорів про вступ України до ЄС за першим кластером «Основи процесу вступу» (Fundamentals). Дорожня карта з питань верховенства права містить окремий розділ «3.12 Гендерна рівність та насильство проти жінок». До нього включені такі завдання, як розроблення та прийняття операційного плану на 2025–2027 роки з реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року; зміни до Цивільного процесуального кодексу України щодо тягаря доказування у справах про дискримінацію; затвердження Моніторингової карти впровадження Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок з метою оцінювання прогресу та стану виконання міжнародних зобов'язань; затвердження Порядку реагування на випадки дискримінації за ознакою статі та іншими ознаками; розроблення, затвердження та імплементація Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2030 року; розроблення та затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 „Жінки, мир, безпека» на період до 2030 року; розробка та прийняття законів, спрямованих на впровадження положень Конвенції Ради Європи із запобігання насильства стосовно жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами та Директиви (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14.05.2024 про боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством щодо криміналізації переслідування (сталкінгу) та каліцтва жіночих статевих органів; підвищення рівня професійної компетентності працівників правоохоронних органів та прокуратури в сфері протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, зокрема сексуальних домагань Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»

[розпорядження КМУ від 14.05.2025 №475-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2025-%D1%80#Text]. Завдання та заходи цього розділу Дорожньої карти є комплексною відповіддю на необхідність удосконалення національного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності та протидії насильству стосовно жінок та практики його застосування у відповідності до стандартів міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Стамбульської Конвенції, Директив ЄС з питань рівності, недискримінації та протидії насильству.

Двосторонні тематичні зустрічі Україна-ЄС за переговорними розділами є ще одним форматом, який допомагає визначити рівень відповідності критеріям до вступу і подальший обсяг роботи, здійснити огляд сфер у рамках проведення офіційної оцінки стану імплементації актів права ЄС в законодавство України. Ключовим переговорним розділом із точки зору забезпечення гендерної рівності на практиці є розділ 23 «Судова влада та основоположні права», блок 3.12 «Гендерна рівність і насильство щодо жінок». Разом з тим необхідно зауважити, що для забезпечення заявлено наскрізності гендерної тематики, гендерні питання мають бути включені й в інші переговорні розділи.

ВИСНОВКИ

Як показав проведений аналіз наскрізне забезпечення гендерної складової в усі євроінтеграційні процеси поки не є досягнутою. Забезпечення гендерного мейнстримінгу в євроінтеграційних процесах тісно пов'язано із забезпеченням такого мейнстримінгу й у секторальних політиках різного рівня державного управління, тобто з тим, наскільки ефективно й усебічно реалізується гендерна політика міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, а також обласними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Безумовно, це є темою окремого дослідження. Разом з тим ефективність політики напряму корелюється з інституційним механізмом її забезпечення, який досліджувався авторкою та іншими вченими. Вважаємо за доцільне поєднання в одній особі – заступника міністра або керівника ЦОВВ чи ОДА (ОВА) функцій відповідальності за євроінтеграцію з функцією уповноваженої особи-координатора з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі (далі – уповноважена особа (координатор), така особа визначається відповідно до ст. 12 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Станом на кінець 2025 року лише у двох міністерствах заступники міністрів з питань євроінтеграції також були визначені вповноваженими особами (координаторами) (Міністерство охорони здоров'я та Міністерство юстиції України). На початку 2025 року таких міністерств було п'ять (на додаток – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство соціальної політики, Міністерство цифрової трансформації). Тому внесення змін до законодавства, зокрема, Закону України «Про забезпечення рівних

прав та можливостей жінок і чоловіків» для практичної реалізації саме такого формату відповідальності є нагальною потребою.

Є потреба й у посиленні гендерної складової в діяльності переговорних груп, зокрема щодо обов'язкової участі представниць жіночих та/чи феміністичних організацій в їх роботі, що є можливим забезпечити через Консультаційну панель громадських організацій, яка створена при Платформі гендерного мейнстримінгу та інклюзії у відновленні, яку координує Віце-прем'єр міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [29] та обласні Коаліції 1325 «Жінки, мир, безпека», які створені й працюють у всіх областях України та м. Києві (крім тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим).

Спільно з громадськими та міжнародними організаціями, зокрема Структурою ООН-Жінки, яка в 2025–2027 роках спільно з Урядом України реалізує проєкт «Разом до гендерної рівності: Україна та ЄС (ENEST-UA 2025/488-587), розробити та затвердити стандартизовані вимоги до включення гендерного аспекту в існуючі формати роботи євроінтеграційного напряму, а також застосування гендерних індикаторів на етапах планування, імплементації та звітування.

Є й інші інструменти, платформи та формати, які допомагають реалізувати діяльність спрямовану на наближення до стандартів ЄС у сфері забезпечення гендерної рівності, і потребують у подальшому свого вивчення в контексті визначеної теми дослідження: робота Консультативної місії ЄС в Україні, Платформа Східноєвропейського партнерства, Платформа громадянського суспільства, розрахунок Україною Індексу гендерної рівності ЄС, інформаційна система моніторингу виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції «Пульс вступу», інструменти фінансової підтримки програм із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та протидії насильству тощо. Наявність таких різноманітних форматів взаємодії є свідченням формування та впровадження комплексних наскрізних підходів до забезпечення принципу гендерної рівності в євроінтеграційному процесі, які потребують свого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

[2] Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : постанова Каб. Міністрів України № 1106 від 25.10.2017 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106–2017-%D0%BF#n10.

[3] Тюріна Д. Механізми формування державної гендерної політики в умовах євроінтеграції України : дис. … д-ра наук з держ. управління. Черкаси, 2025. 377 с. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/02.05.03/disTiurina.pdf.

[4] Тюріна Д. Інноваційні аспекти розвитку державної гендерної політики в умовах євроінтеграції України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. №11. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/5039.
https://doi.org/10.32702/2307–2156.2024.11.18
[5] Тюріна Д. Соціально-економічний аналіз державної гендерної політики в умовах євроінтеграції України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2023. Вип. 2(19). С. 273–284. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19413
https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-2-32
[6] Петреченко С. Шляхи вдосконалення конституційного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності у сфері виборчого права в Україні в умовах євроінтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 6(41). С. 28–31. URL: https://pjv.nuoua.od.ua/v6_2021/6.pdf
https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).961
[7] Середа О., Кушніренко А. Актуальні питання ґендерної рівності у трудовому праві України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 217–224. URL: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i83.135
[8] Бондаренко О. Врахування гендерних аспектів при формуванні законодавства україни в умовах євроінтеграції. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції :* зб. матеріалів інформац.-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 берез. 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 83–86. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/zbirnyk-17.03.2023.pdf#page=83
[9] Лубко І. М. Сучасні інституційні механізми забезпечення ґендерної рівності в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 2019. С. 203–212. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/2403/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%A7%D0%9D%D0%A3_2019%20%281%29-203-212.pdf
[10] Герасимчук Т., Сікорська І. Механізми та інструменти реалізації ґендерної політики ЄС: уроки для України. *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. 2024. Вип. IX. Київ : APREI. С. 4–21. URL: https://yearlybook-aprei.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/Ukrayinskyj-SHHorichnyk-z-YEvropejskyh-Integraczijnyh-Studij.-Vypusk-IH-2024-r..pdf#page=58
[11] Бондаренко Є. Імплементація Стратегії гендерної рівності в освіті до 2030 року: виклики та перспективи на шляху євроінтеграції України. *Забезпечення гендерної рівності та інклюзії в академічному середовищі* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 квіт. 2024 р.). Київ : КНЕУ, 2024. С. 23–28. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/381111421_Politova_AS_Poterpilij_u_kriminalnih_pravoporusennah_pov'azanih_z_genderno_zumovlenim_nasilstvom_v_umovah_zbrojnogo_konfliktu_voennogo_stanu_Zabezpecenna_gendernoi_rivnosti_ta_inkluzii_v_akademicnomu_/links/665d8dd022a7f16b4f6eaa7e/Politova-AS-Poterpilij-u-kriminalnih-pravoporusennah-povazanih-z-genderno-zumovlenim-nasilstvom-v-umovah-zbrojnogo-konfliktu-voennogo-stanu-Zabezpecenna-gendernoi-rivnosti-ta-inkluzii-v-akademicnomu.pdf#page=23
[12] Солошенко О. Гендерна стратегія розвитку суспільства як складова євроінтеграційних процесів в Україні: правовий аспект. *Актуальні питання інтеграції України*

до європейського безпекового простору : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю в межах реалізації проєкту Еразмус+ Модулі Жана Моне 621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE «Європейська політична інтеграція: історична ретроспектива та сучасність» (м. Глухів, 18 трав. 2023 р.). Глухів, 2023. С. 93–96. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/15611

[13] Грицай І. Реформування гендерної політики в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. Спец. вип. №2 (121). С. 210–216. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/11632
https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-210-216

[14] Кагановська Т., Сироїд Т. Організаційно-правовий механізм Європейського Союзу щодо забезпечення ґендерної рівності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Т. 2. №76. С. 232–239. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.76.2.37

[15] Герасимчук Т. Європейський Союз і ґендерна рівність: нормативно-правове регулювання та інституційні механізми підтримки. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2025. №20. С. 239–255. URL: https://doi.org/10.32782/2312–1815/2025-20-29

[16] Шевченко С. Кроки України в адаптації українського законодавства до європейських стандартів: історична ретроспектива і порядок денний. 2023. URL: https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/

[17] Опитувальник ЄС та відповіді на нього для набуття Україною статусу кандидата в ЄС. 2022. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/opytuvalnyk-yes-ta-vidpovidi-na-nogo-dlya-nabuttya-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v-yes/

[18] Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики : постанова Каб. Міністрів України №390 від 07.06.2017. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/390–2017-%D0%BF

[19] Про призначення Левченко К. Б. Урядовим уповноваженим з питань гендерної політики : розпорядження Каб. Міністрів України від 14.02.2018 №90-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90–2018-%D1%80#Text

[20] Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. 2023. 102 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

[21] Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. 2024. 129 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-mizh-Ukrayinoyu-ta-YEvropejskym-Soyuzom-za-2023-rik.pdf

[22] Про затвердження Примірного положення про центр допомоги врятованим : постанова Каб. Міністрів України від 19.11.2024 №1321. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1321–2024-%D0%BF#Text

[23] Про затвердження Змін до Типової програми для постраждалих осіб : наказ Мінсоцполітики України від 13.01.2025 №9-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0297-25#Text

[24] Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік. 2025. 135 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf

[25] Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). 2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_UA.pdf
[26] Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2023 № 189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189–2023-%D0%BF#Text
[27] Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу : постанова Каб. Міністрів України від 27.08.2024 № 987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987–2024-%D0%BF#Text
[28] Дослідження гендерного виміру у діяльності переговорних груп щодо євроінтеграції України. Київ. 2025. 60 с.
[29] Платформа забезпечення гендерного мейнстримінгу та інклюзії у відновленні. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/henderna-rivnist/vidnovlenn

REFERENCES

[1] Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. 2014. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
[2] On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: (Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine (2017, October, No. 1106). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106–2017-%D0%BF#n10
[3] Tiurina, D. (2025). Mechanisms for the formation of state gender policy in the context of Ukraine's European integration (Doctoral dissertation, Cherkasy, Ukraine). Retrieved from https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/02.05.03/disTiurina.pdf
[4] Tiurina, D. (2024). Innovative aspects of the development of state gender policy in the context of Ukraine's European integration. *Public Administration: Improvement and Development*, 11. Retrieved from http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/23691
[5] Tiurina, D. (2023). Socio-economic analysis of state gender policy in the context of Ukraine's European integration. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*, 2(19), 273–284. Retrieved from http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/19413
https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-2-32
[6] Petrechenko, S. (2021). Ways to improve constitutional legislation to ensure gender equality in electoral law in Ukraine in the context of European integration. *Prykarpattia Legal Bulletin*, 6(41), 28–31. Retrieved from http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2021/6.pdf
https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).961
[7] Sereda, O., & Kushnirenko, A. (2019). Current issues of gender equality in the labor law of Ukraine in the context of European integration. *Current Problems of State and Law*, 83, 217–224. Retrieved from https://doi.org/10.32837/apdp.v0i83.135
[8] Bondarenko, O. (2023, March). Consideration of gender aspects in the formation of Ukrainian legislation in the context of European integration. *In Modern trends in ensuring gender balance in the context of European integration:* Proceedings of the information and educational forum (pp. 83–86). Kropyvnytskyi: Donetsk State University of Internal

Affairs. Retrieved from https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/zbirnyk-17.03.2023.pdf#page=83

[9] Lubko, I. M. (2019). Modern institutional mechanisms for ensuring gender equality in Ukraine in the context of European integration processes. *In Current problems of civil society development and the rule of law formation*: Proceedings of the II All-Ukrainian scientific and practical Internet conference (pp. 203–212). Retrieved from https://eprints.cdu.edu.ua/2403/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%A7%D0%9D%D0%A3_2019%20%281%29-203-212. pdf

[10] Herasymchuk, T., & Sikorska, I. (2024). Mechanisms and instruments for implementing EU gender policy: Lessons for Ukraine. *Ukrainian Yearbook of European Integration Studies*, 9, 4–21. Retrieved from https://yearlybook-aprei.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/Ukrayinskyj-SHHorichnyk-z-YEvropejskyh-Integraczijnyh-Studij.-Vypusk-IH-2024-r..pdf#page=58

[11] Bondarenko, Ye. (2024, April). Implementation of the Gender Equality Strategy in Education until 2030: Challenges and prospects on Ukraine's path to European integration. *In Ensuring gender equality and inclusion in the academic environment:* Proceedings of the international scientific and practical conference (pp. 23–28). Kyiv: KNEU. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Anna-Politova-2/publication/381111421_Politova_AS_Poterpilij_u_kriminalnih_pravoporusennah_pov'azanih_z_genderno_zumovlenim_nasilstvom_v_umovah_zbrojnogo_konfliktu_voennogo-stanu-Zabezpecenna-gendernoi-rivnosti-ta-inkluzii-v-akademicnomu.pdf#page=23

[12] Soloshenko, O. (2023, May). Gender strategy for societal development as a component of Ukraine's *European integration processes: Legal aspect. In Current issues of Ukraine's integration into the European security space:* Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation (pp. 93–96). Hlukhiv. Retrieved from https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/15611

[13] Hrytsai, I. (2022). Reforming gender policy in the context of European integration. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2(121), 210–216. Retrieved from https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/11632 https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-210-216

[14] Kahanovska, T., & Syroid, T. (2022). Organizational and legal mechanism of the European Union for ensuring gender equality. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 76(2), 232–239. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.76.2.37

[15] Herasymchuk, T. (2025). The European Union and gender equality: Legal regulation and institutional support mechanisms. *Bulletin of the Precarpathian University. Series: Political Science,* 20, 239–255. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2312–1815/2025-20-29

[16] Shevchenko, S. (2023, May). *Ukraine's steps in adapting national legislation to European standards: Historical retrospective and agenda*. Retrieved from https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/

[17] *EU questionnaire and Ukraine's responses for obtaining EU candidate status*. (2022, June). Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/opytuvalnyk-yes-ta-vidpovidi-na-nogo-dlya-nabuttya-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v-yes/

[18] On the Government Commissioner for Gender Policy: Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017, June, No. 390). Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/390–2017-%D0%BF
[19] On the appointment of K. Levchenko as Government Commissioner for Gender Policy: Order Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, February, No. 90-r). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90–2018-%D1%80#Text
[20] Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2022: Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf
[21] Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023: Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-mizh-Ukrayinoyu-ta-YEvropejskym-Soyuzom-za-2023-rik.pdf
[22] On approval of the Model Regulation on the Center for Assistance to Survivors: Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, November, No. 1321). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1321–2024-%D0%BF#Text
[23] On approval of amendments to the Standard Program for affected persons: Order Ministry of Social Policy of Ukraine. (2025, January, No. 9-N). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0297-25#Text
[24] Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2024: Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf
[25] Report on the results of the initial assessment of the state of implementation of EU acquis: Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_UA.pdf
[26] On approval of the Procedure for conducting the initial assessment of the state of implementation of EU acquis: Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, February, No. 189). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189–2023-%D0%BF#Text
[27] Certain issues of ensuring the negotiation process on Ukraine's accession to the European Union: Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, August,. No. 987). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987–2024-%D0%BF#Text
[28] Study of the gender dimension in the activities of negotiation groups on Ukraine's European integration. (2025). Kyiv.
[29] Gender mainstreaming and inclusion in recovery platform. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/henderna-rivnist/vidnovlenn

Катерина Борисівна Левченко
Докторка юридичних наук, кандидатка філософських наук, професорка
Урядова Уповноважена з питань гендерної політики
Заслужена юристка України
01008, вул. Михайла Грушевського, 12/2, Київ, Україна
email: levchenkokateryna@yahoo.com

Kateryna B. Levchenko
Doctor of Law, Candidate of Philosophy, Professor
Government Commissioner for Gender Policy
Honoured Jurist of Ukraine
01008, 12/2 Hrushevsky St., Kyiv, Ukraine
email: levchenkokateryna@yahoo.com

Рекомендоване цитування: Левченко К. Б. Гендерна складова євроінтеграційної діяльності: історико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 111–130. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-111

Suggested Citation: Levchenko, K. B. (2026). Gender Component of European Integration Activities: Historical and Legal Analysis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 111–130. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-111

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 340.115
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-131

Ганс-Йоахім Шрамм
Університет Вісмар
Вісмар, Німеччина
https://orcid.org/0000-0002-1805-7991

Віталій Михайлович Пашков
Університет Вісмар
Вісмар, Німеччина

Науково-дослідний інститут державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0001-9489-7768

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ПРАВОЗНАВЦІВ: ДОСВІД ФРН

Анотація. *Стаття присвячена комплексному аналізу ролі юридичної методології в правовій системі ФРН та її значенню для забезпечення якості правозастосування й ефективного захисту прав людини. Метою дослідження є з'ясування нормативних, доктринальних і практичних засад функціонування методології права у ФРН, а також виявлення можливостей адаптації німецького досвіду для української правової системи. У статті показано, що юридична методологія в Німеччині не обмежується теоретичним рівнем, а становить фундаментальний елемент юридичної освіти, судової практики та професійної підготовки юристів. Вона має опосередковане нормативне закріплення через систему правничої освіти, перший державний юридичний іспит, а також через обов'язковість методично обґрунтованого правозастосування, що випливає з принципу верховенства права. Обґрунтовується, що методологія забезпечує раціоналізацію та об'єктивізацію юридичних рішень, їх систематизацію, перевірюваність і стабільність, формуючи єдиний професійний стиль юридичного мислення й аргументації. Особлива увага приділяється аналізу співвідношення juristischer Stil, Gutachtenstil та Urteilsstil, які розглядаються як різні рівні реалізації експертного юридичного мислення. Доведено, що юридична методологія є практичним механізмом захисту прав людини, насамперед через застосування принципу пропорційності, конституційно-орієнтованого тлумачення та стандартів аргументації, розроблених у практиці Федерального конституційного суду ФРН. У статті також здійснено порівняльний аналіз із правовою системою України, який виявляє відсутність нормативно закріпленої методологічної підготовки юристів та фрагментарність методичного підходу в судовій практиці. Зроблено висновок про доцільність інституціоналізації юридичної методології в Україні як передумови підвищення якості правосуддя та реального забезпечення прав людини.*

Ключові слова: *методологія права; тлумачення та інтерпретація законодавства; субсумція; юридична освіта.*

Hans -Joachim Schramm
Wiesmar University
Wiesmar, Germany
https://orcid.org/0000-0002-1805-7991

Vitalii M. Pashkov
Wiesmar University
Wiesmar, Germany

Research Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-9489-7768

METHODOLOGY OF LAW IN THE SYSTEM OF TRAINING OF LAWYERS: THE EXPERIENCE OF GERMANY

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the role of legal methodology in the legal system of the Federal Republic of Germany and its significance for the quality of legal decision-making and the effective protection of human rights. The purpose of the study is to examine the normative, doctrinal, and practical foundations of legal methodology in Germany, as well as to identify possibilities for adapting the German experience to the Ukrainian legal system. The article demonstrates that legal methodology in Germany is not confined to the level of abstract theory but constitutes a fundamental element of legal education, judicial practice, and professional legal training. Its binding nature is indirectly established through the system of legal education, the First State Examination, and the requirement of methodologically justified legal reasoning derived from the principle of the rule of law. It is argued that legal methodology ensures the rationalisation and objectification of legal decisions, their systematisation, verifiability, and stability, thereby shaping a unified professional style of legal thinking and argumentation. Special attention is paid to the relationship between juristischer Stil, Gutachtenstil, and Urteilsstil, which are analysed as different levels of the realisation of expert legal reasoning. The study substantiates that legal methodology functions as a practical mechanism for the protection of human rights, primarily through the application of the principle of proportionality, constitutionally oriented interpretation, and standards of legal argumentation developed in the jurisprudence of the Federal Constitutional Court. The article also includes a comparative analysis of the Ukrainian legal system, which reveals the absence of institutionally закрепленої methodological legal training and the fragmented character of methodological approaches in judicial practice. The conclusion emphasises the expediency of institutionalising*

legal methodology in Ukraine as a prerequisite for improving the quality of justice and ensuring effective human rights protection.

Keywords: *legal methodology; interpretation and interpretation of legislation; subsumption; legal education.*

ВСТУП

В юридичній теорії ФРН методологія права відноситься до способу досягнення конкретної мети, в юриспруденції ця мета полягає, головним чином, у визначенні та правильному розумінні права, що використовується [1]. Для кожної галузі права існування методології є визначальним фактором для визнання юриспруденції як науки. Вона[1] у Федеративній Республіці Німеччина є фундаментальною складовою правознавства, яка вивчає способи та принципи застосування права. Вона виникла як реакція на вимоги раціональності й об'єктивності правозастосування, які закріплені в ст. 20 абз. 3 Основного закону ФРН [2] (далі – GG), де зазначено, що судді зобов'язані керуватися законом.

Методологія не є суто теоретичною дисципліною, а скоріше інструментом для практиків, зокрема, суддів, адвокатів і науковців, саме для забезпечення єдності та передбачуваності правових рішень.

Не випадкового в Німеччині, відповідно до § 5a Закону ФРН про суддів (далі – DRiG) [3], серед інших обов'язкових дисциплін для отримання відповідної кваліфікації, наприклад, на посаду судді, включена також дисципліна з методології права або правові методи в юриспруденції.

З цього приводу, необхідно зауважити, що в ФРН дисципліна «методологія права» є не лише обов'язковою і для інших юридичних професій, а й є предметом обов'язкового державного іспиту на першому юридичному іспиті [4, с. 187–202]. Мовиться про іспит для допуску до професії.

Крім того, обов'язковість/необхідність вивчення методології права в Німеччині найчастіше міститься в земельних законах про підготовку юристів та в університетських/іспитових положеннях, а не в єдиному федеральному «законі про методику права»[2]. Як приклад можна навести §3 Закон про юридичну підготовку в землі Бранденбург *(далі – BbgJAG)* [5].

---

[1] нім. *Juristische Methodenlehre*

[2] Ключові місця, де згадується потреба вивчення методології права: 1) Законодавство земель (Landes-«Juristenausbildungsgesetze»/закони про підготовку юристів) – у цих законах як правило прямо перелічено, що «профільні/обов'язкові предмети» включають *rechtswissenschaftliche Methoden* (правознавчі/юридичні методи). Приклад: Brandenburgisches Juristenausbildungsgesetz §3 (*Inhalt des Studiums*) прямо називає *«die rechtswissenschaftlichen Methoden»* як частину *Pflichtfächer*. bravors.brandenburg.de; 2) аналогічні норми в інших землях – формулювання про включення *«rechtswissenschaftliche Methoden»* повторюються в інших земельних актах (наприклад, *Niedersächsisches Juristenausbildungsgesetz/NJAG* та відповідні положення для Нідерзахзену). Тобто це загальна практика: регулювання викладання методів належить до норм підготовки юристів на рівні земель. voris.wolterskluwer-online.de+1; 3) судентські/університетські *Studien-* та *Prüfungsordnungen* (статути, іспитні правила) – університети, користую-

Між тим, якщо проаналізувати законодавство України, зокрема, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» то можна побачити відсутність будь-якого згадування про методологію права. Лише опосередковано є згадування в стандартах Міністерства освіти і науки України (державні стандарти вищої освіти) для спеціальності 081 «Право» (наприклад, Наказ МОН № 644 від 20.07.2022 – стандарт для першого (бакалаврського) рівня; аналогічні накази для магістратури. Аналіз діяльності відомих юридичних факультетів в України підтвердив факт ігнорування «методології права» як обов'язкової дисципліни в більшості з них.

У свою чергу, аналіз наукових праць правознавців України, також свідчить про відсутність особливої зацікавленості в методології права. В окремих працях, мовиться скоріше про методи наукових досліджень в окремих галузях права або висвітлення способів тлумачення права в практиці суду справедливості ЄС [6]. Хоча, наприклад Майданик Р. А визнає, що методологія права повинна гуртуватися на загальновизнаних європейських цінностях, ним викладене власне бачення методології приватного права, але залишаються незрозумілими шляхи їх впровадження [7, с. 7–16]. Представляє інтерес для подальшого вивчення теми, із українських науковців, окремі праці Мельника Р. С. [8] з адміністративного права.

Про наслідки ігнорування вивчення та впровадження на нормативно-правовому півні методології права в Україні можна ознайомитися в окремих наукових працях. Наприклад, аналіз судових рішень в Україні свідчить про ігнорування українськими суддями рішень ЄСПЛ, а також принципу пропорційності [9], який є невід'ємною складовою принципів методології права. У цьому ж дослідженні встановленні факти винесення протилежних рішень у цивільних справах, за одним і тим же предметом позову. Також аналіз окремих судових рішень в Україні свідчить про відсутність будь-яких логічних пояснень щодо прийнятих рішень [10]. В останньому випадку, як приклад було розглянуто одне із рішень Київського апеляційного господарського суду.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Проведене наукове дослідження спирається передусім на теоретичні праці науковців Німеччини, законодавство та судову практику ФРН. Також були використанні

чись повноваженнями земельних законів, деталізують навчальний план: багато факультетів у своїх *Studienführern/Modulhandbüchern* включають курси *«Methodenlehre/ Juristische Methodenlehre»* як обов'язкові або рекомендовані курси (наприклад, університетські *Studienführer/Studienhandbücher* Гейдельберга, Регенсбурга тощо). backend.jura.uni-heidelberg.de+1; 4) рекомендації та рамки на федеральному/науковому рівні – органи й експерти (*Wissenschaftsrat*, робочі групи юстиції) у своїх рекомендаціях щодо реформи юристпідготовки прямо вказують, що програмний обсяг повинен включати *«rechtswissenschaftliche Methoden»* поряд із основними галузями (*Bürgerliches Recht, Strafrecht, Öffentliches Recht* тощо). Це підтверджує, що методика/методологія вважається складовою ядра підготовки. wissenschaftsrat.de+1; 5) практичні/навчально-методичні матеріали та підручники – хоча це не нормативні акти, багато офіційних навчальних матеріалів факультетів і рекомендаційних брошур навчають саме методиці (наприклад, розділи «Methodenlehre» у факультетських матеріалах). Це показує трансформацію вимоги з «правового нормативу» в конкретну викладацьку практику.

й розвинуті власні розробки авторів. У процесі дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволили розглянути поставлену проблематику в повному обсязі та забезпечити цілісне й послідовне обґрунтування вдосконалення національної моделі підготовки правознавців із урахуванням вимог Конституції України, права Європейського Союзу та міжнародно-правових зобов'язань України. Також були використані методи аналізу й синтезу, узагальнення й абстрагування, індукції та дедукції. Однак основою дослідження є догматико-юридичний метод, який забезпечив ґрунтовний аналіз актів законодавства ЄС та Німеччини. Також було приділено увагу системно-структурному, структурно-функціональному, герменевтичному, логіко-юридичному методу пізнання за допомогою яких, між іншим був проведений аналіз судових рішень ФРН у контексті прикладів використання окремих функцій методології права.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Необхідно зауважити, що подібне відношення до методології права, крім Німеччини, відбувається також і в деяких інших країнах ЄС, зокрема мовиться про Австрію, Швейцарію, це також стосується й Греції [11, с. 19; 12]. Загалом правова система Німеччини, що належить до романо-германської правової сім'ї, організована за допомогою кодифікації [13, с. 21]. Вона характеризується тим, що лише абстрактно викладає суттєві вказівки щодо юридичних рішень, і не дозволяє судовій владі розробляти їх у кожному конкретному випадку [14]. При цьому правники ФРН розглядають юридичну методологію в контексті еволюції римського права з акцентом на її роль у забезпечені переконливості рішень [15, с. 21–28], у тому числі підкреслюючи систематизуючу функцію, наприклад, для сучасного цивільного кодексу ФРН *(далі – BGB)* [16].

2.1. Правила інтерпретації норм права

Юридична методологія – це наука про методи правозастосування, яка включає правила інтерпретації норм права, логічні процедури, наприклад, субсумцію – підведення фактів під норму, та аргументаційні техніки [17, с. 28–29]. Вона забезпечує раціональний підхід до права, уникаючи суб'єктивізму, й є основою для: 1) *juristischen Stils* – стилю юридичного мислення; 2) *gutachtenstil* – стилю юридичної консультації; 3) *urteilsstil* – стилю судового рішення [18, с. 45–51].

Це означає, що юридична методологія в ФРН займається питаннями того, як працюють правознавці, як вони доходять до очікуваних рішень і як вони повинні їх обґрунтовувати. У цьому сенсі, головне завдання юриспруденції задоволення практичних потреб [17, с. 17–19; 19, с. 229–288]. Фактично йдеться про те, що суддя, адвокат і прокурор або інший правознавець мислять однаково. Юридична методологія *(Rechtsmethodik)* навчає суддів, адвокатів і посадовців саме тим інструментам інтерпретації й аргументації (включно з тестом пропорційності), які потім безпосередньо використовуються для захисту прав у реальній практиці.

Тому методологія – не абстракція, а практичний механізм забезпечення прав людини [19, с. 229–289].

При цьому методологія не є статичною: вона еволюціонує під впливом європейської інтеграції, враховуючи вплив права ЄС на національне право.

Тому юридичну методологію також можна описати як систематичну процедуру отримання юридичних знань або як теорію рішень. Зокрема, вона розглядає, серед іншого, такі питання [20, с. 121–192]: 1) Який шлях від абстрактної, загальної правової норми до результату для конкретної справи? 2) До яких правових джерел слід звертатися? 3) Як юрист реагує на нечіткі положення або нечіткі заяви залучених осіб? 4) Які аргументи є допустимими в юридичному дискурсі, а які ні? 5) Що слід робити, якщо виявиться, що жодне існуюче положення не відповідає на юридичне питання, яке потрібно вирішити?

Це означає, що метою правової методології в конституційній демократії є досягнення найвищого можливого ступеня раціональності та контрольованості юридичних рішень. Критерії юридичної методології надають інформацію про придатність таких аргументів [17]. При цьому методологія не просто описує методи, а слугує для переконливості рішень [21, с. 7–11].

У загальному вигляді юридична методологія займається обґрунтуванням юридичних рішень із позиції теорії пізнання (епістемології). Відправною точкою юридичної методології є обов'язок, наприклад, судді дотримуватися закону, що закріплений у німецькому праві. Вирішальним фактором у визначенні того, які методи тлумачення законів може або повинен застосовувати суд, є питання про мету цього тлумачення законів [22].

Тлумачення є одним із найважливіших інструментів кожного правознавця. Метою тлумачення є визначення наміру законодавця (так звана суб'єктивна теорія), але згідно з панівною сьогодні думкою його метою є визначення значення та мети закону, а отже, визначення наміру закону (так звана об'єктивна теорія).

Перехід від суб'єктивної до об'єктивної теорії зумовлений, перш за все, проблемами суб'єктивної теорії. Не тільки намір законодавця часто незрозумілий, але й закони можуть містити більше, ніж законодавець спочатку мав на увазі.

Згідно з об'єктивною теорією межа тлумачення визначається формулюванням закону. Якщо законодавець обрав формулювання, яке не відповідає його фактичному регулятивному наміру, цей регулятивний намір не може бути забезпечений лише шляхом тлумачення; радше необхідно вдатися до правового розвитку через аналогію (або телеологічну редукцію). Навпаки суб'єктивна теорія розглядає формулювання лише як один із багатьох засобів для визначення наміру законодавця. Якщо встановлено – можливо, завдяки чіткому формулюванню в пояснювальній записці – що законодавець мав на увазі щось інше, ніж те, що він сформулював, формулювання ігнорується, оскільки воно не відображає намір законодавця. Історичне тлумачення переважає над тлумаченням, заснованим на формулюванні. Межа правового розвитку виникає лише тоді, коли юрист ігнорує волю історичного законодавця. Це можливо та необхідно, наприклад, якщо

фактичні обставини докорінно змінилися з моменту прийняття закону, й можна припустити, що законодавець прийняв би інше положення з урахуванням нових обставин [22].

Тобто норми змінюються з часом, наприклад, щось не було враховано під час прийняття, тому виникає необхідність щось інтерпретувати в них.

2.2. Методи тлумачення законодавства

Оскільки об'єктивна теорія не залежить від волі законодавця, юридична методологія базується на волі осіб, які мають право тлумачити норми законодавства.

Вищенаведене означає, що при проведенні інтерпретації використовують такі методи: 1) буквальне тлумачення[1], однак чітко та недвозначно сформульоване положення не підлягає тлумаченню [23, с. 453–468]; 2) систематичне тлумачення, яке враховує контекст норми в межах усієї правової системи, щоб уникнути суперечностей [23, с. 461–469], при цьому систематичне тлумачення має місце, якщо залишаються неоднозначності або існує кілька можливих інтерпретацій законодавства [24]; 3) телеологічне тлумачення, яке полягає в з'ясуванні мети, призначення та соціальної суті правової норми шляхом аналізу її цілей [23, с. 472–479]; 4) історичне тлумачення [23, с. 481–488].

Таким чином, предметом юридичної методології є процеси та інструменти правозастосування, по-перше, інтерпретація норм права *(Auslegung)* [23, с. 499–501] – визначення значення правових норм та юридичних актів через граматичний, систематичний, історичний та телеологічний (цільовий) методи [25]. Цей метод є стартовою точкою: аналізується буквальний сенс тексту норми, якщо формулювання чітке та неоднозначне, подальша інтерпретація не потрібна. Федеральний конституційний суд *(далі – BVerfG)* часто використовує його для перевірки конституційності.

Прикладом буквального тлумачення *(grammatische Auslegung)* можна вважати Рішення BVerfGE 11, 126 (130) (від 17.05.1960, справа 2 BvL 11/59 та 11/60 – про аналогію в податковому праві) [26]. У цій справі Суд визнав неконституційною аналогію норм через чіткий буквальний сенс, що виключає розширення. Друге Рішення BVerfGE 104, 92 (102 f.) [27], в якій мовиться про блокування будівництва й автомобільної дороги та притягнення до відповідальності учасників блокування. Рішення BVerfGE було винесено спираючись на ст. 103 Основного Закону ФРН [28], який наголошує, що діяння може бути покаране лише тоді, коли його караність була встановлена законом до його вчинення.

Прикладом систематичного тлумачення, у контексті того, що законодавець може впливати на систематичну узгодженість лише опосередковано, встановлюючи певні правові наслідки, можна вважати справу BVerfGE 2, 266(282)=NJW 1953, 1057 [29]. Основною тезою цього рішення є ствердження, що закон не є неконституційним, якщо можливе його тлумачення, що відповідає Основному Закону, і закон залишається змістовним за такого тлумачення.

[1] У цьому контексті можна розглянути ст. 133 Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)

Телеологічне тлумачення розкриває регуляторну мету закону так, як вона постає перед тлумачом, можливо, також із урахуванням інших канонів. Основний принцип полягає в тому, що законодавець хоче, щоб норми були розроблені або зрозумілі таким чином, щоб цілі, яких переслідує закон або окрема норма, були досягнуті якомога ефективніше [30]. Прикладом можна вважати справу BVerfG 1.9.2008–2 BvR 2238/07 [31]. Зокрема, у рішенні наголошено, що п. 2 ст. 103 GG не просто забороняє ретроактивне застосування кримінальних положень. Навпаки, це положення також зобов'язує законодавця визначити елементи кримінальної відповідальності настільки точно, щоб обсяг та ступінь правопорушень можна було визначити з формулювання або принаймні шляхом тлумачення. Можливе буквальне значення закону позначає крайню межу допустимого судового тлумачення. Оскільки п. 2 ст. 103 GG, має на меті гарантувати передбачуваність покарання для тих, на кого поширюється закон. Сама мета заборони аналогії полягає в протидії телеологічним аргументам, що використовуються для заповнення уявних прогалин у кримінальній відповідальності, що виходять за межі конституційних принципів демократії, розподілу влади й судового обов'язку дотримуватися закону.

Наступним прикладом є справа BVerfGE 122, 1 (2010, Rauchverbot) [32]. Йдеться про заборону куріння в ресторанах і за рішенням GG, оскільки більший тягар для власників певних типів ресторанів – навіть до загрози їхньому економічному існуванню – виправданий достатніми об'єктивними причинами з огляду на регулювання, яке застосовується до всіх ресторанів, саме тому ні винятки, ні положення про скрутні умови не є необхідними. А заборона на куріння не повинна оцінюватися з урахуванням гарантії права власності.

Якщо вести мову про історичне тлумачення, то можна взяти до уваги наукове твердження, що аргументи, які часто об'єднують під загальним терміном «історична інтерпретація», можна точніше класифікувати, розрізняючи історичну інтерпретацію (у вужчому сенсі) та (історико-) генетичну інтерпретацію. Перша стосується історичного розуміння попередніх нормативних актів, друга – законодавчих матеріалів. Основна ідея полягає в тому, що законодавчий орган у своїй роботі частково спирається на попередні нормативні акти – або дотримуючись їх, або свідомо прокладаючи нові шляхи – і часто висловлюватиме це в законодавчих матеріалах. Некоментоване прийняття старіших нормативних актів, звичайно, також може бути значним і може тлумачитися як те, що законодавчий орган урахував відому практику й не бачив причин для її зміни. Там, де немає прямих попередніх нормативних актів, законодавчий процес іноді ще інтенсивніше зосереджується на цілях, що переслідуються нормативним актом. Сучасні інструменти для обробки даних, створення текстів та індексації джерел, зокрема, означають, що генетична інтерпретація набуває все більшого значення, оскільки, очевидно, легше створювати відповідні документи під час підготовки законів (що не обов'язково означає більшу глибину інтелектуального розуміння), і оскільки до таких текстів можна зручно отримати доступ через відповідні бази даних [33].

У цьому контексті цікавою є справа BVerfGE 6, 32 (1957) [34], де мовилося про особу, яка до 1933 року була членом Рейхського виконавчого комітету Центристської партії та, серед іншого, членом Прусської державної ради, і була призначена в 1927 році президентом поліції в Крефельді. У 1933 році було звільнено з цієї посади з політичних причин. У 1945 році – обрано мером Менхенгладбаха, а згодом призначено там на посаду головного міського директора. У 1947 році – обрано до Земельного парламенту Північного Рейну-Вестфалії як члена ХДС. Протягом кількох років – провідна фігура в «Лізі німців», яка виступала проти політики федерального уряду. Саме в цьому рішенні відбулась історична інтерпретація, яка реконструювала намір законодавця, аналізуючи історію та мотиви, що знаходяться в основі законодавства.

По-друге, субсумція [23, с. 499–519] – логічна перевірка, чи підпадають факти справи під гіпотетичну норму. Прикладом є справа KG, Beschl. v. 31.07.2024– 3 ORs 50/24–161 SRs 70/24 [35], де суди вимагають, щоб виклад судом фактів, правова кваліфікація та субсумція були зрозумілими й аргументованими – відсутність цього може привести до виправлення/скасування рішення. З рішення суду зрозуміло, що хоча помилки субсумції є підставою для оскарження в контексті процесуальних обмежень (наприклад, коли апеляція/ревізія обмежені лише певними пунктами), проте помилка субсумції сама по собі не завжди призводить до скасування обмеження. Тобто, суд розглядає такий матеріал комплексно.

По-третє, аргументація [23, с. 518–548] – риторика, формування прецедентів *(Richterrecht)* та заповнення прогалин у праві *(Rechtsfortbildung)*. Застосування аргументації може передбачати використання методу пропорційності з метою збалансування конкуруючих прав та цінностей. Прикладом слугує справа BVerfGE 69, 315 [36]. Головною тезою рішення суду є твердження, що ліквідація та заборона можуть мати місце лише для захисту еквівалентних законних інтересів, суворо дотримуючись принципу пропорційності, та лише в разі безпосередньої загрози цим законним інтересам, яка може випливати з відомих обставин.

По-четверте, систематизація правового матеріалу [23, с. 549–558] – упорядкування норм для зменшення складності та полегшення доступу до права. Систематизація правового матеріалу розглядає взаємозв'язок між нормами, які покликані регулювати певну галузь права. Характеристики в цьому відношенні можуть включати структуру норми, її заголовок, заголовок розділу, під яким уставлена норма, і, зокрема, її положення відносно сусідніх положень. Крім того, значення норми також має оцінюватися відповідно до її положення в загальному правовому порядку [10, с. 65–67].

2.3. Функції методології права

Методологія фокусується на визначених або, так званих, трудних нормах права та відкритих або м'яких нормах, а також на формуванні правових понять і систем. Методологія також може слугувати інструментом для суддівського розсуду [15, с. 30–60]. Практичні приклади показують контрольну функцію – як методологія

дозволяє оцінити, чи є рішення *«methodengerecht»* (методологічно вірним) [15, с. 80–110].

Юридична методологія виконує ключові функції, які є стандартними для німецької правової доктрини, що спрямовані на стабільність і контроль правосуддя: 1) раціоналізація та об'єктивізація – забезпечення єдиної методики для всіх правозастосовувачів, щоб уникнути свавілля (стабілізаційна функція) [25, с. 48]; 2) систематизація права – зменшення складності правового матеріалу, його впорядкування для практичного використання [37, с. 111–163]; 3) контроль та оцінка – дозволяє перевіряти рішення на відповідність методиці права *(methodengerecht)* [38, с. 89–124]; 4) освіта та практика – формує навички для університетського викладання, судочинства й юридичного консультування [37, с. 235–299]; 5) адаптація до змін – урахування впливу ЄС-права, прецедентів та етичних аспектів (наприклад, принцип *«audiatur et altera pars»* – заслуховування іншої сторони) [38, с. 276–284].

Ці завдання реалізуються через канон інтерпретації *(Auslegungskanon)* та теорії релевантності методів.

Канон інтерпретації *(Auslegungskanon)* [39] – це класичний набір критеріїв для тлумачення норм права, який застосовується не лише до законодавчих актів, а й до абстрактних принципів права, таких як справедливість, людські права та самоорганізація суспільства. Він допомагає вирішувати проблеми невизначеності мови норм, тобто колізій і прогалин. Зазвичай канон включає шість основних методів (іноді сім, з урахуванням порівняльного права), які застосовуються ітеративно (багаторазово) та *holistically* (цілісно), а не строго послідовно.

У теорії релевантності обговорюють, як методи забезпечують легітимність, балансують між позитивізмом та етикою й адаптуються до сучасних викликів. У цьому контексті цікавим є рішення Федерального конституційного суд щодо судового перегляду професійних іспитів (BVerfG, Beschluß vom 17-04-1991–1 BvR 419/81, 1 BvR 213/83) [40]. Мовиться про виняток із принципу дотримання правил, який Федеральний конституційний суд надає адміністративним органам, що також застосовується до судової влади, коли вона неодноразово звертається до спеціалізованих судів із проханням урахувати всі обставини окремої справи під час прийняття рішення, яке впливає на основні права залучених сторін. У таких випадках рішення залежить від обставин, які неможливо повністю визначити абстрактно. Виправданням для утримання від формулювання правила прийняття рішення є ідея надмірної складності справи. Теоретична проблема виникає з питання про те, як розпізнавати такі справи. Тут бракує чітких критеріїв, хоча складність часто використовується для отримання висновків для методології [41, с. 143, 176].

Методологія права ґрунтується на принципі, що кожне конкретне рішення має випливати з правової норми. Цей принцип застосовується як до судових рішень, так і до адміністративних актів. Однак існує виняток для адміністративних актів, що стосуються невизначених правових понять, які надають адміністрації дис-

креційні повноваження або свободу дій у її судженні. Причина цього винятку полягає в тому, що в дуже складних випадках може бути так багато обставин, що неможливо визначити жодне правило рішення. Значення невизначених правових понять може бути настільки розпливчастим, а їх конкретизація при подальшому перегляді адміністративного рішення настільки складною, «через високу складність або особливий динамізм регульованого предмета, що судовий перегляд досягає меж можливостей судової влади. У таких випадках органу, який застосовує закон, може бути надано певний ступінь дискреції без порушення принципів верховенства права» [42].

Отже, у системі юридичних наук ФРН *(Rechtswissenschaften)* методологія посідає центральне, фундаментальне місце як одна з основних дисциплін *(Grundlagenfach)*.

У цьому контексті необхідно знати, що за версією багатьох правознавців Німеччини [43, с. 10–15; 23, с. 28–99], правознавство ФРН поділяється на: 1) догматичні науки *(Rechtsdogmatik)* – аналіз конкретних галузей права (цивільне, кримінальне, публічне право) через систематизацію та інтерпретацію норм [44]; 2) допоміжні науки (*Hilfswissenschaften)* – філософія права *(Rechtsphilosophie)*, соціологія права *(Rechtsoziologie)*, історія права *(Rechtsgeschichte)*, порівняльне право *(Rechtsvergleichung)* [39, с. 12–15]; 3) методологічні науки – включаючи методологію, які забезпечують інструментарій для всіх інших [45, с. 13–16].

Це означає, що методологія права в ФРН є ключовою наукою та навчальною дисципліною, яка забезпечує діяльність в інших галузях права.

Методологія права слугує основою для догматики, надаючи інструменти для інтерпретації й аргументації. Без неї правознавство втрачає свою раціональність та може перетворитися на суто описову дисципліну, як це відбувається в деяких інших країнах, у тому числі в Україні.

Як уже зазначалося, у навчанні *(Jura-Studium)* методологія є обов'язковим предметом для допуску до першого державного іспиту *(Erste Juristische Prüfung)*, поряд з *Allgemeine Staatslehre* та *Rechtsphilosophie*. Вона викладається в усіх юридичних факультетах і є частиною стандарту *Springer*-видань.

У ширшому контексті методологія інтегрує елементи з інших наук: логіку *(juristische Logik)*, риторику та навіть емпіричні методи (для ЄС-права). Вона відрізняється від англо-саксонської традиції *(common law)*, де акцент на прецедентах, фокусуючись на писаному праві *(gesetzliches Recht)*. Таким чином, методологія пов'язує теоретичну складову з практикою, що забезпечує єдність правової системи ФРН.

Таким чином можна зробити висновок, що роль методології в системі права ФРН: 1) щодо догматики – надає інструменти для аналізу норм (інтерпретація, субсумція); 2) щодо допоміжних наук – інтегрує філософію, історію та соціологію для обґрунтування методів; 3) в освіті – базовий предмет для формування юридичного мислення; 4) у практиці – забезпечує передбачуваність судових рішень і консультацій.

2.4. Методологія права та захист прав людини

У Німеччині забезпечення прав людини, які регламентовані міжнародними актами, також забезпечуються за допомогою не лише текстів нормативних актів[1], а й через методологію права – сукупність методів тлумачення права, доктринальних тестів (найвідоміший – тест пропорційності), принципів конституційної інтерпретації та способів застосування основних прав у практиці судів і адміністративних документів. Ці методи забезпечують, що норми тлумачяться й застосовуються так, щоб реально гарантувати й захищати фундаментальні права (зокрема, людську гідність).

До таких методів, можна віднести, зокрема:

1. Конституційно-орієнтовану *(verfassungskonforme)* інтерпретацію – судова практика й доктрина вимагають, щоб будь-яка норма (закон, адміністративний акт) тлумачилась у спосіб сумісний із Конституцією *(Grundgesetz)* [46]. Це означає: при виникненні сумнівів суд/адміністрація повинні шукати тлумачення, яке зберігає конституційну сумісність, перш ніж визнати норму неконституційною[2]. Якщо звичайний закон порушує конституцію, принцип *«lex superior derogat legi inferiori»*[3] диктує, що звичайний закон повинен залишатися не застосованим (хоча, згідно зі ст. 100 Основного Закону лише Федеральний конституційний суд може вирішити чи дійсно звичайний закон порушує конституцію [47]). Однак часто звичайний закон порушує положення Основного Закону лише за одним конкретним тлумаченням, тоді як за іншим тлумаченням – ні. Відповідно до роз'яснення Федерального конституційного суду в Рішенні від 19.09.2007 [48]: «Вимога конституційного відповідного тлумачення законів вимагає, щоб із кількох можливих тлумачень правової норми, деякі з яких призводять до неконституційного результату, а інші – до конституційного, перевага надавалася тлумаченню, яке відповідає Основному Закону. Тому правова норма може бути визнана неконституційною лише тоді, коли жодне тлумачення, допустиме відповідно до визнаних принципів тлумачення та сумісне з Конституцією, неможливе. Якщо формулювання, законодавча історія, загальний контекст відповідних нормативних актів та їхня мета дозволяють кілька тлумачень, одне з яких призводить до конституційного результату, тоді це тлумачення має бути застосоване».

Однак конституційно відповідне тлумачення виключається, коли формулювання (об'єктивна теорія) або намір законодавця (суб'єктивна теорія) є однозначним. Навіть конституційно відповідне тлумачення не може переступити цю межу тлумачення [49]. Навпаки: суд, який відхиляється від чіткого формулювання або чіткої волі законодавця, посилаючись на конституцію, порушує монополію Федерального конституційного суду на визнання недійсним [50].

[1] Наприклад, ст. 1 GG установлює, що людська гідність недоторканна. Повага та захист її є обов'язком усіх державних органів влади.

[2] Такий підхід – класичний метод захисту прав.

[3] Вищий закон має перевагу над нижчим законом.

2. Тест пропорційності *(Verhältnismäßigkeitsprinzip)* – головний «метод-тест» для обмежень прав, як правило, німецькі суди застосовують поетапний аналіз: (1) легітимна мета, (2) придатність *(Geeignetheit)*, (3) необхідність *(Erforderlichkeit)*, (4) пропорційність у широкому сенсі / збалансованість *(Angemessenheit).* Якщо обмеження не проходить цей аналіз – воно визнається неприпустимим [51]. Пропорційність стала універсальним інструментом для оцінки втручань у праві. Принцип пропорційності ґрунтується на ідеї, що державні заходи не повинні бути безмежними, що вони повинні бути виправдані чітко визначеною метою, і що їх обсяг і ступінь також повинні оцінюватися з цією метою. Таким чином, принцип пропорційності покликаний забезпечити, щоб державні заходи були в принципі обмеженими [52]. Очевидно, що як основоположні права, гарантовані Конституцією, так і принцип верховенства права мають певне значення для обґрунтування цього принципу. Згідно з цим принципом, який має конституційний статус (Art. 20 Abs. 3 GG) [53], порушення сфери свободи допустимі лише тоді та тією мірою, якою вони є необхідними для захисту суспільних інтересів; обрані засоби повинні бути розумно пропорційними бажаному результату [54].

Отже, згідно з даним принципом для дій уряду має бути визначена законна мета, яка є одночасно доцільною та необхідною. Крім того, має бути пропорційність між переслідуваною метою та використаними засобами.

3. Горизонтальна/непряма дія основних прав *(Drittwirkung, Lüth-принцип)* – цей принцип був упроваджений у рішенні Федерального конституційного Суду [55], який закріпив ідейну схему: фундаментальні права впливають не лише на відносини «держава – громадянин», а й на приватноправові відносини через інтерпретацію приватного права в світлі основних прав. Це розширює практичний захист прав у спорах між суб'єктами приватного права. Основні тези цього рішення: 1) основні права – це, передусім, захисні права громадян від держави; проте положення Основного Закону про основні права також втілюють об'єктивну систему цінностей, яка застосовується як фундаментальне конституційне рішення для всіх галузей права; 2) у цивільному праві юридичний зміст основних прав опосередковано виражається через положення приватного права. Він стосується, передусім, положень імперативного характеру й особливо легко реалізується суддею за допомогою загальних положень.

4. Методи правової інтерпретації в доктрині *(grammatikalisch, systematisch, historisch, teleologisch, vergleichend)* полягають у тому, що правознавці застосовують усталені види інтерпретації: буквальне (граматичне), систематичне (у контексті іншого права), історичне (воля законодавця), телеологічне (ціль норми) і порівняльне. При тлумаченні норм, які зачіпають права людини, ці методи комбінують так, щоб витягти захисне, конституційно-обґрунтоване значення.

Граматичне тлумачення починається з формулювання закону. Відповідно тлумачення правового положення здійснюється для визначення буквального значення окремого закону. Експерт повинен проаналізувати значення юридичного

тексту або окремих слів норми, що розглядається повсякденною або технічною мовою.

Наприклад, у цивільному праві ФРН, як і в інших країнах, правові принципи часто виражаються латинською мовою, оскільки воно, як уже було зазначено, базується на римському праві.

Під час тлумачення законів дуже часто використовуються слова «може», «слід», «повинен». Зі словом «може» можна діяти відповідно до правил, але це не є обов'язковим (наприклад, § 48, пункт 1, речення 1 Закону про адміністративне судочинство (VwVfG)). У правилах «слід» щось вимагається, але невиконання відповідних дій не робить автоматично захід недійсним (§ 25, пункт 1 Закону про адміністративне судочинство). Правові положення, що містять слово «повинен» загалом мають бути виконані; недотримання цих правил призводить до недійсності вжитого заходу (наприклад, § 4, пункт 1, речення 1 Правил дорожнього руху).

Однак трапляються також ситуації, коли правові положення або слова є неоднозначними та мають кілька значень у повсякденній та юридичній мові. У таких випадках використовується найпоширеніше вживання слова. Однак у виняткових випадках повсякденне значення може не завжди збігатися з юридичним терміном. Тоді необхідно використовувати інші методи тлумачення.

ВИСНОВКИ

Методологія права у ФРН займає фундаментальне місце в системі правової науки та практики й розглядається як необхідна передумова раціонального, контрольованого та передбачуваного правозастосування. У німецькій правовій доктрині вона не зводиться до допоміжної теоретичної дисципліни, а становить методичну основу юриспруденції як науки та професійної діяльності юриста. Її значення безпосередньо випливає з принципу верховенства права та конституційної зв'язаності державної влади законом і правом.

Характерною ознакою німецької юридичної методології є її чітка практична спрямованість. Вона орієнтована на формування єдиного стилю юридичного мислення (*juristischer Stil*), який реалізується в стандартизованих формах аргументації та письмового викладу – насамперед у *Gutachtenstil* та *Urteilsstil*. Завдяки цьому забезпечується методична єдність між юридичною освітою, правозастосовною практикою та судочинством. Методологія виступає спільною професійною мовою суддів, адвокатів, науковців і державних службовців.

Обов'язковість вивчення методології права у ФРН має нормативно опосередкований характер і випливає з системи підготовки юристів. Вона закріплена через федеральне та земельне законодавство про юридичну освіту, навчальні й екзаменаційні положення університетів, а також через структуру першого державного юридичного іспиту. Таким чином, методологія права є частиною професійної кваліфікації юриста, а не виключно елементом академічного дискурсу.

У функціональному вимірі юридична методологія виконує низку ключових завдань, стандартних для німецької правової доктрини. Вона забезпечує раціона-

лізацію й об'єктивізацію правозастосування, запобігаючи свавіллю; сприяє систематизації правового матеріалу та зменшенню його складності; дозволяє контролювати й оцінювати рішення з погляду їх методичної коректності (*methodengerecht*); формує професійні навички, необхідні для юридичної освіти й практики; а також забезпечує адаптацію права до нових умов, зокрема впливу права ЄС, розвитку судової практики та етичних стандартів.

Предмет юридичної методології у ФРН охоплює весь процес правозастосування – від тлумачення норм і субсумції до аргументації, судової правотворчості й систематизації права. Особливістю є комплексне й ітеративне застосування канону тлумачення без механічної ієрархії методів із урахуванням конституційних вимог. Судова практика Федерального конституційного суду демонструє, що методологія є первинним інструментом забезпечення конституційності, тоді як визнання норми неконституційною розглядається як крайній захід.

Важливим висновком є те, що юридична методологія в Німеччині виступає ефективним механізмом захисту прав людини. Саме через методи тлумачення, аргументації та принцип пропорційності основні права набувають реального змісту в судовій та адміністративній практиці. Принцип пропорційності з його багаторівневою структурою є центральним методологічним інструментом оцінки допустимості обмежень прав і свобод.

Порівняльний аналіз із правовою системою України свідчить про істотні відмінності. В Україні юридична методологія не має чіткого нормативного закріплення, не є обов'язковим елементом юридичної освіти та не розглядається як складова професійної кваліфікації юриста. Це негативно впливає на якість судових рішень, рівень аргументації й ефективність застосування стандартів прав людини.

Узагальнюючи, можна констатувати, що німецька модель юридичної методології забезпечує структурну єдність науки, освіти та практики, виконує стабілізаційну й контрольну функцію та є необхідною інфраструктурою ефективного правосуддя й реального захисту прав людини. Її адаптація становить перспективний напрям розвитку сучасної української правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Zimmermann R. Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Max Planck Institute for Comparative and International Private Law Research Paper Series*. 2019. № 19/10. P. 242–287. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3405266 https://doi.org/10.1628/rabelsz-2019–0021

[2] Bundesamt für Justiz. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html

[3] Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. *Deutsches Richtergesetz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/drig/

[4] Schapp J. Die juristische Methode als der Weg zum Verstehen und Anwenden des Rechts. *Methodenlehre und System des Rechts*. 2009. 276 s.

[5] Gesetz über die Juristenausbildung im Land Brandenburg. URL: https://bravors.brandenburg.de/gesetze/bbgjag#3

[6] Юхимюк О. М. Способи (методи) тлумачення права в практиці суду справедливості ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 358–364. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.86.5.52
[7] Майданик Р. А. Сучасні підходи до методології цивільно-правових досліджень. *Сучасні підходи до методології правничих досліджень* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя з дня народження дійсного члена (академіка), академіка-засновника Національної академії правових наук України Федора Глібовича Бурчака (м. Київ 3 квіт. 2024 р.). Київ : НДІ приватного права ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 210 с.
[8] Соколов Е., Роснер С., Мельник Р. Німецька методика права : навч. посіб. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2019. 136 с.
[9] Пашков В., Гуторова Н. Імунопрофілактика в механізмі забезпечення та захисту права на здоров'я. *Право України*. 2020. № 3. С. 61–84. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2020-03-061
[10] Schramm H.-Jo. Requirements to judgment rationale on the example of judgment of kyiv Economic Court of appea. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4(91). С. 42–52.
[11] Fikentscher W. Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung. Band 5: Nachträge – Register. 1977. 465 s.
[12] Zimmermann R. Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Max Planck Institute for Comparative and International Private Law Research Paper Series*. 2019. № 19/10. P. 242–287. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3405266 https://doi.org/10.1628/rabelsz-2019–0021
[13] Grasmann D. Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart. Verlag : C. H. Beck, 1988. 674 s.
[14] Beck-online. Die Datenbank: Hassemer. *ZRP.* 2007. 213(214). URL: https://beck-online.beck.de/Dokument?VPath=bibdata%2Fzeits%2Fzrp%2F2007%2Fcont%2Fzrp. 2007.213.1. htm&ReadableType=Parallelfundstellen&HLWords=on&JumpType=SingleHitJump&JumpWords=Hassemer%252c%2BZRP%2B2007%252c%2B213%2B%28214%29.&Readable=Suche%2Bnach%2B%2526%252339%253bHassemer%2526%252339%253b%2Bund%2BFundstelle%253a%2BZRP%2B2007%2B%2B213%2Bund%2BZahl%253a%2B214%2Bund%2B%2526%252339%253b.%2526%252339%253b
[15] Jaensch M. Juristische Methodenlehre: Rechtsgeschichte, Auslegung und Rechtsfortbildung – mit zahlreichen Beispielen und Klausurfällen. Berlin : Gans Verlag, 2016. 116 s.
[16] Bürgerliches Gesetzbuch. Bundesamt für Justiz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/
[17] Bydinski F., Bydinski P. Grundzüge der juristischen Methodenlehre. 3 Aufl. Wien, 2018. 156 s.
[18] Castendiek M. Juristische Gutachtentechnik. *Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln GROßER Examens und Klausurenkurs*. 2. Aufl. Oktober 2024. 56 s. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://medizinrecht.uni-koeln.de/sites/medizinrecht/Team/Publikationen/Castendiek__Wiest__Juristische_Gutachtentechnik__2._Aufl._Oktober_2024.pdf
[19] Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6 Aufl. Springer Berlin, 1991. 495 s.
[20] Puppe I. Kleine Schule des juristischen Denkens. 3 Überarb. Aufl. Verlag : Vandenhoeck & Ruprecht, 2014. 287 s.

[21] Möllers T. M. J. Juristische Methodenlehre. München : Verlag C. H. Beck oHG, 2017. 533 s.
[22] Bach I. Einführung in die Juristische Methodenlehre. Wintersemester 2020/2021. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/83cfd1ca6a8f15427fbd6cc039250e6d.pdf/Methodenlehre%20-%20Skript%202020.pdf?utm_source=chatgpt.com
[23] Rüthers B., Fischer Ch., Birk A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 10. Aufl. Verlag : C. H. Beck, 2018. 621 s.
[24] Müller F., Christensen R. Juristische Methodik. Bd. I, 11. Aufl. 2013. S. 365.
[25] Zippelius R. Juristische Methodenlehre. 12 Aufl. Verlag : C. H. Beck, 2021. 384 s.
[26] Beschluß des Zweiten Senats vom 17.05.1960–2 BvL 11/59, 11/60 in dem Verfahren wegen verfassungsrechtlicher Prüfung des § 401 Reichsabgabenordnung – Vorlagebeschlüsse des Landgerichts Waldshut vom 06.04.1959 (Ns 106/58) und des Oberlandesgerichts Hamm vom 17.11.1959 (1 Ss 925/59). URL: https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv011126.html
[27] Beschluss BVerfG vom 24.10.2001. 1 BvR 1190/90 (lexetius.com/2001, 1945). URL: https://lexetius.com/2001,1945
[28] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949. *IX. Die Rechtsprechung Artikel 103.* URL: https://lexetius.com/GG/103
[29] Beschluß des Ersten Senats vom 07.05.1953. 1 BvL 104/52 in dem Verfahren wegen verfassungsrechtlicher Prüfung des Gesetzes über die Notaufnahme von Deutschen in das Bundesgebiet vom 22.08.1950 – BGBl. S. 367. URL: https://opinioiuris.de/node/792/daten
[30] Beck-online die Datenbank. Münchener Kommentar zur StPO. Kudlich. 2 Aufl. 2023. URL: https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2Fmuekostpo_2_band1%2Fstpo%2Fcont%2Fmuekostpo.stpo.vor1.gli.glii.gl4.htm&pos=5&hlwords=on
[31] BVerfG 2 BvR 2238/07 (2. Kammer des Zweiten Senats) Beschluss vom 01.09.2008 (OLG Dresden/LG Dresden/AG Dresden) Personenkraftwagen als «Waffe» (Beisichführen; Widerstand gegen Vollstreckungsbeamte); strafrechtliches Analogieverbot (Auslegung; Wortlautgrenze; Geltung für Strafschärfungsgründe, besonders schwere Fälle und Qualifikationen). Art. 103 Abs. 2 GG; § 113 Abs. 2 Satz 2 Nr. 1 StGB. URL: https://www.hrr-strafrecht.de/hrr/bverfg/07/2-bvr-2238–07.php
[32] Beschluss Bundesverfassungsgericht vom 02.08.2010. 1 BvQ 23/10 (lexetius.com/2010, 3751). URL: https://lexetius.com/2010,3751
[33] Beck-online die Datenbank. Kudlich/Christensen. Die Methodik des BGH in Strafsachen, 2009. S. 27.
[34] OpenJur. BVerfG, Urteil vom 16.01.1957. 1 BvR 253/56. URL: https://openjur.de/u/31214.html
[35] Entscheidungen StPO Berufungsbeschränkung, Strafsache, Wirksamkeitsvoraussetzungen, Subsumtionsfehler vom 31.07.2024. 3ORs 50/24–161 SRs 70/24. URL: https://www.burhoff.de/asp_weitere_beschluesse/inhalte/8805.htm
[36] Beschluß des Ersten Senats vom 14.05.1985. 1 BvR 233, 341/81 in den Verfahren über die Verfassungsbeschwerden. URL: https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069315.html
[37] Engisch K. Einführbng in das jüristische Denken. 2010. 355 s.
[38] Reimer F. Juristische Methodenlehre. Nomos, 2016. 346 s.
[39] Zimmermann R. Legal Methodology in Germany. *Edinburgh Law Review*. Vol. 26. No. 2. URL: https://www.euppublishing.com/doi/10.3366/elr.2022.0759 https://doi.org/10.3366/elr.2022.0759

[40] BVerfG vom 17.04.1991. 1 BvR 419/81 i 213/83, BVerfG vom 17.04.1991. 1 BvR 1529/84 i 138/87. Zur gerichtlichen Kontrolle bei berufsbezogenen Prüfungsverfahren. URL: https://www.jstor.org/stable/20822283
[41] Ladeur K.-H., Augsberg I. Auslegungsparadoxien. *Rechtstheorie 36*. 2005. 180 s.
[42] Röhl K. F. Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie. Grundlagen der Methodenlehre II: Rechtspraxis, Auslegungsmethoden, Kontext des Rechts. 2013. URL: https://www.enzyklopaedie-rechtsphilosophie.net/19-beitraege/77-methodenlehre2
[43] Murmann U. Grundkurs Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 2. Aufl. Verlag : C. H. Beck, 2021. 612 s.
[44] Larenz K., Canaris C.-W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3. Aufl. 1995. S. 10–25. URL: https://books.google.de/books?id=DeuHBwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=de#v=onepage&q&f=false
[45] Koch H.-Jo., Rüßmann H. Juristische Begründungslehre: eine Einführung in Grundprobleme der Rechtswissenschaft. Verlag : C. H. Beck, 2018. 478 s.
[46] Preis U. Großer examens und klausurenkurs. 4. Aufl. Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln. 2009. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://koerber.jura.uni-koeln.de/sites/koerber/user_upload/Verlinkte_Dateien/Skript_vom_24.August_Endversion.pdf?utm_source=chatgpt.com
[47] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. *Bundesamt für Justiz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_100.html
[48] Bundesverfassungsgericht. BVerfG vom 19.09.2007. 2 BvF 3/02, BVerfGE 119, 247. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/d5268cba9a5cfb6aca9e1a8c0462766e.pdf/Methodenlehre_-_Skript_Teil_5.pdf
[49] Bach I. Einführung in die Juristische Methodenlehre. *Methodenlehre. Wintersemester 20/21*. Die Universität Göttingen. S. 33–34. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/d5268cba9a5cfb6aca9e1a8c0462766e.pdf/Methodenlehre_-_Skript_Teil_5.pdf
[50] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art 100. *Bundesamt für Justiz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_100.html
[51] Waas B. The Proportionality Principle in German and European Rules of Industrial Conflict. *Ratio*. 2019. N 12. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cms.ratio.se/app/uploads/2019/11/the-proportionality-principle-in-german-and-european-rules-of-industrial-conflict-nr-12-w.pdf?utm_source=chatgpt.com
[52] Waas B. The Proportionality Principle in German and European Rules of Industrial Conflict. *Ratio.* N 12. S. 8–9. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cms.ratio.se/app/uploads/2019/11/the-proportionality-principle-in-german-and-european-rules-of-industrial-conflict-nr-12-w.pdf?utm_source=chatgpt.com
[53] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 20. *Bundesamt für Justiz*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20.html
[54] Das Dokument BVerfGE Band 35, 382 aus dem Werk BVerfGE ist in folgenden Modulen enthalten. URL: https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fzeits%2FBVERFGE%2F35%2Fcont%2FBVERFGE%2E35%2E382%2E1%2Ehtm
[55] Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 15.01.1958. BVerfGE 7,198 ff. Urteil des Ersten Senats vom 15.01.1958. 1 BvR 400/51 in dem Verfahren über die Verfassungsbeschwerde. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html?utm_source=chatgpt.com

REFERENCES

[1] Zimmermann, R. (2019). Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Max Planck Institute for Comparative and International Private Law Research Paper Series*, 19(10), 242–287. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3405266 https://doi.org/10.1628/rabelsz-2019–0021

[2] Bundesamt für Justiz. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html

[3] Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. *Deutsches Richtergesetz*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/drig/

[4] Schapp, Jan. (2009). Die juristische Methode als der Weg zum Verstehen und Anwenden des Rechts. *Methodenlehre und System des Rechts*.

[5] Gesetz über die Juristenausbildung im Land Brandenburg. Retrieved from https://bravors.brandenburg.de/gesetze/bbgjag#3

[6] Yukhymyuk, O. M. (2024). Ways (methods) of interpreting law in the practice of the EU Court of Justice. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*, 86(5), 358–364. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.86.5.52

[7] Maydanyk, R. A. (2024, April). Modern approaches to the methodology of civil law research. *Modern approaches to the methodology of legal research: collection of scientific works of the International Scientific and Practical Conference on the occasion of the 100th anniversary of the birth of a full member (academician), academician-founder of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine Fedor Hlibovich Burchak*. Kyiv: F. G. Burchak Research Institute of Private Law of the NALS of Ukraine.

[8] Sokolov, E., Rosner, S., & Melnyk, R. (2019). *German legal methodology*. Kherson: Publishing house «Helvetica».

[9] Pashkov, V., & Gutorova, N. (2020). Immunoprophylaxis in the mechanism of ensuring and protecting the right to health. *Law of Ukraine*, 3, 61–84. Retrieved from https://doi.org/10.33498/louu-2020-03-061

[10] Schramm, H.-Jo. (2017). Requirements to judgment rationale on the example of judgment of kyiv Economic Court of appea. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 4(91), 42–52.

[11] Fikentscher, W. (1977). Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung. Band 5: Nachträge – Register.

[12] Zimmermann, R. (2019). Juristische Methodenlehre in Deutschland. *Max Planck Institute for Comparative and International Private Law Research Paper Series*, 19(10), 242–287. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3405266 https://doi.org/10.1628/rabelsz-2019–0021

[13] Grasmann, D. (1988). *Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart*. Verlag: C. H. Beck.

[14] Beck-online. Die Datenbank: Hassemer. ZRP. 2007. 213(214). Retrieved from https://beck-online.beck.de/Dokument?VPath=bibdata%2Fzeits%2Fzrp%2F2007%2Fcont%2Fzrp. 2007.213.1. htm&ReadableType=Parallelfundstellen&HLWords=on&JumpType=SingleHitJump&JumpWords=Hassemer%252c%2BZRP%2B2007%252c%2B213%2B%28214%29.&Readable=Suche%2Bnach%2B%2526%252339%253bHassemer%2526%252339%253b%2Bund%2BFundstelle%253a%2BZRP%2B2007%2B%2B213%2Bund%2BZahl%253a%2B214%2Bund%2B%2526%252339%253b.%2526%252339%253b

[15] Jaensch, M. (2016). *Juristische Methodenlehre: Rechtsgeschichte, Auslegung und Rechtsfortbildung mit zahlreichen Beispielen und Klausurfällen*. Berlin: Gans Verlag.

[16] Bürgerliches Gesetzbuch. Bundesamt für Justiz. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/
[17] Bydinski, F., & Bydinski, P. (2018). *Grundzüge der juristischen Methodenlehre*. 3 Aufl. Wien.
[18] Castendiek, M. (2024). Juristische Gutachtentechnik. *Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln GROßER Examens und Klausurenkurs*. 2. Aufl. Oktober. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://medizinrecht.uni-koeln.de/sites/medizinrecht/Team/Publikationen/Castendiek__Wiest__Juristische_Gutachtentechnik__2._Aufl._Oktober_2024.pdf
[19] Larenz, K. (1991). *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 6 Aufl. Springer Berlin.
[20] Puppe, I. (2014). *Kleine Schule des juristischen Denkens*. 3 Überarb. Aufl. Verlag: Vandenhoeck & Ruprecht.
[21] Möllers, T. M. J. (2017). *Juristische Methodenlehre*. München: Verlag C. H. Beck oHG.
[22] Bach, I. *Einführung in die Juristische Methodenlehre*. Wintersemester 2020/2021. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/83cfd1ca6a8f15427fbd6cc039250e6d.pdf/Methodenlehre%20-%20Skript%202020.pdf?utm_source=chatgpt.com
[23] Rüthers, B., Fischer, Ch., & Birk, A. (2018). *Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre*. 10 Aufl. Verlag: C. H. Beck.
[24] Müller, F., |& Christensen, R. (2013). *Juristische Methodik*. Bd. I. 11 Aufl.
[25] Zippelius, R. (2021). *Juristische Methodenlehre*. 12 Aufl. Verlag: C. H. Beck.
[26] Beschluß des Zweiten Senats vom 17.05.1960–2 BvL 11/59, 11/60 in dem Verfahren wegen verfassungsrechtlicher Prüfung des § 401 Reichsabgabenordnung – Vorlagebeschlüsse des Landgerichts Waldshut vom 06.04.1959 (Ns 106/58) und des Oberlandesgerichts Hamm vom 17.11.1959 (1 Ss 925/59). Retrieved from https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv011126.html
[27] Beschluss BVerfG vom 24.10.2001. 1 BvR 1190/90 (lexetius.com/2001, 1945). Retrieved from https://lexetius.com/2001,1945
[28] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949. *IX. Die Rechtsprechung Artikel 103.* Retrieved from https://lexetius.com/GG/103
[29] Beschluß des Ersten Senats vom 07.05.1953. 1 BvL 104/52 in dem Verfahren wegen verfassungsrechtlicher Prüfung des Gesetzes über die Notaufnahme von Deutschen in das Bundesgebiet vom 22.08.1950 – BGBl. Retrieved from https://opinioiuris.de/node/792/daten
[30] Beck-online die Datenbank. Münchener Kommentar zur StPO. Kudlich. 2 Aufl. 2023. Retrieved from https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2Fmuekostpo_2_band1%2Fstpo%2Fcont%2Fmuekostpo.stpo.vor1.gli.glii.gl4.htm&pos=5&hlwords=on
[31] BVerfG 2 BvR 2238/07 (2. Kammer des Zweiten Senats) Beschluss vom 01.09.2008 (OLG Dresden/LG Dresden/AG Dresden) Personenkraftwagen als «Waffe» (Beisichführen; Widerstand gegen Vollstreckungsbeamte); strafrechtliches Analogieverbot (Auslegung; Wortlautgrenze; Geltung für Strafschärfungsgründe, besonders schwere Fälle und Qualifikationen). Art. 103 Abs. 2 GG; § 113 Abs. 2 Satz 2 Nr. 1 StGB. URL: https://www.hrr-strafrecht.de/hrr/bverfg/07/2-bvr-2238–07.php
[32] Beschluss Bundesverfassungsgericht vom 02.08.2010. 1 BvQ 23/10 (lexetius.com/2010, 3751). Retrieved from https://lexetius.com/2010,3751
[33] Beck-online die Datenbank. Kudlich/Christensen. Die Methodik des BGH in Strafsachen, 2009.

[34] OpenJur. BVerfG, Urteil vom 16.01.1957. 1 BvR 253/56. Retrieved from https://openjur.de/u/31214.html
[35] Entscheidungen StPO Berufungsbeschränkung, Strafsache, Wirksamkeitsvoraussetzungen, Subsumtionsfehler vom 31.07.2024. 3ORs 50/24–161 SRs 70/24. Retrieved from https://www.burhoff.de/asp_weitere_beschluesse/inhalte/8805.htm
[36] Beschluß des Ersten Senats vom 14.05.1985. 1 BvR 233, 341/81 in den Verfahren über die Verfassungsbeschwerden. Retrieved from https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069315.html
[37] Engisch, K. (2010). *Einführbng in das jüristische Denken*.
[38] Reimer, F. (2016). *Juristische Methodenlehre*. Nomos.
[39] Zimmermann, R. Legal Methodology in Germany. *Edinburgh Law Review,* 26(2). Retrieved from https://www.euppublishing.com/doi/10.3366/elr.2022.0759 https://doi.org/10.3366/elr.2022.0759
[40] BVerfG vom 17.04.1991. 1 BvR 419/81 i 213/83, BVerfG vom 17.04.1991. 1 BvR 1529/84 i 138/87. Zur gerichtlichen Kontrolle bei berufsbezogenen Prüfungsverfahren. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/20822283
[41] Ladeur, K.-H., & Augsberg, I. (2005). Auslegungsparadoxien. *Rechtstheorie 36*.
[42] Röhl, K. F. (2013). Enzyklopädie zur Rechtsphilosophie. Grundlagen der Methodenlehre II: Rechtspraxis, Auslegungsmethoden, Kontext des Rechts. Retrieved from https://www.enzyklopaedie-rechtsphilosophie.net/19-beitraege/77-methodenlehre2
[43] Murmann, U. (2021). *Grundkurs Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 2. Aufl. Verlag: C. H. Beck.
[44] Larenz, K., & Canaris, C.-W. (1995). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3 Aufl., 10–25. Retrieved from https://books.google.de/books?id=DeuHBwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=de#v=onepage&q&f=false
[45] Koch, H.-Jo., & Rüßmann, H. (2018). Juristische Begründungslehre: eine Einführung in Grundprobleme der Rechtswissenschaft. Verlag: C. H. Beck.
[46] Preis, U. (2009). Großer examens und klausurenkurs. 4. Aufl. Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität zu Köln. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://koerber.jura.uni-koeln.de/sites/koerber/user_upload/Verlinkte_Dateien/Skript_vom_24.August_Endversion.pdf?utm_source=chatgpt.com
[47] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. *Bundesamt für Justiz*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_100.html
[48] Bundesverfassungsgericht. BVerfG vom 19.09.2007. 2 BvF 3/02, BVerfGE 119, 247. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/d5268cba9a5cfb6aca9e1a8c0462766e.pdf/Methodenlehre_-_Skript_Teil_5.pdf
[49] Bach, I. Einführung in die Juristische Methodenlehre. *Methodenlehre. Wintersemester 20/21*. Die Universität Göttingen, 33–34. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/d5268cba9a5cfb6aca9e1a8c0462766e.pdf/Methodenlehre_-_Skript_Teil_5.pdf
[50] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art 100. *Bundesamt für Justiz*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_100.html
[51] Waas, B. (2019). The Proportionality Principle in German and European Rules of Industrial Conflict. *Ratio,* 12. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cms.ratio.se/app/uploads/2019/11/the-proportionality-principle-in-german-and-european-rules-of-industrial-conflict-nr-12-w.pdf?utm_source=chatgpt.com

[52] Waas, B. The Proportionality Principle in German and European Rules of Industrial Conflict. *Ratio,* 12, 8–9. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cms.ratio.se/app/uploads/2019/11/the-proportionality-principle-in-german-and-european-rules-of-industrial-conflict-nr-12-w.pdf?utm_source=chatgpt.com
[53] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 20. *Bundesamt für Justiz*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20.html
[54] Das Dokument BVerfGE Band 35, 382 aus dem Werk BVerfGE ist in folgenden Modulen enthalten. Retrieved from https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2Fzeits%2FBVERFGE%2F35%2Fcont%2FBVERFGE%2E35%2E382%2E1%2Ehtm
[55] Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 15.01.1958. BVerfGE 7,198 ff. Urteil des Ersten Senats vom 15.01.1958. 1 BvR 400/51 in dem Verfahren über die Verfassungsbeschwerde. Retrieved from https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html?utm_source=chatgpt.com

Ганс-Йоахім Шрамм
Доктор юридичних наук
Професор Університету Вісмар
23966, 14 Philipp-Müller-Straße, Вісмар, Німеччина
email:hans-joachim.schramm@hs-wismar.de

Hans -Joachim Schramm
Doctor of Juridical Science
Professor at Wiesmar University
23966, 14 Philipp-Müller-Straße, Wiesmar, Germany
email:hans-joachim.schramm@hs-wismar.de

Віталій Михайлович Пашков
Доктор юридичних наук
Професор Університету Вісмар
Вісмар, Німеччина

Науково-дослідний інститут державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: v.pashkov26.06@ukr.net

Vitalii M. Pashkov
Doctor of Juridical Science
Professor at Wiesmar University
23966, 14 Philipp-Müller-Straße, Wiesmar, Germany

Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: v.pashkov26.06@ukr.net

Рекомендоване цитування: Шрамм Г.-Й., Пашков В. М. Методологія права в системі підготовки правознавців: досвід ФРН. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 131–153. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-131

Suggested Citation: Schramm, H.-J., & Pashkov, V. M. (2026). Methodology of Law in the System of Training of Lawyers: the Experience of Germany. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 131–153. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-131

Дата першого надходження статті до видання: 29.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.01.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 336.2
DOI: https://doi.org/10.31359/10.31359/1993-0909-2026-33-1-154

Микола Петрович Кучерявенко
Відділ цивільно-військового співробітництва штабу управління 2 корпусу Національна гвардія України «Хартія»

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Кафедра податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8020-5748

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕДУМОВ ВИДІЛЕННЯ ТА СТРУКТУРУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВА ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. *Структурування правової системи України має спиратись на об'єктивні підстави виділення, хоча й взаємопов'язаних, але, все ж таки, відокремлених галузевих утворень. Об'єктивність структурування цілісної правової системи має спиратися на безумовне врахування динамічних аспектів розвитку суспільних відносин, на регулювання яких спрямовується правова система. Їх розвиток обумовлює й коригування, а іноді й кардинальну зміну змісту та структури правових галузей, переформатування їх та появу нових. Ігнорування таких динамічних аспектів розвитку права не може не призвести до певних проявів стагнації, перетворення правових норм на гальма суспільного розвитку. Виходячи з того, що податково-правове регулювання відноситься до типу публічного регулювання зрозуміло, що в основі його лежать безумовно, імперативні приписи. У контексті цього може виникнути питання – а чим відрізняється метод фінансово-правового регулювання від податково-правового регулювання й чи є це підставою наголошувати на певну самостійність податкового права? По-перше, у такому контексті тоді абсолютно логічно поставити питання й щодо підстав галузевого існування безпосередньо фінансового права, бо воно так само використовує імперативний метод як і всі інші публічно-правові галузі (адміністративне, кримінальне і т.д.). По-друге, метод податково-правового регулювання характеризується особливостями, які не притаманні вихідним засадам фінансово-правового регулювання. Природа, особливості предмету податково-правового регулювання обумовлюється низкою підстав. По-перше, йдеться про регулювання поведінки суб'єктів податкових правовідносин на стадії формування бюджетних доходів за рахунок податкових платежів. По-друге, в основі податкового регулювання лежить конструкція податкового обов'язку, виконання якого*

гарантовано імперативними засобами державного впливу. По-третє, податкові відносини мають організаційно-майнову природу, коли власник надходжень від справляння податків та зборів фактично є і їх організатором. По-четверте, податкові відносини, які є предметом податково-правового регулювання мають здебільшого грошовий характер. Податок – це гроші, які мають бути перераховані до відповідного казначейського рахунку бюджету. Водночас це не виключає й наявність певних майнових відносин у сфері податково-правового регулювання (податкова застава, адміністративний арешт майна і т.д.). Але останнє є проміжним етапом щодо регулювання виконання податкового обов'язку, який передбачає обов'язково трансформацію майна в гроші й зарахування їх на відповідний рахунок.

Ключові слова: *податкове право; податкове законодавство; предмет податкового права; метод податкового права; Податковий кодекс України; податкові процедури; податкова відповідальність.*

Mykola P. Kucheriavenko
Department of the Headquarters of the 2nd Corps
National Guard of Ukraine «Khartiia»

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Tax Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8020-5748

ON THE ISSUE OF THE PREREQUISITES FOR THE IDENTIFICATION AND STRUCTURING OF TAX LAW AS AN INDEPENDENT BRANCH

Abstract. *The structuring of the legal system of Ukraine should be based on objective grounds for distinguishing sectoral formations which, although interrelated, nevertheless remain autonomous. The objectivity of structuring an integral legal system must rely on the unconditional consideration of the dynamic aspects of the development of social relations that the legal system is designed to regulate. Their evolution determines the adjustment and, in some cases, the radical transformation of the content and structure of legal branches, their reconfiguration, and the emergence of new ones. Ignoring such dynamic aspects of the development of law inevitably leads to manifestations of stagnation, turning legal norms into obstacles to social development. Given that tax regulation belongs to the sphere of public-law regulation, it is evident that it is based on imperative prescriptions. In this context, a question arises: how does the method of financial-law regulation differ from tax-law regulation, and does this difference constitute grounds for emphasizing a certain independence of tax law? First, within such a framework, it would be entirely logical to raise the question of the grounds for the sectoral existence of financial law itself, since it also employs the imperative method, as do all other branches*

of public law (administrative, criminal, etc.). Second, the method of tax-law regulation is characterized by specific features that are not inherent in the fundamental principles of financial-law regulation. The nature and specific characteristics of the subject matter of tax-law regulation are determined by several factors. First, it concerns the regulation of the behavior of participants in tax legal relations at the stage of forming budget revenues through tax payments. Second, tax regulation is based on the concept of a tax obligation, the fulfillment of which is guaranteed by imperative instruments of state coercion. Third, tax relations have an organizational and property-based nature, where the recipient of revenues from taxes and fees is, in fact, also their organizer. Fourth, tax relations, which constitute the subject of tax-law regulation, are predominantly monetary in nature. A tax is money that must be transferred to the relevant treasury account of the budget. At the same time, this does not exclude the existence of certain property relations within the sphere of tax-law regulation (tax lien, administrative seizure of property, etc.). However, the latter constitutes an intermediate stage in regulating the fulfillment of a tax obligation, which necessarily presupposes the transformation of property into money and its crediting to the appropriate account.

Keywords: *tax law; tax legislation; subject of tax law; method of tax law; Tax Code of Ukraine; tax procedures; tax liability.*

ВСТУП

Податкові відносини на сьогодні склалися в дуже потужний, функціонально-структурований сектор економічних відносин. Принциповою особливістю їх є нарощення темпів інтенсивності розвитку, особливо в умовах євроінтеграційного шляху України. Безумовно, що складність податкових відносин обумовила й новий рівень не лише змісту податково-правових норм, але і деталізації їх структурування. Пройшовши з 1991 року шлях від простого правового інституту до складного і, нарешті, констатувавши всі умови становлення окремої правової галузі, податкове право продовжує інтенсивний розвиток свого регулюючого впливу, як у межах окремої правової галузі безпосередньо, так і на межі, в поєднанні з іншими правовими галузями.

Виходячи з того, що податково-правове регулювання відноситься до типу публічного регулювання зрозуміло, що в основі його лежать безумовно, імперативні приписи. У контексті цього може виникнути питання – а чим відрізняється метод фінансово-правового регулювання від податково-правового регулювання й чи є це підставою наголошувати на певну самостійність податкового права? По-перше, у такому контексті тоді абсолютно логічно поставити питання й щодо підстав галузевого існування безпосередньо фінансового права, бо воно так само використовує імперативний метод як і всі інші публічно-правові галузі (адміністративне, кримінальне і т.д.). По-друге, метод податково-правового регулювання характеризується особливостями, які не притаманні вихіднім засадам фінансово-правового регулювання.

Ураховуючи те, що податкові відносини як різновид суспільних відносин передбачають низку різновидів і лише одними із яких є правові треба чітко розуміти, що предметом податкового права є саме однорідні суспільні відносини, на які

спрямовується вплив податково-правових норм. Більш того, предметом цієї галузі є не безпосередньо система оподаткування, податки чи збори, а поведінка суб'єктів щодо їх справляння.

Інтенсивний та кількісний розвиток податкового законодавства об'єктивно призвів до того, що в межах податково-правового регулювання сформувалася певним чином складова – податково-процесуальне право. Безумовно можна дискутувати щодо доцільності визначення податкового процесу або податкових процедур, але на сьогодні в межах податково-правового регулювання є закінчений блок, що характеризує зміст та сукупність податкових процедур (Розділ ІІ ПК України) [2]. Таке чітке виокремлення процедурного характеру відносин не притаманне в цілому для фінансово-правового регулювання й у межах впливу останнього можна виокремити ще лише конструкцію бюджетного процесу як складову бюджетного права.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Аналіз проблем, які ввійшли до змісту даної публікації передбачає об'єднання як загальнонаукових, так і суто правових інформаційних конструкцій та методів дослідження. В основі першої складової полягають теоретичні обґрунтування, матеріали наукових досліджень, які характеризують позиції науковців. При цьому застосування діалектичного методу передбачає узгодження розгляду проблем на межі економіко-правових узагальнень. З'ясування економічної природи відносин оподаткування діалектично призводить до оцінки правової форми його закріплення. Активно використовується також і метод системного аналізу, на підставі якого формуються висновки стосовно деталізації правових форм відображення економічних конструкцій: система оподаткування, податку і т.д.

Історичний метод дослідження дозволяє проаналізувати явище, яке досліджується в ході його динамічного розвитку. Виникаючи як певні спрощені форми оподаткування засоби податкового впливу набувають структурованості, складності, що спрямовується на збалансованість правових конструкцій.

Системне бачення стану податкового регулювання спирається на застосування суто правових методів наукових досліджень. Системне бачення досягається шляхом порівняльного аналізу метода податкового регулювання в порівнянні з методами інших публічно-правових галузей, особливостей характеру предмета податково-правового впливу. Деталізація ознак спільного й одиничного дозволяє чітко сформувати характер податкової відповідальності на сучасному етапі, спільні та відмінні риси матеріального та процедурного впорядкування податкових відносин. В основі аналізу та висновків проблем, що досліджуються в цій статті лежить узагальнення позицій провідних науковців податково-правової науки сучасності: І. Бондаренко [4], Д. Кобильніка [6], І. Криницького [5] та ін.

2.РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Структурування правової системи України має спиратися на об'єктивні підстави виділення, хоча і взаємопов'язаних, але, все ж таки, відокремлених галузевих

утворень. Об'єктивність структурування цілісної правової системи має спиратися на безумовне врахування динамічних аспектів розвитку суспільних відносин, на регулювання яких спрямовується правова система. Їх розвиток обумовлює й коригування, а іноді й кардинальну зміну змісту та структури правових галузей, переформатування їх та появу нових. Ігнорування таких динамічних аспектів розвитку права не може не призвести до певних проявів стагнації, перетворення правових норм на гальма суспільного розвитку.

Виходячи з цього, вважаємо за необхідне стверджувати щодо досягнення такого рівня правового регулювання податкових відносин, яке відбувається в межах окремої правової галузі. Для цього є всі підстави, які відображають як природу однорідних суспільних відносин, так і засоби, якими вони регулюються.

В основі твердження щодо галузевої самостійності податкового права є декілька обставин:

1. Метод податкового права. Правове регулювання здійснюється за рахунок сукупності юридичних засобів, які виражають особливості впливу відповідних галузевих норм на однорідні суспільні відносини, які є предметом регулювання. У контексті цього хотілося б звернути увагу на те, що склався традиційний підхід при характеристиці природи будь-якої правової галузі акцентувати увагу спочатку на предмет, а потім на метод. На наш погляд, більш логічним виглядає підхід, згідно з яким спочатку доцільніше з'ясувати характер та особливості метода регулювання, а вже потім зосередитися на деталізації суспільних відносин, які є предметом регулювання. Виходячи із характеру методу регулювання ми з'ясовуємо – яким чином регулюється поведінка учасників відносин (а саме, це й є загальним призначенням права): за рахунок владних приписів (імперативний метод) або шляхом узгодження позицій, прав та обов'язків учасників відносин (договірний, диспозитивний метод). Розподіливши на підставі цього публічні та приватно-правові сфери відносин, ми залежно від характеру однорідності й здійснюємо деталізацію їх на предмети регулювання окремих галузей.

Метод податково-правового регулювання характеризується наступними особливостями [3, с. 497–502]:

а) певним дисбалансом щодо формування змісту правового статусу владних та зобов'язаних суб'єктів. Податкові відносини об'єктивно обумовлюють певний дисбаланс у побудові правового статусу учасників податкових правовідносин, в умовах якого він для владних учасників будується переважно за рахунок суб'єктивних прав тоді як для зобов'язаних осіб він складається в основному із обов'язків;

б) високим ступенем імперативності щодо регулювання реалізації прав та обов'язків учасників. Це передбачає як жорсткий режим, безапеляційне використання санкцій для порушників податкового законодавства. Показовим є те, що санкції, фактично, становлять виключно економічні несприятливі наслідки для правопорушника – штрафи. Складається об'єктивна конструкція за грошову

шкоду, яку спричинив платник державі або територіальній громаді, він відповідає грошима, що обумовлює відновлення майнового стану потерпілого;

в) спеціальними засобами гарантування відповідної поведінки суб'єктів податкових правовідносин окрім державного примусу, а саме засобів забезпечення виконання податкового обов'язку. Ця сукупність інструментів передбачає як безпосереднє грошове відновлення потерпілої сторони, а саме держави та територіальних громад, так і формування певних передумов цього. Наприклад, за рахунок адміністративного арешту майна безпосередньо не можна реалізувати податкове призначення – формування за рахунок грошових коштів доходних частин бюджетів. Саме тому в деяких випадках подібні конструкції передують реалізації податкового призначення, надходженню коштів, яке все ж таки відбувається, але в даному випадку за наслідками реалізації арештованого майна;

г) не враховує вертикального підпорядкування суб'єктів, зосереджується на деталізації економічного змісту норм. За методом регулювання податкове право відноситься до публічно-правових галузей і досить часто між методом податкового та адміністративного регулювання ставиться знак рівності. Дійсно, в обох випадках йдеться про застосування методу владних наказів. Водночас в основі адміністративно-правового регулювання лежить управлінське призначення, яке безпосередньо враховує та спирається на ієрархічну побудову й узгодження державних органів залежно від місця в управлінській вертикалі. Щодо регулювання податкових відносин такі обставини не стосуються, тоді як в основі упорядкування поведінки суб'єктів податкових правовідносин знаходиться економічна, грошова спрямованість.

2. Предмет податкового права. Природа, особливості предмету податково-правового регулювання обумовлюється низкою підстав. По-перше, йдеться про регулювання поведінки суб'єктів податкових правовідносин на стадії формування бюджетних доходів за рахунок податкових платежів (ст. 9 БК України) [1]. По-друге, в основі податкового регулювання лежить конструкція податкового обов'язку, виконання якого гарантовано імперативними засобами державного впливу. По-третє, податкові відносини мають організаційно-майнову природу, коли власник надходжень від справляння податків та зборів фактично є і їх організатором. По-четверте, податкові відносини, які є предметом податково-правого регулювання мають здебільшого грошовий характер. Податок – це гроші, які мають бути перераховані до відповідного казначейського рахунку бюджету. Водночас це не виключає і наявність певних майнових відносин у сфері податково-правового регулювання (податкова застава, адміністративний арешт майна і т.д.). Але останнє є проміжним етапом щодо регулювання виконання податкового обов'язку, який передбачає обов'язково трансформацію майна в гроші й зарахування їх на відповідний рахунок.

3. Чітке розмежування й узгодження матеріального та процедурного регулювання. В основі подібної диференціації лежить тип відносин, які виступають об'єктом регулювання. Матеріальне регулювання зосереджується на визначенні

змісту та характеру вихідних понять і категорій прав та обов'язків заборон і преференцій. Процесуальне регулювання в той же час зосереджується на деталізації форми та порядку реалізації матеріальної норми, засобів і методів поведінки учасників податкових відносин. Процесуальні норми, виражаючи передумови гарантування та виконання інтересів суб'єктів податкових правовідносин, які визначені матеріальними податковими нормами, виступають гарантіями, що зосереджені на виконанні матеріального припису. Фактично статичному значенню матеріального припису вони надають життя та забезпечують його виконання через гарантування динамічної поведінки учасників. Порівнюючи матеріальне та процесуальне регулювання треба враховувати, що матеріальні норми більш стабільні, тоді як процесуальне регулювання при сталості матеріального припису може змінюватись, уточнюватись. Наприклад, стабільне визначення платника податку може залишатися без змін при уточненні, коригуванні процедур набуття статусу платника податку й обставин його зміни.

4. Податкова відповідальність. Деліктний характер податково-правового регулювання зосереджується й у цьому контексті відповідно до ст. 111 ПК України наслідками порушення податкового законодавства, де фінансова відповідальність – одна із різновидів відповідальностей (поряд із кримінальною й адміністративною). На наш погляд, подібний підхід законодавця є необґрунтованим і хибним. Якщо йдеться про фінансову відповідальність, то вона має стосуватися всіх несприятливих наслідків для порушників фінансово-правових норм. Це означає, що має йтися й про наслідки порушення бюджетних норм, норм грошового та валютного регулювання і т.д. Але Податковий кодекс України не містить норм, які пов'язані з бюджетними чи валютними правопорушеннями, йдеться виключно про сферу податкового регулювання. Відповідно до п. 1.1. ст. 1 Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права й обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження й обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [2]. Тобто фактично йдеться про податкову, а не фінансову відповідальність, що також є одним із аргументів виокремлення цілісної податково-правової галузі.

5. Кодифікований акт. Стан законодавства також традиційно розглядається в якості окремої підстави щодо аргументації галузевої відокремленості сукупності правових норм. Зрозуміло, що наявність кодексу не є одиничною та виключною підставою проголошувати існування галузевого утворення. Водночас прийняття та в подальшому коригування Податкового кодексу України фактично стало формалізацією внутрішнього розвитку перебудов та формування такої сукупності податково-правових норм, які на сьогодні треба розглядати виключно в формі окремої галузі. Вихід на рівень регулювання податкових відносин кодифікованим актом підкреслює як значущість відносин, які ним регулюються, так і вагомість

самого акту «З'ясування та визначення якості характеру та змісту норм кодифікованого акту характеризує й відповідну еволюцію правової матерії, певний етап об'єктивного дроблення через появу однорідних, споріднених, але водночас автономних конструкцій» [5, с. 274].

Чітке впорядкування всієї сукупності податково-правових норм в якості галузевого утворення передбачає їх деталізацію в якості трьох підсистем (можна ставити питання про існування таким чином трьох підгалузей податково-правової галузі). Метою кожної підсистеми є відповідь на питання: що, як та які наслідки. Матеріальне податкове право формує розгалужену відповідь на доктринальні питання: що таке податок? що таке податковий обов'язок? хто є учасниками податкових відносин? Процедурне (процесуальне) податкове право надає відповідь на питання – у межах яких процедур виконується та контролюється виконання податкового обов'язку, яким має бути процедурне забезпечення поведінки як зобов'язаних, так і владних учасників податкових відносин. Деліктне податкове право – акумулює особливості правового регулювання несприятливих наслідків для учасників податкових відносин, які порушили податково-правову норму.

1. Матеріальне податкове право являє собою найбільш сталу складову сукупності податково-правових норм. Якщо пов'язувати його структурування із нормами чинного законодавства, то треба зосередити увагу на положеннях розділу I «Загальні положення» Податкового кодексу України та розділів III–XIV. Рівень стану цього правового угрупування дозволяє чітко сформувати Загальну та Особливу частину. *Загальна частина матеріального податкового права* має включати інститути податку та податкової системи, податкового обов'язку, забезпечення виконання податкового обов'язку, податкового боргу, усунення подвійного оподаткування і т.д. В основі структурування *Особливої частини матеріального податкового права* лежить зовсім простий принцип, на основі якого об'єднуються інститути щодо кожного платежу, за рахунок яких сформована податкова система України.

2. Процедурне податкове право охоплює сукупність норм, які опосередковують реалізацію матеріальних приписів і закріплюють порядок поведінки учасників податкових правовідносин при справлянні податків і зборів, контролі за цим та реалізації несприятливих наслідків при порушенні податково-правових норм. Процедурне регулювання тривалий час було представлено розпорошеною сукупністю норм по низці законодавчих актів. Певну системність та завершеність процедурне регулювання податкових відносин набуло з прийняттям Податкового кодексу України та виділенням у ньому окремого розділу II «Адміністрування податків, зборів, платежів». Цей розділ із певними умовами можна розглядати як підстава для розробки й прийняття відповідного процедурного кодифікованого акту в сфері регулювання податкових відносин. *Загальна частина процедурного податкового права* має включати інститути податкових процедур, суб'єктів податкових процедур, строків у податкових процедурах і т.д. *Особлива частина процедурного податкового права* передбачає структурування інститутів залежно

від динаміки реалізації податкового обов'язку та має формуватися за рахунок інститутів: облікових податкових процедур, процедур сплати податків та зборів, процедур податкової звітності, податкового контролю, процедур адміністративного узгодження, судових процедур та охоронних податкових процедур.

3. Деліктне податкове право закріплює системні підходи щодо регулювання несприятливих наслідків для осіб, які порушують податково-правові норми. *Загальна частина деліктного податкового права* формується за рахунок регулювання та деталізації податкової відповідальності, податкового правопорушення, обставин, що пом'якшують відповідальність особи і т.д. *Особлива частина деліктного податкового права* базується на структуруванні конкретних видів правопорушень, які закріплені главою 11 «Відповідальність» в статтях 113–128[1].

Хотілося б наголосити, що подібне структурування податково-правової галузі не є вичерпним і остаточним. На сьогодні можна акцентувати увагу й щодо доцільності констатації та розвитку низки напрямків податкового регулювання, які можуть скласти самостійні структурні угрупування в межах податково-правової галузі. Перш за все йдеться про сукупність норм, які пов'язані з міжнародним аспектом у регулюванні податкових відносин. Міжнародне податкове право, або що найбільш актуальне для України на сучасному етапі розвитку держави та суспільства – Податкове право ЄС претендують на самостійні інституційні угрупування. Крім того певна, специфічна сукупність правових норм зосереджена на регулюванні підстав, режиму та наслідків вирішення податкових спорів. Особливості такого інституту мають бути пов'язані з межею податкового й адміністративно-правового регулювання при розв'язанні податкових конфліктів на цьому рівні. Водночас це не виключає й застосування відповідних особливостей при розв'язанні спорів у царині податкових відносин. Зрозуміло, що подібне бачення не є остаточним та вичерпним, бо метою даної публікації було зробити акцент на обґрунтуванні галузевого рівня в регулюванні податкових відносин та вельми потужних підставах розвитку цієї галузі в найближчому майбутньому.

ВИСНОВКИ

Чітке упорядкування всієї сукупності податково-правових норм в якості галузевого утворення передбачає їх деталізацію в якості трьох підсистем (можна ставити питання про існування таким чином трьох підгалузей податково-правової галузі). Метою кожної підсистеми є відповідь на питання: що, як та які наслідки. Матеріальне податкове право формує розгалужену відповідь на доктринальні питання: що таке податок? що таке податковий обов'язок? хто є учасниками податкових відносин? Процедурне (процесуальне) податкове право надає відповідь на питання – у межах яких процедур виконується та контролюється виконання податкового обов'язку, яким має бути процедурне забезпечення поведінки як зобов'язаних, так і владних учасників податкових відносин. Деліктне податкове право – акумулює особливості правового регулювання несприятливих наслідків для учасників податкових відносин, які порушили податково-правову норму.

Матеріальне податкове право являє собою найбільш сталу складову сукупності податково-правових норм. Якщо пов'язувати його структурування із нормами чинного законодавства, то треба зосередити увагу на положеннях розділу I «Загальні положення» Податкового кодексу України та розділів III–XIV. Рівень стану цього правового угрупування дозволяє чітко сформувати Загальну та Особливу частину. *Загальна частина матеріального податкового права* має включати інститути податку та податкової системи, податкового обов'язку, забезпечення виконання податкового обов'язку, податкового боргу, усунення подвійного оподаткування і т.д. В основі структурування *Особливої частини матеріального податкового права* лежить зовсім простий принцип, на основі якого об'єднуються інститути щодо кожного платежу, за рахунок яких сформована податкова система України.

Процедурне податкове право охоплює сукупність норм, які опосередковують реалізацію матеріальних приписів і закріплюють порядок поведінки учасників податкових правовідносин при справлянні податків та зборів, контролі за цим та реалізації несприятливих наслідків при порушенні податково-правових норм. Процедурне регулювання тривалий час було представлено розпорошеною сукупністю норм по низці законодавчих актів.

Деліктне податкове право закріплює системні підходи щодо регулювання несприятливих наслідків для осіб, які порушують податково-правові норми. *Загальна частина деліктного податкового права* формується за рахунок регулювання та деталізації податкової відповідальності, податкового правопорушення, обставин, що пом'якшують відповідальність особи і т.д. *Особлива частина деліктного податкового права* базується на структуруванні конкретних видів правопорушень, які закріплені главою 11 «Відповідальність» в статті 113–128[1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (станом на 1 січ. 2026 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17#Text (дата звернення: 01.02.2026).
[2] Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (станом на 1 січ. 2026 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text (дата звернення: 01.02.2026).
[3] Кучерявенко М. П. Курс податкового права: в 6 т. Харків : Легас, 2004. Т. II: Введення в теорію податкового права. 600 с.
[4] Бондаренко І. М. Кодифікація фінансового законодавства: зміст, форми та наслідки : монографія. Харків : Право, 2020. 328 с.
[5] Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : монографія. Харків : Право, 2009. 320 с.
[6] Кобильнік Д. А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. юрид. акад. України. Харків, 2002. 206 с.

REFERENCES

[1] Budget Code of Ukraine. (2010, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17#Text

[2] Tax Code of Ukraine. (2011, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text
[3] Kucheryavenko, M. P. (2004). *A Course of Tax Law (Vols. 1–6). Vol. 2: Introduction to the Theory of Tax Law*. Kharkiv: Legas.
[4] Bondarenko, I. M. (2020). *Codification of financial legislation: content, forms and consequences*. Kharkiv: Pravo.
[5] Krynytskyi, I. Ye. (2009). *Theoretical problems of the tax process*. Kharkiv: Pravo.
[6] Kobylnik, D. A. (2002). *Legal regulation of tax incentives* (Dissertation candidate). Kharkiv: National Law Academy of Ukraine.

Микола Петрович Кучерявенко
Лейтенант, старший офіцер служби планування та координації
Відділ цивільно військового співробітництва штабу управління 2 корпусу
Національна гвардія України «Хартія»

Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: kaf_taxlaw@nlu.edu.ua

Mykola P. Kucheriavenko
Lieutenant, Senior Officer of the Planning and Coordination
Service of the Civil-Military Cooperation
Department of the Headquarters of the 2nd Corps of the National Guard of Ukraine «Khartiia»

Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor Department of Tax Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: kaf_taxlaw@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Кучерявенко М. П. До питання передумов виділення та структурування податкового права як окремої галузі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 154–165. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-154

Suggested Citation: Kucheriavenko, M. P. (2026). On the Issue of the Prerequisites for the Identification And Structuring of Tax Law as an Independent Branch. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 154–165. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-154

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 342.9:35.071
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-166

Олександр Васильович Скрипнюк
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7052-3729

Дмитро Олександрович Беззубов
Відділ проблем державного управління та адміністративного права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7183-5206

АКСІОМАТИКА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЯ ПРИКЛАДНОГО ФОРМАЛІЗМУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу аксіоматичного методу як сучасного інструменту дослідження й удосконалення адміністративного права. Уперше в українській адміністративно-правовій науці зроблено спробу представити аксіоматичний підхід не лише як абстрактну методологічну модель, а як практичний засіб логічної структуризації норм, принципів і процедур у сфері публічного управління. Автори виходять із того, що адміністративне право, маючи властиву йому інструментальність, процедурність та нормативну ієрархію, є сприятливим середовищем для аксіоматизації. Розкрито теоретичні засади аксіоматики як методу побудови системи знань на основі базових положень (аксіом), з яких логічно виводяться інші норми, правила, процедури. Проаналізовано можливості формалізації ключових категорій адміністративного права – таких як влада, законність, публічність, дискреція, контроль, – на основі припущень, що можуть бути закладені у вигляді аксіом. Розмежовано онтологічні, нормативні та процедурні аксіоми в межах адміністративного правопорядку. У прикладному аспекті аксіоматику використано для побудови моделі адміністративної процедури, що спирається на обмежену кількість логічно несуперечливих припущень. Обґрунтовано, що аксіома пропорційності дії органу влади, аксіома зв'язку публічного інтересу з обґрунтованим рішенням, аксіома процесуального балансу прав учасників можуть утворити базис, із якого формалізовано виводяться загальні правила адміністративного провадження. Стаття демонструє, що аксіоматизація дозволяє: виявляти приховані логічні суперечності в системі норм; формувати ефективні стандарти нормотворення та процедур; підвищити прозорість правозастосування та відповідальність влади. При цьому вказано на ризики надмірної формалізації, які можуть обмежити гнучкість адміністративного права й ігнорувати соціальну складову публічного управління. У висновках обґрунтовується*

перспективний інструмент нормативної інженерії в адміністративному праві тобто побудови внутрішньо несуперечливої, логічно зв'язаної системи публічно-правових норм, що відповідають за реалізацію влади в межах права. Наголошено на доцільності його впровадження на рівні пілотних концепцій адміністративних процедур, цифрових регламентів, законопроєктної роботи та антикризового управління в умовах правової невизначеності.

Ключові слова: *аксіоматичний метод; адміністративне право; публічне управління; адміністративна процедура; принципи права; формалізація; нормативна система; логічна модель; публічна влада; правова інженерія.*

Oleksandr V. Skrypniuk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7052-3729

Dmytro O. Bezzubov
Department of Public Administration and Administrative Law
Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7183-5206

AXIOMATICS IN THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE: THE CONCEPT OF APPLIED FORMALISM IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the axiomatic method as a modern tool for the study and improvement of administrative law. For the first time in Ukrainian administrative and legal science, an attempt has been made to present the axiomatic approach not only as an abstract methodological model, but as a practical means of logical structuring of norms, principles and procedures in the field of public administration. The authors proceed from the fact that administrative law, having its inherent instrumentality, procedurality and normative hierarchy, is a favorable environment for axiomatization. The theoretical principles of axiomatics as a method of constructing a system of knowledge on the basis of basic provisions (axioms), from which other norms, rules and procedures are logically deduced, are revealed. The possibilities of formalizing key categories of administrative law – such as power, legality, publicity, discretion, control – are analyzed, based on assumptions that can be laid down in the form of axioms. Ontological, normative and procedural axioms within the administrative legal order are distinguished.*

In the applied aspect, axiomatics is used to build a model of administrative procedure, which is based on a limited number of logically consistent assumptions. It is substantiated that the axiom of proportionality of the action of a government body, the axiom of the connection of public interest with a reasoned decision, the axiom of the procedural balance of the rights of participants – can form the basis from which general rules of administrative proceedings are formally derived. The article demonstrates that axiomatization allows: to identify hidden logical contradictions in the system of norms; to form effective standards of norm-setting and procedures; to increase the transparency of law enforcement and the responsibility of the authorities. At the same time, the risks of excessive formalization are indicated, which can limit the flexibility of administrative law and ignore the social component of public administration. The conclusions substantiate a promising tool of normative engineering in administrative law – that is, the construction of an internally consistent, logically connected system of public law norms responsible for the implementation of power within the framework of law. The feasibility of its implementation at the level of pilot concepts of administrative procedures, digital regulations, legislative drafting and anti-crisis management in conditions of legal uncertainty is emphasized.

Key words: *axiomatic method; administrative law; public administration; administrative procedure; principles of law; formalization; normative system; logical model; public authority; legal engineering*

ВСТУП

У сучасній правовій науці дедалі більшої актуальності набувають методологічні пошуки, спрямовані на подолання фрагментарності, суперечливості й логічної незавершеності нормативного матеріалу, особливо у сфері публічного права. Зростання регуляторного навантаження на державу, підвищення складності адміністративних процедур, цифровізація управлінських рішень і вимоги до прозорості діяльності органів влади актуалізують необхідність побудови більш чітких, формалізованих і логічно обґрунтованих моделей адміністративно-правового регулювання. У цьому контексті привертає увагу аксіоматичний метод – метод, запозичений із точних і формалізованих наук, але дедалі частіше апробований у соціогуманітарній царині.

Аксіоматичний метод, який базується на визначенні вихідних (незаперечних або конструктивно обґрунтованих) положень і логічному виведенні з них інших норм, положень чи процедур, в адміністративному праві досі залишався поза системним аналізом. Попри окремі спроби впровадження формалізованих структур у законопроєктну роботу або створення уніфікованих адміністративних процедур, ідея аксіоматизації як засобу пізнання та вдосконалення публічного управління не отримала належного теоретичного опрацювання.

У цьому дослідженні адміністративне право розглядається не лише як сукупність нормативних приписів, а як структурована система владних приписів, що реалізуються у формі публічної дії. Саме ця особливість – процедурна, регламентаційна, виконавча – створює передумови для застосування аксіоматичного методу. Адже логічне виведення конкретних приписів із загальних принципів чи аксіом (законності, пропорційності, публічного інтересу, субсидіарності, правової визна-

ченості) дозволяє не лише посилити внутрішню узгодженість правової системи, а й підвищити ефективність управлінського впливу та довіру до публічної влади.

Окрему увагу заслуговує прикладне значення аксіоматичного підходу. Зокрема, у сфері адміністративних процедур можливе визначення низки аксіом, таких як: «кожна публічна дія органу влади повинна бути обґрунтована», «кожен суб'єкт має право знати юридичні підстави дії, що його стосується», «усі учасники провадження мають бути почуті». Із таких базових положень можуть формалізовано виводитись правила врегулювання спорів, форми оскарження, строки дії актів, стандарти обґрунтованості. У результаті постає логічно побудована й внутрішньо стійка нормативна модель, в якій виконавча влада діє за передбачуваним і контрольованим алгоритмом.

Крім того, аксіоматичний підхід має потенціал у цифровізації адміністративного процесу, де вимагається алгоритмізація дій, формування чітких процедурних маршрутів і скорочення впливу людського фактору. Формалізовані аксіоми можуть стати основою не лише юридичного коду, а й кодування правових рішень у системах електронного врядування.

Метою цієї статті є формулювання й обґрунтування концепції прикладного аксіоматизму в адміністративному праві, а також дослідження можливостей і обмежень його застосування в сфері публічного управління, зокрема щодо нормотворення, регламентації адміністративних процедур, контролю за дискрецією органів виконавчої влади. Запропоновано авторське бачення аксіом адміністративного права, а також здійснено аналіз переваг та ризиків формалізації в умовах правової й соціальної невизначеності.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становлять елементи логіко-нормативного аналізу, структурного функціоналізму, метод моделювання, системно-юридичний та порівняльно-правовий підходи. У роботі також використано результати філософсько-правової, управлінської й інформатизованої аналітики.

Дана стаття покликана заповнити існуючу прогалину в правовій науці, запропонувавши оригінальну доктрину формалізованого мислення в адміністративному праві, що спирається на аксіоматичну логіку та спрямована на забезпечення якіснішого публічного врядування в умовах демократичної правової держави.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права проблеми методології адміністративного права досліджували такі науковці як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Н. О. Армаш, Д. О. Беззубов, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, М. І. Козюбра, В. М. Князєв, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубаєнко, В. І. Луговий, В. Л. Ортинський, О. В. Скрипнюк, Ю. П. Сурмін, Ю. С. Шемчушенко, В. В. Цвєтков та ін.

Питання використання аксіоматичного методу в правознавстві належить до малодосліджених, проте перспективних напрямів сучасної юридичної науки. Його застосування у вітчизняній правовій думці традиційно обмежувалося загально-

теоретичними, філософсько-правовими чи логіко-методологічними контекстами, без спроб практичного впровадження в конкретні галузі, зокрема адміністративне право.

Ще в 1970–1980-х роках в українській та пізніше в пострадянській науці фіксувалася можливість логіко-дедуктивного моделювання правових систем, зокрема в працях вчених у галузі права, які підкреслювали, що право як система норм може піддаватися логічному моделюванню на основі вихідних постулатів. У новітній українській доктрині методологічну основу таких підходів розробляли М. І. Козюбра, Є. В. Бершеда, які звертали увагу на структуру правової норми як формалізовану конструкцію. Однак аксіоматичний метод як самостійний інструмент осмислення правової реальності залишався поза межами фахового аналізу.

Більш системно ідея аксіоматизації аналізується в працях С. С. Максимова, А. І. Липкіна, О. В. Крижанівського, які вбачають у ній засіб підвищення логічної послідовності правових теорій. Зокрема, О. В. Крижанівський указує на можливість розробки «малої аксіоматичної моделі правопорядку», яка, на його думку, повинна складатися з 5–7 ключових положень, що логічно детермінують правову систему. Подібні підходи залишаються дискусійними, однак свідчать про зростання інтересу до формалізації права як відповідь на виклики нормативної фрагментації.

У межах адміністративного права аксіоматичний метод практично не використовувався. Лише у працях В. Б. Авер'янова простежується опосередкований підхід до формалізації через концепт «нормативної ієрархії адміністративно-правових актів» та «системи публічної влади як логічно впорядкованої структури владних повноважень». При цьому дослідник не вживав термінології «аксіома» чи «аксіоматичний підхід», але його логіка побудови адміністративної моделі цілком відповідає аксіоматичному мисленню.

У сучасному західному правознавстві аксіоматизація активно використовується у *legal informatics*, при формалізації онтологій правових систем, розробці смарт-контрактів, алгоритмізації адміністративних послуг. Особливо відчутним є вплив логіки в дослідженнях H. L. A. Hart, Joseph Raz, а також у проєктах *Formal Ontology of Law (FOLaw)*, де аксіоматичні підходи застосовуються до моделювання публічної влади.

Отже, попри обмежену наявність системних досліджень, спостерігається підвищений інтерес до аксіоматичного підходу як способу подолання юридичного хаосу та підвищення внутрішньої структурованості публічного правопорядку, що відкриває перспективу для його застосування в адміністративно-правовій площині.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Аксіоматичний метод, сформований у межах логіки, математики та формалізованих наук, являє собою спосіб побудови системи знань на основі фіксованих ви-

хідних положень (аксіом), з яких виводяться інші твердження через суворо визначені логічні правила. Його сутність полягає у формулюванні невеликого набору базових припущень, що приймаються без доведення (або як необхідна умовність), і дедуктивному конструюванні решти змісту як наслідків із цих припущень.

У правознавстві аксіоматичний метод традиційно сприймається обережно, з огляду на соціальну природу права, його історичну варіативність, ціннісний характер і гнучкість. Водночас дедалі частіше наголошується, що певні елементи правової системи – зокрема, принципи, структурні константи, процесуальні механізми – можуть бути предметом логічної формалізації, що дозволяє забезпечити внутрішню узгодженість правової матерії.

У загальнотеоретичному правознавстві аксіоматичний підхід розглядається як можливість звести правову конструкцію до системи основоположних норм чи правил (аксіом), які можуть бути: а) онтологічними (визначення сутності права, наприклад: «право є міра свободи»); б) нормативними (вихідні вимоги, наприклад, «кожен суб'єкт має право на захист»); в) процедурними (вимоги до способу дії влади, наприклад, «кожне рішення має бути обґрунтованим»).

Застосування аксіоматичного методу в юриспруденції дає низку потенційних переваг: а) підвищення логічної послідовності та відсутності суперечностей у системі норм, б) уніфікація структури нормативних актів, в) побудова моделей правового регулювання, придатних для цифрової трансформації, г) можливість юридичної інженерії, тобто цілеспрямованого проєктування норм, які не суперечать аксіоматичній основі.

Умовою ефективного застосування аксіоматичного методу є чітке розмежування між аксіомами (як вихідними правовими припущеннями) та теоретичними похідними (як правилами поведінки, принципами процедур тощо), а також фіксація допустимого рівня абстракції. Надмірна формалізація може призвести до втрати адаптивності правового регулювання, тоді як виважене аксіоматичне підґрунтя сприяє ясності й логічній упорядкованості системи права.

Таким чином, аксіоматичний метод у правовій науці може бути застосований як інструмент виявлення логічної структури нормативної системи, підвищення прозорості нормотворення та розвитку концепції права як упорядкованої публічної системи.

Адміністративне право за своєю природою є однією з найбільш процедурно зорієнтованих і нормативно насичених галузей національного публічного права. Його предмет охоплює відносини, що виникають у процесі реалізації виконавчої влади, а також ті, які пов'язані з наданням адміністративних послуг, здійсненням контролю, застосуванням примусу та відповідальності. У цьому контексті адміністративне право виступає не лише як галузь норм, а як система впорядкованих моделей державної дії, що ґрунтуються на принципах, алгоритмах і процедурній передбачуваності.

Саме ця інструментальність та логічна структурованість адміністративного права створює сприятливі передумови для застосування аксіоматичного методу.

По-перше, адміністративно-правове регулювання завжди оперує певною ієрархією норм – від Конституції до індивідуальних адміністративних актів – і тому вимагає визначення аксіоматичних підстав для збереження логічної несуперечності. По-друге, адміністративне право опирається на фіксовані процедурні стандарти, які часто можна виразити у вигляді формалізованих аксіом, що забезпечують єдність адміністративної практики.

На відміну від інших галузей адміністративне право діє в режимі публічного владного впливу, де значна частина правових рішень ухвалюється в умовах дискреції. Саме тут виникає потреба в обмеженні такої дискреції через чітко визначені логіко-правові припущення. Так, принципи пропорційності, належного урядування, обґрунтованості владного рішення – всі вони можуть бути розглянуті як первинні аксіоми, на яких базується побудова конкретних норм.

Крім того, система адміністративного права характеризується високою повторюваністю рішень, уніфікованістю форм реагування (припис, дозвіл, заборона, примус), що наближає її до алгоритмізованих моделей. Цей аспект особливо актуальний у зв'язку з цифровізацією публічного управління, коли акти, дії, провадження мають бути подані в термінах, придатних для перетворення на машинну (комп'ютерну) логіку – саме аксіоматичні структури здатні забезпечити таку формалізацію.

Таким чином, адміністративне право – завдяки своїй владно-процедурній, логічно впорядкованій та нормативно-послідовній природі – є найбільш відповідною сферою для апробації аксіоматичного методу. Це відкриває перспективу формування нової моделі адміністративно-правового регулювання, в основі якої лежить не емпірична правозастосовна практика, а логічно виведена система нормативних припущень, що гарантує передбачуваність, стабільність і прозорість публічної влади.

Аксіоматизація в адміністративному праві передбачає виявлення та формулювання таких базових положень (аксіом), які не потребують доказу в межах обраної нормативної системи, але з яких логічно випливають принципи, правила та процедури владної дії. Аксіоми не є нормами в традиційному сенсі – це засадничі припущення, що виражають граничні рамки адміністративно-правового мислення та структуризації публічної влади.

Аксіоматичний метод в адміністративному праві – це логіко-структурний метод юридичного аналізу і нормотворення, який полягає у формулюванні системи базових нормативних припущень (аксіом), що безпосередньо не доводяться, але приймаються як фундаментальні істини, з яких логічно виводяться норми, правила, принципи й процедури публічного управління, з метою забезпечення внутрішньої несуперечності, структурної цілісності та передбачуваності діяльності органів виконавчої влади.

«Адміністративне право не може існувати у вигляді хаотичної сукупності норм – воно має бути внутрішньо впорядкованою системою, що ґрунтується на загальних засадах, ієрархії актів та єдності владної компетенції» [1, с. 82].

Ця позиція прямо узгоджується з ідеєю аксіоматизації: логічне впорядкування правового матеріалу навколо загальних, фундаментальних припущень (аксіом).

У процесі системного аналізу адміністративного права можна виокремити щонайменше п'ять базових аксіом, що здатні лягти в основу логічно виведеної нормативної моделі публічного управління:

Аксіома законності публічної влади «будь-яке владне рішення, дія чи бездіяльність є юридично допустимими лише за наявності належної правової підстави, встановленої законом». Це аксіома передбачає, що держава не може діяти довільно: навіть ініціатива чи дискреція мають нормативне джерело.

Аксіома обґрунтованості владного рішення: к*ожне адміністративне рішення має бути мотивованим, логічно пов'язаним із установленими обставинами та узгодженим із метою правового регулювання.* Вона визначає необхідність причинно-наслідкового зв'язку між підставами й результатом адміністративної дії.

Аксіома публічності адміністративного процесу: д*іяльність органів виконавчої влади має здійснюватися у відкритий, доступний та прозорий спосіб, що забезпечує підзвітність і участь заінтересованих осіб.* Це аксіома не лише процедурна – вона конституює принцип публічності як норму мислення виконавчої влади.

Аксіома пропорційності адміністративного втручання: з*аходи, що вживаються органами публічної влади, не повинні перевищувати межі необхідного для досягнення правомірної мети.* Ця аксіома обмежує владну активність принципом юридичної економії.

Аксіома доступу до адміністративного захисту: к*ожна особа має право на ефективний адміністративний захист своїх прав і законних інтересів – як у процедурі, так і через оскарження.* Ця аксіома забезпечує горизонталь правового забезпечення юридичної безпеки.

У сукупності ці аксіоми можуть утворити ядро логічної моделі адміністративного права, з якої виводяться галузеві принципи, стандарти адміністративної процедури, межі дискреції, обов'язки суб'єктів владних повноважень. Аксіоматичний підхід дозволяє перевірити узгодженість нових законопроєктів або управлінських моделей із базовими припущеннями системи.

Таким чином, постановка аксіом у адміністративному праві є не суто теоретичним завданням, а інструментом юридичної інженерії, який дозволяє логічно структурувати простір публічної влади та забезпечити нормативну визначеність у межах демократичного правопорядку.

Адміністративна процедура є основною формою реалізації повноважень органів виконавчої влади. Її природа – процедурно-нормативна: вона передбачає фіксовану послідовність дій, регламентовану правом, спрямовану на досягнення публічного результату з урахуванням інтересів особи та держави. Саме ця структурованість робить адміністративну процедуру оптимальним об'єктом аксіоматизації в межах прикладного адміністративного права.

«Формалізована і водночас динамічна система публічної влади можлива лише тоді, коли її структура базується на стабільних вихідних положеннях, які є не предметом політичної кон'юнктури, а нормативною гарантією правового порядку» [2].

В. В. Цвєтков фактично описує нормативний аналог аксіом – «стабільні вихідні положення» – як ядро публічного адміністрування [3, с. 61].

Застосування аксіоматичного підходу до адміністративної процедури передбачає виокремлення основоположних припущень, з яких логічно виводяться її етапи, правила, форми взаємодії й юридичні наслідки. Такий підхід забезпечує логічну несуперечність процедур, підвищує їхню формалізовану зрозумілість, а також створює передумови для автоматизації управлінських процесів.

Аксіоматичний метод визначає просту логіку побудови системи адміністративного права, а саме примат суспільного інтересу, що передбачає прийняття рішень органами виконавчої влади з урахуванням балансу між публічним і приватним інтересом. За своєю правовою природою аксіоматичний метод в адміністративному праві визначає соціоцентризм як фундамент побудови суспільних відносин [7].

Прикладом аксіоматичної моделі адміністративної процедури може бути така конструкція: «аксіома належного процесу: кожна адміністративна дія повинна бути вчинена на підставі закону, в обґрунтованій формі, з урахуванням процесуальних прав заінтересованої особи»; «аксіома слухання: жодне обтяжливе рішення щодо особи не може бути прийняте без надання їй можливості бути почутою»; «аксіома фіксації результату: кожна адміністративна процедура повинна завершуватись оформленням результату в правовій формі, що підлягає перевірці»; «аксіома доступу до перегляду: кожна особа має право на перегляд адміністративного рішення вищим органом або судом».

Ці аксіоми виводять запропоновану нами логічну схему: «Ініціювання → Сповіщення → Слухання → Оцінка доказів → Рішення → Оскарження → Реалізація», де кожен етап підтверджується нормативною або процедурною підставою. Процедура з формального боку перетворюється на впорядкований алгоритм, зручний для впровадження як у практичній діяльності, так і в цифровому середовищі (електронне врядування, адміністративні платформи, smart-регламенти).

Втім аксіоматизація має свої межі. По-перше, не всі ситуації в адміністративному праві є типовими – існує величезна кількість виняткових чи кризових кейсів, де сувора формалізація непридатна. По-друге, аксіоматичний підхід може ігнорувати соціальний контекст, гнучкість і необхідність індивідуалізованого підходу в публічному управлінні. По-третє, є ризик надмірної технократизації адміністративної практики, коли законність ототожнюється з дотриманням процедури без оцінки змісту рішення.

«Для побудови цілісної правової системи необхідне не лише нормативне наповнення, а й логіка, яка дає змогу співвідносити її елементи й уникати протиріч. Ідея правової системності має виходити з припущень, що не суперечать ані здоровому глузду, ані духу права» [4].

Ця думка відповідає підходу, де аксіоми – це й є такі логічні припущення, що дають цілісність і передбачуваність правовій системі.

Отже, аксіоматизація адміністративних процедур є дієвим інструментом підвищення правової визначеності та логічної прозорості, проте вона потребує збалансованого поєднання з принципом доцільності, гнучкості й соціальної адекватності правозастосування. Її застосування виправдане там, де важлива повторюваність, стандартизація, цифрова реалізація – але не як універсальна заміна традиційного правового мислення.

Аксіоматичний метод є частиною ширшого процесу формалізації правової матерії, що передбачає її логічне структурування, стандартизацію й операціоналізацію. У галузі адміністративного права формалізація має подвійний ефект: з одного боку, вона сприяє підвищенню юридичної визначеності, передбачуваності управлінських рішень та публічної відповідальності; з іншого – несе потенційні ризики надмірної схематизації й втрати зв'язку з реальними потребами суб'єктів адміністративного провадження.

До ключових переваг формалізації, що реалізується через аксіоматичний метод, можна віднести: а) посилення логічної цілісності системи. Завдяки формалізації усуваються нормативні суперечності, дублювання, прогалини, що особливо важливо в умовах множинності джерел адміністративного права (закони, підзаконні акти, регламенти, інструкції); б) стандартизація адміністративної діяльності. Єдиний підхід до процедур, правил, етапів ухвалення рішень забезпечує справедливість, рівність та зменшення корупційних ризиків; в) придатність до цифрового врядування. Формалізована процедура є базою для автоматизованого прийняття рішень, функціонування електронних реєстрів, адміністративних платформ; д) посилення підзвітності та контролю. Якщо адміністративні рішення випливають із чітко визначених аксіом і процедур, то їх легше оцінювати за критеріями законності й обґрунтованості.

Однак формалізація в адміністративному праві не є панацеєю. Існує низка ризиків, які повинні враховуватися при застосуванні аксіоматичного методу:

1) ризик догматизації права. Формалізація може перетворитися на формалізм – механічне застосування процедур без урахування матеріального змісту або людського фактору;

2) втрати індивідуального підходу. Адміністративні справи часто мають унікальний соціальний, економічний або гуманітарний контекст, який не вкладається в жорстку схему аксіом;

3) зміщення акцентів у бік процедурної «правильності», навіть коли результат порушує принцип справедливості або суперечить духу права;

4) складність у практичному застосуванні. Формалізована модель вимагає високої методологічної культури, обізнаності посадовців, наявності цифрових інструментів і нормативної стабільності.

Отже, аксіоматичний підхід до адміністративного права має безперечну цінність як інструмент упорядкування й логічного конструювання публічного регу-

лювання, однак його ефективність залежить від контексту, балансу між формою та змістом, а також від здатності публічної влади зберігати гнучкість у правозастосуванні без втрати правової ясності.

Формалізація не має підміняти право, фактично вона покликана його уточнювати, логічно структурувати та робити придатним до відповідального застосування в складному світі публічного управління.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку теоретичних і практичних висновків, що підтверджують доцільність і перспективність застосування аксіоматичного методу в адміністративному праві як окремого напряму правової методології.

По-перше, аксіоматичний метод – це не лише логіко-формальний підхід, притаманний природничим або математичним наукам, а й ефективний інструмент юридичного моделювання, придатний для використання в галузях публічного права, насамперед – у адміністративному. Його суть полягає у виявленні основоположних нормативних припущень, з яких логічно виводяться принципи, правила, процедурні вимоги та механізми юридичної відповідальності.

По-друге, адміністративне право за своєю природою є відкритим до аксіоматизації: воно функціонує на основі нормативної ієрархії, структурованих процедур, регламентованих форм взаємодії публічної влади з особою. Саме тому формалізація через аксіоми дозволяє зробити цю систему внутрішньо послідовною, логічно обґрунтованою та придатною до цифрового втілення.

По-третє, у межах дослідження запропоновано п’ять базових аксіом адміністративного права: законності, обґрунтованості, публічності, пропорційності та доступу до захисту. Вони здатні лягти в основу логічно виведеної моделі адміністративної процедури, яка не лише забезпечує передбачуваність управлінських рішень, а й підвищує довіру до публічної влади.

По-четверте, аксіоматизація адміністративно-правових процедур відкриває шлях до стандартизації та цифровізації публічного управління. Вона дозволяє створювати юридично коректні алгоритми дій, автоматизовані регламенти, формалізовані шаблони адміністративних рішень. Разом із тим вона не є універсальним рецептом і повинна застосовуватись обмежено – там, де потрібна повторюваність, сталість і контрольованість правового процесу.

По-п’яте, формалізація адміністративного права не позбавлена ризиків: догматизація, втрата індивідуального підходу, відрив від соціального контексту. Саме тому аксіоматичний підхід повинен поєднуватися з принципами гуманізму, розумності, справедливості та гнучкості, що становлять сутність сучасного демократичного врядування.

У підсумку, аксіоматичний метод у адміністративному праві – це інструмент юридичної інженерії, який дозволяє переосмислити архітектоніку норм, посили-

ти логічну якість законодавства, покращити публічну адміністрацію та сформувати нову парадигму правового порядку, засновану на точності, відкритості та відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (гол.). Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загал. част. 591 с.

[2] Козюбра М. І. Проблеми методології правової науки. *Право України.* 1997. № 5. С. 3–7.

[3] Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.

[4] Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цвєтков. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

[5] Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Київ : НАВС України, 2004. 38 с.

[6] Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. : С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк та ін. Київ : НАН України, 2019. 328 с.

[7] Беззубов Д. О. Соціоцентризм як методологія оновлення доктрини адміністративного права. *Ерліхівський журнал*. № 13. 2025. С. 11–19. URL: https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025–13.02

REFERENCES

[1] *Administrative Law of Ukraine. Academic course in 2 vols*. (2004). In V. B. Averyanov (Ed). Kyiv: Jury. Dumka, 1. [in Ukrainian]

[2] Kozyubra, M. I. (1997). Problems of methodology of legal science. *Law of Ukraine*, 5, 3–7. [in Ukrainian]

[3] *Executive power and administrative law*. (2002). In V. B. Averyanov (Ed). Kyiv: In-Yure. [in Ukrainian]

[4] *Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects*. (1998). In V. V. Tsvetkov (Ed.). Kyiv: Oriyany. [in Ukrainian]

[5] Kurinny, E. V. (2004). *Subject and object of administrative law of Ukraine: characteristics of categories in the context of systemic reform* (Doctoral thesis, National Academy of Internal Affairs of Ukraine).

[6] Euro-Atlantic vector of Ukraine: national report. (2019). In Pyrozhkov, S. I., Kresina, I. O., Kudryachenko, A. I., Shemshuchenko, Yu.S., Skrypnyuk, O. V. et al. (Eds.). Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. in Ukrainian]

[7] Bezzubov, D. O. (2025). Sociocentrism as a methodology for updating the doctrine of administrative law. *Erlikhovsky journal,* 13, 11–19. Retrieved from https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025–13.02

Олександр Васильович Скрипнюк
Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Віцепрезидент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна
email: o.v.skrypniuk@gmail.com

Директор
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
01001, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна

Oleksandr V. Skrypniuk
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
Vice President of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director
Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
01001, 4 Tryokhsviatitelska St., Kyiv, Ukraine
email: o.v.skrypniuk@gmail.com

Дмитро Олександрович Беззубов
Доктор юридичних наук, професор
Відділ проблем державного управління та адміністративного права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
02000, вулиця Трьохсвятительська, 4В, Київ, Україна
email: dbezzubov@ukr.net

Dmytro O. Bezzubov
Doctor of Law, Professor
Department of Public Administration and Administrative Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law of
National Academy of Science of Ukraine
02000, 4 Tryohsvyatitelska St., Kyiv, Ukraine
email: dbezzubov@ukr.net

Рекомендоване цитування: Скрипнюк О. В., Беззубов Д. О. Аксіоматика в адміністративному праві України: концепція прикладного формалізму в публічному управлінні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 166–179. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-166

Suggested Citation: Skrypniuk, O. V., & Bezzubov, D. O. (2026). Axiomatics in the Administrative Law of Ukraine: the Concept of Applied Formalism in Public Administration. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 166–179. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-166

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-180

Ганна Миколаївна Зайкіна
Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПІДҐРУНТЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Анотація. *У статті здійснено комплексний хронологічний та нормативно-правовий аналіз процесу цифровізації органів прокуратури та правоохоронних органів України за період з 1998 по 2025 роки. Дослідження ґрунтується на вивченні еволюції правового регулювання та інституційних змін, що дозволило виокремити п'ять ключових етапів трансформації. Від закладення основ державної інформатизації через закони про Національну програму інформатизації та електронні документи, формування міжвідомчих цифрових реєстрів (зокрема ЄРДР) до створення сучасних інтегрованих систем на кшталт UnityBase в прокуратурі та iCase в антикорупційних органах. Особливу увагу приділено впливу цифровізації на адміністративно-правовий статус правоохоронних органів. Доведено, що правове оформлення електронних інструментів мало не лише технічний, а й глибокий інституційний характер, перетворюючи прокуратуру та інші органи на повноцінних суб'єктів електронного адміністрування. Це сприяло посиленню міжвідомчої координації, встановленню нових процедур контролю, підзвітності та доступу до публічної інформації, а також формуванню нових стандартів професійної діяльності. Проаналізовано розвиток галузевих систем МВС, включаючи створення Єдиної системи інформаційного забезпечення (ЄСІЗ ОВС), а також новітні державні ініціативи періоду 2020–2025 років, такі як інтеграція з порталом «Дія» та впровадження штучного інтелекту в аналітичну роботу. Окремо розглянуто питання кібербезпеки та захисту даних у контексті євроінтеграційних вимог. Робота розкриває взаємозв'язок між технологічними інноваціями, адміністративно-правовими змінами та суспільними викликами, зокрема в умовах режиму воєнного стану. Підкреслено стратегічне значення цифровізації для документування воєнних злочинів, забезпечення національної безпеки та відбудови країни. Стаття має підґрунтя для дослідження адміністративно-правових аспектів цифровізації публічної влади в Україні та може бути використана для подальших дослідницьких робіт і практичного вдосконалення діяльності правоохоронних органів.*

Ключові слова: *цифровізація; правоохоронні органи; прокуратура; адміністративне право; електронне адміністрування; ЄРДР; інформаційні системи; кібербезпека; євроінтеграція.*

Hanna M. Zaikina
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

FORMING THE LEGAL BASIS FOR THE DIGITALIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE LAW

Abstract. *The article provides a comprehensive chronological and regulatory analysis of the digitization process of the prosecution and law enforcement agencies of Ukraine for the period from 1998 to 2025. The study is based on an examination of the evolution of legal regulation and institutional changes, which made it possible to identify five key stages of transformation. From laying the foundations for state informatization through laws on the National Informatization Program and electronic documents, the formation of interdepartmental digital registries (in particular, the Unified Register of Pre-trial Investigations), to the creation of modern integrated systems such as Unity Base in the prosecutor's office and iCase in anti-corruption agencies. Particular attention is paid to the impact of digitalization on the administrative and legal status of law enforcement agencies. It has been proven that the legal formalization of electronic tools was not only technical but also deeply institutional in nature, transforming the prosecutor's office and other agencies into full-fledged subjects of electronic administration. This contributed to the strengthening of interagency coordination, the establishment of new procedures for control, accountability, and access to public information, as well as the formation of new standards of professional activity. The development of sectoral systems of the Ministry of Internal Affairs, including the creation of a Unified Information Support System (UISS OVS), as well as the latest government initiatives for the period 2020–2025, such as integration with the «Дія» portal and the introduction of artificial intelligence into analytical work, are analyzed. The issues of cybersecurity and data protection in the context of European integration requirements are considered separately. The paper reveals the interconnection between technological innovations, administrative and legal changes, and social challenges, particularly in the context of martial law. It emphasizes the strategic importance of digitalization for documenting war crimes, ensuring national security, and rebuilding the country. The article provides a basis for researching the administrative and legal aspects of the digitization of public authorities in Ukraine and can be used for further research and practical improvement of law enforcement activities.*

Keywords: *digitization; law enforcement agencies; prosecutor's office; administrative law; electronic administration; Unified Register of Pre-trial Investigations; information systems; cyber security; European integration.*

ВСТУП

Об'єктивні реалії сьогодення не залишають сумнівів, що цифровізація роботи правоохоронців є не лише технологічною інновацією, а глибоким соціально-пра-

вовим процесом, який суттєво змінює структуру, функції та методи діяльності. Цифрові технології: електронний документообіг, аналітичні системи, бази даних, штучний інтелект – стають невід'ємною складовою діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів, що викликає потребу в оновленні адміністративно-правового регулювання цих процесів.

Цифровізація правоохоронного сектору як частини публічного, є однією з ключових вимог Європейського Союзу в рамках переговорів про вступ. Це безпосередньо стосується імплементації стандартів європейського правосуддя (наприклад, електронного судочинства). Україна як діючий кандидат в члени ЄС зобов'язана мати сучасну, технологічно оснащену систему протидії кіберзагрозам, що неможливо без цифрової трансформації всіх ланок правоохоронної системи. Боротьба з хакерськими атаками, що набувають усе більшого масштабу, шантажем *(ransomware)*, махінаціями в *darknet* більше неможлива тільки аналоговими методами, потрібні технологічні інструменти, здатні на потужну та еквівалентну відповідь. Виявлення фінансових порушень потребує глибокого аналізу великих масивів даних *(Big Data)* та профільно орієнтоване програмне забезпечення.

В умовах повномасштабної війни швидкість обміну розвідувальними даними, інформацією про диверсійні групи, координація між різними силовими відомствами (СБУ, поліція, прокуратура, війська) є без перебільшення питанням життя та смерті. А отже, цифрові платформи, побудовані по типу єдиного реєстру, – це не просто технологічна складова, а в прямому сенсі інструмент виживання. Масові злочини Росії вимагають фіксації й аналізу гігантських масивів доказів (фото, відео, супутникові знімки, свідчення). Без спеціалізованих цифрових систем їх зберігання, каталогізація та аналіз для Міжнародного кримінального суду неможливі. Україну чекають мільйони справ, пов'язаних із воєнними злочинами, відшкодуванням шкоди, корупцією при відбудові. Тільки цифровізована, швидка система правосуддя зможе впоратися з таким навантаженням і забезпечити прозорість, своєчасність та справедливість винесених рішень.

Проблематика організації діяльності органів прокуратури та її адміністративно-правового забезпечення була предметом наукових досліджень низки вітчизняних учених, зокрема О. Баганця, П. Богуцького, Ю. Боброва, В. Вдовитченка, І. Дороніна, О. Зархіна, О. Котляренка, О. Лощихіна, А. Матіоса, І. Тенюха, А. Шошури та ін. У своїх роботах науковці розкрили інституційні, організаційні й правові аспекти функціонування прокуратури, а також окремі питання модернізації та цифровізції її діяльності в умовах суспільних трансформацій. Водночас загальні теоретико-правові засади реалізації правоохоронної функції держави, включно з адміністративно-правовими механізмами її забезпечення, висвітлено в працях В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, З. Гладуна, І. Гриценка, Є. Додіної, Р. Калюжного, Т. Коломоєць, В. Колпакова, М. Коваліва, О. Кузьменко, В. Курила, Р. Мельника, В. Настюка, Н. Оніщенко, В. Ортинського, О. Остапенка, В. Середи, М. Тищенка, В. Цвєткова, Я. Шевченка, Д. Швеця та інших дослідників. Сучасний етап цифрової трансформації

публічного управління актуалізує необхідність комплексного наукового осмислення впровадження ІТ технологій у діяльність прокуратури та правоохоронних органів. Попри наявність значного масиву досліджень, питання формування цілісного адміністративно-правового бекграунду цифровізації правоохоронної сфери потребує подальшого системного аналізу

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечують системний аналіз процесів цифровізації діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів України, а також нормативно-правового забезпечення відповідних трансформацій. Методологічний підхід дослідження сформовано з урахуванням міждисциплінарного характеру цифрової трансформації публічного управління, що передбачає поєднання інструментарію адміністративного права, інформаційного права, теорії державного управління та сучасних концепцій цифрового врядування.

В основу дослідження покладено принципи системності, історизму, наукової об'єктивності й комплексності, що дозволило розглядати цифровізацію правоохоронної діяльності не лише як технологічний процес, а як складну адміністративно-правову трансформацію інституцій публічної влади. Це забезпечило можливість простежити еволюцію нормативно-правового регулювання цифровізації – від початкових етапів інформатизації до сучасної моделі електронного адміністрування та міжвідомчої цифрової взаємодії.

У процесі дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів. Діалектичний метод застосовувався для аналізу розвитку цифровізації правоохоронної системи в динаміці з урахуванням впливу соціально-політичних, безпекових і технологічних чинників. Історико-правовий метод дозволив простежити ґенезу нормативно-правового забезпечення цифровізації правоохоронної діяльності, виявити етапність її становлення та закономірності розвитку. Системно-структурний метод забезпечив аналіз взаємозв'язків між елементами цифрової інфраструктури правоохоронних органів, нормативними актами й інституційними механізмами їх реалізації. Формально-юридичний метод став базовим для дослідження змісту нормативно-правових актів, що регламентують цифровізацію діяльності органів прокуратури, правоохоронних органів та інших суб'єктів публічної адміністрації. Його використання дозволило здійснити доктринальний аналіз правових норм, визначити їх системні зв'язки, юридичну природу та практичні наслідки застосування. Методи аналізу та синтезу застосовувалися для узагальнення наукових підходів, нормативного матеріалу та практичних аспектів функціонування цифрових систем у правоохоронній діяльності. Аналітико-прогностичний метод використовувався для визначення перспектив розвитку цифровізації, оцінки її впливу на ефективність правоохоронної діяльності та формулювання пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання.

Дослідження проводилося поетапно. На підготовчому етапі здійснювався аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів та аналітичних матеріалів, що дозволило сформувати концептуальні засади дослідження. Аналітичний етап передбачав систематизацію правових джерел, їх порівняльно-правовий та структурно-функціональний аналіз, а також визначення ключових тенденцій цифровізації правоохоронної сфери. На завершальному етапі сформульовано узагальнюючі висновки та наукові положення.

Застосування комплексної методології дозволило забезпечити наукову обґрунтованість отриманих результатів, їх теоретичну узагальненість та практичну релевантність у контексті сучасних процесів цифровізації публічного управління та правоохоронної діяльності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Наша країна вже має суттєве підґрунтя в зазначеній сфері, адже пройшла довгий шлях до того, щоб ІТ-сектор стала невід'ємною складовою діяльності як органів публічної влади в цілому, так і правоохоронних органів та органів прокуратури зокрема. Умовно цей шлях, на наш погляд, можна поділити на 5 періодів (етапів), кожен із яких став запорукою для синергетичного ефекту для наступних.

2.1. Початковий етап цифровізації (1998–2003): становлення нормативних засад

Перший етап цифровізації правоохоронної системи України охоплює період формування базової інформаційної інфраструктури держави та закладання первинних правових норм, які визначили архітектуру майбутніх електронних сервісів у сфері публічного управління. Його початок безпосередньо пов'язаний із прийняттям Закону України «Про Національну програму інформатизації» (04.02.1998) [7], який став фундаментальним нормативним актом, що окреслив концептуальні засади формування єдиної інформаційної екосистеми органів державної влади. Цей Закон, який протягом понад двох десятиліть визначав рамки державної політики в сфері інформатизації, мав не лише технологічне, а й організаційно-правове значення, формалізуючи інформаційну функцію держави як окрему сферу адміністративної діяльності.

Закон 1998 року визначав інформацію як комплекс організаційних, правових, наукових та технічних заходів, спрямованих на створення умов для повного використання інформації в усіх сферах суспільного життя. З точки зору адміністративного права, він започаткував новий вид державної діяльності – «інформаційне управління», що включало формування, обробку та використання інформаційних ресурсів для реалізації функцій публічного адміністрування. Таким чином, уперше в українському законодавстві було офіційно закріплено ідею використання інформаційних систем як інструменту ефективного управління, що в перспективі створило правові передумови для розвитку цифрових адміністративних процесів у правоохоронній сфері.

Важливим аспектом цього етапу була інституційна інтеграція органів безпеки та правопорядку в процес інформатизації. Зокрема, органи прокуратури, Міністерство внутрішніх справ (МВС), Служба безпеки України (СБУ) та судові установи були включені до переліку державних замовників Програми інформатизації. У межах програми розпочалася системна комп'ютеризація діловодства, архівів та управлінських процесів, що дозволило закласти основу для автоматизації обліку документів і даних. МВС упровадило перші бази даних обліку злочинів та правопорушників, що пізніше стали ядром автоматизованих інформаційно-пошукових систем. У Генеральній прокуратурі були започатковані проєкти зі створення систем профільного аналітичного обліку, що дозволяло поєднати статистичну й аналітичну інформацію для планування превентивних заходів і підвищення ефективності прокурорської діяльності.

Наукове обґрунтування значення цього періоду полягає в тому, що інформаційне управління вперше розглядалося як стратегічний ресурс державного управління, а не лише як технологічна інновація. Формування електронних баз даних та об'єднання їх у централізовані системи створили умови для наступного етапу цифровізації – електронного документообігу, інтеграції міжвідомчих інформаційних ресурсів та розробки електронних реєстрів правопорушень. На практиці це означало, що інформаційні ресурси перестали бути допоміжним інструментом і стали активним механізмом реалізації функцій публічного адміністрування, підвищуючи оперативність прийняття управлінських рішень і зменшуючи ризики інформаційної асиметрії між державними органами.

Таким чином, перший етап цифровізації правоохоронної системи України характеризується двома ключовими напрямами:

1) правовим закріпленням інформаційної функції держави, що створило юридичне підґрунтя для наступної цифрової трансформації;

2) інституційним упровадженням інформаційних технологій у діяльність органів безпеки та правопорядку, що дало поштовх формуванню централізованих і взаємопов'язаних інформаційних систем.

Закладені в 1998–2000-х роках підвалини стали фундаментом для подальших етапів цифровізації, зокрема для переходу до електронного документообігу, міжвідомчої інтеграції баз даних та створення комплексних електронних реєстрів правопорушень. Цей період доводить, що ефективна цифровізація правоохоронної сфери потребує не лише технічних рішень, а й системного правового й організаційного забезпечення, що забезпечує сталу трансформацію адміністративних процесів у цифровому середовищі.

2.2. Інституційна модернізація (2003–2008): електронне урядування та реформування адміністрації

Другий етап цифровізації правоохоронної системи України охоплює період інституційного становлення електронного урядування та формування адміністративно-правових механізмів використання інформаційно-комунікаційних технологій

у діяльності органів публічної влади. На відміну від попереднього етапу, який характеризувався переважно формуванням базових засад інформатизації, у 2003–2008 роках відбувається поступовий перехід до системного впровадження електронних управлінських інструментів та інтеграції інформаційних ресурсів державних органів.

Ключовим нормативним імпульсом цього періоду стала постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 208 «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»», яка заклала організаційно-правові засади розвитку електронного врядування в Україні. Її значення для правоохоронної сфери полягало у визначенні необхідності інтеграції відомчих інформаційних систем у загальнодержавний цифровий простір, що сприяло підвищенню ефективності міжвідомчої взаємодії, оперативності управлінських рішень та стандартизації інформаційного обміну.

Суттєвим елементом адміністративно-правової трансформації стало прийняття Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003), який фактично легалізував електронний документ як повноцінний юридично значущий інструмент управлінської діяльності. У науковому вимірі цей нормативний акт можна розглядати як концептуальний перехід від політики інформатизації до політики цифрової трансформації державного управління. Закон створив правові передумови для впровадження електронного документообігу в правоохоронних органах, автоматизації управлінських процесів та формування електронних інформаційних ресурсів кримінально-правового характеру.

Практична реалізація положень зазначеного Закону сприяла розвитку відомчих інформаційних систем у Міністерстві внутрішніх справ, органах прокуратури та інших правоохоронних структурах. Зокрема, наказ МВС України № 865 від 28.07.2003 щодо створення єдиної системи інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ започаткував інтеграцію різнорідних інформаційних масивів у єдине аналітичне середовище. Це стало важливим кроком до переходу від фрагментарного обліку інформації до комплексних інформаційно-аналітичних систем управління правоохоронною діяльністю.

Подальший розвиток нормативно-правової бази цифровізації відбувався у 2005–2008 роках, коли було сформовано стратегічні орієнтири впровадження новітніх інформаційних технологій у діяльність державних органів. Указ Президента України від 20.10.2005 № 1497/2005 визначив пріоритетність електронного документообігу, створення внутрішніх баз даних та розвитку інформаційної інфраструктури органів влади. Для правоохоронних органів це означало інституціалізацію електронних архівів, розвиток криміналістичних інформаційних систем та поступове впровадження електронних механізмів адміністративного контролю.

Із наукової точки зору цей етап характеризується трансформацією інформаційних технологій із допоміжного інструменту в ключовий елемент адміністративно-правового механізму публічного управління. Електронні інформаційні системи починають виконувати не лише функції обліку чи зберігання даних, а й

стають засобом реалізації управлінських повноважень, аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів та контролю за виконанням адміністративних процедур.

Водночас формування електронного урядування супроводжувалося необхідністю забезпечення інформаційної безпеки та захисту службових даних. Відповідні вимоги нормативних актів цього періоду фактично заклали підґрунтя майбутніх правових механізмів кібербезпеки в правоохоронній сфері, що в подальшому набуло особливої актуальності в умовах зростання кіберзагроз та розвитку цифрових технологій.

Отже, другий етап цифровізації правоохоронної системи України характеризується:

1) правовою інституціоналізацією електронного урядування й електронного документообігу як повноцінних інструментів адміністративної діяльності;

2) формуванням інтегрованої інформаційно-аналітичної інфраструктури правоохоронних органів;

Таким чином, період 2003–2008 років став етапом переходу від концептуальної інформатизації до інституційно оформленої цифрової трансформації правоохоронної сфери. Саме в цей час сформувалися адміністративно-правові передумови подальшої інтеграції електронних реєстрів, розвитку міжвідомчої інформаційної взаємодії та створення комплексних цифрових систем, що визначили наступний етап еволюції електронного адміністрування в Україні.

2.3. Етап цифрової трансформації (2008–2014): публічна електронна взаємодія

Прийняття в 2011 році Закону України «Про доступ до публічної інформації» [2] започаткувало нову фазу відкритості адміністративних процедур у державному управлінні, включно із сектором безпеки та правопорядку. Незважаючи на те, що Закон спершу сприймався як загальний акт, спрямований на підвищення прозорості влади, його вплив на адміністративне право та функціонування правоохоронних органів був принциповим. До 2011 року значна частина інформації про діяльність державних органів, у тому числі МВС, прокуратури та СБУ, розглядалася як службова й обмежено доступна для громадськості. Закон формально змінив цей підхід, визначивши публічною інформацію, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень. Ця зміна мала наслідком переформатування ролі державних органів у сфері інформаційних відносин: вони стали розпорядниками, а не власниками інформації, що стало ключовим кроком у розвитку електронного адміністрування.

Цей нормативний акт створив правове підґрунтя для подальшої цифровізації, зокрема для впровадження відкритих електронних сервісів у сфері безпеки. Прикладом стала діяльність порталу МВС, де було створено розділ «Особи, які переховуються від органів влади» [18]. Хоча на той час функціонування цього розділу базувалося на витягах із відомчих баз даних і не являло собою окрему інформаційну систему, він демонстрував початкову інтеграцію публічної інформації в циф-

ровому середовищі та наближав правоохоронну систему до стандартів відкритого управління.

Знаковим етапом розвитку цифрової інтеграції стала реалізація Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), започаткованого наказом Генерального прокурора України від 17.08.2012 № 69 [15]. Його значення полягає не лише в технічній, а й інституційній площині: ЄРДР став першим системним актом трансформації прокуратури в суб'єкт електронного адміністрування. Реєстр об'єднав прокуратуру, МВС та СБУ в єдине цифрове середовище, створивши перший приклад міжвідомчої цифрової інтеграції в Україні. Це дозволило синхронізувати інформаційні потоки, підвищити оперативність прийняття управлінських рішень та сприяти координації між різними відомствами. Поступові зміни правового регулювання функціонування ЄРДР у наступні роки свідчать про динамічну кореляцію нормативних актів із практичними викликами правоохоронної діяльності, що забезпечує адаптивність електронних систем до реальних потреб органів влади.

З наукової точки зору цей етап характеризується трансформацією адміністративно-правового середовища, де цифрові інструменти стають не лише технічними засобами обліку та пошуку інформації, а й механізмом реалізації публічних повноважень. Підвищення відкритості інформації створює передумови для ефективного громадського контролю, проте повноцінні механізми відповідальності та контролю за цифровою діяльністю залишалися фрагментарними. Науковий аналіз цього явища дозволяє виділити два ключові процеси:

1) правове закріплення електронного адміністрування та публічної доступності інформації;

2) міжвідомча інтеграція інформаційних ресурсів, яка заклала фундамент для формування комплексних електронних систем, що поєднують аналітичні, управлінські та контрольні функції у єдиному цифровому просторі.

Таким чином, третій етап цифровізації правоохоронної системи демонструє перехід від ізольованих відомчих ініціатив до системної міжвідомчої взаємодії, що закріплюється не лише технічно, але й нормативно. Це дозволило створити правове та організаційне підґрунтя для наступних етапів цифровізації, зокрема для розвитку електронних реєстрів, аналітичних платформ та інтегрованих сервісів для протидії злочинності.

2.4. Етап проєвропейського вектору (2014–2020): правова та цифрова гармонізація

Період 2014–2020 років став якісно новим етапом цифровізації діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів України, що характеризувався системною трансформацією державного управління в умовах євроінтеграційних процесів, реформування сектору безпеки та модернізації публічної адміністрації. На відміну від попередніх етапів, коли цифровізація мала переважно інструментальний або організаційно-технологічний характер, у цей період вона набуває стратегіч-

ного значення як складова державної політики реформ та гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу.

Суттєвим кроком у напрямі відкритості публічного управління стало започаткування в 2014 році Єдиного державного вебпорталу відкритих даних [17], що започаткував системну практику оприлюднення адміністративної інформації органами влади, включно з правоохоронними структурами. Це сприяло підвищенню прозорості їх діяльності, розвитку механізмів громадського контролю та формуванню нових стандартів інформаційної взаємодії між державою та суспільством.

Подальший розвиток адміністративно-правового забезпечення цифровізації пов'язаний із реформою правоохоронної системи та створенням нових інституційних моделей управління. Зокрема, Закон України «Про Національну поліцію» (2015) [5] нормативно закріпив можливість формування та використання інформаційних ресурсів, ведення баз даних і застосування інформаційно-аналітичних систем у правоохоронній діяльності. Це сприяло переходу до більш структурованої цифрової інфраструктури сектору безпеки та правопорядку.

Важливим нормативним імпульсом цифрової трансформації стало ухвалення Стратегії реформування державного управління до 2021 року [14], де електронне урядування визначено одним із ключових напрямів модернізації публічної влади. Реалізація цієї Стратегії супроводжувалася створенням Міністерства цифрової трансформації України та формуванням централізованої державної політики цифровізації, що охопила й правоохоронний сектор.

Прийняття Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (2017) [3] забезпечило юридичну визначеність використання електронного підпису та цифрових засобів ідентифікації, що суттєво розширило можливості електронного документообігу, дистанційної взаємодії органів влади та реалізації процесуальних повноважень у цифровому середовищі.

Паралельно відбувалося формування галузевих інформаційних систем. Зокрема, у 2018 році затверджено концепцію Єдиної інформаційної системи МВС [12], що визначила засади створення інтегрованої автоматизованої платформи інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності. У цей же період розпочато впровадження сучасних електронних систем документообігу в органах прокуратури, зокрема на платформі UnityBase, що дозволило оптимізувати управлінські процедури, посилити контроль за процесуальними рішеннями та забезпечити ефективніший інформаційний обмін між структурними підрозділами. Крім того, актуалізовано нормативне регулювання функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань у редакції 2020 року [16].

Загалом цей етап позначився переходом від окремих цифрових ініціатив до системної державної цифрової політики, де правоохоронна сфера розглядалася як стратегічний сегмент цифрової трансформації. Інтеграція державних сервісів із цифровими платформами, розвиток відкритих даних, упровадження електронних довірчих послуг та гармонізація нормативної бази зі стандартами ЄС сформували нову модель електронного адміністрування в секторі безпеки та правопорядку.

Таким чином, четвертий етап цифровізації правоохоронної системи України характеризується двома ключовими напрямами:

1) гармонізацією адміністративно-правового регулювання цифровізації з європейськими стандартами публічного управління;

2) інституційною інтеграцією цифрових технологій у систему публічного управління правоохоронного сектору.

Отже, період 2014–2020 рр. став етапом системної цифрової модернізації правоохоронної сфери, коли цифровізація трансформувалася з технологічного інструменту в стратегічний елемент реформування державного управління та євроінтеграційного розвитку України.

2.5. Етап інтеграції та кібербезпеки (2020–2025): синергія права та технологій

Запровадження в 2021 році інформаційно-аналітичної системи iCase в діяльність Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) стало важливим етапом подальшої цифровізації системи кримінальної юстиції України. Підготовчий етап реалізації цього проєкту було започатковано в 2018 році в межах Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI), якою проведено оцінку технічної й організаційної доцільності створення відповідної інформаційної платформи. У 2019 році розпочалася безпосередня розробка програмного забезпечення, а у 2020 році систему передано на баланс НАБУ та впроваджено у форматі пілотного проєкту. Вже наприкінці 2021 року в системі iCase було зареєстровано перші кримінальні провадження, що засвідчило її практичну інтеграцію в діяльність антикорупційних органів.

Системна цифровізація правоохоронної сфери в зазначений період супроводжувалася також формуванням нормативно-організаційних передумов використання технологій штучного інтелекту в аналітичній діяльності правоохоронних органів, а також активізацією міжвідомчої електронної взаємодії між Міністерством внутрішніх справ, органами прокуратури та судовою системою. Зазначені процеси створили передумови для інтеграції окремих цифрових ініціатив у цілісну інформаційну екосистему публічного управління, що сприяє підвищенню оперативності управлінських рішень та ефективності координації правоохоронної діяльності.

Сучасний етап цифрової трансформації характеризується переходом від локальних інформаційно-технологічних рішень до формування узгодженої системи цифрового врядування, що функціонує на принципах міжвідомчої сумісності інформаційних ресурсів, кібербезпеки, прозорості та підзвітності. У цьому контексті державна політика еволюціонувала від фрагментарних заходів інформатизації до комплексного впровадження цифрових технологій у діяльність правоохоронних органів. Відповідно трансформувалося й правове регулювання: від загальних норм щодо інформатизації до спеціалізованих нормативних актів,

які деталізують порядок обігу електронних документів, використання інформаційних систем та застосування цифрових технологій у кримінально-правовій діяльності.

Упровадження таких інформаційних систем, як Єдиний реєстр досудових розслідувань, електронна система документообігу прокуратури UnityBase та інформаційно-аналітична система iCase, сприяло формуванню правоохоронних органів як повноцінних суб'єктів електронного адміністрування. Це забезпечило підвищення ефективності управлінських процесів, рівня прозорості діяльності та підзвітності публічної адміністрації. Водночас зберігаються актуальні виклики, пов'язані із забезпеченням кібербезпеки, захистом персональних даних та подоланням міжвідомчих бар'єрів у сфері інформаційної взаємодії, що потребує подальшого вдосконалення адміністративно-правових механізмів цифрового врядування.

Таким чином, п'ятий етап цифровізації правоохоронної системи України характеризується двома ключовими напрямами:

1) переходом до зрілої моделі цифрового врядування у правоохоронній сфері;

2) посиленням адміністративно-правових механізмів кібербезпеки, захисту персональних даних та інформаційної стійкості державних інституцій.

Подальший розвиток цифровізації діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів України доцільно розглядати як системний етап інституційної модернізації публічного управління, що передбачає формування цілісної цифрової інфраструктури правоохоронної сфери, заснованої на принципах міжвідомчої сумісності інформаційних ресурсів, технологічної нейтральності правового регулювання та належного балансу між ефективністю правозастосування і гарантіями прав людини. У цьому контексті актуалізується необхідність подальшого нормативного врегулювання використання інформаційно-аналітичних платформ, технологій штучного інтелекту, автоматизованих систем обробки даних та цифрових доказів, що має супроводжуватися вдосконаленням механізмів адміністративно-правового контролю, забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних.

Водночас стратегічним вектором розвитку адміністративно-правового забезпечення цифровізації правоохоронної діяльності залишається послідовна гармонізація національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами цифрового врядування, електронного правосуддя, кібербезпеки та транскордонного інформаційного обміну. Така інтеграція сприятиме підвищенню інституційної спроможності правоохоронної системи, забезпеченню взаємосумісності інформаційних систем, розширенню міжнародної правової співпраці та утвердженню України як повноправного учасника європейського цифрового правового простору.

З урахуванням викладеного, перспективними напрямами подальшого розвитку доцільно визначити:

1) поглиблення міжвідомчої інтеграції цифрових інформаційних систем правоохоронних органів;

2) удосконалення процедур доступу до електронних доказів, посилення стандартів захисту персональних даних та підвищення прозорості алгоритмічних механізмів управління;

3) гармонізацію національного законодавства із міжнародними та європейськими стандартами цифрового врядування, електронного правосуддя та кібербезпеки;

4) адміністративно-правове регулювання використання технологій штучного інтелекту, великих даних та електронних доказів;

5) розвиток механізмів міжнародного інформаційного обміну та правової співпраці в сфері цифрової правоохоронної діяльності.

ВИСНОВКИ

Цифровізація правоохоронної системи продовжує бути стратегічним пріоритетом для України необхідним як для ефективної боротьби зі злочинністю в умовах воєнного стану, так і для успішної євроінтеграції. Водночас процес потребує додаткового кодифікаційного забезпечення процедур доступу до електронних доказів, посилення стандартів захисту персональних даних та підвищення прозорості алгоритмічних механізмів в управлінні.

Проведене дослідження засвідчує, що цифровізація діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів України є складним багаторівневим процесом інституційної трансформації, який охоплює не лише технологічну модернізацію, а й глибоку перебудову адміністративно-правових механізмів функціонування публічної влади. Аналіз еволюції нормативно-правового забезпечення цифровізації дозволив установити поступовий перехід від фрагментарних заходів інформатизації до формування цілісної системи цифрового врядування, що передбачає інтеграцію інформаційних ресурсів, стандартизацію електронних процедур і розширення практик електронного адміністрування в правоохоронній сфері.

Виявлено, що правове оформлення цифрових інструментів у діяльності прокуратури та правоохоронних органів має комплексний інституційний ефект, оскільки сприяє оптимізації управлінських процесів, підвищенню оперативності прийняття рішень, зміцненню міжвідомчої координації та забезпеченню більш високого рівня прозорості й підзвітності публічної адміністрації. Водночас установлено наявність низки системних викликів, зокрема недостатньої узгодженості нормативно-правових актів, фрагментарності регулювання окремих цифрових процедур, а також потреби в удосконаленні правових механізмів захисту інформації, персональних даних і цифрових доказів у правоохоронній діяльності.

Обґрунтовано, що подальший розвиток адміністративно-правового забезпечення цифровізації правоохоронної системи має здійснюватися на засадах комплексності, технологічної нейтральності правового регулювання, міжвідомчої сумісності інформаційних систем та імплементації міжнародних і європейських стандартів цифрового врядування. Особливої актуальності набуває нормативне врегулювання використання аналітичних цифрових платформ, елементів штуч-

ного інтелекту та автоматизованих інформаційних систем у правоохоронній діяльності з урахуванням принципів правової визначеності, пропорційності та належного захисту прав людини.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні адміністративно-правових моделей цифрової трансформації правоохоронної сфери, удосконаленні механізмів правового забезпечення кібербезпеки та інформаційної стійкості державних інституцій, а також у системному аналізі процесів гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами електронного правосуддя, цифрового адміністрування та міжвідомчої інформаційної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851–15#Text

[2] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 32. Ст. 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text

[3] Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155–19#Text

[4] Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297–17#Text

[5] Про Національну поліцію : Закон України 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580–19#Text

[6] Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 51. Ст. 127. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807–20#Text

[7] Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27–28. Ст. 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text *(втратив чинність)*

[8] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19#Text

[9] Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 47. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689–20#Text

[10] Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 11. Ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907–20#Text

[11] Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій : Указ Президент України від 20.10.2005 № 1497/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text

[12] Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів : постанова Каб. Міністрів України від 14.11.2018 № 1024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024–2018-п
[13] Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : постанова Каб. Міністрів України від 02.02.2003 № 208. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208–2003-п#Text
[14] Деякі питання реформування державного управління України : розпорядження Каб. Міністрів України від 24.06.2016 № 474-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474–2016-р#Text
[15] Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : наказ Генерал. Прокуратури від 17.08.2012 № 69. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0069900-12#Text *(втратив чинність)*
[16] Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : наказ Офісу Генерал. Прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text
[17] Єдиний портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua
[18] Сайт Міністерства внутрішніх справ. URL: https://mvs.gov.ua/activity/rozsuk/rozsuk-osib-yaki-perexovuyutsya-vid-organiv-vladi

REFERENCES

[1] On Electronic Documents and Electronic Document Management: Law of Ukraine (2003, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851–15#Text
[2] On Access to Public Information: Law of Ukraine (2011, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text
[3] On electronic identification and electronic trust services: Law of Ukraine (2017, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155–19#Text
[4] On the protection of personal data: Law of Ukraine (2010, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297–17#Text
[5] On the National Police: Law of Ukraine (2015, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580–19#Text
[6] On the National Informatisation Programme: Law of Ukraine (2022, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807–20#Text
[7] On the National Informatisation Programme: Law of Ukraine (1998, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text
[8] On the fundamental principles of ensuring cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine (2017, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19#Text
[9] On the specifics of providing public (electronic public) services: Law of Ukraine (2021, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689–20#Text
[10] On Public Electronic Registers: Law of Ukraine (2021, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907–20#Text
[11] On priority tasks for the implementation of the latest information technologies: Decree of the President of Ukraine (2005, October, № 1497/2005). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text
[12] On approval of the Regulations on the unified information system of the Ministry of Internal Affairs and the list of priority electronic information resources of its entities: Reso-

lution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2018, November, № 1024). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024–2018-п
[13] On measures to create an electronic information system «Electronic Government: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2003, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208–2003-п#Text
[14] Some issues of reforming public administration in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2016, June, № 474-р). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474–2016-р#Text
[15] On the Unified Register of Pre-trial Investigations: Order of the Prosecutor General's Office (2012, August, № 69) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0069900-12#Text
[16] On approval of the Regulations on the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance: Order of the Office of the Prosecutor General (2020, June, № 298). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text
[17] Single portal for open data. Retrieved from https://data.gov.ua
[18] Website of the Ministry of Internal Affairs. Retrieved from https://mvs.gov.ua/activity/rozsuk/rozsuk-osib-yaki-perexovuyutsya-vid-organiv-vladi

Ганна Миколаївна Зайкіна
Доктор юридичних наук, професор
Головний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: Anna-zaykina@ukr.net

Hanna M. Zaikina
Doctor of Law, Professor
Chief Research Fellow
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: Anna-zaykina@ukr.net

Рекомендоване цитування: Зайкіна Г. М. Формування правового підґрунтя цифровізації діяльності органів прокуратури та правоохоронних органів України в контексті адміністративного права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 180–196. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-180

Suggested Citation: Zaikina, H. M. (2026). Forming the Legal Basis for the Digitalization of the Activities of the Prosecutor's Office and Law Enforcement Agencies of Ukraine in the Context of Administrative Law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 180–196. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-180

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-197

Лілія В'ячеславівна Пилюга

Кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4267-2062

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ (ЦИФРОВІЗАЦІЇ) СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз законодавчих засад здійснення публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства. Обґрунтовано, що за умов цифрової трансформації публічного управління закупівлі лікарських засобів виходять за межі суто фінансово-господарського інструментарію та формуються як особливий сегмент адміністративно-правового регулювання, безпосередньо пов'язаний із реалізацією публічного інтересу, гарантуванням конституційного права на охорону здоров'я та функціонуванням цифрової держави. Уточнено адміністративно-правову природу закупівель лікарських засобів як цифрового адміністративного процесу, в якому електронна система закупівель виступає організаційно-правовою формою здійснення владно-управлінських повноважень і одночасно – середовищем юридично значущих дій, що породжують правові наслідки та підлягають контролю й оскарженню. Окрему увагу приділено суб'єктному складу закупівель у сфері охорони здоров'я й уточнено, що закупівлі лікарських засобів здійснюють усі замовники в розумінні законодавства про публічні закупівлі, а не виключно Міністерство охорони здоров'я України. Доведено доцільність розмежування внутрішнього делегування закупівельної функції (через уповноважену особу в межах замовника) та зовнішнього делегування (через централізовані закупівельні організації та/або спеціалізовані організації, які здійснюють закупівлі). Акцентовано, що правове регулювання закупівель лікарських засобів має «подвійну» рамку: загальний процедурний режим публічних закупівель поєднується зі спеціальними вимогами фармацевтичного законодавства щодо якості, безпечності й обігу лікарських засобів, а коло потенційних постачальників визначається, зокрема, через ліцензійні умови відповідних видів діяльності (виробництво, імпорт, оптова/роздрібна торгівля). Виявлено основні проблеми законодавчого регулювання цифрових закупівель та обґрунтовано напрями вдосконалення адміністративно-правового механізму в цій сфері. Зроблено висновок, що подальший розвиток цифрових закупівель лікарських засобів потребує цілісної адміністративно-правової моделі, зорієнтованої на результат – своєчасне й безперервне забезпечення населення безпечними й якісними препаратами – за умови збереження конкуренції, підзвітності та правової визначеності.*

Ключові слова: *публічні закупівлі; лікарські засоби; публічне адміністрування; діджиталізація (цифровізація) суспільства; адміністративно-правове регулювання; централізовані закупівельні організації; уповноважена особа; цифрова держава.*

Liliia V. Pyliuha
Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4267-2062

LEGISLATIVE PRINCIPLES FOR PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICINAL PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION (DIGITISATION) OF SOCIETY

Abstract. *The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the legislative principles of public procurement of medicines in the context of the digitalization (digitization) of society. It is substantiated that under the conditions of digital transformation of public administration, procurement of medicines goes beyond the limits of purely financial and economic tools and is formed as a special segment of administrative and legal regulation, directly related to the implementation of the public interest, guaranteeing the constitutional right to health care and the functioning of the digital state. The administrative and legal nature of procurement of medicines as a digital administrative process is specified, in which the electronic procurement system acts as an organizational and legal form of exercising government and administrative powers and at the same time – an environment for legally significant actions that generate legal consequences and are subject to control and appeal. Special attention is paid to the subject composition of procurement in the healthcare sector and it is clarified that the procurement of medicines is carried out by all customers within the meaning of the legislation on public procurement, and not exclusively by the Ministry of Health of Ukraine. The feasibility of distinguishing between internal delegation of the procurement function (through an authorized person within the customer) and external delegation (through centralized procurement organizations and/or specialized organizations that carry out procurement) is proven. It is emphasized that the legal regulation of the procurement of medicines has a «dual» framework: the general procedural regime of public procurement is combined with the special requirements of pharmaceutical legislation regarding the quality, safety and circulation of medicines, and the range of potential suppliers is determined, in particular, through the licensing conditions of the relevant types of activity (production, import, wholesale/retail trade). The main problems of the legislative regulation of digital procurement are identified and directions for improving the administrative and legal mechanism in this area are substantiated. It was concluded that the further development of digital procurement of medicines requires a holistic administrative and legal model focused on results – timely and continuous provision of the population with safe and high-quality medicines – while maintaining competition, accountability, and legal certainty.*

Key words: *public procurement; medicinal products; public administration; digitalisation; administrative and legal regulation; central purchasing bodies; authorised procurement officer; digital state.*

ВСТУП

Цифрова трансформація публічного управління є однією з ключових глобальних тенденцій розвитку сучасних держав, що безпосередньо впливає на механізми

використання публічних коштів, організацію адміністративних процедур і реалізацію публічних функцій у соціально чутливих сферах. Особливе місце в цьому процесі посідають публічні закупівлі лікарських засобів, які на міжнародному рівні дедалі частіше розглядаються не лише як інструмент фінансового менеджменту, а як складова системи публічного адміністрування охорони здоров'я, тісно пов'язана з гарантуванням права людини на доступ до медичної допомоги.

У міжнародній науковій та аналітичній літературі акцентується увага на комплексному правовому характері цифровізації публічних закупівель у сфері охорони здоров'я та необхідності її належного адміністративно-правового забезпечення. Зокрема, у документах Організації економічного співробітництва та розвитку *(OECD)* зазначається, що електронні закупівлі лікарських засобів сприяють підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків і раціоналізації бюджетних витрат, але водночас породжують нові виклики у сфері правової визначеності, алгоритмічної підзвітності та захисту публічних інтересів [11]. Аналогічно Всесвітня організація охорони здоров'я підкреслює, що цифрові механізми закупівель безпосередньо впливають на доступність і безперервність постачання лікарських засобів, а отже повинні бути інтегровані в правові системи держав як елемент публічного управління, а не як автономні технічні платформи [1].

У праві Європейського Союзу цифровізація публічних закупівель розглядається крізь призму електронного врядування й адміністративних процедур. Європейська Комісія в звітах 2021–2024 років наголошує, що e-procurement у сфері охорони здоров'я має відповідати принципам законності, недискримінації, пропорційності та технологічної нейтральності, що безпосередньо корелює з доктриною адміністративного права [2]. Водночас у міжнародних дослідженнях підкреслюється зв'язок між політиками прозорості електронного урядування та сталим розвитком систем електронних закупівель, зокрема як інструменту підзвітності та доброчесності у сфері управління публічними фінансами [3].

Українська науково-правова думка також активно реагує на зазначені трансформації. Дослідження електронних публічних закупівель в умовах воєнного стану засвідчують, що цифрові механізми, зокрема система Prozorro, функціонують як складова ширшої системи цифрового публічного адміністрування, підвищуючи прозорість і ефективність процедур, але водночас виявляють проблемні аспекти нормативного забезпечення й адаптації до надзвичайних умов [4, с. 344]. Це зумовлює потребу подальшого наукового осмислення публічних закупівель лікарських засобів саме в межах адміністративного права, що залишається недостатньо розробленим напрямом у національній доктрині.

З огляду на зазначене, актуальність дослідження зумовлена не лише потребою теоретичного осмислення феномену цифрових закупівель як адміністративно-правового явища, а й необхідністю виявлення сучасних правових тенденцій та проблем у правовому регулюванні публічних закупівель лікарських засобів у цифровому середовищі. Це особливо важливо в умовах формування цифрової держави,

де електронні процедури закупівель повинні відповідати принципам законності, прозорості, недискримінації й ефективності публічного управління.

Метою статті є здійснення комплексного адміністративно-правового аналізу законодавчих засад здійснення публічних закупівель лікарських засобів у контексті цифровізації суспільства й обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання в цій сфері. Наукова новизна роботи полягає в розгляді публічних закупівель лікарських засобів як самостійного інституту адміністративного права в умовах цифрової трансформації публічного адміністрування, що дозволяє по-новому осмислити їх значення для гарантування публічного інтересу й права на охорону здоров'я.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика публічних закупівель у сучасній юридичній науці розглядається як міждисциплінарний напрям, що поєднує елементи адміністративного, фінансового, господарського й інформаційного права. Водночас тривалий час науковий інтерес був зосереджений переважно на економічних і процедурних аспектах, тоді як адміністративно-правова природа закупівель, особливо в сфері охорони здоров'я, залишалася менш розробленою.

У фундаментальних працях із адміністративного права публічні закупівлі визначаються як різновид владно-управлінської діяльності держави, що реалізується в межах спеціальних адміністративних процедур і спрямована на задоволення публічних потреб. Зокрема, у підручнику за редакцією Ю. П. Битяка підкреслюється, що системоутворюючою ознакою таких правовідносин є реалізація публічного інтересу та підвищена відповідальність суб'єктів публічної адміністрації за законність управлінських рішень [9]. У сфері охорони здоров'я ця логіка конкретизується в роботах, присвячених фармацевтичним закупівлям: у дисертаційному дослідженні Т. М. Коби обґрунтовано, що закупівля лікарських засобів має особливу правову природу, зумовлену поєднанням бюджетного фінансування, суворого регулювання обігу лікарських засобів і підвищених вимог до якості та безпечності [6]. Водночас адміністративно-правовий вимір саме цифровізації таких процедур потребує подальшого теоретичного розвитку.

Вагомий внесок у осмислення цифровізації закупівель зроблено в міжнародних аналітичних та наукових публікаціях. У матеріалах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) цифрові публічні закупівлі розглядаються як інструмент підвищення прозорості, доброчесності й ефективності публічного управління за одночасної потреби правового забезпечення алгоритмічних рішень і електронного контролю [11]. Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує, що цифрові механізми закупівель лікарських засобів прямо впливають на доступність медичної допомоги та мають бути інтегровані в правові системи як елемент публічного адміністрування [1]. У праві Європейського Союзу цифрові закупівлі аналізуються в контексті електронного врядування й адміністративних процедур; матеріали Європейської Комісії підкреслюють необхідність відповідності

e-procurement принципам законності, недискримінації, пропорційності й технологічної нейтральності [2]. Додатково, дослідження J. Hochstetter та інших авторів доводять, що ефективність електронних систем закупівель як інструменту прозорості й підзвітності значною мірою залежить від чіткого адміністративно-правового регулювання процедур і механізмів контролю [3].

Українські науковці останніх років активізували аналіз функціонування електронної системи закупівель у кризових умовах. У колективній монографії за участю М. П. Галущака й О. Я. Галущак досліджено електронні закупівлі під час воєнного стану, наголошено на їх ролі як інструменту цифрового публічного адміністрування та виявлено проблеми нормативної адаптації до надзвичайних режимів [4]. Емпірично орієнтовані праці І. Школьника, А. Бухтіарової та Л. Горобець обґрунтовують позитивний вплив цифровізації на конкурентність і прозорість процедур, підкреслюючи залежність цих ефектів від належного нормативного й інституційного забезпечення [16]. Разом із тим аналіз джерел засвідчує, що комплексні дослідження, в яких закупівлі лікарських засобів розглядалися б як об'єкт адміністративно-правового регулювання в цифровому середовищі, залишаються обмеженими, що й зумовлює актуальність і спрямованість даного дослідження.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлено міжгалузевим характером правового регулювання публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства. Обраний методологічний інструментарій дозволив комплексно проаналізувати законодавчі засади, адміністративно-правові процедури та практику реалізації публічної влади в цифровому середовищі.

Матеріалами дослідження стали норми Конституції України, закони України у сфері публічних закупівель, охорони здоров'я, електронного урядування та захисту інформації, підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України й центральних органів виконавчої влади, а також міжнародні документи та рекомендації, зокрема матеріали Організації економічного співробітництва та розвитку, Всесвітньої організації охорони здоров'я й Європейського Союзу. Окрему групу джерел становили наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із адміністративного права та публічного адміністрування, а також аналітичні матеріали щодо функціонування електронної системи публічних закупівель Prozorro.

У ході дослідження застосовано діалектичний метод, що дав змогу розкрити публічні закупівлі лікарських засобів як динамічне правове явище, яке трансформується під впливом цифровізації публічного управління, а також простежити еволюцію адміністративно-правового регулювання від паперових до цифрових процедур. Формально-юридичний метод використано для аналізу змісту норм законодавства, з'ясування їх структури та правової природи цифрових інструмен-

тів у сфері закупівель. Системно-структурний метод дозволив розглянути законодавчі засади закупівель лікарських засобів як цілісну багаторівневу систему, а порівняльно-правовий – зіставити національні підходи з міжнародними та європейськими стандартами й визначити напрями гармонізації законодавства.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечило комплексний і об'єктивний характер дослідження, дозволило розкрити адміністративно-правову природу публічних закупівель лікарських засобів у цифровому форматі та сформулювати обґрунтовані висновки щодо вдосконалення законодавчих засад у цій сфері.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Теоретико-правові засади публічних закупівель лікарських засобів у системі публічного адміністрування в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства

Публічні закупівлі лікарських засобів є складовою механізму реалізації соціальної функції держави та безпосередньо пов'язані із забезпеченням конституційного права людини на охорону здоров'я і медичну допомогу, закріпленого у статті 49 Конституції України [5]. На відміну від загальних закупівель товарів і послуг, закупівля лікарських засобів має яскраво виражений соціальний характер, що зумовлює підвищені вимоги до правового регулювання, прозорості процедур та відповідальності суб'єктів владних повноважень.

Відмінність публічних закупівель лікарських засобів від інших видів закупівель проявляється передусім у специфіці предмета закупівлі та суспільній ціні помилки. Якщо в більшості закупівель ідеться про економічну ефективність забезпечення потреб замовника, то в закупівлях лікарських засобів критичним є забезпечення безперервності лікування, безпечності застосування та фактичної доступності медичної допомоги. Це означає, що адміністративно-правові процедури мають бути налаштовані не тільки на вибір найкращої ціни, а й на юридично коректне врахування якості, еквівалентності, умов зберігання/транспортування, строків придатності, вимог фармаконагляду та ризиків дефіциту.

Друга відмінність – це підвищена регуляторна щільність предмета, адже обіг лікарських засобів в Україні опосередкований спеціальним правовим режимом (державна реєстрація, вимоги до якості та безпечності, контроль обігу), що безпосередньо впливає на зміст тендерної документації та критерії прийнятності пропозицій. Тому замовник, формуючи вимоги до предмета закупівлі, фактично здійснює подвійне правозастосування, а саме одночасно реалізує приписи Закону України «Про публічні закупівлі» і приписи спеціального фармацевтичного законодавства, а помилки в узгодженні цих двох масивів норм породжують не лише процедурні порушення, а й ризики для життя та здоров'я пацієнтів.

Третя відмінність – це підвищені антидискримінаційні та конкурентні вимоги саме через можливі маніпуляції медичними характеристиками. У закупівлях лікарських засобів найбільш чутливим є баланс між точністю потреби (щоб реально лікувати) та забороною штучного звуження конкуренції. Саме тому право-

застосовна практика вимагає особливої якості технічних специфікацій, де замовник має описати предмет закупівлі так, щоб він відображав медичну потребу, але не перетворювався на приховане підганяння під конкретного виробника. У цьому контексті загальна заборона дискримінаційних вимог та логіка технічних специфікацій набувають для фармацевтичних закупівель посиленого значення як гарантії добросовісної конкуренції й економії публічних коштів без втрати якості.

З позицій адміністративного права публічні закупівлі лікарських засобів слід розглядати як специфічний різновид владно-управлінської діяльності, що здійснюється вповноваженими суб'єктами публічної адміністрації на підставі та на виконання закону, з використанням адміністративних процедур, спрямованих на задоволення публічних потреб у сфері охорони здоров'я. Саме публічний інтерес, а не економічна доцільність у вузькому розумінні виступає системоутворюючою ознакою таких правовідносин.

Правова природа публічних закупівель лікарських засобів характеризується поєднанням елементів адміністративно-правового, фінансово-правового та господарсько-правового регулювання, однак визначальним є саме адміністративно-правовий компонент. Держава не вступає в закупівельні правовідносини як рівноправний учасник ринку, а реалізує владні повноваження, встановлює обов'язкові правила, процедури та контрольні механізми [6, с. 35], що прямо випливає зі змісту Закону України «Про публічні закупівлі» [7]. Додаткові вимоги зумовлені спеціальним статусом лікарських засобів як товарів підвищеної соціальної значущості, обіг яких регламентується Законом України «Про лікарські засоби» [8].

У цій сфері особливої ваги набуває баланс публічних і приватних інтересів. Поряд із суб'єктами господарювання, які реалізують комерційний інтерес, держава зобов'язана гарантувати доступність, якість і безпечність лікарських засобів для населення. Саме адміністративно-правові механізми забезпечують такий баланс через установлення спеціальних процедур, вимог до учасників і ефективних інструментів контролю [9, с. 144]. Водночас закупівлі лікарських засобів виконують не лише забезпечувальну, а й регулятивну функцію, впливаючи на фармацевтичний ринок і реалізацію державної політики в сфері охорони здоров'я.

Діджиталізація (цифровізація) суспільства істотно трансформує зазначені правовідносини, змінюючи форми й способи здійснення владно-управлінської діяльності. У сфері закупівель лікарських засобів це проявляється в переході від паперових і фрагментарних процедур до електронних, стандартизованих і відкритих адміністративних процесів. Цифрові інструменти набувають статусу юридично значущих елементів процедури, що породжують правові наслідки та підлягають правовій регламентації й судовому контролю.

Цифровізація зменшує простір для дискреційних рішень, підвищує прозорість і змінює модель взаємодії між державою й учасниками закупівель. Водночас вона не знижує ролі права, а, навпаки, актуалізує необхідність чіткого адміністративно-правового регулювання, зокрема в сфері доступу до інформації, захисту персо-

нальних даних та інформаційної безпеки, що регламентується Законом України «Про захист персональних даних» [10].

Методологічною основою правового регулювання цифрових закупівель лікарських засобів залишаються принципи адміністративного права. Принцип законності вимагає, щоб будь-які електронні процедури й автоматизовані рішення ґрунтувалися виключно на нормативно визначених правилах. Принцип прозорості реалізується через електронні системи закупівель і відповідає міжнародним стандартам, зокрема рекомендаціям Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [11], але має поєднуватися з належним захистом чутливої інформації. Принцип недискримінації та технологічної нейтральності покликані запобігати створенню нових цифрових бар'єрів і забезпечувати розвиток електронних процедур без порушення прав учасників. У сукупності ці принципи виконують стабілізуючу функцію, підпорядковуючи цифровізацію публічним інтересам у сфері охорони здоров'я.

3.2. Законодавчі засади здійснення публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства

Національне законодавство України в сфері публічних закупівель лікарських засобів сформовано як багаторівнева нормативно-правова система, що інтегрує норми адміністративного, фінансового, господарського й інформаційного права. Водночас у цифрових умовах домінуючого значення набуває саме адміністративно-правовий компонент, оскільки ключові управлінські рішення ухвалюються органами публічної влади в межах владних повноважень і реалізуються через формалізовані адміністративні процедури в електронному середовищі.

Діджиталізація (цифровізація) істотно трансформує природу публічних закупівель лікарських засобів, переводячи їх із сукупності фінансово-господарських операцій у цифровий адміністративний процес. У межах цього процесу держава здійснює управління публічними коштами, контроль і захист публічного інтересу в соціально чутливій сфері охорони здоров'я. Саме тому закупівлі дедалі більшою мірою сприймаються як форма публічного адміністрування з підвищеними вимогами до законності, прозорості та підзвітності.

Нормативним ядром регулювання виступає Закон України «Про публічні закупівлі», який визначає принципи та процедурну логіку придбання товарів, робіт і послуг за публічні кошти [7]. Для досліджуваної проблематики визначальним є те, що закон конструктивно пов'язує публічну закупівлю з використанням електронної системи закупівель як обов'язкового середовища здійснення процедур, включно з конкурентними та спрощеними закупівлями. Відтак цифровий формат постає не сервісною опцією, а нормативно заданою формою реалізації владноуправлінських дій замовника, що актуалізує вимоги правової визначеності, процесуальних гарантій і прозорості рішень.

З адміністративно-правової точки зору електронна система закупівель (Prozorro) є не технічною платформою, а організаційно-правовою формою здійснення влад-

них повноважень, оскільки саме через неї здійснюються юридично значущі дії: планування та оприлюднення закупівель, оголошення процедур, подання й розкриття тендерних пропозицій, визначення переможця, оприлюднення договорів і звітів про їх виконання [12]. Тому технічні збої, обмеження доступу або маніпуляції даними мають безпосередньо правове значення, адже впливають на реалізацію прав учасників і законність управлінських рішень. Закон також установлює мінімальні юридичні стандарти функціонування системи (загальнодоступність, недискримінація, фіксація часу подання пропозицій, захист інформації, потенційна взаємодія з іншими державними інформаційними системами), що підкреслює публічно-правовий характер будь-яких цифрових дій у межах закупівлі.

Водночас закупівлі лікарських засобів регулюються не лише загальним закупівельним законодавством, а й спеціальними актами в сфері охорони здоров'я. Закон України «Про лікарські засоби» встановлює імперативні вимоги щодо якості, державної реєстрації, обігу, зберігання та контролю лікарських засобів, що безпосередньо впливає на зміст закупівельних процедур і істотно обмежує дискрецію замовника [8]. У цифровому середовищі це проявляється, зокрема, у необхідності коректного відображення реєстраційних даних, форми випуску, дозування, умов зберігання й поставки в тендерній документації, що має узгоджуватися одночасно з вимогами Закону України «Про публічні закупівлі» та спеціальним правовим режимом обігу лікарських засобів [7].

Істотного значення набуває й законодавство у сфері електронного урядування, електронних документів та інформаційних ресурсів. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» закріплює юридичну рівність електронної та паперової форми документа, що є принциповим для адміністративно-правової оцінки рішень замовника: документи, сформовані в електронній системі закупівель, визнаються повноцінними доказами правомірності або неправомірності дій суб'єктів публічного адміністрування [13].

Окремої уваги потребує використання аналітичних і контрольних інструментів, зокрема автоматизованих індикаторів ризиків. Їх правова природа полягає в здійсненні попереднього та поточного адміністративного контролю в логіці превенції правопорушень, що має особливе значення для закупівель лікарських засобів через ризики неефективного використання бюджетних коштів і загрози доступності медичної допомоги. Водночас цифровізація посилює вимоги до дотримання законодавства про захист персональних даних і комерційної таємниці, оскільки інформація про постачальників, логістику, ціноутворення та обсяги закупівель може бути чутливою й її неправомірне розкриття здатне порушити баланс публічних і приватних інтересів. У підсумку міжгалузеве регулювання об'єднується спільною адміністративно-правовою метою – забезпеченням ефективного, прозорого та підконтрольного використання публічних коштів у соціально чутливій сфері.

Особливе місце в системі регулювання посідають спеціальні механізми, що застосовуються в умовах кризових та надзвичайних режимів, насамперед воєнного

стану. За таких умов держава має одночасно забезпечувати оперативність постачання критично необхідних лікарських засобів і дотримання законності, підзвітності та раціонального використання публічних коштів. Цифровізація виконує стабілізуючу функцію, забезпечуючи фіксацію управлінських дій та формування доказової бази для подальшого контролю. Спеціальні постанови Кабінету Міністрів України, ухвалені в період воєнного стану (зокрема постанова Кабінету Міністрів України № 1178 від 12.10.2022), запроваджують адаптовані (спрощені) процедури закупівель із одночасним збереженням обов'язку електронного обліку, документування й оприлюднення інформації у визначених законом межах [14]. З адміністративно-правової точки зору ці механізми є не відмовою від принципів закупівель, а адаптивною формою їх реалізації в логіці кризового управління, що підтверджує еволюцію регулювання до гнучких, але юридично контрольованих цифрових моделей публічного адміністрування.

3.3. Адміністративно-правові процедури закупівель лікарських засобів у цифровому форматі

У свою чергу варто відзначити, що адміністративно-правові процедури закупівель лікарських засобів реалізуються через систему суб'єктів публічного адміністрування, які наділені спеціальною компетенцією в сфері використання публічних коштів та забезпечення потреб охорони здоров'я. У цифровому форматі роль і повноваження таких суб'єктів не лише зберігаються, а й зазнають істотної трансформації, оскільки здійснюються переважно через електронні системи й інформаційні ресурси.

Визначення кола суб'єктів, які мають право (і водночас обов'язок) здійснювати публічні закупівлі лікарських засобів, слід починати з категорії замовник у статті 2 Закону України «Про публічні закупівлі». Закон установлює, що замовниками є, зокрема: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також органи соціального страхування; 2) юридичні особи, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі й при цьому виконується одна з умов публічного контролю/фінансування (розпорядники/одержувачі бюджетних коштів; або державна/комунальна частка понад 50%; або більшість у наглядовій раді/органі управління; або понад 50% фінансування з бюджету чи кредитів під держ/місцеві гарантії); 3) суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання за наявності законних підстав (спеціальні/виключні права або домінуючий вплив публічної влади). У практиці сфери охорони здоров'я це означає, що типовими замовниками закупівель лікарських засобів виступають міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, їх установи, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, а також державні й комунальні заклади охорони здоров'я (або створені ними юридичні особи), які закуповують лікарські засоби за рахунок публічних коштів.

Окремо слід звернути увагу на централізовані моделі здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. Чинне законодавство України передбачає можливість організації та проведення закупівель через централізовані закупівельні організації, діяльність яких регламентується Законом України «Про публічні закупівлі» та постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1216 «Про особливості створення та діяльності централізованих закупівельних організацій» [15]. У практиці публічного адміністрування охорони здоров'я така модель реалізується, зокрема, через функціонування спеціалізованих суб'єктів, що здійснюють організацію закупівель лікарських засобів у формах і порядку, визначених законодавством (зокрема через централізовану закупівельну організацію у сфері охорони здоров'я та/або через спеціалізовані організації, які здійснюють закупівлі). Адміністративно-правове значення централізованих закупівель полягає в професіоналізації закупівельної функції, уніфікації вимог до предмета закупівлі, зниженні ризиків процедурних порушень та посиленні підзвітності при використанні публічних коштів на придбання соціально значущих товарів, зокрема лікарських засобів.

У межах досліджуваної проблематики принципово важливо уточнити твердження про те, що в Україні лише Міністерство охорони здоров'я України делегувало повноваження на здійснення публічних закупівель лікарських засобів, є некоректним у загальному вигляді. Публічні закупівлі лікарських засобів здійснюються всіма замовниками в розумінні Закону України «Про публічні закупівлі» – тобто не лише Міністерством охорони здоров'я України, а також іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, державними та комунальними закладами охорони здоров'я тощо – у разі закупівель за публічні кошти. Водночас саме Міністерство охорони здоров'я України у сфері централізованих закупівель для державних програм виступає найбільш показовим прикладом нормативно оформленого зовнішнього делегування (уповноваження) закупівельної функції через спеціальні організаційні моделі, передбачені чинним законодавством.

З позицій адміністративного права доцільно розрізняти внутрішнє та зовнішнє делегування (уповноваження) закупівельної функції. Внутрішнє делегування проявляється в межах самого замовника через визначення (призначення) уповноваженої особи (осіб), яка організовує та проводить закупівлі, забезпечує планування, підготовку й оприлюднення документів в електронній системі закупівель, а також відповідає за дотримання вимог неупередженості й запобігання конфлікту інтересів. Такий механізм є типовим для переважної більшості замовників і становить форму внутрішньо-організаційного розподілу компетенції без виведення закупівель назовні.

Зовнішнє делегування в сфері публічних закупівель лікарських засобів полягає в передачі функції організації та проведення закупівель спеціалізованому суб'єкту поза структурою замовника. Чинне законодавство України прямо інституціоналізує таку модель через механізм централізованих закупівельних органі-

зацій. Так централізована закупівельна організація – є юридичною особою, що організовує та проводить тендери (торги), закупівлі за рамковими угодами та/або забезпечує функціонування інструментів централізованого придбання у визначених законом формах. У цьому випадку делегування має чітко окреслений адміністративно-процедурний зміст: замовник зберігає публічний обов'язок забезпечити потребу в лікарських засобах і бюджетну відповідальність, але передає професіоналізованому оператору частину процедурної діяльності – підконтрольної, цифрово фіксованої й юридично значущої.

Нормативно показовим прикладом зовнішнього делегування є визначення державного підприємства «Медичні закупівлі України» як централізованої закупівельної організації: відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1093 (експериментальний проєкт) централізована закупівельна організація проводить тендери (торги) та закупівлі за рамковими угодами лікарських засобів та інших предметів закупівлі у визначеному переліку в інтересах замовників у сфері охорони здоров'я [16]. У такій конструкції Міністерство охорони здоров'я України виступає ключовим замовником/координатором державних програм у сфері охорони здоров'я, тоді як централізована закупівельна організація реалізує професіоналізовану процедурну функцію, організацію та проведення закупівель у цифровому середовищі.

Паралельно з моделлю централізованої закупівельної організації чинне регулювання передбачає закупівлі лікарських засобів та медичних виробів із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2015 № 622 спеціалізованими організаціями є спеціалізовані фонди, організації, міжнародні програми та механізми, які надають урядам держав та/або центральним органам державної влади послуги з організації та проведення процедур закупівель товарів та послуг, зокрема це: (1) організації, механізми яких використовуються Всесвітньою організацією охорони здоров'я (World Health Organization, WHO); (2) спеціалізовані фонди, у т.ч. Глобальний фонд; (3) організації/механізми Європейського Союзу; (4) міжнародні спеціалізовані організації, що здійснюють закупівлі; (5) інші спеціалізовані організації, що залучаються для закупівель [17]. Отже, делегування в широкому управлінському сенсі набуває чіткої нормативної форми: закупівельна функція реалізується через зовнішнього оператора, який відповідає критеріям урядового акта й діє в межах спеціальної процедури.

При цьому залучення спеціалізованих організацій не є довільним: наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28.07.2020 № 1684 затверджено Порядок відбору Міністерством охорони здоров'я України спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі лікарських засобів, медичних виробів [18]. Таким чином, йдеться не про передачу повноважень поза правом, а про реалізацію прямо встановленого механізму організації закупівель із процедурою відбору, визначенням критеріїв та документальним підтвердженням відповідності.

Окремою практично значущою площиною є відповідь на питання: у кого можуть купуватися лікарські засоби в межах публічних закупівель. У контексті чинного правового режиму обігу лікарських засобів постачальником (учасником-переможцем) може бути суб'єкт господарювання, який здійснює відповідний вид діяльності на законних підставах (виробництво, імпорт, оптова або роздрібна торгівля) і здатний підтвердити відповідність лікарського засобу вимогам щодо якості, безпечності та (за потреби) державної реєстрації, а також виконання умов належного зберігання й транспортування. Нормативним фільтром для визначення кола таких суб'єктів виступають Ліцензійні умови, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929, які поширюються на провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) [19]. Відтак у типових моделях постачання в межах публічних закупівель лікарські засоби можуть закуповуватися у виробників, імпортерів, оптових дистриб'юторів (аптечних складів/баз) та інших ліцензованих суб'єктів, які відповідають законодавчим вимогам до якості, безпеки і належних практик зберігання/логістики.

Цифровий формат закупівель передбачає появу цифрових обов'язків суб'єктів закупівельних правовідносин: своєчасне й достовірне внесення інформації до електронної системи, електронну ідентифікацію посадових осіб, дотримання вимог інформаційної безпеки та захисту даних. На боці замовника ключовим організаційно-процедурним вузлом залишається вповноважена особа, оскільки помилки або зловживання в електронних діях трансформуються в юридичні дефекти процедури та створюють ризики як для конкуренції, так і для гарантованого забезпечення пацієнтів необхідними препаратами.

У свою чергу, електронна процедура закупівель лікарських засобів являє собою впорядковану сукупність адміністративно-правових дій, що здійснюються в цифровому середовищі та мають юридично значущий характер. Її структура визначається законодавством про публічні закупівлі та деталізується підзаконними нормативними актами, які регламентують функціонування електронної системи закупівель.

Початковою стадією є планування закупівель, яке в умовах цифровізації набуває нового змісту. Планування здійснюється із використанням електронних інструментів прогнозування потреб, аналізу споживання лікарських засобів та бюджетних можливостей. З адміністративно-правової точки зору план закупівель є формою управлінського рішення, яке фіксується в електронній системі та підлягає публічному контролю. У цьому контексті вагоме значення відіграє наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 11.06.2020 № 1082, яким затверджено Порядок розміщення інформації про публічні закупівлі [20].

Наступною стадією є подання, оцінювання та відбір тендерних пропозицій у електронному середовищі. Ця стадія характеризується мінімізацією прямого

контакту між замовником і учасниками, що відповідає принципам прозорості та недискримінації. Оцінювання пропозицій здійснюється за заздалегідь визначеними критеріями, а результати фіксуються в електронній формі, що надає їм доказового значення в разі адміністративного або судового оскарження [21, с. 44].

Завершальною стадією є укладення та виконання договору про закупівлю лікарських засобів у цифровому форматі. Договір укладається з використанням електронних документів та електронного підпису, що забезпечує його юридичну чинність і можливість подальшого контролю. Умови виконання договору також підлягають електронному моніторингу, що є важливою гарантією цільового використання бюджетних коштів. При укладені такого договору важливо дотримуватися положень норм Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [22].

Також варто наголосити, що невід'ємним елементом механізму є адміністративний контроль і нагляд, які в цифровому середовищі зміщуються від епізодичних перевірок до системного моніторингу на основі електронних даних. Аналітичні модулі й автоматизовані ризик-індикатори в межах електронної системи закупівель дозволяють виявляти потенційні порушення на ранніх стадіях (дроблення предмета закупівлі, дискримінаційні вимоги, аномальні цінові відхилення, повторюваність перемоги одного постачальника тощо), що формує превентивну, а не суто «каральну» модель контролю. Ключову роль у цифровому моніторингу відіграє Державна аудиторська служба України, яка здійснює моніторинг закупівель лікарських засобів на підставі електронних даних без класичних виїзних перевірок [23]. Фіксація всіх управлінських дій у системі з часовими мітками створює належну доказову базу для контролю й оскарження та підвищує рівень правової визначеності в сфері закупівель лікарських засобів.

Таким чином, адміністративно-правові процедури закупівель лікарських засобів у цифровому форматі постають як складний публічно-правовий механізм, у якому поєднуються інструменти електронного врядування, професіоналізація процедур (включно з централізацією), цифрові обов'язки суб'єктів та ризик-орієнтований контроль, спрямований на забезпечення прозорості, підзвітності та реалізації публічного інтересу в сфері охорони здоров'я.

3.4. Проблеми законодавчого регулювання, напрями вдосконалення та перспективи розвитку законодавчих засад здійснення публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства та в контексті цифрової держави

У свою чергу слід відзначити, що, незважаючи на беззаперечний прогрес у цифровізації публічних закупівель, чинне законодавче регулювання закупівель лікарських засобів зберігає низку глибинних і системних проблем адміністративно-правового характеру, які в умовах цифрового середовища не лише не нівелюються, а в окремих випадках навіть загострюються.

Першою й базовою проблемою є фрагментарність і багаторівневість нормативно-правової бази, що регулює цифрові закупівлі лікарських засобів. Загальні приписи Закону України «Про публічні закупівлі» застосовуються паралельно зі спеціальними нормами фармацевтичного законодавства, бюджетного регулювання, актами в сфері електронного урядування, а також численними підзаконними нормативними актами Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. У практичному вимірі це означає, що замовники у сфері охорони здоров'я змушені діяти в умовах нормативної багатовекторності, орієнтуючись на регуляторні масиви, які не завжди узгоджені між собою за термінологією, процедурною логікою та часовими параметрами.

Реальним прикладом цієї проблеми є колізії між закупівельним та фармацевтичним законодавством у частині підтвердження якості лікарських засобів. Зокрема, електронна система публічних закупівель Prozorro формально дозволяє подання певного пакета електронних документів, однак під час подальшого моніторингу контролюючі органи визнають їх недостатніми з огляду на спеціальні галузеві вимоги. У результаті виникає ситуація, коли замовник формально дотримується цифрової процедури, але фактично порушує спеціальні адміністративні приписи, що підриває принцип правової визначеності [24, с. 385].

Другою суттєвою проблемою є обмежена адаптованість законодавства до динамічного розвитку цифрових технологій. Нормативні приписи часто закріплюють конкретні алгоритми дій або процедурні моделі, які швидко втрачають актуальність унаслідок оновлення електронних інструментів. Як наслідок, технічна еволюція електронної системи закупівель нерідко випереджає правове регулювання, що породжує зони нормативної та процедурної невизначеності щодо юридичної сили автоматизованих перевірок, аналітичних модулів або алгоритмів ризик-аналізу.

Третьою проблемою є ризик надмірної формалізації цифрових процедур, коли адміністративно-правова оцінка дій замовника зводиться до перевірки дотримання електронного алгоритму, а не до досягнення публічно значущого результату. У сфері закупівель лікарських засобів це має особливо негативні наслідки. На практиці трапляються випадки, коли формальна помилка в завантаженні документа, невірно обраний електронний формат або незначне порушення строків подання інформації призводять до автоматичного відхилення пропозиції єдиного постачальника життєво необхідних препаратів. Така ситуація свідчить про дисбаланс між формальною законністю та матеріальним публічним інтересом, що суперечить соціальній природі закупівель у сфері охорони здоров'я.

Четверта проблема пов'язана з недостатньою нормативною визначеністю режиму захисту інформації та персональних даних у цифрових закупівлях лікарських засобів. Обробка великих масивів даних про постачальників, ціни, обсяги закупівель, маршрути логістики та структуру споживання лікарських засобів створює підвищені ризики витоку комерційно чутливої або персональної інформації. Водночас спеціальні акти в сфері публічних закупівель не завжди чітко визначають межі відкритості таких даних, що ускладнює баланс між принципами

прозорості, підзвітності та інформаційної безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Виходячи з наведеного, слід констатувати, що вдосконалення законодавчих засад публічних закупівель лікарських засобів у цифровому середовищі має здійснюватися не шляхом фрагментарних і ситуативних змін, а через системне переосмислення адміністративно-правової моделі регулювання.

Першим ключовим напрямом є поглиблена систематизація й узгодження нормативної бази, зокрема гармонізація положень загального закупівельного законодавства зі спеціальними актами у сфері охорони здоров'я. Доцільним є нормативне закріплення єдиних дефініцій щодо предмета закупівлі лікарських засобів, критеріїв якості та документального підтвердження відповідності, адаптованих до електронного формату.

Другим стратегічним напрямом є законодавче закріплення принципу технологічної нейтральності в Законі України «Про публічні закупівлі» як базовому акті в цій сфері. Йдеться про відмову від прив'язки правового регулювання до конкретних цифрових платформ або технічних рішень і зосередження законодавчого впливу на визначенні правових вимог до результату закупівельної процедури – прозорості, конкурентності, контрольованості й юридичної відтворюваності управлінських дій.

Третім напрямом є посилення адміністративно-правових гарантій відповідальності за порушення цифрових процедур. Йдеться не лише про класичні порушення закупівельного законодавства, а й про зловживання цифровими інструментами: маніпулювання даними, штучне створення технічних бар'єрів, використання прогалин електронних алгоритмів із корисливою метою. Така відповідальність має бути чітко інституціоналізована в законодавстві як окремий різновид адміністративних правопорушень.

Четвертим напрямом є чітке нормативне визначення правового статусу аналітичних модулів та ризик-індикаторів. Законодавство має встановлювати: а) їх правову природу; б) межі автоматизованого втручання в процедуру закупівлі; в) порядок реагування замовника на сигнали ризику; г) гарантії процесуальних прав учасників закупівель. Це дозволить уникнути ситуацій, коли автоматизовані інструменти фактично підміняють собою владні управлінські рішення без належної правової основи.

У середньо- та довгостроковій перспективі розвиток законодавчих засад публічних закупівель лікарських засобів має відбуватися в руслі формування цифрової держави, в якій електронні процедури виступають базовою формою реалізації публічної влади, а не допоміжним технічним інструментом. У цьому контексті саме закупівлі лікарських засобів можуть стати еталонним сегментом цифрового публічного адміністрування, з огляду на їх високу соціальну значущість, чутливість до ризиків та прямий вплив на реалізацію конституційного права на охорону здоров'я.

Однією з ключових перспектив є перехід від процедурно-орієнтованої до результато-орієнтованої моделі правового регулювання публічних закупівель лікар-

ських засобів. На практиці чинне законодавство значною мірою зосереджене на формальній коректності електронних процедур, тоді як досягнення кінцевого публічного результату – своєчасного та безперервного забезпечення пацієнтів лікарськими засобами – залишається вторинним. Перспективним напрямом розвитку є нормативне закріплення пріоритету публічного інтересу в забезпеченні доступності медичних препаратів над суто формальними цифровими вимогами, особливо у випадках закупівель життєво необхідних лікарських засобів.

Важливою перспективою є поглиблення інтеграції електронної системи публічних закупівель із державними реєстрами та інформаційними ресурсами в сфері охорони здоров'я. Йдеться, зокрема, про поєднання закупівельних даних із реєстрами лікарських засобів, електронною системою охорони здоров'я, інформацією про залишки препаратів у закладах охорони здоров'я та даними про фактичне споживання. Така інтеграція дозволить перейти від ситуативних закупівель до проактивного планування, автоматизованого прогнозування дефіцитів та своєчасного коригування закупівельних планів. Водночас реальним проблемним аспектом залишається відсутність чіткого адміністративно-правового механізму доступу до таких даних, а також розмежування повноважень між суб'єктами публічної влади, що потребує законодавчого врегулювання.

Перспективним напрямом є також інституціоналізація аналітичних та прогнозних цифрових інструментів як елементів адміністративного управління закупівлями лікарських засобів. Наразі автоматизовані ризик-індикатори використовуються переважно як інструмент контролю, тоді як у майбутньому вони можуть бути законодавчо закріплені як інструменти управлінського прогнозування, що дозволяють завчасно ідентифікувати ризики зриву постачання, цінових аномалій або монополізації ринку. Реальною проблемою при цьому є відсутність чітко визначеного правового статусу таких алгоритмів, що створює ризик їх надмірного або непрозорого впливу на управлінські рішення.

У контексті формування цифрової держави особливого значення набуває перегляд підходів до відкритості даних у сфері закупівель лікарських засобів. З одного боку, відкриті дані є запорукою прозорості та громадського контролю; з іншого – надмірна відкритість інформації про логістику, обсяги та маршрути постачання лікарських засобів, особливо в умовах воєнного стану, створює ризики для безпеки та стабільності системи охорони здоров'я. Перспективним напрямом є законодавче закріплення диференційованих режимів доступу до закупівельної інформації, що поєднують принципи прозорості й інформаційної безпеки.

Важливою довгостроковою перспективою є гармонізація національного законодавства з європейськими підходами до цифрових публічних закупівель у межах процесу європейської інтеграції. Йдеться не лише про формальне наближення до стандартів Європейський Союз, а про імплементацію принципів ризик-орієнтованого контролю, алгоритмічної підзвітності та прозорості управлінських рішень. У цьому контексті система Prozorro може еволюціонувати від платформи електро-

нних торгів до інтегрованого інструменту цифрового врядування, що поєднує функції планування, контролю, аналітики та публічної звітності.

Окремої уваги заслуговує перспектива перегляду адміністративної відповідальності в сфері цифрових закупівель лікарських засобів. У майбутньому законодавство має враховувати специфічні цифрові ризики: маніпулювання даними, алгоритмічні упередження, використання технічних прогалин електронних систем. Реальною проблемою сьогодні є те, що такі дії часто формально не охоплюються складами адміністративних правопорушень, що знижує ефективність правового захисту публічних інтересів.

Загалом перспективи розвитку законодавчих засад публічних закупівель лікарських засобів у цифрову епоху пов'язані з переходом від фрагментарного, процедурно перевантаженого регулювання до цілісної адміністративно-правової моделі, в якій цифрові технології виступають підконтрольним інструментом реалізації публічної політики. У межах такої моделі цифровізація не підміняє собою право, а, навпаки, підсилює його регулятивний потенціал, забезпечуючи баланс між ефективністю, законністю та захистом публічних інтересів у сфері охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило, що публічні закупівлі лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства набули ознак самостійного та структурно складного інституту адміністративного права, безпосередньо пов'язаного з реалізацією публічного інтересу й гарантуванням права на охорону здоров'я. Установлено, що цифровізація трансформує закупівлю лікарських засобів у цифровий адміністративний процес, у межах якого електронна система закупівель виступає організаційно-правовою формою здійснення владних повноважень та середовищем юридично значущих дій, що породжують правові наслідки, підлягають контролю й оскарженню, а відтак потребують підвищених стандартів законності, прозорості, недискримінації, підзвітності та правової визначеності.

Доведено, що правове регулювання закупівель лікарських засобів має «подвійну» рамку: загальний процедурний режим законодавства про публічні закупівлі поєднується зі спеціальними вимогами фармацевтичного законодавства щодо якості, безпечності, реєстрації та обігу лікарських засобів. Уточнено суб'єктний склад закупівель, де їх здійснюють усі замовники в розумінні законодавства про публічні закупівлі, а не виключно Міністерство охорони здоров'я України. Водночас у сфері державних програм охорони здоров'я саме Міністерство охорони здоров'я України є найбільш показовим прикладом застосування централізованих моделей. Обґрунтовано доцільність розмежування внутрішнього делегування закупівельної функції (через уповноважену особу в межах замовника) та зовнішнього делегування (через централізовані закупівельні організації та/або спеціалі-

зовані організації, які здійснюють закупівлі), а також підкреслено, що коло потенційних постачальників визначається додатково через ліцензійні умови відповідних видів діяльності (виробництво, імпорт, оптова/роздрібна торгівля) і обов'язок підтвердження належної якості та логістичних вимог.

Виявлено ключові проблеми законодавчого регулювання цифрових закупівель лікарських засобів та обґрунтовано, що подальший розвиток законодавчих засад має відбуватися через формування цілісної адміністративно-правової моделі цифрового публічного адміністрування, орієнтованої на результат своєчасного й безперервного забезпечення населення безпечними й якісними лікарськими засобами, за одночасного забезпечення конкуренції, підзвітності та правової визначеності.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] World Health Organization (WHO). URL: https://www.who.int/
[2] Digital procurement. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/public-procurement/digital-procurement_en
[3] Hochstetter J. et al. Transparency and E-Government in Electronic Public Procurement as Sustainable Development. Sustainability. 2023. Vol. 15. No. 5. P. 4672. URL: https://doi.org/10.3390/su15054672
[4] Галущак М. П., Галущак О. Я. Електронні публічні закупівлі в Україні під час воєнного стану : монографія, Тернопіль. 2024. С. 339–350. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46658
[5] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 1 січ. 2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
[6] Коба Т. М. Удосконалення публічних закупівель лікарських засобів та медичних виробів за умов впровадження оцінки медичних технологій в Україні : дис. … д-ра філософ. в галузі фармацевтики : 226/22. 2025, Харків. 274 с. URL: https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/dysertatsiia-koby-t.m..pdf
[7] Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII (станом на 31 жовт. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text
[8] Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР (станом на 31 груд. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр#Text
[9] Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), І. М Балакарєва, І. В. Бойко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с.
[10] Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI (станом на 14 черв. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

[11] Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: https://www.oecd.org/en.html
[12] Prozorro. URL: https://prozorro.gov.ua/uk
[13] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV (станом на 1 січ. 2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
[14] Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України "Про публічні закупівлі", на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Каб. Міністрів України від 12.10.2022 № 1178 (станом на 5 груд. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text
[15] Про особливості створення та діяльності централізованих закупівельних організацій : постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2018 № 1216 (станом на 3 квіт. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-2018-п#Text
[16] Деякі питання реалізації експериментального проекту стосовно діяльності централізованої закупівельної організації у сфері охорони здоров'я : постанова Каб. Міністрів України від 11.10.2021 № 1093. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-2021-п#Text
[17] Деякі питання здійснення закупівель лікарських засобів, медичних виробів із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі : постанова Каб. Міністрів України від 22.07.2015 № 622 (станом на 16 січ. 2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2015-п#Text
[18] Про затвердження Порядку відбору Міністерством охорони здоров'я України спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі лікарських засобів, медичних виробів : наказ М-ва охорони здоров'я України від 28.07.2020 № 1684. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-20#Text
[19] Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : постанова Каб. Міністрів України від 30.11.2016 № 929 (станом на 1 січ. 2026 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-п#Text
[20] Про затвердження Порядку розміщення інформації про публічні закупівлі : наказ М-ва розвитку економіки, торгівлі та сіл. госп-ва України від 11.06.2020 № 1082 (станом на 11 лип. 2025 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-20#Text
[21] Shkolnyk I., Bukhtiarova A., Horobets L. The efficiency of electronic public procurement system in Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2018. Vol. 7. No. 3. P. 43–55. URL: https://doi.org/10.21511/pmf.07(3).2018.05
[22] Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII (станом на 18 груд. 2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text
[23] Державна аудиторська служба України. URL: https://dasu.gov.ua/
[24] Собольський І. В. та ін. Індивідуалізовані закупівлі лікарських засобів у Prozorro Market як чинник економії коштів для лікарень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2025. № 45. С. 383–393. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/1714/1493 https://doi.org/10.5281/zenodo.16729040

REFERENCES

[1] World Health Organization. (n.d.). *World Health Organization*. Retrieved from https://www.who.int/

[2] European Commission. (n.d.). *Digital procurement*. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/public-procurement/digital-procurement_en

[3] Hochstetter, J., et al. (2023). Transparency and e-government in electronic public procurement as sustainable development. *Sustainability, 15*(5), 4672. Retrieved from https://doi.org/10.3390/su15054672

[4] Galushchak, M. P., & Galushchak, O. Ya. (2024). *Electronic public procurement in Ukraine during martial law.* Ternopil. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46658

[5] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[6] Koba, T. M. (2025). *Improvement of public procurement of medicines and medical devices under the implementation of health technology assessment in Ukraine* (Doctoral dissertation, National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine). Retrieved from https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/dysertatsiia-koby-t.m..pdf

[7] *On public procurement:* Law of Ukraine. (2015, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922–19#Text

[8] *On medicines*: Law of Ukraine. (1996, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text

[9] Balakaryeva, I. M., Boiko, I. V., & et al. (2020). *Administrative law of Ukraine.* In Bytiak, Y. P. (Ed.). Kharkiv: Pravo.

[10] *On personal data protection:* Law of Ukraine. (2010, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297–17#Text

[11] Organisation for Economic Co-operation and Development. (n.d.). Retrieved from https://www.oecd.org/en.html

[12] ProZorro. (n.d.). Retrieved from https://prozorro.gov.ua/uk

[13] *On electronic documents and electronic document circulation:* Law of Ukraine. (2003, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851–15#Text

[14] *On approval of the features of public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine «On Public Procurement», for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation: Resolution* of Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, October, *No. 1178*). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178–2022-%D0%BF#Text

[15] On the peculiarities of the establishment and operation of centralized procurement organizations: *Resolution* of Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216–2018-%D0%BF#Text

[16] Some issues of implementation of the experimental project concerning the activities of a centralized procurement organization in the healthcare sector: *Resolution* of Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093–2021-%D0%BF#Text

[17] Some issues of procurement of medicines and medical devices with the involvement of specialized procurement organizations: *Resolution* of Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622–2015-%D0%BF#Text

[18] On approval of the procedure for selection by the Ministry of Health of Ukraine of specialized organizations that carry out procurement of medicines and medical devices: Order of Ministry of Health of Ukraine. (2020, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0746-20#Text
[19] On approval of licensing conditions for conducting economic activities on manufacturing of medicines, wholesale and retail trade in medicines, and import of medicines (except active pharmaceutical ingredients): *Resolution* of Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929–2016-%D0%BF#Text
[20] *On approval of the procedure for publishing public procurement information:* Order of Ministry of Economy of Ukraine. (2020, June, No. 1082). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-20#Text
[21] Shkolnyk, I., Bukhtiarova, A., & Horobets, L. (2018). The efficiency of electronic public procurement system in Ukraine. *Public and Municipal Finance, 7*(3), 43–55. https://doi.org/10.21511/pmf.07(3).2018.05
[22] On electronic trust services: Law of Ukraine. (2017, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155–19#Text
[23] State Audit Service of Ukraine. (n.d.). Retrieved from https://dasu.gov.ua/
[24] Sobolskyi, I. V., & et al. (2025). Individualized procurement of medicines in Prozorro Market as a factor of cost savings for hospitals. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 45, 383–393. Retrieved from https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/1714/1493
https://doi.org/10.5281/zenodo.16729040

Лілія В'ячеславівна Пилюга
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: liliyavb13@gmail.com

Liliia V. Pyliuha
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriy Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: liliyavb13@gmail.com

Рекомендоване цитування: Пилюга Л. В. Законодавчі засади здійснення публічних закупівель лікарських засобів в умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 197–219. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-197

Suggested Citation: Pyliuha L. V., (2026). Legislative principles for public procurement of medicinal products in the conditions of digitization (digitisation) of society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 197–219. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-197

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 347.1:[004.8+334.7]
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-220

Оксана Мар'янівна Вінник
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9397-5127

Марина Миколаївна Великанова
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
Київ, Україна,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1845-6500

РИЗИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ПАРТНЕРСТВА: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню категорії ризику в сучасних суспільних відносинах, що суттєво ускладнилися під впливом глобальної цифровізації та повномасштабної агресії рф проти України. У статті наголошується на необхідності розробки нового правового інструментарію для управління ризиками, які загрожують національній безпеці та економічній стабільності. Метою статті є розробка пропозицій щодо напрямів удосконалення законодавства України для мінімізації негативних наслідків ризиків, пов'язаних із упровадженням штучного інтелекту та реалізацією проєктів публічно-приватного партнерства в період війни та повоєнного відновлення. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: діалектичний – для розкриття сутності ризику; порівняльно-правовий – для аналізу відповідності українського законодавства Регламентам ЄС (AI Act та Регламент 2021/2085); прогностичний – для моделювання ефектів від запровадження нових форм інвестування. Авторами обґрунтовано необхідність адаптації європейського досвіду (AI Act) до українських реалій шляхом запровадження класифікації систем штучного інтелекту за рівнем ризику та закріплення «цифрових прав» особи в Цивільному кодексі України. Вказано на недосконалість чинного Закону України «Про публічно-приватне партнерство», який обмежується лише договірною формою партнерства. Доведено переваги інституційної форми публічно-при-*

ватного партнерства (створення спільних підприємств), що дозволить залучати дружні держави як публічних партнерів. Це забезпечить прозорість, посилить контроль за цільовим використанням коштів та мінімізує корупційні ризики. Зроблено висновок, що мінімізація сучасних ризиків потребує системного оновлення законодавства. Запропоновано розширити суб'єктний склад публічних партнерів у проєктах публічно-приватного партнерства та запровадити механізми розподілу відповідальності за шкоду, завдану автономними системами штучного інтелекту.

Ключові слова: *приватне право; публічно-приватне партнерство; євроінтеграція; штучний інтелект; ризик; відповідальність; приватноправові відносини; захист прав; інвестиції.*

Oksana M. Vinnyk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9397-5127

Maryna M. Velykanova
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1845-6500

RISKS OF DIGITALIZATION AND PARTNERSHIP: LEGAL ASPECTS

Abstract. *The article explores the category of risk within modern social relations, which have become significantly more complex under the influence of global digitalization and the full-scale aggression of the russian federation against Ukraine. The study emphasizes the necessity of developing a new legal toolkit for risk management that poses threats to national security and economic stability. The purpose of the article is to develop proposals for improving Ukrainian legislation to minimize the negative consequences of risks associated with the implementation of artificial intelligence (AI) and the execution of public-private partnership (PPP) projects during the period of war and post-war reconstruction. The research employs a complex of general scientific and specialized methods, in particular: the dialectical method – to reveal the essence of risk; the comparative-legal method – to analyze the alignment of Ukrainian legislation with EU Regulations (the AI Act and Regulation 2021/2085); and the predictive method – to model the effects of introducing new investment forms. The authors justify the necessity*

of adapting European experience (the AI Act) to Ukrainian realities by introducing a classification of artificial intelligence systems based on their risk level and enshrining individual «digital rights» within the Civil Code of Ukraine. The study points out the deficiencies of the current Law of Ukraine «On Public-Private Partnership,» which is limited solely to the contractual form of partnership. The advantages of the institutional form of public-private partnership (the creation of joint ventures) are proven, which would allow for the involvement of friendly states as public partners. This approach will ensure transparency, strengthen control over the targeted use of funds, and minimize corruption risks. It is concluded that minimizing modern risks requires a systemic update of legislation. It is proposed to expand the composition of public partners in public-private partnership projects and to introduce mechanisms for the allocation of liability for damage caused by autonomous artificial intelligence systems.

Keywords: *private law; public-private partnership; European integration; artificial intelligence; risk; liability; private law relations; protection of rights; investments.*

ВСТУП

Ризик, супроводжуючи будь-яку діяльність суб'єктів, так чи інакше впливає на суспільні відносини, створюючи ймовірність небажаного перебігу справ у приватних, публічних або змішаних – публічно-приватних відносинах.

Ризик характеризують: його причина (подія, ймовірність якої може бути вирахувана, а час та місце її виникнення точно визначити неможливо, оскільки вона зумовлена зовнішніми (навколишнє середовище) та внутрішніми (суб'єктивні особливості осіб, що її визначають) чинниками; джерела ризику (ними можуть бути: певні явища, предмети, процеси, що зумовлюють ризики (через неможливість передбачення ймовірності певного результату, зумовлених складністю соціально-економічних та технологічних процесів): суперечливість інтересів і тенденцій (наприклад, конкуренція), інформаційна обмеженість (неповнота чи недостатня якість/суперечливість інформації); неможливість повного пізнання об'єктів, процесів та явищ; різноманітність соціально-психологічних установок та оцінок осіб у процесі прийняття рішень; наслідки (негативні, що можуть становити небезпеку, та позитивні [1]). Тому категорія ризиків (особливо тих, що можуть породити вкрай небезпечні наслідки), кількість яких у сучасному світі зростає, потребує відповідного дослідження та напрацювання ефективного правового інструментарію для обмеження обсягу ризиків або встановлення правил оптимального їх розподілу. На жаль, до останнього часу на цьому належним чином не акцентувалася увага законодавця, попри низку випадків, серед яких: покладення ризику випадкового знищення або пошкодження майна на власника, якщо інше не передбачено договором або законом [2, ст. 323], ризики в підрядних та деяких інших відносинах [2, статті 837, 842, 879, 880 та ін.; 3, ч. 4 ст. 12].

Об´єктивна категорія ризику, «зміст якої полягає в можливості настання несприятливих наслідків незалежно від поведінки осіб» [4], у сучасних умовах зростання загроз, у тому числі пов'язаних із цифровізацією, війною, досі злободенною проблемою корупції та інших зловживань у процесі інвестування [5; 6; 7] та необхідністю подолання їх наслідків, потребує системного підходу до обме-

ження обсягу ризиків або оптимального їх розподілу за допомогою правових інструментів, про що, зокрема, свідчить реакція ЄС на ризики цифровізації та необхідність мінімізації як самих ризиків, так їх наслідків [8].

Проблемі ризиків присвячено чимало наукових праць, серед яких:

– дисертаційні дослідження з аналізом стану та перспектив формування правового механізму обмеження та розподілу ризиків у приватних відносинах (М. Великанової [9]), з акцентом на проблему ризиків у договірних відносинах (О. Андреєвої [10];

– наукові статті, в яких акцентується увага на ризиках у підрядних договірних відносинах (А. Іванов, А. Іванюк та ін. [11]), співвідношенню ризиків та відповідальності в приватному праві (Н. Дубицька [12]), економічній складовій ризику в підприємницькій діяльності (Р. Скриньковський, Ю. Тиркало [13]), необхідності ширшого віддзеркалення категорії ризиків у цивільному праві в умовах цифровізації (М. Великанова [14]) тощо;

– матеріалів конференцій (О. Вінник [15]) та ін.

Разом із тим складність і динамізм сучасних суспільних відносин зумовлюють необхідність системного підходу до встановлення загальних правил та закріплення належного інструментарію для виявлення, оцінки та мінімізації ризиків із огляду на збільшення негативних проявів ризиків, що призводять до завдання шкоди суспільним інтересам і основоположним правам людини. Це стосується, зокрема, таких надбань цифровізації, як штучний інтелект, широке й неконтрольоване застосування якого може призвести до критичних для людства наслідків. У зв'язку з цим низка визнаних у світі вчених закликають навіть до заборони його застосування, вказуючи на ймовірність втрати над ним контролю збоку людства [16]. Євросоюз одним із перших відреагував на ризики використання технологій штучного інтелекту, прийнявши Регламент 2024/1689 [8]. Реакцією України на цей акт ЄС стала розробка відповідного законопроєкту, з урахуванням не лише зазначеного Регламенту, а й український реалій [17; 18].

Другою проблемою, пов'язаною з потребою мінімізації ризиків в умовах війни і повоєнної відбудови, є корупційні й інвестиційні ризики у відносинах публічно-приватного партнерства (далі – ППП) в Україні.

Нагальність впливу на такі ризики з метою їх зменшення зумовлена не лише їх «традиційністю» для нашої країни, яку дехто пов'язує з нібито національними традиціями вдячності, а й умовами війни, отриманням Україною донорської допомоги від дружніх держав, відносинами публічно-приватного партнерства, на яке покладаються великі надії. Нецільове (або псевдо цільове) використання допомоги та інвестицій знецінює їх ефективність, шкодить репутації нашої держави, а головне – зменшує ефект від добрих починань, завдаючи шкоди державі та її громадянам.

Використання економіко-правового механізму ППП, на яке покладаються великі надії щодо залучення коштів на повоєнну відбудову, має забезпечуватися відповідними правовими засобами запобігання зловживань, зокрема передбаче-

ними в Регламенті ЄС 2021/1689 [19], а також правовими засобами, що забезпечать залучення дружніх держав як публічних партнерів за інституційною/корпоративною формою ППП з відповідними вимогами до неї.

Проте в українському законодавстві, попри необхідність урахування євроінтеграційної складової, передбачено лише договірну форму ППП [20, ст. 5] з досить поміркованими можливостями контролю за цільовим та ефективним використанням коштів партнерів, а також донорської допомоги. Відтак *метою цієї статті* є напрацювання пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів запобігання або мінімізації негативних наслідків ризиків цифровізації (зокрема пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту(ШІ) та ризиків у відносинах публічно-приватного партнерства. Це особливо важливо в надскладних умовах війни, повоєнної відбудови, а в підсумку – для посилення всіх складових національної безпеки та забезпечення добробуту громадян України.

Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати чинні правові інструменти впливу на ризик, що виникає в суспільних відносинах у нинішніх умовах війни, розв'язаної російською державою, наслідки реалізації ризиків та нагальні проблеми, що заважають їхньому подоланню чи мінімізації; з'ясувати особливості сучасних ризиків (з акцентом на ризики цифровізації та інвестування у формі ППП) в суспільних відносинах та пов'язаний із цим стан правового регулювання; виявити прогалини та інші вади, що заважають оптимально впливати на ризики; запропонувати шляхи їх вирішення з використанням досвіду ЄС.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу цього дослідження склали методи та прийоми наукового пізнання, комплексне застосування яких дозволило здійснити ґрунтовний аналіз фактичного стану та правового забезпечення відносин із елементами ризиків, виявити їх різновиди залежно від ступеня користі та/або небезпеки для суспільного розвитку.

У процесі здійснення цього дослідження використовувалася низка філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Використання *діалектичного методу* дало можливість розкрити сутність ризиків у суспільних відносинах (особливо, пов'язаних із цифровізацією та використанням економіко-правового механізму публічно-приватного партнерства), а ф*ормально-логічний* метод дозволив виділити ті характеристики відносин, що свідчать про наявність у них певного ступеня ризику, щоб їх класифікувати за цією ознакою. Метод *аналізу* використано при вивченні наукових напрацювань у сфері дослідження ризиків як вітчизняних, так і зарубіжних учених і практиків, стану правового регулювання відповідних суспільних відносин в Україні та ЄС. За допомогою методу *синтезу* було зроблено висновки щодо ефективності наявних у вітчизняному законодавстві правових механізмів для подолання або зменшення негативних наслідків ризиків у вищезазначених відносинах.

У дослідженні використаний *порівняльний* метод, що серед іншого дав змогу порівняти ступінь ефективності правового регулювання відносин, пов'язаних із ризиками цифровізації та інвестування у формі публічно-правового партнерства, в праві України та ЄС. *Синергетичний* метод використано для встановлення впливу ступеня ризику на вимоги щодо застосування цифрових технологій (зокрема штучного інтелекту) та корупційно-інвестиційних ризиків при реалізації проєктів ППП, а метод *системного аналізу* – при визначенні взаємозв'язку процесів посилення боротьби з корупцією та іншими зловживаннями в процесі інвестування у формі публічно-приватного партнерства з вимогами до ППП, включно з його формою (суто договірна чи інституційна, для якої характерним є поєднання корпоративних і договірних відносин).

Прогностичний метод став у нагоді при прогнозуванні можливих ефектів запровадження інституційної форми ППП та класифікації, пов'язаних із цифровізацією ризиків. Це дозволило встановити критерії можливості, обмеження чи заборони застосування відповідної форми ППП із урахуванням ступеня можливих негативних наслідків для суспільства, його членів. Використання *формально-юридичного* методу як одного зі спеціально-наукових методів дало змогу з'ясувати зміст правових норм, що регулюють відносини у відповідній сфері, їх місце в системі права України, а також виробити рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України з питань установлення критеріїв поділу ризиків за ознакою їх ймовірних наслідків (насамперед негативних) для суспільства та його членів (приватних партнерів у відносинах ППП, юридичних і фізичних осіб, на яких впливають ризики цифровізації).

Застосування *порівняльно-правового* методу пов'язане з необхідністю врахування євроінтеграційного напряму вдосконалення законодавства України і, відповідно, порівняння ступеня ефективності правового регулювання зазначених відносин в ЄС та Україні, а в підсумку – напрацювання рекомендацій щодо врахування досвіду Євросоюзу в процесі вдосконалення відповідного законодавства України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Стрімкі темпи запровадження цифрових технологій у всі основні сфери суспільного й значною мірою приватного життя забезпечили низку незаперечних переваг, що стали в пригоді в період короновірусної пандемії й повномасштабної війни, розв'язаної російською державою проти України. Подібні технології створюються/вдосконалюються зазвичай із використанням штучного інтелекту, який, крім незаперечних переваг (насамперед – можливість надшвидкої обробки інформації, прийняття на підставі результатів її аналізу оптимальних рішень), може становити значну небезпеку для суспільства й приватного життя громадян у разі його використання з недобросовісною метою та/або без належного контролю з боку людини. Означена проблема стає вельми актуальною з огляду на недалеку пер-

спективу втрати такого контролю, про що не лише попереджають провідні вчені, а й закликають до вжиття кардинальних заходів на кшталт заборони його використання в певних випадках [16].

Євросоюз одним із перших відреагував на проблеми з використання ШІ, прийнявши відповідний Регламент 2024/1689 (Artificial Intelligence Act, далі – AI Act [8]). Україна, попри констатацію необхідності врегулювання використання ШІ у відповідному підзаконному акті [21], підписання Рамкової конвенції про штучний інтелект та права людини [22], що визначає принципи, яких держава має дотримуватися у формуванні законодавства та застосуванні ШІ-продуктів у публічному секторі, аналітичних матеріалів Міністерства цифрової трансформації щодо оптимального підходу до регулювання технологій штучного інтелекту в Україні [23], досі не прийняла ґрунтовний Закон про ШІ на зразок AI Act [8], хоча про проєкт такого акту є згадки в мережі Інтернет [17]. AI Act є одним із перших в світі правових актів, який покликаний регулювати використання штучного інтелекту, визначаючи кілька категорій ШІ залежно від ступеня їх ризику (системи ШІ *неприйнятного ризику*, що забороняються; системи ШІ з *високим рівнем ризику, які* підлягають суворим вимогам, перш ніж їх можна буде вивести на ринок; ШІ *обмеженого ризику*, що пов'язаний із необхідністю прозорості щодо його використання; ШІ *мінімального* або *відсутнього ризику*, для застосування якого не запроваджуються обмеження).

І. І. Забокрицький [24], аналізуючи AI Act, підкреслює важливість його для євроінтеграційного курсу України, оскільки положення AI Act можуть (і мають) лягти в основу українського законодавства, предметом регулювання якого будуть пов'язані з використанням штучного інтелекту відносини. Визначення досить широкого кола суб'єктів у цьому акті, як зазначає дослідник, дає змогу гнучко підходити до правового регулювання штучного інтелекту – запобігати ризикам не обмежуючи ті випадки, коли використання таких систем є доцільним і корисним для суспільства. Разом із тим розробники українського варіанту проєкту подібного акта підкреслюють урахування в ньому української специфіки [17], особливості якої поки що не можна визначити через відсутність широкого оприлюднення цього документа для обговорення. Проте маємо Рекомендації з відповідальної розробки систем із використанням технологій штучного інтелекту, розроблені фахівцями Мінцифри за участі низки зарубіжних і міжнародних організацій [18].

Стрімке поширення використання ШІ в Україні, його важливість для цифрового розвитку інноваційної діяльності, а також складність ШІ з точки зору наслідків його використання для суспільства і необхідності попередження зумовлених ним ризиків – яскраве свідчення необхідності прийняття подібного закону, оскільки наша держава прагне до членства в ЄС, а, отже, положення AI Act для неї вкрай важливі з точки зору адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС.

Загалом використання цифрових технологій гостро потребує правового забезпечення, що враховує ризики, які виникають при застосуванні таких технологій.

Насамперед це стосується встановлення меж (обмежень) щодо їх використання залежно від ступеня ризику, що віддзеркалено в AI Act. Крім прийняття спеціального закону на кшталт AI Act, необхідно розвинути положення про «цифрові права» особи як різновиду особистих немайнових прав, що створюють можливість реалізації інтересів у сфері діджиталізації; чіткіше врегулювати особливості здійснення та захисту особистих немайнових прав, якими наділені особи, котрі мають спеціальні правові статуси (правові модуси), зокрема, цифрова (електронна) особа; доповнити чинний ЦК України серед іншого положеннями щодо (1) відшкодування шкоди, завданої шкідливим програмним забезпеченням; (2) відшкодування шкоди, завданої робототехнікою та штучним інтелектом. На цьому було наголошено робочою групою з рекодифікації цивільного законодавства України [25, с. 18, 51]. Такий підхід, на нашу думку, допоможе запобігти прикрим випадкам нехтування небезпекою при застосуванні цифрових та інших сучасних технологій (зокрема, біотехнологій), які надають величезні можливості вирішення складних проблем, хоча часом застосовуються безвідповідально та/або непрофесійно, нехтуючи ймовірністю настання негативних наслідків.

Видається доцільним підтримати висловлену позицію, що розв'язання проблем правового регулювання використання цифрових технологій, забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб від порушень із застосуванням цифрових технологій та притягнення до відповідальності за шкоду, завдану застосуванням цифрових технологій лежить у площині модернізації чинного законодавства в таких напрямах: 1) вирішення питання відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом, виходячи з того наскільки такий штучний інтелект був автономним; 2) застосування правил відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, до відносин із використанням цифрових технологій, виходячи з того, чи була шкода, завдана дією чи бездіяльністю штучного інтелекту, передбачуваною [14, с. 158].

Наступна порушена в цій статті проблема – ризики публічно-приватного партнерства, що забезпечує інвестування складних і високовартісних інвестиційно-інноваційних проєктів. Нещодавно прийнятий Закон «Про публічно-приватне партнерство» [20] (як нова версія Закону «Про державно-приватне партнерство» [26]) містить чимало нових положень, спрямованих на вдосконалення відносин такого партнерства. Проте у цьому законі належним чином не враховано положення Регламенту 2021/2085, особливості якого полягають (серед іншого) у двох основних питаннях: участі на стороні публічного партнера кількох дружніх держав та інституційній формі такого партнерства, яка забезпечує постійний контроль за перебігом внесення інвестицій та реалізацією проєкту/проєктів ППП. Ці особливості вельми важливі з огляду на таке.

По-перше, це стосується обсягу інвестицій. Участь кількох дружніх держав разом із Україною як публічних партнерів дозволить забезпечити величезний обсяг інвестицій, необхідних для України в умовах війни та повоєнної відбудови, а іноземні держави-партнери матимуть змогу долучитися до отриманого Україною

під час війни важливого досвіду подолання її наслідків, відсічі агресії й, відповідно, взяти участь у реалізації важливих проєктів, щодо яких вони мають спільну з Україною заінтересованість (наприклад, спрямованих на зміцнення колективної безпеки в умовах зростаючих загроз від агресивних держав).

По-друге, важливе значення має інституційна форма партнерства, що передбачає створення партнерами спільного підприємства (участь у такому підприємстві), за допомогою органів якого відбуватиметься постійний контроль за внесенням інвестицій представниками партнерів в органах такого підприємства. Зазначене вельми актуальне з огляду на вище згадану проблему корупції та зловживань у процесі інвестування й отримання донорської допомоги в Україні й, відповідно, загрозу нецільового використання коштів партнерів внесених за договірним партнерством, де, у тому числі, і коштів донорів (така можливість передбачена Законом про ППП [20]).

Економіко-правовий механізм ППП, попри понад 15-річну тривалість правового регулювання на рівні закону[1], не досить широко використовується на практиці (за винятком концесійних проєктів) з огляду на низку причин, одна з яких – відсутність у ньому положень про інституційну форму партнерств. Можливість же участі на боці державного партнера не лише Української держави в особі уповноважених органів та органів місцевого самоврядування, а й інших, дружніх щодо України, держав цим та новим законами не передбачена. Йдеться про міжнародне партнерство для реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів міжнародного значення, оскільки в сучасному світі чимало проблем (економічних, національної та регіональної безпеки, включно з кібербезпекою) має транснаціональний характер. Про це, зокрема, свідчить і агресія російської держави проти України та погрози російських політиків щодо застосування ядерної зброї. З огляду на ці обставини після початку повномасштабної війни проти України з боку її російського сусіда значна частина країн світу прийняла нові стратегії національної безпеки, в яких наголошується на важливості використання в цій справі партнерських відносин як за участі національних суб'єктів, так і дружніх держав [27; 28; 29; 30].

Необхідність міжнародного інвестиційного партнерства для України викликана потребами часу й наявними обставинами: захист країни від агресора, численні руйнування, необхідність підтримання життєдіяльності країни, включно з її критичною інфраструктурою, що страждає від постійних ворожих на атак, відновлення зруйнованого – все це потребує колосальних коштів [31], яких критично бракує. Донорська допомога дружніх держав, якій Україна щиро вдячна, не безмежна. Відтак необхідно знаходити власні джерела та використовувати зарубіжний досвід, у тому числі подібне до європейського інституційне публічно-приватне партнерство за участі кількох дружніх держав та бізнесу, використання якого в справі зміцнення національної безпеки та повоєнної відбудови є вкрай

[1] Перший Закон, що регулював відносини державно-приватного партнерства було прийнято ще в 2010 р. [26].

важливим. Йдеться не лише про Регламент 2021/2085 від 19.11.2021, а й про зміни до нього у зв'язку з прийняттям Акту про мікросхеми [31], причини прийняття якого полягають у необхідності забезпечення незалежності ЄС і Європи в цілому від виробництва мікросхем в Азії з проблемами безпеки її країн з огляду на зростаючі воєнні загрози.

Переваги такого партнерства незаперечні, оскільки воно забезпечує:

– можливість акумулювання великих ресурсів (кількох держав та бізнесу) у справі реалізації виключно важливих інвестиційно-інноваційних проєктів міжнародного значення;

– застосування інституційної форми партнерства, що опосередковується через спільне підприємство за участі партнерів, дозволяючи використати можливості корпоративних відносин, а саме: забезпечити управління партнерством та контроль використання інвестицій за допомогою системи органів СП, сформованих із представників публічних і приватних партнерів, а також міжнародних експертів; зменшити загрозу корупційних зловживань шляхом відкритості інформації про перебіг інвестування та, відповідно, вкладення коштів партнерів у проєкти ППП;

– вирішення проблем транснаціонального значення в сфері оборони, цифровізації (кібербезпеки, зокрема), охорони здоров'я, захисту та відновлення об'єктів критичної інфраструктури тощо.

Разом із тим використанню потенціалу такого партнерства не сприяє чинне нормативно-правове забезпечення, оскільки Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [20], як і його попередник – Закон «Про державно-приватне партнерство» [26] не передбачає інституційної форми ППП та можливості участі на боці публічних партнерів не лише України та її органів місцевого самоврядування, а й інших, дружніх щодо України, держав, які мають заінтересованість у реалізації спільних інвестиційно-інноваційних проєктів і бажають надати допомогу Україні в формі інвестування, а не обтяжливої для них безкоштовної допомоги, цільове використання якої вони нерідко не спроможні навіть контролювати на додаток до загрози корупційних та інших зловживань.

Набутий Україною колосальний досвід щодо застосування новітніх технологій у військовій техніці, відновлення поранених, щодо засобів і методів відновлення критичної інфраструктури після ворожих атак, забезпечення населення всім необхідним у критичних умовах війни, у справі кібербезпеки та використання цифрових технологій на фронті та в тилу [32; 33; 34; 35] є корисним у справі колективної безпеки дружніх для України держав, що може їх спонукати до встановлення подібного до вже традиційного в ЄС інституційного публічно-приватного партнерства за умови відповідного корегування українського законодавства, зокрема Закону «Про публічно-приватне партнерство».

Запровадження в Україні партнерства на зразок закріпленого в Регламенті (ЄС) 2021/694 і встановлення договірних відносин із дружніми державами як потенційними партнерами, дасть змогу вирішити низку важливих для нашої країни проблем, у тому числі:

– залучити в Україну значно більші за обсягом інвестиції, ніж за партнерства, передбаченого чинним Законом України про ППП, та за інших (у тому числі вищезазначених) форм/моделей інвестування;

– забезпечити ефективність управління інвестиціями в проєкти ППП та контролю за їх реалізацією шляхом використання потенціалу корпоративних відносин;

– сприяти адаптації українського законодавства до права ЄС;

– зменшити корупційні й інвестиційні ризики у відносинах ППП, завдяки використанню потенціалу корпоративних відносин між партнерами з відповідним створенням постійно діючих органів управління та контролю за перебігом інвестування в межах партнерства. Це сприятиме його ефективності й авторитету України як правової держави, що забезпечує врахування інтересів інвесторів-партнерів, наділяючи їх відповідним обсягом прав щодо вкладених інвестицій протягом усього циклу інвестування;

– забезпечити баланс інтересів: дружніх держав-партнерів – щодо отримання статусу інвестора за надану Україні підтримку, можливість долучення до багато досвіду України, отриманого під час війни та об'єднання зусиль для вирішення спільних проблем, включно з колективною безпекою (всіх її складових); українського суспільства – у значних міжнародних інвестиціях, необхідних в умовах війни та повоєнної відбудови; приватного бізнесу – щодо надання сприяння з боку України за участь у такому партнерстві. У підсумку це забезпечить реалізацію інвестиційних проєктів міжнародного значення в посиленні національної безпеки країн-партнерів, що відповідає конституційних засадам кожної з них як одного з основних завдань сучасних держав в умовах посилення загроз суспільному благополуччю.

Пошук дієвих засобів забезпечення національної безпеки та повоєнної відбудови країни – ключові завдання Української держави в справі гарантування конституційних засад як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, що дбає про дотримання прав і свобод людини та гідних умов її життя [36, преамбула, ст. 1], а залучення до цього дружніх держав на засадах інвестування – сприятиме взаємовигідному співробітництву з членами міжнародного співтовариства [36, ст. 18]. Укладена ж минулого року Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-українського інвестиційного фонду відбудови у формі обмеженого партнерства [37] свідчить не лише про актуальність партнерства для України та його адаптування до стандартів ЄС, а й про необхідність закріплення цього поняття в ЦК України [4] з відповідним визначенням його змісту, а також форм і видів.

ВИСНОВКИ

Ризик – невід'ємний елемент суспільного й приватного життя. Проте правила їх розподілу, що закріплені в праві, є недостатньо досконалими в умовах зростаючих загроз суспільному благополуччю, від якого залежить і благо приватних осіб. Розпочата російською державою повномасштабна війна проти нашої країни,

її наслідки, зокрема масштабні руйнування, колосальні втрати (територій, людського потенціалу через загибель і виїзд у більш безпечні країни значної частини громадян), – усе це актуалізувало необхідність перегляду підходів до мінімізації ризиків. Тотальна цифровізація попри незаперечні переваги – забезпечення зв'язку, модернізація озброєння, дистанційне спілкування, вирішення надскладних проблем за допомогою штучного інтелекту тощо – створює й додаткові ризики. Зменшення таких ризиків пов'язане з урахуванням рівня їх небезпеки. Одним із кроків у цьому напрямі стало прийняття в ЄС Регламенту 2024/1689, спрямованого на зменшення небезпеки від використання такого важливого надбання цифровізації, як штучний інтелект, особливо з неприйнятним та високим ступенями ризику. Україна, обравши європейський вектор розвитку, має вдосконалювати національне законодавство не лише через інтеграцію положень європейських документів, а й ураховувати українську специфіку.

Наявна потреба в колосальних ресурсах, від отримання яких залежить доля України та її громадян, може бути вирішена через залучення інвестицій. Альтернативою донорській допомозі дружніх держав, яка для них стає обтяжливою через відсутність компенсації, за винятком суто моральної, може стати спільне (за участі України, дружніх держав та приватного бізнесу) інвестування з використанням механізму інституційного публічно-приватного партнерства, подібного до передбаченого Регламентом ЄС 2021/2085. Це дасть змогу не лише забезпечити надходження необхідних для України коштів, а й зменшити корупційні й інвестиційні ризики завдяки перевагам корпоративних відносин через створене партнерами для цієї мети спільне підприємство і, відповідно, можливості постійного контролю за процесами внесення інвестицій та реалізації проєктів такого партнерства. Такий підхід потребує розробки й обговорення законопроєкту, подібного до Регламенту ЄС, щоб уникнути проблеми, подібної з публічно-приватним партнерством (оновлений у минулому році закон про партнерство мало чим нагадує його європейський варіант через відсутність інституційної форми публічно-приватного партнерства, яка зменшує ризики при інвестуванні в проєкти ППП) та забезпечити можливість участі в ролі публічних партнерів кількох дружніх держав нарівні з Україною.

Відтак проблема правового забезпечення мінімізації ризиків залишається не лише актуальною, а її вирішення конче необхідним для виживання України в умовах війни, подолання її наслідків і повоєнного відновлення. Це особливо яскраво проявляється у відносинах партнерського інвестування та використання надбань новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, що зумовлює потребу врахування європейського досвіду при внесенні відповідних змін до чинної або розробки нової редакції Закону України про публічно-приватне партнерство, який значною мірою має бути подібним до Регламенту 2024/1689, а також удосконалення механізмів розподілу ризиків у Цивільному кодексі України, враховуючи, що вони (ризики) притаманні не лише відносинам цифровізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Цопа В. Ідентифікація і класифікація ризиків. URL: https://qualityexpert.com.ua/articles/657215-identyfikatsiya-i-klasyfikatsiya-ryzykiv (дата звернення: 10.12.2025).

[2] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15 (дата звернення: 25.09.2025).

[3] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15#Text

[4] Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар (стаття 842). URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_842/ (дата звернення: 30.11.2025).

[5] Корупція в енергетиці під час війни: викрито організовану групу (ФОТО+СХЕМА). Національне антикорупційне бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/news/koruptciia-v-energetytci-pid-chas-viyiny-vykryto-organizovanu-grupu/ (дата звернення: 30.12.2025).

[6] Більшість українців вважають, що з початку повномасштабного вторгнення рівень корупції зріс – КМІС. *Forbes Ukraine*. URL: https://forbes.ua/news/bilshist-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-riven-koruptsii-zris-opituvannya-kmis-03102025–33099 (дата звернення: 30.12.2025).

[7] Герасименко П. Корупція під час війни. *Організація українських націоналістів*. URL: https://ukrnationalism.com/publications/5750-koruptsiia-pid-chas-viiny.html (дата звернення: 30.12.2025).

[8] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689 (дата звернення: 12.11.2025).

[9] Великанова М. М. Ризики в цивільному праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 378 с.

[10] Андреєва О. В. Ризик у договірних зобов'язаннях : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 193 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/e8d/dis_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D1%94%D0%B2%D0%B0%D0%9E.%D0%92..pdf.

[11] Іванов А. М., Іванюк А. О., Шимбарьов В. О. Сутність та правова природа ризику в договорах підряду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 170–172. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–11/40.

[12] Дубицька Н. Т. Ризик та відповідальність у приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 197–201. URL: https://doi.org/10.36695/2219–5521.2.2021.39.

[13] Скриньковський Р., Тиркало Ю. Підприємницькі ризики: сутність, види, методи оцінки та шляхи їх зниження. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7, no. 12. P. 2015–2023. URL: https://doi.org/10.22178/pos.77–11.

[14] Великанова М. М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 4. С. 185–198. URL: https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.185–198.

[15] Вінник О. Відносини щодо сучасних технологій, ризиків при їх використанні та стратегічного партнерства в ракурсі вдосконалення правового регулювання відповідно до євроінтеграційного курсу України. *Адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 жовтня 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. С. 42–46.

[16] Вчені прогнозують, що людство втратить контроль над штучним інтелектом вже у 2026 році. URL: https://noworries.news/vcheni-prognozuyut-shho-lyudstvo-vtratyt-kontrol-nad-shtuchnym-intelektom-vzhe-u-2026-roczi/ (дата звернення: 15.10.2025).

[17] Семенюта І. Лабораторія цифрової безпеки представила план дій щодо впровадження Акту про ШІ в Україні. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/38746/2025-12-17-laboratoriya-tsyfrovoi-bezpeky-predstavyla-plan-diy-shchodo-vprovadzhennya-aktu-pro-shi-v-ukraini/ (дата звернення: 17.12.2025).
[18] Рекомендації з відповідальної розробки систем із використанням технологій штучного інтелекту. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/8/e8/da2197e1f813b2c5d29294e1ba580e8b.pdf (дата звернення: 01.01.2026).
[19] Council Regulation (EU) 2021/2085 of 19 November 2021 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R2085–20230921 (дата звернення: 01.11.2025).
[20] Про публічно-приватне партнерство : Закон України від 19.06.2025 № 4510–20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510–20 (дата звернення: 01.11.2025).
[21] Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351–2024-р (дата звернення: 14.02.2025).
[22] Безпечний ШІ для мільйонів українців: Україна підписала Рамкову конвенцію про штучний інтелект та права людини. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/bezpechnyi-shi-dlia-milioniv-ukraintsiv-ukraina-pidpysala-ramkovu-konventsiiu-pro-shtuchnyi-intelekt-ta-prava-liudyny (дата звернення: 08.09.2025).
[23] Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Липень 2024. 30 с. URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf (дата звернення: 08.09.2025).
[24] Забокрицький І. І. Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act) як основа правового регулювання штучного інтелекту в ЄС: огляд основних положень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. С. 282–286. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.3.44.
[25] Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
[26] Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404–17 (дата звернення: 26.09.2025).
[27] National Security Strategy. October 2022. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf (дата звернення: 23.09.2024).
[28] National Security Strategy of Japan. December 2022. URL: https://www.cas.go.jp/jp/siryou/221216anzenhoshou/nss-e.pdf (дата звернення: 23.09.2024).
[29] National Cyber Strategy 2022. URL: https://www.gov.uk/government/publications/national-cyber-strategy-2022 (дата звернення: 23.09.2024).
[30] Security Strategy of the Czech Republic 2023. URL: https://mzv.gov.cz/file/5119429/MZV_BS_A4_brochure_WEB_ENG.pdf (дата звернення: 23.09.2024).
[31] European Chips Act. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-chips-act (дата звернення: 22.06.2024).
[32] ЗСУ щомісяця виявляють тисячі цілей за допомогою штучного інтелекту – Міноборони. URL: https://flot2017.com/zsu-shchomisiatsia-vyiavliaiut-tysiachi-tsilej-za-dopomohoiu-shtuchnoho-intelektu-minoborony/ (дата звернення: 23.09.2024).
[33] Країни НАТО дослухаються до досвіду наших бойових медиків і тому оновлюють свої стандарти – Тетяна Остащенко. URL : https://armyinform.com.ua/2023/08/02/krayiny-nato-dosluhayutsya-do-dosvidu-nashyh-bojovyh-medykiv-i-tomu-onovlyuyut-

svoyi-standarty-tetyana-ostashhenko/ (дата звернення: 05.01.2026).
[34] Як війна в Україні стала «лабораторією» для інновацій і випробувань західної зброї. *Голос Америки*. URL: https://www.holosameryky.com/a/ukraiina-zakhidna-zbroia-vyprobuvannia/6919181.html (дата звернення: 24.09.2024).
[35] Наше завдання в технологічній війні – постійно генерувати інновації, – Михайло Федоров. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/nashe-zavdannia-v-tekhnolohichnii-viini-postiino-heneruvaty-innovatsii-mykhailo-fedorov (дата звернення: 24.09.2024).
[36] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://constitution.in.ua/ (дата звернення: 03.01.2026).
[37] Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-25#Text (дата звернення: 05.01.2026).

REFERENCES

[1] Tsopa, V. (2023). *Identification and classification of risks*. Quality Expert. Retrieved from https://qualityexpert.com.ua/articles/657215-identyfikatsiya-i-klasyfikatsiya-ryzykiv
[2] Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15
[3] Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2004, March). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15#Text
[4] Scientific and Practical Commentary to the Civil Code of Ukraine (Article 842). Protocol. Retrieved from https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_842/
[5] National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. (2025). *Corruption in the energy sector during the war: Organized group exposed*. Retrieved from https://nabu.gov.ua/news/koruptciia-v-energetytci-pid-chas-viyiny-vykryto-organizovanu-grupu/
[6] Forbes Ukraine. (2025). *Most Ukrainians believe corruption has increased since the start of the full-scale invasion – KIIS*. Retrieved from https://forbes.ua/news/bilshist-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-z-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-riven-koruptsii-zris-opituvannya-kmis-03102025–33099
[7] Herasymenko, P. (2025). *Corruption during the war*. Organization of Ukrainian Nationalists. Retrieved from https://ukrnationalism.com/publications/5750-koruptsiia-pid-chas-viiny.html
[8] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689
[9] Velykanova, M. M. (2019). *Risks in Civil Law*: Monograph. Alerta.
[10] Andreyeva, O. V. (2015). *Risk in contractual obligations* (Candidate dissertation). Retrieved from https://scc.knu.ua/upload/iblock/e8d/dis_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D1%94%D0%B2%D0%B0%D0%9E.%D0%92..pdf
[11] Ivanov, A. M., Ivanyuk, A. O., & Shymbaryov, V. O. (2021). Essence and legal nature of risk in construction contracts. *Juridical Scientific Electronic Journal*, (11), 170–172. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2021–11/40
[12] Dubytska, N. T. (2021). Risk and liability in private law. *Kyiv University of Law Journal*, (2), 197–201. Retrieved from https://doi.org/10.36695/2219–5521.2.2021.39
[13] Skrynkovskyy, R., & Tyrkalo, Y. (2021). Entrepreneurial risks: Essence, types, assessment

methods and ways to reduce them. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, 7(12), 2015–2023. Retrieved from https://doi.org/10.22178/pos.77–11

[14] Velykanova, M. M. (2020). Artificial intelligence: Legal problems and risks. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, (4), 185–198. Retrieved from https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.185–198

[15] Vinnyk, O. (2025). Relations regarding modern technologies, risks in their use and strategic partnership in the perspective of improving legal regulation in accordance with the European integration course of Ukraine. *In Adaptation of Ukrainian legislation to the provisions of European Union law* (pp. 42–46). Yurydyka.

[16] Noworries News. (2025). *Scientists predict that humanity will lose control over artificial intelligence as early as 2026*. Retrieved from https://noworries.news/vcheni-prognozuyut-shho-lyudstvo-vtratyt-kontrol-nad-shtuchnym-intelektom-vzhe-u-2026-roczi/

[17] Semenyuta, I. (2025). *Digital Security Lab presented an action plan for the implementation of the AI Act in Ukra*ine. Detector Media. Retrieved from https://ms.detector.media/withoutsection/post/38746/2025-12-17-laboratoriya-tsyfrovoi-bezpeky-predstavyla-plan-diy-shchodo-vprovadzhennya-aktu-pro-shi-v-ukraini/

[18] Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2026). *Recommendations for the responsible development of systems using artificial intelligence technologies*. https://storage.thedigital.gov.ua/files/8/e8/da2197e1f813b2c5d29294e1ba580e8b.pdf

[19] Council Regulation (EU) 2021/2085 of 19 November 2021 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R2085–20230921

[20] On Public-Private Partnership: Law of Ukraine. (2025, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510–20

[21] On approval of the Strategy for digital development of innovative activity of Ukraine for the period until 2030: Order Cabinet of Ministers of Ukraine (2024, December, No. 1351-r). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351–2024-p

[22] Government Portal. (2025). *Safe AI for millions of Ukrainians: Ukraine signed the Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/bezpechnyi-shi-dlia-milioniv-ukraintsiv-ukraina-pidpysala-ramkovu-konventsiiu-pro-shtuchnyi-intelekt-ta-prava-liudyny

[23] Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2024). *White Paper on AI Regulation in Ukraine*. Retrieved from https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf

[24] Zabokrytskyy, I. I. (2025). Artificial Intelligence Act (AI Act) as the basis for legal regulation of artificial intelligence in the EU: Overview of the main provisions. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (3), 282–286. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.3.44

[25] *The Concept of updating the Civil Code of Ukraine*. (2020). ArtEk.

[26] On State-Private Partnership: Law of Ukraine. (2010, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404–17

[27] The White House. (2022). *National Security Strategy*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf

[28] Government of Japan. (2022). *National Security Strategy of Japan*. Retrieved from https://www.cas.go.jp/jp/siryou/221216anzenhoshou/nss-e.pdf

[29] Government of the United Kingdom. (2022). National Cyber Strategy 2022. Retrieved

from https://www.gov.uk/government/publications/national-cyber-strategy-2022
[30] Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. (2023). *Security Strategy of the Czech Republic 2023*. Retrieved from https://mzv.gov.cz/file/5119429/MZV_BS_A4_brochure_WEB_ENG.pdf
[31] European Commission. (2024). *European Chips Act*. Retrieved from https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-chips-act
[32] Ministry of Defence of Ukraine. (2024). *AFU identify thousands of targets every month with the help of artificial intelligence*. Retrieved from https://flot2017.com/zsu-shchomisiatsia-vyiavliaiut-tysiachi-tsilej-za-dopomohoiu-shtuchnoho-intelektu-minoborony/
[33] Ostashchenko, T. (2023, August 2). *NATO countries listen to the experience of our combat medics and therefore update their standards*. ArmyInform. Retrieved from https://armyinform.com.ua/2023/08/02/krayiny-nato-dosluhayutsya-do-dosvidu-nashyh-bojovyh-medykiv-i-tomu-onovlyuyut-svoyi-standarty-tetyana-ostashhenko/
[34] Voice of America. (2024). *How the war in Ukraine became a «laboratory» for innovation and testing of Western weapons*. Retrieved from https://www.holosameryky.com/a/ukraiina-zakhidna-zbroia-vyprobuvannia/6919181.html
[35] Fedorov, M. (2024). *Our task in the technological war is to constantly generate innovations. Government Portal*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/nashe-zavdannia-v-tekhnolohichnii-viini-postiino-heneruvaty-innovatsii-mykhailo-fedorov
[36] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://constitution.in.ua/
[37] Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America on the establishment of the American-Ukrainian Investment Fund for Reconstruction (2024). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-25#Text

Оксана Мар'янівна Вінник
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна
email: vinnoks@gmail.com

Oksana M. Vinnyk
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine

Chief researcher of the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine
email: vinnoks@gmail.com

Марина Миколаївна Великанова
Доктор юридичних наук, професор
Завідувач відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна,

Професор кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: velikanova2008@gmail.com

Maryna M. Velykanova
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Professor of the Department of of Civil Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine
email: velikanova2008@gmail.com

Рекомендоване цитування: Вінник О. М., Великанова М. М. Ризики цифровізації та партнерства: правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 220–238. https://doi.org/10.31359/10.31359/1993-0909-2026-33-1-220

Suggested Citation: Vinnyk, O. M. & Velykanova, M. M. (2026). Risks of digitalization and partnership: legal aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33 (1), 220–238. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-220

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.1:341.1:34(045)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-239

Вячеслав Олексійович Туляков

Національна академія правових наук України
Харків, України
Кафедра кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеса, Україна
https://orcid.org/0000-0002-2716-7244

Наталія Андріївна Савінова

Наукова лабораторія інформаційних прав та безпеки людини
Наукового центру інформації і права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0289-7926

ОБІЗНАНІСТЬ МОРЯКА ПРО САНКЦІЙНИЙ СТАТУС СУДНА ЯК ЕЛЕМЕНТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ: АНАЛІЗ КЕЙСУ ТАНКЕРА «MARINERA»

Анотація. *У статті аналізується кримінально-правове значення обізнаності моряка щодо належності судна до російського «тіньового флоту» (shadow fleet) на прикладі справи танкера Marinera (колишній Bella 1). Досліджується, чи може факт служби на санкційному судні автоматично тлумачитися як участь у порушенні санкцій та чи передбачає сучасне законодавство презумпцію вини моряка. Автори проводять порівняльний аналіз підходів України, Європейського Союзу та США включно з питаннями обходу санкцій, застосування принципу «willful blindness» і доказування суб'єктивної сторони злочину. Висвітлено, що в усіх трьох юрисдикціях відсутня автоматична кримінальна відповідальність лише через факт служби на судні, класифікованому як елемент тіньового флоту. Критичним є наявність індивідуалізованих доказів обізнаності про незаконний характер операцій, умисної участі або свідомого ігнорування очевидних ознак порушення закону. Особлива увага приділяється розмежуванню пасивного виконання морських обов'язків та активних дій щодо приховування санкційного характеру вантажів і операцій, що має ключове значення для оцінки поведінки моряків у практиці правозастосування. Дослідження також розкриває практичні аспекти: захист прав моряків у процесі імплементації міжнародних санкційних режимів, мінімізація ризику необґрунтованого*

кримінального переслідування та формування чітких стандартів доказування суб'єктивної сторони злочину. Підкреслюється роль міжнародних санкційних органів, зокрема OFAC, у формуванні правової свідомості екіпажу та визначенні «червоних ліній», які сигналізують про потенційне порушення санкцій. На основі кейсу Marinera визначено критерії кримінальної відповідальності, що ґрунтуються на знанні й активних діях моряка, а не лише на формальному факті його служби. Такий підхід забезпечує більш обґрунтовану, збалансовану й практично релевантну оцінку ризиків та обов'язків моряків у контексті глобальних санкційних режимів, надаючи цінні рекомендації для юристів, правоохоронців і морських операторів у міжнародній практиці.

Ключові слова: *санкції; тіньовий флот; кримінальна відповідальність моряків; суб'єктивна сторона злочину; OFAC; willful blindness; обхід санкцій; морське право; доказування обізнаності.*

Viacheslav O. Tuliakov
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Criminal Law
National University «Odesa Law Academy»
Odesa, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-2716-7244

Nataliia A. Savinova
Scientific Laboratory of Information Rights and Human Security of the Research Scientific Center for Information and Law
State Research Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0289-7926

SEAFARER'S AWARENESS OF THE SANCTION STATUS OF THE VESSEL AS AN ELEMENT OF THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CORPUS DELICTI: ANALYSIS OF THE «MARINERA» TANKER CASE»

Abstract. *This article examines the criminal-law significance of a sailor's knowledge regarding a vessel's affiliation with the Russian «shadow fleet,» focusing on the case of the tanker Marinera (formerly Bella 1). It addresses whether mere employment on a sanctioned vessel can automatically be interpreted as participation in sanctions violations and whether contemporary legal frameworks presume liability for crew members. The study provides a comparative analysis of the approaches of Ukraine, the European Union, and the United States, including sanctions-evasion regulations, the application of the «willful blindness» doctrine, and the requirement to establish the subjective element of the offense for criminal liability.The analysis*

demonstrates that none of these jurisdictions imposes automatic criminal responsibility solely on the basis of service aboard a shadow fleet vessel. Liability arises only where there is individualized evidence of awareness of the illegality of operations, intentional participation, or conscious disregard of clear indicators of unlawful conduct. The article emphasizes the critical distinction between passive performance of maritime duties and active involvement in concealing the sanctioned nature of cargo or operations; a distinction essential for practical law enforcement and judicial assessment of crew behavior. The study further highlights practical implications, including safeguarding sailors' rights during the implementation of international sanctions regimes, minimizing the risk of unwarranted criminal prosecution, and establishing clear standards for proving knowledge and intent in sanctions-related offenses. The role of international regulatory authorities, particularly OFAC, is emphasized in shaping crew members' legal awareness and identifying «red lines» signaling potential violations of sanctions. Through the analysis of the Marinera case, the article identifies criteria for criminal liability that focus on the sailor's subjective knowledge and active participation rather than the mere fact of employment on a sanctioned vessel. This approach ensures a reasoned, balanced, and practically relevant assessment of the risks and obligations faced by maritime personnel under global sanctions regimes, providing actionable guidance for legal practitioners, law enforcement, and shipping operators navigating complex international compliance requirements.

Keywords: *sanctions; shadow fleet; criminal liability of sailors; subjective element of the offense; OFAC; willful blindness; sanctions evasion; maritime law; proving awareness.*

ВСТУП[1]

1.1. Морське кримінальне право як підгалузь кримінального права формується на перетині кримінально-правового регулювання та специфіки морської діяльності. Воно охоплює сукупність норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з використанням морських просторів, судноплавством, експлуатацією морських ресурсів та іншою діяльністю на морі [1].

Концептуально морське кримінальне право спирається на базові принципи міжнародного морського права, насамперед на Конвенцію ООН з морського права 1982 року [2], яка визначає правовий статус різних морських зон (внутрішні води, територіальне море, прилегла зона, виключна економічна зона, відкрите море) та юрисдикційні повноваження держав у цих зонах [3]. Кримінально-правова юрисдикція держав у морських просторах суттєво відрізняється залежно від статусу морської зони та прапора судна.

У внутрішніх водах і територіальному морі прибережна держава має повну кримінальну юрисдикцію, за винятком певних обмежень щодо суден, які здійснюють мирний прохід. У виключній економічній зоні юрисдикція прибережної держави обмежується питаннями, пов'язаними з експлуатацією природних ресурсів, захистом морського середовища та науковими дослідженнями. У відкри-

[1] У процесі підготовки цього тексту було використано програмне забезпечення генерації тексту (AI ChatGPT 5, Perplexity, Grammarly) виключно для редакційного редагування, корекції стилю. Усі фактичні дані були особисто перевірені та підтверджені автором тексту. Відповідальність за зміст і точність юридичного аналізу та пропозицій повністю покладається на авторів.

тому морі діє принцип виключної юрисдикції держави прапора, за винятком випадків універсальної юрисдикції щодо певних злочинів (піратство, работоргівля, несанкціоноване мовлення).

1.2. Основні напрямки розвитку морського кримінального права

Сучасне морське кримінальне право розвивається в кількох основних напрямках.

По-перше, це криміналізація традиційних морських злочинів із урахуванням сучасних викликів: піратства, незаконного захоплення суден, пошкодження підводних кабелів, порушення правил судноплавства, що спричинили тяжкі наслідки. Ці склади злочинів мають тривалу історію та відносно сталу міжнародно-правову основу.

По-друге, активно формується кримінально-правове регулювання нових деліктів, пов'язаних із забрудненням морського середовища, незаконним видобутком морських ресурсів, контрабандою через морські кордони, використанням суден для наркотрафіку та міграційних злочинів. Ці склади відображають сучасні екологічні та безпекові виклики.

По-третє, особливої актуальності набуває кримінально-правова протидія використанню морської інфраструктури для обходу міжнародних санкцій. Це відносно новий напрямок, який інтенсивно розвивається у відповідь на формування «тіньових флотів» та інших механізмів санкційного арбітражу. Саме до цього напрямку належить проблематика кримінальної відповідальності екіпажів суден, які перевозять санкційні вантажі.

1.3. Вважається, що на морі все те ж, як і на суші

На жаль, навпаки. Ті 90 відсотків морського простору, що юрисдикційно належать до відкритого моря в сучасній інтерпретації перестають бути абсолютом. Свобода океану функціонує як умовна свобода, обмежена міжнародними санкціями, режимами екологічної безпеки, боротьбою з піратством, фінансуванням агресії та транснаціональною організованою злочинністю. Океан дедалі більше розглядається не як «простір поза правом», а як простір підвищеної відповідальності, де свобода судноплавства кореспондує з обов'язком належної обачності *(due diligence)*.

У кримінально-правовому вимірі «право на свободу океану» може тлумачитися як негативна межа криміналізації: держава не вправі покладати кримінальну відповідальність за саме перебування чи працю моряка у відкритому морі без доведення суб'єктивної сторони – реальної обізнаності або свідомого ігнорування протиправного санкційного статусу судна. Таким чином, свобода океану трансформується в гарантію від об'єктивного інкримінування.

У поствоєнному та санкційному контексті України це право набуває додаткового значення як інструмент балансування між національною безпекою та свободою професійної морської діяльності. Його інтерпретація дозволяє відмежувати легітимну трудову міграцію моряків від участі у функціонуванні «тіньового фло-

ту», не руйнуючи сам принцип свободи мореплавства як фундамент міжнародного правопорядку.

Отже, право на свободу океану – це не право на безконтрольність, а право на свободу, обмежену правом і відповідальністю, де кримінальне право виконує роль крайнього, а не первинного регулятора.

1.4. Специфіка суб'єктів морських кримінальних правопорушень

Однією з ключових особливостей морського кримінального права є складність визначення суб'єктного складу правопорушень. Морська діяльність характеризується множинністю суб'єктів: судновласники, фрахтувальники, суднові менеджери, крюїнгові компанії, капітани, офіцери, рядові члени екіпажу, агенти, брокери тощо. Кожен із цих суб'єктів має різний обсяг повноважень, різний рівень контролю над операційною діяльністю судна та різний доступ до інформації про характер перевезень.

У контексті санкційних правопорушень ця множинність суб'єктів ускладнюється тим, що схеми обходу санкцій свідомо конструюються з використанням багаторівневих корпоративних структур, офшорних компаній, номінальних директорів та інших механізмів приховування бенефіціарної власності. Це створює проблему розподілу кримінальної відповідальності між різними учасниками морської діяльності та вимагає чіткого визначення критеріїв індивідуальної вини.

Стан проблеми. Міжнародні санкції проти російської федерації, запроваджені у відповідь на агресію проти України, санкції проти Ірану та Венесуели призвели до формування так званого «тіньового флоту»: суден, які використовуються для обходу санкційних обмежень шляхом транспортування санкційних вантажів, частих змін назв і прапорів, відключення систем автоматичної ідентифікації (AIS) та застосування складних схем корпоративної власності. Станом на початок 2026 року до санкційних переліків ЄС включено понад 600 суден, підозрюваних у діяльності в межах такого флоту. За даними агентства Reuters, уряд Сполучених Штатів ініціював подання низки цивільних позовів до окружних судів США щодо арешту десятків нафтових танкерів, пов'язаних із венесуельською торгівлею нафтою. Точна кількість поданих клопотань про ордери на арешт не розголошується, оскільки відповідні судові документи носять закритий характер і не є публічними. Ці юридичні кроки здійснюються в межах ширшої стратегії Вашингтона щодо контролю над потоками венесуельської нафти та тиску на чинну владу в Каракасі. Мовиться, зокрема, про судна так званого «тіньового флоту», які оперують переважно в міжнародних водах під різними прапорами та займаються перевезенням сирої нафти, походження якої пов'язують із економічною діяльністю держав із чинними санкціями, зокрема Венесуели, Ірану, росії. Американські військові та Берегова охорона вже здійснили перехоплення щонайменше п'яти таких танкерів у Карибському морі та Атлантичному океані. Серед за-

триманих суден були, зокрема, Marinera (Bella 1), що прямувала з Венесуели до Росії, M-Sophia без чітко визначеного прапора, та Olina, яка понад півтора місяця рухалася з невключеним транспондером для ідентифікації суден. Усі ці операції відбувалися в міжнародних водах у рамках дій із реалізації санкційної політики США й будуть продовжені в найближчий час [4].

З юридичної точки зору подання США позовів про арешт танкерів, у тому числі тих, що прямують до Китаю, ґрунтується насамперед на екстериторіальному застосуванні американського санкційного та конфіскаційного законодавства. Йдеться не про класичне затримання суден *in rem* у територіальних водах США, а про використання судових ордерів федеральних судів у поєднанні з механізмами міжнародного морського контролю. Правовою основою виступають норми про цивільну конфіскацію майна, пов'язаного з порушенням санкційного режиму *(civil forfeiture)*, а також доктрина «контамінації» вантажу й судна незаконним походженням доходів. У цьому контексті маршрут до Китаю не має самостійного значення: ключовим є встановлення факту, що нафта походить із підсанкційної держави, а операція спрямована на обходження обмежень, незалежно від держави кінцевого призначення. Такий підхід дозволяє США аргументувати законність втручання навіть у міжнародних водах, посилаючись на боротьбу з транснаціональними фінансовими та санкційними правопорушеннями. Водночас ці дії викликають суттєві питання з позицій міжнародного морського права та принципу свободи судноплавства**,** закріпленого в Конвенції ООН з морського права 1982 року (UNCLOS) [2]. Арешт або фактичне перехоплення танкерів, що прямують до Китаю, може бути кваліфіковане як форма примусового здійснення юрисдикції поза межами національної території, що традиційно допускається лише у виняткових випадках (піратство, работоргівля, несанкціоноване мовлення, відсутність національності судна).

Саме тому США, як правило, акцентують на таких обставинах, як відсутність прапора, використання «зручних» або фіктивних реєстрів, вимкнення AIS-транспондерів, а також на фінансовому зв'язку операцій із доларовою системою або американськими суб'єктами. Для Китаю як держави призначення ці кейси створюють додаткові ризики вторинних санкцій і правової невизначеності для імпортерів, але водночас залишають простір для заперечень щодо легітимності екстериторіального примусу США в сфері, де формально діє режим свободи відкритого моря.

До того ж є нюанси стосовно відповідальності моряків у випадку затримання судна.

Справа танкера *«Marinera»* (раніше *Bella 1*) стала показовим прикладом конфлікту між санкційною політикою держав і правовим статусом моряків. Судно, яке раніше здійснювало перевезення нафти з Венесуели й Ірану та було включене до санкційних списків (SDN[1]) [5] Управління з контролю за іноземними активами

[1] Specially Designated Nationals and Blocked Persons List (SDN) – підконтрольний Управлінню

Міністерства фінансів США (Office of Foreign Assets Control, далі – OFAC), змінило назву, прапор на російський, відключило AIS [6][1] і продовжило рейс до захоплення в січні 2026 року Береговою охороною США в Північній Атлантиці. Міністерство юстиції США публічно заявило про намір притягнути до кримінальної відповідальності «всіх винних осіб», включаючи членів екіпажу [7–10].

Виникає центральне питання: чи може рядовий моряк вважатися кримінально відповідальним за порушення санкцій виключно через факт працевлаштування на судно, яке класифікується регуляторними органами як елемент «тіньового флоту»? Це питання має не лише теоретичне, а й практичне значення для тисяч моряків, які працюють на суднах під прапорами зручності та не мають повної інформації про бенефіціарну власність і комерційну діяльність судна.

Проблематика ускладнюється тим, що санкційні режими різних юрисдикцій (США, ЄС, Україна) мають різні стандарти встановлення вини та різні підходи до криміналізації порушень санкцій. Водночас усі ці правопорядки формально визнають принцип особистої вини та відкидають об'єктивну інкримінацію. Проте правозастосовна практика, особливо в умовах геополітичної конфронтації, може відхилятися від цих принципів.

Актуальність дослідження зумовлена також імплементацією в Україні Директиви ЄС про криміналізацію порушення санкцій [11], яка вимагає встановлення кримінальної відповідальності за обхід рестриктивних заходів. При цьому залишається невизначеним питання про обсяг суб'єктивної сторони таких злочинів і про єдині підходи до розуміння межі відповідальності осіб, які формально не є організаторами тіньових чи то підсанкційних схем, але професійно залучені до їх реалізації.

Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що в кримінальному праві України, Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки сам факт працевлаштування моряка на судно, класифіковане як елемент «тіньового флоту» (англ. *«shadow fleet»*), не створює достатніх підстав для кримінальної відповідальності за порушення або обхід санкцій, заважаючи на загальнопоширену точку зору. Для притягнення до відповідальності необхідне доведення індивідуалізованої суб'єктивної сторони – умислу, знання або свідомого ігнорування очевидних ознак незаконності *(willful blindness)*.

Робоча гіпотеза передбачає, що:

1) класифікація судна як елемента тіньового флоту є регуляторною оцінкою *ex post facto*, яка не може ретроспективно створювати презумпцію знання або вини для членів екіпажу;

з контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США основний список блокуючих санкцій США (~15,000 записів станом на 2026 р.), який включає судновласників «тіньового флоту», танкерні компанії та фізичних осіб.

[1] AIS (Automatic Identification System) – автоматична ідентифікаційна система, яка забезпечує автоматичний обмін навігаційними даними (позиція, курс, швидкість, IMO номер, тип судна) між суднами та береговими станціями для запобігання зіткненням та моніторингу. Впроваджена в світі з 2004 року згідно поправок до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (SOLAS), 1974.

2) структура тіньового флоту навмисно побудована таким чином, щоб концентрувати санкційний ризик та прибуток на рівні бенефіціарів, операторів і менеджерів, залишаючи рядовий екіпаж у позиції інформаційно ізольованих виконавців;

3) кримінальна відповідальність моряка можлива лише за наявності розуміння протиправності безпосередніх активних дій, які виходять за межі його звичайної роботи на судні, або умисно порушують правила здійснення такої роботи: участь у маніпуляціях з AIS, фальсифікації документів, протидії законному контролю або виконанні явно незаконних наказів;

4) добросовісна довіра моряка до крюїнгової агенції та зовнішньої правомірності трудового контракту виключає або істотно знижує рівень кримінальної відповідальності за відсутності прямих індикаторів працевлаштування на судно тіньового флоту.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Емпіричну базу дослідження становили: міжнародні конвенції з морського права (UNCLOS, 1982 та Rotterdam Rules, 2009), нормативно-правові акти США (IEEPA, виконавчі укази щодо Росії, Ірану та Венесуели, регламенти OFAC), законодавство ЄС (регламенти щодо рестриктивних заходів, Директива про криміналізацію порушення санкцій), законодавство України [12] (проєкти змін до Кримінального кодексу щодо криміналізації обходу санкцій), публічні документи в справі «Marinera», аналітичні матеріали міжнародних організацій і експертних центрів.

Дослідження здійснювалося з використанням комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів.

Порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу санкційно-кримінального законодавства та правозастосовної практики трьох правопорядків: України, Європейського Союзу та США, що дозволило виявити спільні принципи встановлення суб'єктивної сторони санкційних правопорушень і специфічні особливості кожної з систем.

Системно-структурний метод був використаний для дослідження співвідношення між різними рівнями санкційних режимів (міжнародні санкції ООН, автономні санкції ЄС і США, національне імплементаційне законодавство) і визначення місця кримінальної відповідальності моряків у загальній системі санкційного примусу.

Догматичний метод був застосований для тлумачення нормативних конструкцій суб'єктивної сторони санкційних злочинів у праві України (умисел, необережність), доктрини *willful blindness* (англ. – «свідоме заплющення очей») у праві США та концепції *due diligence* (англ. – «належна перевірка») у праві ЄС.

Метод case study використовувався для детального аналізу справи танкера «Marinera» *(ex «Bella 1»)* як типового прикладу конфлікту між санкційною політикою держав і правовим становищем моряків. Аналіз охоплював фактичні об-

ставини справи, офіційні заяви органів влади США та публічну інформацію про хід кримінального провадження.

Функціональний метод застосовувався для з'ясування ролі різних суб'єктів морської індустрії (бенефіціари, оператори, менеджери, крюїнгові агенції, екіпаж) у схемах обходу санкцій і розподілу між ними санкційних ризиків та відповідальності.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Кримінально-правова кваліфікація ознаки обізнаності в санкційних злочинах

Кримінально-правове значення обізнаності моряка, який працює на танкері «Marinera» (колишній «Bella 1», далі – «Marinera»), слід оцінювати виходячи з того, що сам факт працевлаштування на судно, яке згодом класифікується як елемент російського «тіньового флоту», не створює автоматичної презумпції вини чи умислу щодо ухилення від санкцій. Центральним є питання про те, чи мав окремий член екіпажу усвідомлення санкційного характеру діяльності судна або хоча б сприймав як високоімовірну участь судна в схемах обходу санкцій, і чи це усвідомлення стосувалося саме заборонених операцій, а не лише загального геополітичного фону.

Вихідною методологічною позицією цього дослідження, сформульованою на підставі заявленої гіпотези, є визнання ієрархічної та функціональної диференціації відповідальності за здійснення різних видів операцій на борту судна. Зазначена концепція сформувалася в доктрині британського морського права та в сучасному міжнародному праві інституціоналізована через систему універсальних морських конвенцій Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, Конвенцією з морського права ООН (United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 (далі – UNCLOS) регламентовані як національність судна (ст. 91), його зв'язок з країною прапора (ч. 1 ст. 92, ст. 93–94), так і заборона зміни прапора в морі (ч. 2 ст. 92).

Так, згідно ч. 2 ст. 92 UNCLOS «Судно, яке ходить під прапорами двох або більше держав, використовуючи їх залежно від зручності, не може посилатися на жодну з цих національностей стосовно будь-якої іншої держави й може прирівнюватися до судна без національності» [2].

Ці правила гарантують що національне судно перебуває в юрисдикції відповідної держави і контролюється нею через капітана та офіцерів. Згідно п.п. «b» – «c» ч. 4 ст. 94 UNCLOS до заходів забезпечення юрисдикції й контролю належать критерії належності командування судном капітаном та офіцерами. Згідно п.п. «a» – «b» ч. 3 ст. 94 капітан та офіцери повинні мати кваліфікацію для керування судном з вантажем. Таким чином, положення ст. 94 Конвенції ООН з морського права закріплюють не лише формальні вимоги до організації судноплавства, а й концепцію *функціонально диференційованої відповідальності на борту судна*, пов'язуючи обсяг юрисдикційного контролю держави прапора з наявністю на-

лежного командування та професійної кваліфікації капітана й офіцерського складу. Саме ці критерії формують нормативну межу між управлінськими та виконавчими функціями екіпажу, що має принципове значення для подальшої кримінально-правової оцінки обізнаності моряка про правовий статус судна, характер перевезуваного вантажу та можливі порушення санкційного режиму.

У системах кримінального права України, ЄС та США кримінальна відповідальність за порушення санкцій чи сприяння їх обходу ґрунтується на доведенні суб'єктивної сторони – умислу або, у певних випадках, грубої необережності, але не на голому факті перебування на борту судна, яке транспортує санкційний вантаж. Це відповідає фундаментальному принципу сучасного кримінального права про недопустимість об'єктивної інкримінації та необхідність установлення особистої вини.

3.2. Фактичний контекст кейсу «Marinera»

Фактичний контекст «Marinera» демонструє типову конфігурацію «тіньового флоту». Судно «*Bella 1»* було залучене до перевезення нафти з Венесуели й Ірану, щодо яких діють широкі санкції США, та було позначене OFAC у рамках мережі ухилення від санкцій. Згодом судно змінило назву на «Marinera», відключило AIS, змінило прапор на російський і продовжило рейс в умовах підвищеної уваги правоохоронних органів США.

7 січня 2026 року судно було захоплене в Північній Атлантиці на підставі ордеру федерального суду США [13]. Міністерство юстиції публічно заявило про намір притягнути до кримінальної відповідальності «всіх винних осіб», включно з членами екіпажу, які не підкорилися наказам Берегової охорони та намагалися втекти. У цьому казусі санкційно-правовий елемент (перевезення підсанкційного вантажу, статус судна як елемента тіньового флоту, судна *sui generis* «без національності» згідно ч. 2 ст. 92 UNCLOS) переплітається з автономними складами злочинів за правом США – непокора законним розпорядженням Coast Guard, перешкоджання правосуддю, можливе змовницьке ухилення від санкцій.

До цього процесу приєдналася й Великобританія. Британські чиновники визначають правові підстави за Законом про санкції та відмивання грошей 2018 року для дозволу військовим силам висаджуватися на борту та конфісковувати танкери російського тіньового флоту, особливо ті, що не мають дійсних прапорів і порушують санкції. Це слідує за недавніми спільними операціями США та Великобританії, включно з захопленням у січні 2026 року танкера Marinera (екс-Bella-1) біля Шотландії/Ісландії, де британські активи, як-от розвідка RAF та RFA Tideforce, підтримали перехоплення американцями судна, пов'язаного з Венесуелою, що прямувало до російського арктичного порту. Міністри розглядають це як ескалацію для порушення нафтових доходів Росії, що фінансують війну в Україні, з понад 500 суднами тіньового флоту, уже санкціонованими Великобританією [14]. Британські сили допомогли Береговій охороні США захопити Marinera, яка несла фальшивий

російський прапор і була пов'язана з ухиленням від санкцій за участю Росії, Ірану та Венесуели; її перехопили за 124 милі на південь від Ісландії з висадкою гелікоптером. Міноборони Великобританії підтвердило відповідність міжнародному праву, назвавши це «глобальними зусиллями для придушення порушень санкцій» [15].

3.3. Стандарти кримінальної відповідальності у праві США

У праві США, де ключову роль відіграють *International Emergency Economic Powers Act* (IEEPA, 50 U. S. C. § 1701 et seq.) [16], виконавчі укази щодо росії (E. O. 14024) [17], Ірану (E. O. 13902) [18] та Венесуели (E. O. 13850) [19], а також регламенти OFAC (31 C. F. R. Parts 501–599) [20], злочинність порушення санкцій передбачає або *actual knowledge* (фактичні знання про незаконність), або принаймні *willful blindness* – свідоме ігнорування очевидних ознак санкційного ризику та незаконності операцій. Ці стандарти, підтверджені в справах *United States v. Jewell* (532 F.2d 697, 9th Cir. 1976) [21] та Global-Tech Appliances v. SEB S. A. (563 U. S. 1, 2011) [22], вимагають позитивного доведення суб'єктивної сторони: підозри про протиправність плюс навмисного ухилення від перевірки, без чого *liability* не виникає. OFAC – практика чітко розмежовує *passive involvement* від *active facilitation*, фокусуючи покарання (цивільні штрафи до $1 млн+ чи кримінальні покарання до 20 років ув'язнення) на тих, хто контролює схему.

Стосовно рядового екіпажу танкера «Marinera», сам факт служби на судні, раніше включеному до SDN-мережі OFAC [5] чи асоційованому з санкційними маршрутами (Іран – Венесуела – Росія), не є достатнім для кримінальної кваліфікації за американським Законом про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (*International Emergency Economic Powers Act* [23], далі – IEEPA) чи § 371 (щодо змовництва) Розділу 18 «Злочини та кримінальний процес» Кодексу США [23].

Вирішальними будуть індивідуалізовані докази: (1) знання про SDN-статус судна чи походження вантажу; (2) усвідомлення незаконності транспортування нафти з санкційних джерел; (3) активна участь у маніпуляціях з AIS (відключення для уникнення трекінгу), спробах втечі від Берегової охорони США чи фальсифікації BDN/коносаментів.

8 січня 2026 року Міністерство юстиції США відкрило провадження розслідування на «crew involved in evasion» (у контексті процесуальних дій Міністерства юстиції США – «екіпаж, який брав участь в ухиленні від санкцій»), а не на всьому екіпажі, що узгоджується з General License 78 [24] (дозволи для безпеки екіпажу без посередництва).

Якщо член екіпажу виконує суто технічні чи сервісні функції – ремонт двигунів, вахту, обов'язки камбузу – без доступу до фрахтових документів, логів власників чи санкційних баз (OFAC SDN List [5]), його роль лишається операційно нейтральною. Відсутність участі в ухваленні рішень про зміну курсу, вимкнен-

ня AIS чи протидію Coast Guard (наприклад, маневри уникнення в Північній Атлантиці) виключає винність, оскільки американська доктрина *mens rea* (Morissette v. United States, 342 U. S. 246, 1952 [25]) відкидає невинну (*strict*) відповідальність для ненавмисних суб'єктів.

Тобто рядовий моряк не зобов'язаний проводити належну перевірку за стандартами ISM Code[1] (SOLAS) чи Управління фінансовими активами Мінфіну США (OFAC), а має покладатися на накази капітана та крюїнгову агенцію.

Віднесення такого члена екіпажу до «винних суб'єктів» (*culpable actors*) лише на підставі присутності на борту тяжіє до недопустимої об'єктивної інкримінації, суперечачи класичній доктрині провини (*culpability*) в американському праві, де вина персональна та доведена.

Практика OFAC у справах тіньового флоту (наприклад, затримання 40+ танкерів у 2025–2026 рр.) диференціює: старші офіцери, які здійснюють керівництво судновими операціями, підпадають під підвищену відповідальність як суб'єкти управлінського нагляду (*supervisory liability*), тоді як рядові члени екіпажу притягаються до відповідальності лише за наявності прямих доказів їхньої співучасті, як показано в справі «Marinera», де ключовим було свідоме неподання наказів Береговій охороні США (14 U. S. C. § 522 [26]). *General Licenses* захищають екіпаж від другорядних санкцій щодо рутинних операцій (виплата заробітної плати, репатріація), проте не поширюються на операції з суднами зі списку SDN і не звільняють від відповідальності у випадках усвідомленої сліпоти (*willful blindness*) щодо діяльності тіньового флоту. Відповідальність членів екіпажу визначається їхньою роллю на борту та ступенем усвідомленого порушення санкційного режиму.

Нарешті, цей підхід забезпечує правову визначеність: OFAC рекомендує морякам розривати контракти при виявленні «червоних прапорців» (вимкнення AIS, підняття високоризикових прапорів), але не криміналізує добросовісну службу моряка без спеціальних знань (див. UNCLOS [2]).

Оскільки деяких моряків із «Marinera» значною мірою було евакуйовано чи відпущено після допитів, маємо пряме підтвердження: без доказів свідомого ігнорування (*willful blindness*) чи сприяння (*facilitation*) знеособлена чи групова відповідальність відкидається.

Тобто баланс між виконанням санкцій та захистом третіх сторін лишається основою доктрини США. І цей підхід не допускає колективної відповідальності без чітких юридичних підстав, без визначення індивідуальної провини.

3.4. Підхід Європейського Союзу до відповідальності за порушення санкцій

Право ЄС після ухвалення Директиви про криміналізацію порушень санкцій 2024/1226 [27] (набрання чинності 20.05.2024, транспозиція до національного законодавства до 20.05.2025) та Регламенту 2024/3192 [28] зосереджене на-

[1] Міжнародний кодекс з управління безпекою (*International Safety Management Code*), обов'язковий стандарт Міжнародної морської організації (ІМО), інтегрований до Конвенції SOLAS.

самперед на судновласниках, операторах та посередниках, які контролюють ризики й вигоди від санкційних схем. Директива гармонізує покарання за ухилення (*circumvention*), надання заборонених послуг чи товарів, включаючи 1–5 років ув'язнення для фізичних осіб та штрафи до 5% обороту чи €40 млн для юридичних осіб, але вимагає мінімальних правил застосування без автоматичної вини для низової ланки виконавців. Держави-члени, як Чехія чи Німеччина транспонзували її з акцентом на «грубу недбалість». Поруч із цим Комісія ЄС у липні 2025 року розпочала *infringement procedures* проти 18 країн за неповну імплементацію Директиви [29].

Останні хвилі санкцій ЄС (17-та та 18-та пакети проти Росії, грудень 2025 р.) прямо спрямовані на танкери тіньового флоту, що застосовують високоризикові практики – часті перереєстрації, прапори зручності (Панама, Ліберія), відключення AIS, ship-to-ship трансфери, перевезення російської нафти поза €60/баррель лімітом, заборонивши доступ до портів та послуг. Загалом понад 600 суден під санкціями, включаючи 41+ нових у грудні 2025 року, з фокусом на енергоносії, зерно з окупованих територій та військове обладнання. Ці заходи суттєво впливають на морський ланцюг постачань, проте не створюють загальної презумпції кримінальної вини для звичайних моряків, залишаючи їх у статусі третіх осіб без контролю над схемою.

Так, Директива допускає необхідність запровадження кримінальної відповідальності за недбале порушення санкцій у сферах торгівлі, транспорту та надання послуг. Це стосується суб'єктів із обов'язком належної перевірки для тих, хто проводить перевірку контрагентів, верифікує право власності чи оцінює кінцеве використання вантажу. Для судновласників, менеджерів, чартерів та брокерів (наприклад, перевірка CN-кодів вантажу, джерела коштів, маршрутів судна) відсутність належної старанності є грубим порушенням зі стимулами для самовикриття. Крюїнгові компанії відповідають за хибне подання інформації про судновласника та характер рейсу, рівно як і за невідповідність компетенції члену екіпажу. Проте рядові моряки без доступу до фрахтових даних чи санкційних списків аж ніяк не підпадають під цей профіль.

Це набагато більше відповідає профілю судновласника чи менеджера, ніж окремого моряка, оскільки Директива виключає *de minimis* порушення (<€10 000) та вимагає «обґрунтованої підстави для підозри» для відповідальності. У контексті морського страхування належна перевірка покладається на страхувальника/брокерів із ризиками чорних списків чи заморожених активів для тих, хто не дотримується вимог, але екіпаж залишається захищеним за умови добросовісності. ЄС-стратегія полягає в демонтажі тіньового флоту через заборони на порти та відмову в послугах, але без масового переслідування екіпажу.

Підхід ЄС спрямований на досягнення балансу між розширенням кримінально-правового втручання та дотриманням вимог правової визначеності. Європейська Комісія здійснює посилений контроль за транспозицією Директиви

(ЄС) 2024/1226, зосереджуючись на недопущенні юрисдикційного арбітражу *(forum shopping)* та на уніфікації мінімальних стандартів кримінальної відповідальності й покарання. Хоча повноваження з розслідування та притягнення до відповідальності залишаються на рівні національних органів (наприклад, прокуратур чи фінансових регуляторів у Німеччині, Нідерландах чи Польщі), Комісія через процедури притягнення до відповідальності, які були введені з 2025 року проти кількох країн, гарантує єдиний підхід до визначення грубої недбалості чи умисного ухилення, уникаючи розбіжностей у тлумаченні. Така структура дозволяє гнучко адаптувати санкційний тиск до конкретних юрисдикцій без ризику правового вакууму чи надмірної бюрократизації. Для моряків це означає відсутність кримінально-правової загрози за відсутності індивідуалізованих доказів їх активної та свідомої участі в ухиленні від санкцій, зокрема шляхом фальсифікації документів або навмисного надання послуг санкціонованим суб'єктам. Натомість фокус кримінальної відповідальності концентрується на «вищому колі»: власниках, посередниках (брокерах, страховиках, трейдерах) та менеджерах, які здійснюють фактичний контроль над відповідними схемами**.**

На початку 2026 року очікуються нові санкційні пакети проти тіньового флоту (20-та хвиля чи більше), але без розширення відповідальності на екіпаж, що виконує рутинні функції без доступу до стратегічних рішень, зберігаючи статус захищених третіх сторін за умови довіри крюїнговій агенції. Цей баланс забезпечує ефективність санкцій без підриву глобального ринку морської праці.

3.5. Українське кримінальне право та імплементація європейських стандартів

У кримінальному праві України принцип особистої вини (ст. 23 КК України) та відсутність об'єктивного ставлення в вину лишаються непорушними гарантіями прав людини [29], навіть у контексті імплементації Директиви ЄС 2024/1226 про криміналізацію санкцій, де законопроєкти (зокрема, законопроєкт № 12406 [30]) пропонують введення ст. 114–3 КК України для умисного обходу чи грубої недбалості.

Існуюча ст. 111–2 КК України («Пособництво державі-агресору»), яка в масовій свідомості пов'язана із можливою відповідальністю всіх українських моряків, що працюють «під прапором», була введена після повномасштабного вторгнення, та карає позбавленням волі від 10 до 12 років із конфіскацією майна за умисні дії, що надають економічну, військову чи соціальну користь агресору з метою завдання шкоди Україні, включаючи виконання рішень окупаційних властей чи сприяння їх реалізації. Екстериторіальна дія (статті 6–7 КК України) застосовується до суб'єктів відповідальності за вчинення відповідних дій і за кордоном, але вимагає прямого умислу та спеціальної мети завдання шкоди Україні, виключаючи пасивну службу без доведеної обізнаності.

З нашої точки зору, ст. 111–2 КК України не охоплює автоматично службу на тіньовому флоті рф, оскільки диспозиція фокусується на пособництві державі-агресору через конкретні дії (виконання указів окупаційних структур, допомога

формуванням рф), а не абстрактну економічну вигоду від рутинної праці [31–32]. Для моряка на «Marinera» укладення стандартного контракту через крюїнгове агентство не утворює складу злочину, адже відсутній прямий зв'язок із «реалізацією дій агресора» це радше гіпотетичний ризик для тих, хто свідомо працює на структури зазначені у РНБО-санкційному флоті (Указ № 929/2025) [33].

У кейсі українця, який підписує контракт на тіньовий флот, підстави за ст. 111–2 КК України виникають лише за наявності доказів: (1) знання про кінцевого російського бенефіціару чи санкційний статус; (2) усвідомлення спричинення шкоди Україні (фінансування країни-агресора через постачання фрахту); (3) добровільна участь у схемі ухилення та тінізації (маніпуляції AIS, фальсифікація). Прокуратура не зможе кваліфікувати рядову вахту як «пособництво», адже мета завдання шкоди не доведена.

Логіка законодавця, яким установлено 10 видів караної активності в диспозиції ст. 111–2 КК України загалом поширюється на «будь-які дії», але судова практика акцентує персональну вину, відкидаючи об'єктивізм: служба на судні без доступу до фрахту чи наказів не дорівнює умислу, на відміну від свідомої логістики для рф. Стаття 111–2 КК України не чиста Геллеровська Catch-22[1] чи «wobler»[2] для моряків, бо презумпція невинуватості (ст. 62 Конституції України) та доказовий стандарт (ст. 91 КПК України) захищають від свавілля, лишаючи ризик для активних співучасників (капітанів, агентів).

У справі «Marinera» застосування ст. 111–2 КК України до українського моряка можливе лише за наявності доведеного умислу на сприяння державі-агресору. Пасивна служба на судні агресора не потрапляє під дію цієї статті, оскільки закон вимагає суб'єктивного елементу умислу. У майбутній імплементації Директиви (ст. 114–3) запроваджується гармонізація з підходом ЄС: тяжка недбалість буде підставою для відповідальності для *«enablers»*, тобто осіб, які активно сприяють порушенню санкцій чи агресивним діям, але не для членів екіпажу, які виконують пасивну службу. Ризик гіпотетичний, але добросовісність (MLC 2006 [34]) та відсутність мети шкоди блокують кваліфікацію, зберігаючи баланс.

3.6. Добросовісна довіра та обмеженість інформації моряка

Окремого аналізу потребує питання добросовісної довіри до крюїнгового агентства та зовнішньої правомірності оформлення трудових відносин. Як у міжнарод-

[1] «Catch-22» для моряків у аналізованому контексті полягає в тому що кожен із підлеглих стикається з дилемою: виконуючи накази капітана на судні тіньового флоту він ризикує отримати звинуваченням у пособництва; а у разі відмови – ризикує втратити роботу й отримати репатріацію за 2006. Термін використаний із роману Джозефа Геллера «Catch-22» (1961), де описано абсурдне правило для американських пілотів Другої світової: льотчики можуть бути звільнені від польотів, якщо визнано божевільними, але запит на звільнення доводить їхню осудність, тож правило «ловить» *(catch)* у замкнене коло.

[2] «Wobbler» – «гнучкий злочин» у США, який прокурор може кваліфікувати як тяжкий *(felony)* або легкий *(misdemeanor)*. Для досліджуваного випадку це означає, що рядовий моряк отримує мінімальне покарання чи звільнення, а ключові особи офіцерського складу обвинувачення в тяжкому злочині з ув'язненням до 20 років.

ному морському праві (MLC 2006 [34]), так і у санкційно-кримінальних доктринах ЄС, України й США, пересічний моряк не зобов'язаний проводити власне «санкційне розслідування» щодо бенефіціарних власників судна, історії прапорів чи фінальних портів призначення, якщо його контракт містить стандартні відомості: назву судна, прапор, зареєстрованого судновласника або менеджера, тип судна та базові умови служби. MLC 2006 у статті 2.2 покладає обов'язок розкриття базової інформації саме на працедавця чи агента, а не на працівника, що створює презумпцію добросовісності для моряка, який покладається на надані дані без явних ознак фальсифікації [34].

Насамперед «Тіньовий флот» це розпорошена глобальна мережа переважно старих танкерів для нафти, структурована через непрозорі ланцюжки власності, лояльні реєстри та спеціалізовані операційні ролі, які разом транспортують санкціоновану нафту, розподіляючи юридичні та фінансові ризики. Флот налічує сотні чи понад тисячу суден (часто віком 15–20+ років), що діють поза основними системами класифікації, страхування та перевірки. Судна організовані через шари підставних компаній та посередників (часто в ОАЕ, Індії та офшорах), що приховують кінцевих бенефіціарів, пов'язаних із Росією, Іраном, Венесуелою та трейдерами. Корпоративна структура включає: одноцільові компанії-власники окремих суден, фірми з управління екіпажем і технікою, трейдерів для вантажів і чартерів. Судна пливуть під «прапорами зручності» з слабким наглядом, легко змінюючи реєстрацію під тиском санкцій. Аналітики розрізняють «темну» складову (маніпуляція AIS, фальшиві прапори, приховані перекачки) для обману; «сіру» (формально легальні судна з ризиковими маршрутами) для обсягу та правдоподібного заперечення, утворюючи екосистему, де судна змінюють ролі та статуси[1]. Операції це ланцюжки з кількох етапів: завантаження біля санкціонованих портів, «зникнення» в зонах трансферу (Оманська затока, Південно-Китайське море, Західна Африка), перекачки корабель-на-корабель за межами юрисдикції прибережних країн, зміна осадки та документів. Методи: прогалини AIS, спуфінг GPS, фальшиві накладні, «FOR ORDERS» напрямки. Ролі: «годівники» (пряме завантаження), «хабові» (перекачки/блендинг), далекомагістральні до Азії; координуються брокерами з ризиковим страхуванням [35].

У структурі управління тіньового флоту саме верхні ланки бенефіціари, оператори, трейдери спеціально конструюють багатошарові схеми власності та управління, що забезпечують прибуток і дозволяють концентрувати санкційний ризик «нагорі», тоді як екіпаж залишається в позиції інформаційно відрізаних виконавців рутинних функцій [36].

Ця архітектура, побудована на принципах *прапору зручності*, *офшорів SPV* та *посередницьких ланках* (наприклад, у Філіппінах чи Індії), систематично виключає екіпаж від доступу до критичної інформації про ланцюг постачань чи санкційні ризики.

[1] До речі, аналогічні по сутності операції створення екосистеми морських офшорів було свого часу застосовано з метою ухилення від арешту флоту ЧМП за боргами СРСР

У кримінально-правовому сенсі така конструкція не може перетворюватися на обов'язок для нижньої ланки екіпажу проводити належну перевірку, що перевищує її професійну компетенцію та роль, це суперечило б принципу персональної вини.

Таким чином, при відсутності прямих індикаторів незаконності (відвертих інструкцій щодо відключення AIS, наказів ігнорувати сигнали Coast Guard, участі у фальсифікації коносаментів тощо) від моряка не можна очікувати ні високого рівня обізнаності про санкційні нюанси, ні обов'язку відмовитися від праці лише через підвищений геополітичний ризик.

Доктрина «добросовісного покладання» *(«good faith reliance»)*, визнана в OFAC-практиці та Європейській директиві про криміналізацію санкцій (2024/1226) [25], захищає третіх осіб, які діють у межах видимої законності, особливо коли агентство виконує роль професійного посередника з формальною перевіркою. Випадок «Marinera» ілюструє це: екіпаж, укладений через нейтральні агентства, не мав доступу до даних про SDN-статус судна чи ірансько-венесуельські маршрути.

Більше того, кримінальне право України (ст. 27 ККУ про суб'єктивну сторону) та ЄС (ст. 7 Директиви) вимагають індивідуалізованих доказів умислу чи грубої необережності, а не абстрактної підозри на основі медійного дискурсу про «тіньовий флот». Навіть у практиці OFAC *willful blindness* застосовується лише за наявності «червоних прапорців», наприклад, явних розбіжностей у контракті чи усних інструкцій щодо маніпуляцій, які в стандартних *crewing*-процедурах відсутні. Таким чином, добросовісна довіра до агентства формує бар'єр проти об'єктивізації вини, зберігаючи фокус на тих, хто контролює схему.

Нарешті, ігнорування цього принципу призвело б до абсурдних наслідків: масового кримінального переслідування тисяч моряків із країн, що не є суб'єктами конфлікту, за рутинну працю, що підірвало б MLC 2006 та глобальний ринок праці в судноплавстві.

У контексті «Marinera» судова практика США (IEEPA, 50 U. S. C. § 1705) акцентує відповідальність на капітані та старших офіцерах за непокору, а не на рядовому екіпажі без доказів співучасті. Отже, доктрина добросовісної довіри не лише логічно виправдана, але й необхідна для правової визначеності в санкційних справах.

3.7. Доктрина willful blindness та межі її застосування

Доктрина *willful blindness* («свідоме заплющення очей»), що є ключовим елементом практики OFAC та кримінального права США, буде застосовується до членів екіпажу танкера «Marinera» лише за наявності конкретних, об'єктивно розпізнаваних індикаторів незаконності, які особа свідомо ігнорує, обираючи не розслідувати очевидні ризики. У американській юриспруденції, зокрема у справах Global-Tech Appliances v. SEB S. A. (2011) та United States v. Jewell (1976), ця доктрина прирівнює свідоме уникнення знань до actual knowledge, але вимагає двох

умов: підозри про протиправність (1) і навмисного ухилення від перевірки (2). Для рядового моряка стандартні елементи контракту чи суднової рутини не створюють такої підозри, перетворюючи доктрину на інструмент проти тих, хто активно приховує правду від себе самого.

У контексті справи «Marinera» потенційними «червоними прапорцями» для активації *willful blindness* слугують відомості про попередні затримання судна OFAC за перевезення нафти з Ірану чи Венесуели, публічні попередження регуляторів про санкційний статус, або повторні рефлаження та перейменування, що фіксуються у відкритих базах Equasis чи MarineTraffic. Якщо екіпаж отримував усні чи письмові інструкції від капітана чи менеджера щодо «нестандартних маневрів» для уникнення ідентифікації, це створює підозру, яку ігнорування перетворює на *culpability*. Проте загальний медійний шум про *«shadow fleet»* чи геополітичний контекст не кваліфікуються як *personal knowledge*, оскільки кримінальне право США виключає абстрактну обізнаність без конкретних суднових фактів.

Особливе значення набувають дії, що виходять за межі нейтральної праці: активна участь у відключенні AIS, що є прямою маніпуляцією системою безпеки IMO, або зміна ідентифікаційних даних, які є стандартними практиками ухилення від санкцій. Такі операції, виконані за наказом, але з усвідомленням їхньої нетиповості (наприклад, без технічної потреби чи в зонах підвищеного моніторингу), виходять за межі розуміння *willful blindness* у сферу активного сприяння, притягуючи до відповідальності за тяжкий злочин за 50 U. S. C. [37] § 1705 (до 20 років ув'язнення). У «Marinera» спроби тікати від Coast Guard у Північній Атлантиці стали підставою для Міністерства юстиції США оголосити про кримінальні звинувачення проти саме причетних членів екіпажу *(«crew members involved»)*, фокусуючись саме на тих, хто фізично чи технічно сприяв протидії огляду.

З позиції права ЄС (Директива 2024/1226 про криміналізацію санкцій) *willful blindness* адаптується як «свідоме заплющення очей» (свідоме ігнорування), але обмежується суб'єктами з обов'язками належної перевірки *(«due diligence»)* – менеджерами чи чартерами, а не операційним екіпажем, якщо немає доказів їхньої ролі в стратегічному ухиленні. В Україні, де на розгляд Верховної Ради Президентом України внесено питання про криміналізацію санкцій, ухвалена в 2025 році (законопроєкт № 12406 від 14.01.2025), аналогічна конструкція (груба необережність чи умисел через підозру) застосовується екстериторіально лише за наявності зв'язку з Україною (громадянство, порт) і вимагає індивідуалізованих доказів, а не групової вини. Отже, для рядових моряків «Marinera» поріг залишається високим: рутинне виконання наказів без доступу до санкційних даних не активує доктрину.

Нарешті, межі *willful blindness* у цій справі демонструють напругу між санкційною ефективністю та принципом персональної вини: розширене тлумачення до всього екіпажу без сегментації (капітан vs. матроси) ризикнуло б створити

«заморожуючий» ефект на глобальний ринок праці, суперечачи MLC 2006 та праву на працю. Практика США в кейсі «Marinera» акцентує вибіркову відповідальність – на тих, хто переходить від пасивної служби до активного сприяння (вимкнення системи AIS, маневрів із ухилення), залишаючи добросовісних моряків у статусі захищених третіх сторін. Це забезпечує правову визначеність, концентруючи покарання на архітекторах схеми, а не на її тактичних виконавцях.

3.8. Критерії розмежування пасивної служби та активної участі

Контекст кейсу «Marinera» чітко демонструє розмежування між пасивною морською службою та активною участю в санкційних схемах, де пасивне виконання технічних або сервісних функцій, таких як навігація, обслуговування обладнання чи забезпечення безпеки, розглядається як добросовісна участь у трудових відносинах. Моряк у цій ролі покладається на зовнішню правомірність контракту, оформленого крюїнговою агенцією, яка зобов'язана надати стандартну інформацію відповідно до MLC 2006 (статті 2.2–2.3), без обов'язку самостійно розслідувати бенефіціарну власність чи санкційні ризики. Такий статус захищається доктриною «добросовісності» (англ. *«good faith»*) у всіх релевантних правових системах, виключаючи об'єктивізацію вини за сам факт перебування на борту.

Натомість активні дії, як-от свідоме відключення AIS, участь у фальсифікації суднових чи вантажних документів (наприклад, коносаментів чи логів), виконання явно незаконних наказів або фізичний опір законним вимогам Берегової охорони США, радикально виходять за межі нейтральної морської праці. У випадку з «Marinera» такі дії стали підставою для DOJ анонсувати кримінальні звинувачення, кваліфікуючи їх як перешкоджання правосуддю (18 U. S. C. § 1505) чи сприяння санкційним порушенням (50 U. S. C. § 1705), незалежно від первинного санкційного статусу судна. Ці операції перетворюють моряка з виконавця на співучасника, активуючи felony-відповідальність із потенційними термінами до 20 років.

Для американського права, де OFAC та IEEPA домінують у санкційних справах, вирішальним є встановлення *actual knowledge* (фактичних знань про незаконність) або *willful blindness* (свідомого ігнорування очевидних фактів), як визначено у Global-Tech Appliances v. SEB S. A. (565 U. S. 1, 2011) [22].

Рядовий екіпаж «Marinera», не залучений до стратегічних рішень, не підпадає під цей поріг без прямих доказів усвідомлення санкційного ланцюга (наприклад, SDN-статусу судна чи іранських маршрутів), тоді як капітан чи старші офіцери, які наказували маневри уникнення, ризикують повною culpability (винуватістю). Ця доктрина забезпечує пропорційність, фокусуючи покарання на тих, хто контролює ризики.

Право ЄС, зокрема Директива 2024/1226 про криміналізацію санкцій [25], акцентує наявність контролю над ризиком і можливості здійснення належної перевірки, що є характерним для судновласників, операторів і менеджерів, але

рідко застосовується до рядового екіпажу. У контексті відповідальності тіньового флоту (Регламент 2024/3192) кримінальна відповідальність виникає за «необережне» порушення лише в суб'єктів із професійним обов'язком моніторингу (наприклад, чартерів чи агентств), де екіпаж «Marinera» лишається захищеною третьою стороною без доступу до фрахтових даних чи санкційних баз. Це розмежування запобігає масовій інкримінації низової ланки.

Українське кримінальне право, у т.ч. проєкт змін до КК України 2025 р. щодо криміналізації ухилення від санкцій, вимагає доведення умислу (прямий чи непрямий) або грубої необережності щодо санкційного характеру діяльності, відповідно до статей 24–25 КК України. Екстериторіальна юрисдикція (ст. 7 КК України) можлива для українців на «Marinera» лише за індивідуальними доказами співучасті в активних діях, а пасивна служба не утворює складу злочину, зберігаючи принцип персональної вини.

Таким чином, три правопорядки узгоджено захищають добросовісний екіпаж, караючи лише активних учасників схеми, яка в морському праві та кримінально-правовій доктрині виконує функцію нормативного «буфера» між професійною діяльністю моряка та ризиками, що породжуються складними корпоративними або санкційними конструкціями судновласника. За відсутності спеціальних індикаторів протиправності: прямих інструкцій щодо обходу санкцій, участі в маскуванні походження судна, маніпуляцій із AIS, фальсифікації суднових документів чи усвідомленої інтеграції в логістичний ланцюг постачання держави-агресора пасивна морська служба не формує ані об'єктивної, ані суб'єктивної сторони складу злочину. Інакше кажучи, сама по собі професійна експлуатація судна, здійснювана в межах стандартних морських функцій і під прикриттям формально чинного контракту, не може тлумачитися як «сприяння» в санкційно значущому сенсі.

Звідси випливають ключові висновки для кримінально-правової оцінки: криміналізація морської служби можлива виключно за умови доведення активної, усвідомленої та цільової участі моряка в санкційних схемах, а не через презумпцію знання або розширене тлумачення професійного ризику. Кейс «Marinera» тим самим фіксує принципову межу між трудовою залежністю та кримінально релевантною поведінкою, підтверджуючи, що доктрина добросовісності слугує не виправданням, а критерієм правової визначеності й пропорційності втручання держави у сферу морської праці. У цьому сенсі вона узгоджується як із міжнародними стандартами MLC 2006, так і з базовими засадами сучасного кримінального права: особистої вини, передбачуваності та заборони об'єктивного інкримінування.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

По-перше, член екіпажу не може вважатися таким, що знав про належність судна до російського «тіньового флоту», лише на підставі підписання стандарт-

ного контракту через крюїнгову агенцію. Класифікація судна як елемента тіньового флоту є регуляторною кваліфікацією органів влади США, ЄС або України, яка формується постфактум і не є частиною трудових або суднових документів, доступних морякові під час найму.

По-друге, віднесення судна до тіньового флоту на рівні ЄС, України чи OFAC є регулятивною кваліфікацією, яка не створює *ex lege* суб'єктивної вини моряка. У жодній із досліджених правових систем самий факт перебування на борту «тіньового» танкера не може визнаватися достатньою підставою для кримінальної відповідальності.

По-третє, кримінальна відповідальність окремого члена екіпажу можлива лише за наявності індивідуалізованих доказів його обізнаності, умисної участі або свідомого ігнорування очевидних ознак незаконності. Для інкримінування необхідно довести, що конкретний член екіпажу знав про підсанкційний характер певних операцій і брав участь у діях, спрямованих на приховування, маскування чи протидію законному контролю, зокрема в межах конкретних епізодів (спроби втечі від Берегової Охорони США, участь у фальсифікації документів, маніпуляції з AIS).

По-четверте, усі три правопорядки (український, європейський і американський) при різних формулюваннях санкційних складів і стандартів необережності, концептуально відкидають модель «колективної вини» екіпажу за самий факт перебування на борту підсанкційного судна і вимагають доведення персональної суб'єктивної сторони як передумови інкримінування.

По-п'яте, структура тіньового флоту свідомо й навмисно побудована таким чином, щоб концентрувати санкційний ризик і прибуток на рівні бенефіціарів, операторів і менеджерів, залишаючи рядовий екіпаж у позиції інформаційно ізольованих виконавців певних видів професійно обумовлених робіт на судні. Крюїнгові агенції, суднові менеджери та оператори надають морякові лише мінімальний обсяг відомостей, необхідний для укладення трудового контракту, не розкриваючи ані бенефіціарної власності, ані санкційних ризиків. То ж у діях моряка, який не належить до офіцерського складу, у кейсі «Marinera» відсутня будь-яка форма вини, адже відсутній як інтелектуальний, так і вольовий момент, *a priori*.

По-шосте, добросовісна довіра моряка до крюїнгової агенції та зовнішньої правомірності трудового контракту за відсутності прямих індикаторів незаконності виключає або істотно знижує ступінь кримінальної відповідальності. Пересічний моряк не зобов'язаний проводити власне «санкційне розслідування» щодо бенефіціарних власників судна, історії прапорів чи фінальних портів призначення.

По-сьоме, доктрина *willful blindness* може застосовуватися до членів екіпажу лише за наявності конкретних, легко розпізнаваних ознак участі судна у санкційних схемах, які були відомі морякам, і свідомого вибору «не бачити» цієї реальності. Активні дії щодо відключення AIS, фальсифікації документів або протидії

законному контролю виходять за межі нейтральної морської праці й можуть утворювати самостійні склади злочинів.

По-восьме, для практики правозастосування принципове значення має розмежування між пасивним виконанням морських обов'язків (що не тягне кримінальної відповідальності) та активною участю в діях щодо приховування санкційного характеру операцій (що може тягти відповідальність за наявності доведеного умислу або *willful blindness*).

Таким чином, підтверджується основна гіпотеза дослідження: у справі»Marinera» базовий кримінально-правовий висновок полягає в тому, що моряк не зобов'язаний і не може презюмуватися таким, що знав про належність судна до російського «тіньового флоту», лише через підписання стандартного контракту через крюїнгову агенцію. Кримінальна відповідальність можлива виключно за наявності доведених індивідуальних дій або знань, які виходять за межі звичайної морської служби й свідчать про свідоме сприяння обходу санкцій чи перешкоджання правосуддю. Саме такий підхід є спільним знаменником для права України, санкційного права ЄС та доктрини OFAC США.

Результати дослідження мають практичне значення для імплементації в Україні Директиви ЄС про криміналізацію порушення санкцій, формування правозастосовної практики у справах про обхід санкційних обмежень та захисту прав моряків, які працюють в умовах глобальної санкційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Туляков В. О. Морське кримінальне право: деякі концептуальні положення. *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики* : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. НУ «ОМА». 2017. Вип. 11. С. 61–64. URL: http://hdl.handle.net/11300/8049 (дата звернення: 13.01.2026).

[2] United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

[3] Tuliakov V. O., Stepanenko O. V. Jurisdictional Tensions: Divergent Judicial Approaches to Conflicts between UNCLOS and National Public Law Policies. *Lex Portus*. 2025. Vol. 11. №2. P. 7–24. URL: https://doi.org/10.62821/lp11201 (дата звернення: 13.01.2026).

[4] Saul J. Exclusive: US files for warrants to seize dozens more Venezuela-linked oil tankers, sources say. *Reuters*. 2026. 13 Jan. URL: https://www.reuters.com/business/energy/us-files-warrants-seize-dozens-more-venezuela-linked-oil-tankers-sources-say-2026-01-13/ (дата звернення: 13.01.2026).

[5] Specially Designated Nationals and Blocked Persons List (SDN) / U. S. Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control. URL: https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/SdnList (дата звернення: 13.01.2026).

[6] International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), 1974 / International Maritime Organization. URL: https://www.imo.org/en/about/conventions/pages/international-convention-for-the-safety-of-life-at-sea-(solas), – 1974.aspx (дата звернення: 13.01.2026).

[7] Moscow demands US ensure rights of Russian crew on seized tanker. *Anews.com.tr.* 2026. 7 Jan. URL: https://www.anews.com.tr/world/2026/01/07/moscow-demands-us-ensure-rights-of-russian-crew-on-seized-tanker (дата звернення: 13.01.2026).
[8] US to pursue criminal charges against crew of sanctioned Russia-flagged oil tanker. *Caliber.az*. 2026. URL: https://caliber.az/en/post/us-to-pursue-criminal-charges-against-crew-of-sanctioned-russia-flagged-oil-tanker (дата звернення: 13.01.2026).
[9] Russian tanker crew faces US criminal investigation. *NewsUkraine.rbc.ua.* 2026. URL: https://newsukraine.rbc.ua/news/russian-tanker-crew-faces-us-criminal-investigation-1767848295.html (дата звернення: 13.01.2026).
[10] US seized tanker Marinera crew criminal liability. *The Alpine Weekly*. 2026. URL: https://www.alpineweekly.com/politics/us-seized-tanker-marinera-crew-criminal-liability (дата звернення: 13.01.2026).
[11] Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1226 (дата звернення: 13.01.2026).
[12] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (дата звернення: 13.01.2026).
[13] Ali I., Stewart P. Exclusive: US seizes Venezuela-linked, Russian-flagged oil tanker after weeks-long pursuit. *Reuters*. 2026. 7 Jan. URL: https://www.reuters.com/business/energy/us-seizing-venezuela-linked-oil-tanker-after-weeks-long-pursuit-2026-01-7/ (дата звернення: 13.01.2026).
[14] EU sanctions 41 extra shadow tankers taking the total to 600 ships. *Shipping Telegraph*. URL: https://shippingtelegraph.com/maritime-insurance-news/eu-sanctions-41-extra-shadow-tankers-taking-the-total-to-600-ships/ (дата звернення: 13.01.2026).
[15] Fenwick J. UK can legally stop shadow fleet tankers, ministers believe. *BBC*. 2026. 10 Jan. URL: https://www.bbc.com/news/articles/cy8pn7jgy3no (дата звернення: 13.01.2026).
[16] International Emergency Economic Powers Act (IEEPA), 50 U. S. C. § 1701 et seq. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1079/pdf/COMPS-1079.pdf (дата звернення: 13.01.2026).
[17] Executive Order 14024 «Blocking Property With Respect to Specified Harmful Foreign Activities of the Government of the Russian Federation», 15.04.2021. URL: https://www.federalregister.gov/documents/2021/04/19/2021–08098/blocking-property-with-respect-to-specified-harmful-foreign-activities-of-the-government-of-the (дата звернення: 13.01.2026).
[18] Executive Order 13902 «Imposing Sanctions With Respect to Additional Sectors of Iran», 10.01.2020. URL: https://www.justice.gov/eoir/page/file/1234236/dl (дата звернення: 13.01.2026).
[19] Executive Order 13850 «Blocking Property of Additional Persons Contributing to the Situation in Venezuela», 1.11.2018. URL: https://www.federalregister.gov/documents/2018/11/02/2018–24254/blocking-property-of-additional-persons-contributing-to-the-situation-in-venezuela (дата звернення: 13.01.2026).
[20] Code of Federal Regulations (CFR) / Office of Foreign Assets Control of U. S. Department of the Treasury. URL: https://ofac.treasury.gov/additional-ofac-resources/ofac-legal-library/code-of-federal-regulations-cfr (дата звернення: 13.01.2026).
[21] United States v. Jewell, 532 F.2d 697 (9th Cir. 1976). URL: https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/532/697/99156/ (дата звернення: 13.01.2026).

[22] Global-Tech Appliances v. SEB S. A., 563 U. S. 754 (2011). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/563/754/ (дата звернення: 13.01.2026).
[23] U. S. Code: Title 18 – Crimes and Criminal Procedure. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18 (дата звернення: 13.01.2026).
[24] US to charge crew of seized Russian-flag tanker. *NV*. 2026. 8 Jan. URL: https://english.nv.ua/nation/justice-dept-targets-crew-of-russian-tanker-caught-hauling-iran-venezuela-oil-50574105.html (дата звернення: 13.01.2026).
[25] Morissette v. United States, 342 U. S. 246 (1952). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/342/246/ (дата звернення: 13.01.2026).
[26] U. S. Code: Title 14 – Coast Guard. – URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/14 (дата звернення: 13.01.2026).
[27] Council Regulation (EU) 2024/3192 of 16 December 2024 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: https://www.cssf.lu/en/Document/council-regulation-eu-2024–3192-of-16-december-2024/ (дата звернення: 13.01.2026).
[28] Грудневий пакет порушень: ключові рішення. *EUreporter.* 2024. 19 груд. URL: https://uk.eureporter.co/politics/european-commission/2024/12/19/december-infringements-package-key-decisions/ (дата звернення: 13.01.2026).
[29] Savinova N. A., Tuliakov V. O. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. Вип. 2(22). С. 53–74. URL: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2024.22.313732 (дата звернення: 13.01.2026).
[30] Проект Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України і Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про санкції» щодо встановлення відповідальності за порушення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) № 12406. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621 (дата звернення: 13.01.2026).
[31] Пономаренко Ю. А. Деякі питання тлумачення ознак об'єктивної сторони пособництва державі-агресору. *Правове забезпечення основ національної безпеки україни в умовах війни: проблеми теорії та правозастосування* : матеріали кругл. столу (м. Харків, 17 жовт. 2025 р.). Харків : Право, 2025. С. 12–22.
[32] Загиней-Заболотенко З. А., Допіряк Б. П. Форми умисних дій, спрямованих на омогу державі-агресору (пособництво), в судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 301–309.
[33] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 грудня 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 13.12.2025 № 929/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929/2025/sp:dark#Text (дата звернення: 13.01.2026).
[34] Maritime Labour Convention, 2006 (MLC, 2006). *International Labour Organization*. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:80001:0 (дата звернення: 13.01.2026).
[35] Chiusa S. Russia's Shadow Fleet: A Masterclass in Sanctions Evasion. *Geopolitical Monitor*. 2025. 27 Mar. URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/russias-shadow-fleet-a-masterclass-in-sanctions-evasion/ (дата звернення: 13.01.2026).
[36] Tracking the Shadow Fleet: A Retrospective Analysis of the SKIPPER's Deceptive Operations. *Polestar Report*. 2025. 11 Dec. URL: https://www.polestarglobal.com/resources/tracking-the-shadow-fleet-a-retrospective-analysis-of-the-skippers-deceptive-operations/ (дата звернення: 13.01.2026).

[37] U. S. Code: Title 50 – War and National Defence. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50 (дата звернення: 13.01.2026).

REFERENCES

[1] Tuliakov, V. O. (2017). Maritime criminal law: Some conceptual provisions. In *Maritime Law and Management: Evolution and Contemporary Challenges: Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference of NU «OMA»* (Iss. 11, Pp. 61–64). Retrieved from http://hdl.handle.net/11300/8049

[2] United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), 1982. Retrieved from https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

[3] Tuliakov, V. O., & Stepanenko, O. V. (2025). Jurisdictional tensions: Divergent judicial approaches to conflicts between UNCLOS and national public law policies. *Lex Portus,* 11(2), 7–24. https://doi.org/10.62821/lp11201

[4] Saul, J. (2026, January 13). Exclusive: US files for warrants to seize dozens more Venezuela-linked oil tankers, sources say. *Reuters*. Retrieved from https://www.reuters.com/business/energy/us-files-warrants-seize-dozens-more-venezuela-linked-oil-tankers-sources-say-2026-01-13/

[5] U. S. Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control. (n.d.). *Specially Designated Nationals and Blocked Persons List (SDN)*. Retrieved from https://sanctionslist.ofac.treas.gov/Home/SdnList

[6] International Maritime Organization. (1974). *International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS)*. Retrieved from https://www.imo.org/en/about/conventions/pages/international-convention-for-the-safety-of-life-at-sea-(solas), – 1974.aspx

[7] Moscow demands US ensure rights of Russian crew on seized tanker. (2026, January 7). *Anews.com.tr*. Retrieved from https://www.anews.com.tr/world/2026/01/07/moscow-demands-us-ensure-rights-of-russian-crew-on-seized-tanker

[8] US to pursue criminal charges against crew of sanctioned Russia-flagged oil tanker. (2026). *Caliber.az*. Retrieved from https://caliber.az/en/post/us-to-pursue-criminal-charges-against-crew-of-sanctioned-russia-flagged-oil-tanker

[9] Russian tanker crew faces US criminal investigation. (2026). *NewsUkraine.rbc.ua*. Retrieved from https://newsukraine.rbc.ua/news/russian-tanker-crew-faces-us-criminal-investigation-1767848295.html

[10] US seized tanker Marinera crew criminal liability. (2026). *The Alpine Weekly*. Retrieved from https://www.alpineweekly.com/politics/us-seized-tanker-marinera-crew-criminal-liability

[11] Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. (2024). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1226

[12] Criminal Code of Ukraine: Law of April 5, 2001 No. 2341-III. (2001). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text

[13] Ali, I., & Stewart, P. (2026, January 7). Exclusive: US seizes Venezuela-linked, Russian-flagged oil tanker after weeks-long pursuit. *Reuters*. Retrieved from https://www.reuters.com/business/energy/us-seizing-venezuela-linked-oil-tanker-after-weeks-long-pursuit-2026-01-7/

[14] EU sanctions 41 extra shadow tankers taking the total to 600 ships. (n.d.). *Shipping Telegraph*. Retrieved from https://shippingtelegraph.com/maritime-insurance-news/eu-sanctions-41-extra-shadow-tankers-taking-the-total-to-600-ships/
[15] Fenwick, J. (2026, January 10). UK can legally stop shadow fleet tankers, ministers believe. *BBC*. Retrieved from https://www.bbc.com/news/articles/cy8pn7jgy3no
[16] International Emergency Economic Powers Act (IEEPA), 50 U. S. C. § 1701 et seq. (n.d.). Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1079/pdf/COMPS-1079.pdf
[17] Executive Order 14024: Blocking Property With Respect to Specified Harmful Foreign Activities of the Government of the Russian Federation. (2021, April 15). Retrieved from https://www.federalregister.gov/documents/2021/04/19/2021–08098/blocking-property-with-respect-to-specified-harmful-foreign-activities-of-the-government-of-the
[18] Executive Order 13902: Imposing Sanctions With Respect to Additional Sectors of Iran. (2020, January 10). Retrieved from https://www.justice.gov/eoir/page/file/1234236/dl
[19] Executive Order 13850: Blocking Property of Additional Persons Contributing to the Situation in Venezuela. (2018, November 1). Retrieved from https://www.federalregister.gov/documents/2018/11/02/2018–24254/blocking-property-of-additional-persons-contributing-to-the-situation-in-venezuela
[20] U. S. Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control. (n.d.). *Code of Federal Regulations (CFR)*. Retrieved from https://ofac.treasury.gov/additional-ofac-resources/ofac-legal-library/code-of-federal-regulations-cfr
[21] *United States v. Jewell*, 532 F.2d 697 (9th Cir. 1976). Retrieved from https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/532/697/99156/
[22] *Global-Tech Appliances v. SEB S. A.*, 563 U. S. 754 (2011). Retrieved from https://supreme.justia.com/cases/federal/us/563/754/
[23] U. S. Code: Title 18 – Crimes and Criminal Procedure. (n.d.). Retrieved from https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18
[24] US to charge crew of seized Russian-flag tanker. (2026, January 8). *NV*. Retrieved from https://english.nv.ua/nation/justice-dept-targets-crew-of-russian-tanker-caught-hauling-iran-venezuela-oil-50574105.html
[25] *Morissette v. United States*, 342 U. S. 246 (1952). Retrieved from https://supreme.justia.com/cases/federal/us/342/246/
[26] U. S. Code: Title 14 – Coast Guard. (n.d.). Retrieved from https://www.law.cornell.edu/uscode/text/14
[27] Council Regulation (EU) 2024/3192 of 16 December 2024 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. (2024). Retrieved from https://www.cssf.lu/en/Document/council-regulation-eu-2024–3192-of-16-december-2024/
[28] December infringements package: Key decisions. (2024, December 19). *EUreporter*. Retrieved from https://uk.eureporter.co/politics/european-commission/2024/12/19/december-infringements-package-key-decisions/
[29] Savinova, N. A., & Tuliakov, V. O. (2024). Colonizing criminal law: Towards new architecture of criminal code. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine,* 2(22), 53–74. https://doi.org/10.21564/2311–9640.2024.22.313732
[30] Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Sanctions» regarding the establishment of liability for violation of special economic and other restrictive measures

(sanctions) No. 12406. (n.d.). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55621

[31] Ponomarenko, Yu.A. (2025). Some issues of interpretation of the objective side of aiding the aggressor state. In *Legal support for the foundations of Ukraine's national security in wartime: Problems of theory and law enforcement: Proceedings of the round table (Kharkiv, October 17, 2025)* (Pp. 12–22). Kharkiv: Pravo.

[32] Zahynei-Zabolotenko, Z. A., & Dopiriak, B. P. (2024). Forms of intentional actions aimed at aiding the aggressor state (complicity) in judicial practice. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series,* 84(3), 301–309.

[33] On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 13, 2025 'On the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)': Decree of the President of Ukraine (2025б December, No. 929/2025). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929/2025/sp:dark#Text

[34] International Labour Organization. (2006). *Maritime Labour Convention, 2006 (MLC, 2006)*. Retrieved from https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:80001:0

[35] Chiusa, S. (2025, March 27). Russia's shadow fleet: A masterclass in sanctions evasion. *Geopolitical Monitor*. Retrieved from https://www.geopoliticalmonitor.com/russias-shadow-fleet-a-masterclass-in-sanctions-evasion/

[36] Tracking the shadow fleet: A retrospective analysis of the SKIPPER's deceptive operations. (2025, December 11). *Polestar Report*. Retrieved from https://www.polestarglobal.com/resources/tracking-the-shadow-fleet-a-retrospective-analysis-of-the-skippers-deceptive-operations/

[37] U. S. Code: Title 50 – War and National Defence. (n.d.). Retrieved from https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50

Вячеслав Олексійович Туляков
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 60, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»
65009, Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
email: tuliakov@onua.edu.ua

Vyacheslav O. Tuliakov
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor at the Department of Criminal Law
National University «Odesa Law Academy»
65009, 23, Fontanska Road, Odesa, Ukraine
email: tuliakov@onua.edu.ua

Наталія Андріївна Савінова
Доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Головний науковий співробітник
Лабораторія інформаційних прав та безпеки людини
Наукового центру інформації і права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук»
04053, пров. Несторівський, 4, Київ, Україна
email: tala.savinova@gmail.com

Nataliia A. Savinova
Doctor of Law, Senior Research Fellow
Chief Research Fellow
Laboratory of Information Rights and Human Security
Research Center for Information and Law
State Research Institution «Institute of Information, Security and Law of the
National Academy of Legal Sciences»
04053, 4 Nestorivskyi Lane, Kyiv, Ukraine
email: tala.savinova@gmail.com

Рекомендоване цитування: Туляков В. О., Савінова Н. А. Обізнаність моряка про санкційний статус судна як елемент суб'єктивної сторони складу злочину: аналіз кейсу танкера «Marinera. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 1. С. 239–266. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-239

Suggested Citation: Tuliakov, V. O., & Savinova, N. A. (2026). Seafarer's Awareness of the Sanction Status of the Vessel as an Element of the Subjective Side of the Corpus Delicti: Analysis of the «Marinera» Tanker Case. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 239–266. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-239

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.13:347.956
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-267

Микола Анатолійович Погорецький
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ПРАКТИЦІ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ПЕРЕХІД ВІД ФОРМАЛЬНОЇ ЗАКОННОСТІ ДО ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню еволюції підходів до допустимості доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Обґрунтовано, що сучасна судова практика поступово відходить від вузькоформального розуміння допустимості доказів як суто технічної відповідності процесуальній формі та рухається до її осмислення як інструменту забезпечення верховенства права, справедливості кримінального провадження, процесуальної рівності сторін і контролю за межами державного втручання у права людини. Особливу увагу приділено аналізу доктринальних позицій, висловлених у межах VIII Харківського кримінального процесуального полілогу, а також їх співвідношенню з правовими позиціями Касаційного кримінального суду, Великої Палати Верховного Суду, Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду та практикою Європейського суду з прав людини. Доведено, що практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду формує змішану модель допустимості доказів, у якій поєднуються формально-процесуальні вимоги, конституційні критерії законності державної влади та матеріальні стандарти справедливості судового розгляду. Запропоновано розглядати процесуальну доброчесність як інтегративний критерій оцінки допустимості доказів, а процесуальну токсичність доказів – як категорію, що дозволяє диференціювати наслідки процесуальних порушень залежно від їх характеру, глибини та впливу на первинні й похідні доказові матеріали. Сформульовано висновок про необхідність доктринального впорядкування практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду шляхом переходу від формальної законності до моделі процесуальної доброчесності, яка забезпечує баланс між ефективністю кримінального переслідування та реальним захистом прав людини.*

Ключові слова: *допустимість доказів; Касаційний кримінальний суд; Верховний Суд; процесуальна доброчесність; процесуальна токсичність доказів; кримінальне провадження; похідні докази; цифрові докази; доктрина «плодів отруєного дерева»; справедливий суд; судовий контроль; верховенство права.*

Mykola A. Pohoretskyi
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN THE PRACTICE OF THE CRIMINAL CASSATION COURT WITHIN THE SUPREME COURT: THE TRANSITION FROM FORMAL LEGALITY TO PROCEDURAL INTEGRITY

Abstract. *The article examines the evolution of approaches to the admissibility of evidence in the practice of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court. It is argued that contemporary case law is gradually moving away from a narrowly formal understanding of admissibility as mere technical compliance with procedural form and toward its interpretation as an instrument for ensuring the rule of law, fairness of criminal proceedings, procedural equality of the parties, and control over the limits of state interference with human rights. Particular attention is paid to the analysis of doctrinal positions expressed within the VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue, as well as to their correlation with the legal positions of the Criminal Cassation Court, the Grand Chamber of the Supreme Court, the Joint Chamber of the Criminal Cassation Court, and the case law of the European Court of Human Rights. It is proved that the practice of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court is shaping a mixed model of admissibility of evidence, combining formal procedural requirements, constitutional criteria of legality of state power, and substantive standards of fairness of judicial proceedings. The article proposes to regard procedural integrity as an integrative criterion for assessing the admissibility of evidence, while procedural toxicity of evidence is conceptualized as a category that makes it possible to differentiate the consequences of procedural violations depending on their nature, gravity, and impact on primary and derivative evidentiary materials. It is concluded that the case law of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court requires doctrinal systematization through a transition from formal legality to a model of procedural integrity capable of ensuring a proper balance between the effectiveness of criminal prosecution and the real protection of human rights.*

Keywords: *admissibility of evidence; Criminal Cassation Court; Supreme Court; procedural integrity; procedural toxicity of evidence; criminal proceedings; derivative evidence; digital evidence; fruit of the poisonous tree doctrine; fair trial; judicial control; rule of law.*

ВСТУП

У сучасному кримінальному процесі України проблема допустимості доказів уже не може розглядатися лише як питання формальної відповідності способу одержання, закріплення та подання доказової інформації приписам Кримінального процесуального кодексу України. Її зміст істотно ширший, оскільки вона безпосередньо пов'язана з межами допустимого втручання держави у права і свободи людини, із забезпеченням справедливості кримінального провадження, дотриманням процесуальної рівності сторін і легітимністю судового рішення. Саме через інститут допустимості доказів у кримінальному провадженні перевіряється не лише процесуальна коректність окремої слідчої, прокурорської чи судової дії, а й загалом правомірність використання державою владного примусу для досягнення цілей кримінального переслідування. Тому питання допустимості доказів вийшло за межі техніко-юридичної конструкції та перетворилося на одну з центральних проблем сучасного доказового права, у межах якої перетинаються доктрина кримінального процесу, конституційні стандарти, практика Верховного Суду і підходи Європейського суду з прав людини.

Особливої гостроти ця проблема набуває у світлі сучасної практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС), яка демонструє відсутність одноманітного підходу до вирішення питань допустимості доказів. В одних рішеннях переважає формально-процесуальне розуміння допустимості, за якого визначальне значення надається дотриманню встановленого законом порядку отримання доказу, належності суб'єкта його збирання, процесуальної форми та джерела доказової інформації. В інших рішеннях дедалі виразніше простежується зміщення акценту у бік матеріального підходу, за якого суд оцінює не лише сам факт процесуального порушення, а й його вплив на права людини, справедливість провадження, можливість сторони захисту реалізувати свої процесуальні гарантії, а також на легітимність усього доказового процесу. У цьому контексті допустимість доказів починає сприйматися не як формальний фільтр, а як інструмент запобігання процесуальному свавіллю та забезпечення доброчесності кримінального провадження.

Актуальність теми зумовлена тим, що новітня практика ККС ВС дедалі частіше апелює до таких категорій, як справедливість судового розгляду, пропорційність втручання, реальність процесуальних гарантій, недопустимість використання доказів, здобутих із істотним порушенням прав людини, а також до оцінки наслідків процесуальних дефектів для первинних і похідних доказів. Водночас ця практика ще не набула необхідної доктринальної узгодженості. Співіснування різних підходів – від жорстко формального до матеріально-ціннісного – ускладнює вироблення єдиних критеріїв оцінки допустимості доказів, знижує передбачуваність правозастосування і створює ризик неоднакового розуміння одних і тих самих процесуальних порушень у судовій діяльності. За таких умов наукове осмислення тенденцій розвитку практики ККС ВС та її доктринальне впорядку-

вання є необхідною передумовою як для подальшого розвитку науки кримінального процесу, так і для підвищення якості судової практики у сфері доказування.

У зв'язку з цим дослідження допустимості доказів у практиці ККС ВС доцільно здійснювати крізь призму переходу від формальної законності до процесуальної доброчесності. Саме такий підхід дає можливість пояснити, чому сучасне розуміння допустимості доказів не вичерпується констатацією дотримання або порушення процесуальної форми, а потребує оцінки того, чи було доказування здійснене у спосіб, сумісний із вимогами верховенства права, поваги до гідності людини, справедливого суду та належного балансу між публічним інтересом у кримінальному переслідуванні і правами особи.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблема **допустимості доказів** у кримінальному провадженні посідає одне з ключових місць у сучасній науці кримінального процесу, оскільки саме через неї виявляється співвідношення між процесуальною формою, гарантіями прав людини, межами державного втручання та критеріями справедливості судового розгляду. У вітчизняній доктрині ця проблематика досліджувалася у кількох взаємопов'язаних напрямах. Один із них зосереджується на з'ясуванні **сутності допустимості доказів** як елемента доказового права, її співвідношення з належністю, достовірністю та достатністю доказів, а також на виявленні функціонального призначення процесуальної форми в механізмі кримінального процесуального доказування [30; 38]. Інший напрям орієнтований на аналіз допустимості доказів крізь призму сучасних трансформацій кримінального процесу, насамперед крізь співвідношення імперативності процесуального закону, судового контролю, прав людини, змагальності сторін та практики Верховного Суду [1; 2; 5; 34; 36; 37; 39].

Значний внесок у наукове осмислення допустимості доказів зроблено Д. Сергєєвою, яка розглядала цю категорію як одну з базових конструкцій теорії доказів і водночас як інструмент перевірки законності формування доказової інформації в межах дії КПК України 2012 року [30]. Помітне місце в розробленні цієї проблематики належить і В. Вапнярчуку, який послідовно аналізує допустимість доказів як нормативно визначену властивість доказу, безпосередньо пов'язану з вимогами закону до джерела, процесуальної форми, належного суб'єкта та порядку одержання доказової інформації. Такий підхід має важливе значення для розуміння класичної моделі допустимості доказів у вітчизняному кримінальному процесі та її теоретичних меж у сучасних умовах [1[1]]. У працях М. Шумила, В. Гмирка та Я. Неділька проблема допустимості доказів досліджується у ширшому контексті досягнення доктринальної узгодженості в трактуванні кримінальних судових доказів, що має принципове значення для коректного вирішення питання про допустимість доказових матеріалів сторони обвинувачення [3; 37]. У цьому ж руслі слід відзначити науково-практичний коментар до КПК України, у якому М. Шумило та ін. розкривають місце доказів і доказування у системі

кримінального процесуального регулювання та наголошують на визначальному значенні критеріїв належності, допустимості, достовірності й достатності для судового рішення [38].

Суттєвий вплив на сучасне розуміння допустимості доказів мають праці О. Яновської, в яких ця проблема осмислюється крізь співвідношення національних гарантій і європейських стандартів справедливого суду [39]. У роботі С. Фоміна акцентовано увагу на імперативності кримінального процесуального закону як концептуальній основі моделі інституту допустимості доказів у кримінальному провадженні, що підкреслює значення конституційно визначених меж повноважень державних органів та неприпустимість редукції порушення процесуального закону до формально «неістотного» дефекту [34]. Аркадій Бущенко, навпаки, загострює увагу на необхідності конструктивного діалогу між доктриною та правозастосуванням і фактично пропонує розглядати допустимість доказів не лише як наслідок дотримання процесуальної форми, а як категорію, безпосередньо пов'язану з правами людини та справедливістю кримінального провадження [1].

Ірина Гловюк обґрунтовує необхідність зміни моделі допустимості доказів і порушує питання про причини та цілі такої трансформації, що особливо важливо для сучасної практики ККС ВС [2]. Оксана Капліна звертає увагу на ризики буквального тлумачення кримінального процесуального закону, за якого форма кримінального провадження може перетворюватися на формалізм і втрачати своє гарантійне призначення [5]. Світлана Шаренко порушує проблему очевидної недопустимості доказу в аспекті внутрішнього переконання судді, що особливо важливо для розуміння меж судової дискреції у вирішенні питань допустимості [36]. Олександр Старенький досліджує питання допустимості доказів, отриманих із міжнародних цифрових масивів даних, зокрема з Core International Crimes Evidence Database, що розширює проблематику допустимості до сфери міжнародних і цифрових доказових джерел [31].

У новітніх працях автора обґрунтовано **концепцію процесуальної доброчесності та процесуальної токсичності доказів** як сучасної моделі осмислення допустимості доказів, а також розвинуто підхід до кримінального процесуального доказування як системи взаємопов'язаних процесуальних фільтрів [9; 10]. Через ці підходи допустимість доказів розглядається не як ізольований технічний критерій, а як інтегральний показник правомірності, справедливості й легітимності всього процесу доказування.

Судова практика також рухається в цьому напрямі. Так, постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.01.2024 демонструє підхід до оцінки допустимості доказів крізь наслідки процесуальних дефектів для їх використання у кримінальному провадженні [22]. Постанова Верховного Суду від 21.11.2022 у справі № 991/492/19, а також постанова Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2022 у справі № 756/10060/17 засвідчують, що питання допустимості доказів дедалі тісніше пов'язуються з правовою визначеністю, межами судового контролю та оцінкою наслідків порушень процесуальної форми [11; 14]. Водночас

у низці рішень Касаційного кримінального суду Верховного Суду, ухвалених у 2018–2021 роках, переважає підхід, за якого ключове значення надається дотриманню належної процесуальної форми, належності суб'єкта і законності способу отримання доказу [12; 13; 15–21; 23–24; 32–33].

Отже, аналіз наукової літератури й судової практики дає підстави стверджувати, що **сучасне осмислення допустимості доказів** формується **на перетині трьох основних підходів**: ***формально-процесуального***, який акцентує на дотриманні встановленої законом форми; ***матеріально-правового***, який пов'язує допустимість із захистом прав людини та справедливістю провадження; і ***змішаного***, що намагається поєднати вимоги процесуальної законності з оцінкою наслідків процесуального порушення для легітимності доказування [1; 2; 9; 10; 34; 39]. Разом із тим низка принципово важливих питань залишається недостатньо дослідженою. Насамперед ідеться про ***відсутність цілісної доктринальної моделі***, яка б пояснювала сучасну практику ККС ВС як систему переходу від формальної законності до процесуальної доброчесності; про недостатню розробленість критеріїв відмежування формальних, структурних і таких, що посягають на фундаментальні права людини, процесуальних порушень; а також про ***відсутність узгодженої моделі оцінки*** впливу таких порушень на первинні й похідні доказові матеріали. Саме ці питання й становлять предмет подальшого дослідження у цій статті, яке здійснюється крізь призму практики ККС ВС, положень національної доктрини та авторської концепції процесуальної доброчесності доказування

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріали дослідження становлять авторські тези, опубліковані в збірнику VIII Харківського кримінального процесуального полілогу, авторська стаття про допустимість доказів і процесуальну доброчесність, виступи Аркадія Бущенка, Сергія Фоміна, Олександри Яновської, наукові праці М. Є. Шумила, В. П. Гмирка, Я. Неділька, С. Шаренко, І. Гловюк, О. Капліної, В. Вапнярчука, О. Старенького та ін., а також релевантні постанови ККС ВС, ВП ВС, ОП ККС ВС і рішення ЄСПЛ. Така джерельна база дала змогу поєднати доктринальні підходи, практику Верховного Суду та стандарти Європейського суду з прав людини для комплексного аналізу допустимості доказів у кримінальному провадженні.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, герменевтичний і порівняльно-правовий методи, а також метод аналізу судової практики і метод доктринального синтезу. Їх застосування дало можливість дослідити ***допустимість доказів*** як у нормативному, так і в доктринальному та правозастосовному вимірах, з'ясувати взаємозв'язок між процесуальною формою, правами людини, судовим контролем і справедливістю кримінального провадження.

Дослідницький підхід автора ґрунтується на доктринальному синтезі ***трьох векторів*** – ***матеріального***, ***конституційно-структурного*** та ***європейсько-стан-***

дартизаційного. Їх поєднання дозволяє розглядати ***допустимість доказів*** не лише як формальну вимогу закону, а як складову процесуальної доброчесності. У цьому контексті ***концепція процесуальної токсичності доказів*** використовується для пояснення тих випадків, коли порушення порядку одержання доказу підриває його легітимність і ставить під сумнів можливість його використання у справедливому кримінальному провадженні.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Формальна законність як традиційна модель допустимості доказів у кримінальному процесі

Традиційна модель допустимості доказів у кримінальному процесі історично формувалася як модель **формальної законності**, відповідно до якої доказ визнається допустимим за умови, що його одержано **належним суб'єктом**, із **належного процесуального джерела**, у **належній формі** та з дотриманням **належного порядку**, встановленого кримінальним процесуальним законом [30; 38]. Саме ця **чотириелементна конструкція** тривалий час визначала як доктринальне розуміння допустимості, так і практику її перевірки в правозастосуванні.

У своїй основі така модель відображає глибоко раціональну ідею: у кримінальному провадженні держава не може використовувати будь-яку інформацію лише тому, що вона потенційно стосується предмета доказування. Щоб фактичні дані набули процесуального статусу доказу, вони мають бути введені в провадження в спосіб, який заздалегідь визначений законом. У цьому полягає не просто технічна вимога процесуальної форми, а один із фундаментальних механізмів правового обмеження публічної влади. У цьому контексті слушною є також позиція, відповідно до якої судовий контроль у кримінальному процесі виконує не лише функцію процесуального нагляду за дотриманням формальних вимог закону, а й виступає гарантією справедливого та допустимого доказування, оскільки саме через нього забезпечується перевірка законності втручання у права людини, меж реалізації владних повноважень і процесуальної придатності отриманої доказової інформації [10[1]]. Саме тому формальна законність упродовж тривалого часу сприймалася не як вада доказового права, а як його необхідна гарантійна основа [34; 39].

Критерій **належного суб'єкта** в традиційній моделі означає, що збирання, закріплення, витребування або перевірка доказової інформації повинні здійснюватися лише тим учасником кримінального провадження, який прямо вповноважений на це законом. У межах цієї логіки визначальним є не лише питання наявності загальної компетенції, а й питання її меж, умов і способу реалізації. Якщо процесуальну дію проводить неналежний суб'єкт або належний суб'єкт діє поза межами своїх повноважень, це традиційно ставить під сумнів допустимість отриманого результату. У класичному підході така вимога виконує стримувальну функцію: вона не дозволяє перетворити доказування на фактично вільне оперативне добування інформації без належної процесуальної відповідальності.

Критерій **належного джерела** пов'язаний із тим, що доказове право завжди наполягало: у кримінальному процесі мають значення не будь-які відомості як такі, а лише ті, що набули форми передбаченого законом процесуального джерела. Тому для традиційної моделі принципово важливо, чи існує належний носій доказової інформації – показання, документ, речовий доказ, висновок експерта або інше джерело, легітимоване законом [30; 38]. Це положення мало важливе системне значення, оскільки відмежовувало доказ від простої інформації, чутки, припущення або оперативного орієнтування. Інакше кажучи, джерело в цій моделі є не зовнішньою оболонкою, а юридичною формою існування доказу.

Не менш значущим є критерій **належної форми**. У традиційній парадигмі форма ніколи не розглядалася як суто технічний реквізит. Її функція полягає у забезпеченні фіксованості, перевірюваності та відтворюваності доказової інформації. Саме завдяки формі доказ стає доступним для подальшої судової перевірки, критики стороною захисту та оцінки судом. Звідси випливає класичне розуміння того, що процесуальні дефекти в оформленні протоколу, документа, додатків чи технічної фіксації мають значення не тому, що право «фетишизує форму», а тому, що порушення форми часто означає втрату контрольованості походження та змісту доказової інформації. У цьому сенсі форма є не антиподом істини, а одним зі способів її правової верифікації [5].

Нарешті, **належний порядок** одержання доказу означає додержання всієї процедури, встановленої законом для проведення процесуальної дії, прийняття процесуального рішення, залучення учасників, забезпечення їхніх прав, судового контролю там, де він є обов'язковим, та належного документування результатів. Історично саме цей елемент був ядром усього інституту допустимості, оскільки дозволяв поставити чітку межу між доказом, добутим у правовий спосіб, і інформацією, отриманою внаслідок свавільного або процесуально дефектного втручання [34; 38]. Саме звідси походить класична теза, що істинність відомостей сама по собі не нейтралізує незаконність способу їх одержання.

Історична роль цієї моделі в розвитку кримінального процесу є принципово важливою. ***По-перше***, вона виконала **гарантійну функцію**, оскільки підпорядкувала доказування вимогам закону і тим самим обмежила дискрецію органів кримінального переслідування. ***По-друге***, вона виконала **системоутворюючу функцію**, запропонувавши відносно чіткий алгоритм перевірки допустимості. ***По-третє***, вона виконала **цивілізаційну функцію**, оскільки закріпила ідею, що навіть боротьба зі злочинністю не може здійснюватися поза межами процесуальних гарантій [25; 30]. Власне, формальна законність стала тим мінімумом правової культури доказування, без якого неможливо говорити ні про справедливе провадження, ні про правову державу.

Водночас саме тут і виявляється ***перша межа*** пояснювальної здатності цієї конструкції. Формальна модель добре відповідає на питання, **чи було дотримано припис закону**, але значно слабше відповідає на питання, **чи є використання конкретного доказу справедливим з позиції змісту права**. Вона орієнтована

насамперед на зовнішню правову коректність процесуальної дії, тоді як сучасний кримінальний процес дедалі більше вимагає оцінювати також добросовісність поведінки сторін, реальність забезпечення права на захист, пропорційність втручання у права людини та відсутність процесуального зловживання [9; 10].

На мою думку, головне обмеження традиційної моделі полягає в тому, що вона фактично виходить із ***презумпції***: **якщо форма дотримана, то й доказова ситуація є правомірною**. Проте сучасний досвід науки і практики переконливо свідчить, що така презумпція вже не є безумовно прийнятною. Процесуально «чистий» зовні доказ може виявитися результатом недоброчесної поведінки, прихованого обходу гарантій, маніпулятивного використання процесуальних механізмів або такого втручання у права особи, яке формально спирається на закон, але суперечить його призначенню [2; 9; 39]. Саме тому **допустимість** уже не може зводитися лише до перевірки реквізитів процесуальної легальності.

Друга межа цієї моделі полягає в її **обмеженій чутливості до природи порушення**. Формальний підхід часто тяжіє або до надмірної жорсткості, коли будь-який відступ від процедури автоматично мислиться як підстава для недопустимості, або, навпаки, до надмірної терпимості, коли істотні порушення знецінюються як такі, що «не вплинули на результат». Проте сучасна проблематика допустимості значно складніша: важливими є не лише факт порушення, а й його характер, глибина, наслідки для прав сторони захисту, вплив на надійність доказу та на загальну справедливість провадження [3; 11; 23]. Саме тут стає очевидно, що формальна законність є необхідним, але вже недостатнім рівнем аналізу.

Третя межа пов'язана з тим, що класична конструкція формувалася переважно для відносно «традиційних» доказових ситуацій, тоді як сучасний кримінальний процес дедалі частіше має справу з цифровими даними, складними технічними процедурами фіксації, транснаціональним обігом доказової інформації та гібридними джерелами відомостей. У таких умовах питання допустимості вже не вичерпуються з'ясуванням того, хто саме одержав інформацію і яким процесуальним актом це оформлено. Потрібно оцінювати цілісність даних, простежуваність їх походження, відсутність маніпуляцій, можливість незалежної перевірки, а іноді й сумісність національних процесуальних вимог із міжнародними чи наднаціональними стандартами [31; 39]. Отже, класична формула «***належний суб'єкт – належне джерело – належна форма – належний порядок***» зберігає значення, але перестає бути самодостатньою.

Четверта межа полягає в тому, що формальна модель у її буквальному застосуванні може спричинити **підміну правової форми формалізмом**. Коли суд або сторона абсолютизують буквальне тлумачення окремого процесуального припису без урахування його функціонального призначення, допустимість перетворюється з гарантії справедливого процесу на інструмент технічного відсікання або, навпаки, штучного легітимування доказів [5]. Саме тому проблема допустимості сьогодні дедалі частіше постає не як питання сліпого дотримання припису, а як питання правильного розуміння того, **яке саме порушення дійсно руйнує правову якість доказу**, а яке ні.

Отже, **формальна законність** є історично первинною і концептуально необхідною моделлю допустимості доказів у кримінальному процесі. Її значення не можна знецінювати, оскільки саме вона забезпечила нормативну дисципліну доказування, обмежила свавілля держави та закріпила процесуальну форму як гарантію прав людини [30; 34; 38]. Водночас у сучасному кримінальному процесі вона вже не може розглядатися як вичерпне пояснення природи допустимості. Її евристичний потенціал закінчується там, де виникає потреба оцінювати не лише **законність процедури**, а й **доброчесність способу одержання доказу**, не лише **формальну коректність**, а й **справедливість доказової ситуації в цілому** [9; 10]. Саме тому подальший розвиток доктрини допустимості закономірно веде до переходу від суто формальної моделі до змістовно-правової, у якій критерій законності зберігається, але доповнюється критеріями процесуальної доброчесності, пропорційності, змагальності та реального забезпечення прав людини.

3.2. Позиція Аркадія Бущенка: допустимість доказів крізь призму справедливості провадження

Позиція Аркадія Бущенка є однією з найбільш концептуально важливих для сучасного переосмислення інституту допустимості доказів, оскільки вона пропонує вийти за межі уявлення про допустимість як суто технічну перевірку процесуальної форми та поставити в центр аналізу **справедливість кримінального провадження в цілому** [1]. У цьому підході допустимість перестає бути лише інструментом виявлення формального дефекту процесуальної дії і розглядається як спосіб оцінити, чи не було внаслідок порушення закону зруйновано фундаментальні гарантії особи, без яких кримінальний процес не може вважатися правосудним. Саме в цьому, на мою думку, полягає принципова новизна підходу А. Бущенка: він зміщує питання з площини «чи було порушення?» у площину «яким є юридичне значення цього порушення для прав людини і для справедливості всього провадження?».

Критика формалізму в цій концепції має не декларативний, а методологічний характер. Її суть полягає в тому, що **не кожне відхилення від букви процесуального закону автоматично руйнує допустимість доказу**, так само як і не кожне зовні коректне оформлення процесуальної дії гарантує її правову бездоганність [1; 5]. Такий підхід заперечує спрощене ототожнення допустимості з механічною фіксацією будь-якого процедурного дефекту. У центрі опиняється не порушення як самодостатній формальний факт, а його реальна вага для забезпечення прав особи, рівності сторін, можливості захисту впливати на процес доказування та загальної чесності процесу.

У цьому аспекті підхід А. Бущенка органічно вписується в ширшу тенденцію сучасної доктрини, яка дедалі виразніше відмовляється від абсолютизації процесуальної форми й водночас не приймає ідеї повної толерантності до процесуальних порушень. Його позиція не означає применшення значення законної форми як такої. Навпаки, вона виходить із того, що форма важлива саме тому, що че-

рез неї забезпечуються права людини. Якщо ж порушення форми не мало і не могло мати реального негативного впливу на ці права, тоді автоматичне визнання доказу недопустимим може перетворитися на прояв самоцільного формалізму, який відриває допустимість від її гарантійного призначення [1; 39]. Водночас якщо формально незначне чи зовні технічне порушення фактично призвело до обмеження права на захист, порушення привілею проти самовикриття, втручання у приватність або позбавлення сторони можливості ефективно спростувати доказ, тоді саме таке порушення повинно набувати визначального значення для висновку про недопустимість.

Отже, у межах цієї концепції відбувається принциповий **зсув акценту з технічного порушення на вплив порушення на права людини**. Саме це, на мою думку, і становить головний теоретичний здобуток позиції А. Бущенка. ***Допустимість*** перестає бути лише інститутом процесуальної техніки і набуває характеру інституту захисту від несправедливого доказування. Якщо традиційна модель насамперед питає, чи дотримано встановлену процедуру, то підхід Бущенка вимагає додатково з'ясувати, чи не було через порушення зламано баланс між публічним інтересом у переслідуванні злочину та правами особи, проти якої здійснюється кримінальне переслідування [1; 27; 29]. Саме тому критерієм оцінки стає не формальна наявність дефекту, а його правозахисна релевантність.

Такий підхід має прямий зв'язок із конструкцією **статей 86 і 87 КПК України**. Стаття 86 КПК фіксує загальне правило, відповідно до якого доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом, тоді як стаття 87 КПК деталізує наслідки істотних порушень прав і свобод людини та встановлює випадки, коли докази є недопустимими саме через такий характер порушення [30; 38]. У цьому сенсі підхід А. Бущенка дозволяє побачити, що співвідношення цих норм не може тлумачитися як співвідношення загальної формули і її чисто технічних винятків. Навпаки, стаття 87 КПК задає для тлумачення допустимості змістовний правозахисний стандарт, який не дозволяє зводити статтю 86 КПК до буквального процесуального формалізму.

На мою думку, саме в такому прочитанні відкривається справжній зміст зв'язку між цими нормами. **Стаття 86 КПК** задає базову вимогу процесуальної законності, але сама по собі ще не відповідає на питання, які саме порушення мають руйнівне значення для доказу. **Стаття 87 КПК** наповнює інститут допустимості правозахисним змістом, оскільки концентрує увагу не просто на відступі від процедури, а на істотному порушенні прав і свобод людини як на ключовій підставі для виключення доказу з процесу [30]. Саме тому позиція А. Бущенка є важливою не лише як наукова критика формалізму, а і як метод правильного тлумачення самого КПК: вона показує, що допустимість у Кодексі не може розумітися ізольовано від функції захисту прав людини.

Цей підхід також добре узгоджується з європейською логікою оцінки доказових порушень, у якій центральним є не питання абстрактної відповідності кожної процесуальної дії національному припису, а питання того, чи було провадження

в цілому справедливим. Європейський суд з прав людини, не перетворюючи себе на «четверту інстанцію» для контролю будь-якої помилки національного процесу, оцінює, чи не призвело використання певного доказу або способу його отримання до порушення права на справедливий судовий розгляд [27; 28; 29]. Саме тому позиція А. Бущенка фактично інтегрує у вітчизняну дискусію про допустимість ту методологію, за якою юридичне значення порушення визначається не ізольовано, а в контексті впливу на справедливість провадження загалом.

Важливо, що така концепція не означає руйнування інституту допустимості і не веде до релятивізму. Її сенс полягає не в тому, щоб допустимість «розмити», а в тому, щоб звільнити її від надмірної залежності від формальної техніки і повернути їй первісне гарантійне призначення. У цьому розумінні А. Бущенко не заперечує процесуальну форму, а фактично пропонує підпорядкувати її оцінку вищому критерію – критерію справедливості провадження та поваги до прав людини [1]. Тому ця позиція не послаблює процесуальні гарантії, а, навпаки, дозволяє точніше відмежувати справді істотні порушення від тих, які мають лише формально-декларативний характер.

Для сучасної доктрини допустимості це має принципове значення. Підхід А. Бущенка демонструє, що подальший розвиток цього інституту неможливий без переходу від моделі, у якій головним є **дефект процесуальної оболонки**, до моделі, у якій головним є **дефект справедливості доказового процесу**. Саме тому його позиція є важливою ланкою у переосмисленні допустимості доказів: вона переводить дискусію з рівня формального опису порушень на рівень змістовної оцінки їх правових наслідків [1; 9; 10]. У результаті допустимість починає сприйматися не лише як критерій процесуальної правильності, а як інструмент охорони прав людини від недоброчесного, непропорційного або несправедливого використання доказової інформації.

Отже, значення підходу Аркадія Бущенка для сучасного розуміння допустимості доказів полягає в тому, що він переконливо показує: **формальна незаконність ще не завжди означає недопустимість, а формальна правильність ще не завжди гарантує справедливість**. Саме через таку постановку питання інститут допустимості виходить за межі технічного процесуального контролю і набуває характеру механізму правозахисної оцінки доказування. Це, на мою думку, є одним із ключових кроків до сучасної доктрини допустимості, у якій процесуальна форма не відкидається, але оцінюється крізь призму її справжнього призначення – забезпечення справедливого кримінального провадження, реального захисту прав людини та недопущення процесуально несправедливого використання доказів.

3.3. Позиція Сергія Фоміна: імперативність процесуального закону і конституційні межі державного втручання

Позиція Сергія Фоміна є принципово важливою для сучасної дискусії про допустимість доказів, оскільки вона повертає цю проблематику до її вихідної публічно-правової основи: у кримінальному провадженні допустимість доказу

не може бути відокремлена від питання, **чи діяла держава в межах наданих їй повноважень і у спосіб, передбачений правом** [34]. У цьому підході допустимість розглядається не лише як процесуальна характеристика джерела доказової інформації, а як наслідок конституційно й законодавчо визначеної легітимності державного втручання у сферу прав людини. Саме тому концепція С. Фоміна має виразно імперативний характер: вона виходить із того, що кримінальний процесуальний закон установлює не рекомендовану технологію діяльності органів правопорядку, а обов'язковий режим реалізації владних повноважень.

У центрі цієї позиції перебуває **значення належного суб'єкта**. Якщо у більш гнучких моделях допустимості акцент іноді переноситься на наслідки порушення для справедливості провадження, то С. Фомін переконливо наголошує, що питання про суб'єкта одержання доказу є не технічною деталлю і не другорядною умовністю, а фундаментальною гарантією правової держави [34]. Це цілком закономірно: у кримінальному процесі саме через належного суб'єкта право визначає, хто, у яких межах і за яких умов може втручатися у сферу приватності, свободи, володіння майном, комунікацій та інших прав людини. Тому дефект суб'єкта означає не просто порушення «процедури», а порушення самої архітектури легітимного державного втручання.

На мою думку, це один із найбільш сильних аспектів позиції С. Фоміна. У сучасній практиці інколи спостерігається спокуса зводити проблему належного суб'єкта до питання про те, чи вплинуло порушення правил компетенції на достовірність отриманих відомостей. Однак така постановка питання є надто спрощеною. Доказове право захищає не тільки пізнавальну якість інформації, а й **правову якість способу її одержання**. Якщо процесуальну дію вчинив суб'єкт, який не мав на це належного повноваження, або діяв поза межами своєї компетенції, то проблема полягає не лише в тому, чи можна довіряти змісту здобутого результату, а в тому, що держава діяла не в тому юридичному режимі, який є допустимим у конституційній державі [34; 38].

Саме тут визначального значення набуває **ст. 19 Конституції України**, відповідно до якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Для концепції С. Фоміна ця норма не є загальною декларацією, відірваною від доказового права. Навпаки, вона виконує роль конституційного критерію оцінки допустимості доказу в тій частині, в якій доказ є результатом владного втручання держави у сферу прав людини [25; 34]. Інакше кажучи, якщо доказ одержано суб'єктом, який не мав на це належних правових підстав, або у спосіб, що не відповідає закону, то порушується не лише припис КПК, а й конституційна вимога легальності державної діяльності.

У цьому сенсі позиція С. Фоміна має особливу цінність, бо вона не дозволяє розглядати КПК ізольовано від Конституції. На мою думку, саме такий підхід є методологічно правильним: кримінальний процесуальний закон не створює

повноваження держави з нічого, а конкретизує конституційно допустимі форми її дії. Тому відхилення від вимог щодо суб'єкта, компетенції чи способу дії є не просто «внутрішньокодексним» дефектом, а дефектом конституційної легітимності. Саме тому допустимість доказів не може оцінюватися суто інструментально – лише з точки зору корисності або переконливості інформації; вона має оцінюватися і з позиції того, чи не вийшла держава за межі дозволеного їй правом втручання [25; 34].

З цієї точки зору цілком обґрунтованою є теза про **неможливість редукції порушення до «неістотності» без належної правової оцінки**. У сучасній практиці часто виникає тенденція виправдовувати порушення правил компетенції або суб'єктності посиланням на їх нібито формальний чи неістотний характер. Однак саме тут позиція С. Фоміна є особливо переконливою: не можна заздалегідь оголосити певне порушення неістотним лише тому, що воно не спотворило змісту отриманої інформації або не завадило стороні захисту ознайомитися з доказом [34]. Передусім потрібно встановити, яке саме правило порушено, яку функцію воно виконує у системі гарантій, чи стосується воно меж повноваження, чи забезпечує воно конституційний контроль за втручанням держави, і лише після цього робити висновок про правові наслідки.

На мою думку, це надзвичайно важливе застереження. Категорія «неістотності» не може перетворюватися на універсальний засіб нейтралізації небажаних для обвинувачення процесуальних дефектів. Якщо суд або сторона обвинувачення без належного мотивування називають порушення неістотним, вони фактично підміняють правовий аналіз оціночним спрощенням. А у сфері доказування така підміна особливо небезпечна, бо йдеться не просто про технічну якість матеріалу, а про межі допустимого державного примусу. Саме тому будь-яке відступлення від правил, які визначають суб'єкта, компетенцію та режим втручання, має отримати **самостійну, повну і мотивовану правову оцінку**, а не бути «списаним» як другорядне відхилення [11; 14; 23].

Особливої уваги в цій концепції заслуговує питання про **структурні дефекти повноважень**. Йдеться про такі порушення, які стосуються не окремої технічної помилки в процесуальній дії, а самої правової конструкції владного втручання: відсутності належної компетенції, порушення розмежування повноважень, підміни одного уповноваженого суб'єкта іншим, здійснення дії поза межами законодавчо визначеного мандата або з ігноруванням встановленого порядку надання дозволу [34]. Саме такі дефекти, на мою думку, мають найбільш руйнівне значення для допустимості доказу, тому що вони свідчать: держава діяла не просто недбало, а **поза або всупереч юридично встановленій моделі легітимного втручання**.

У цьому полягає принципова різниця між звичайним процедурним недоліком і структурним дефектом повноваження. Якщо перший ще може в окремих випадках вимагати аналізу його фактичного впливу на права сторін і на справедливість провадження, то другий порушує саму умову законності втручання як таку.

Коли не існує належної правової основи для дії конкретного суб'єкта, то проблема вже не зводиться до питання, наскільки якісно він оформив результат своєї діяльності. У такому разі бракує первинної юридичної передумови для того, щоб державне втручання взагалі визнавалося правомірним [25; 34]. Тому і здобутий унаслідок такого втручання доказ не може беззастережно претендувати на процесуальну допустимість.

Саме з цих підстав позиція С. Фоміна має важливе значення для сучасного осмислення співвідношення статей 86 і 87 КПК України. Вона нагадує, що допустимість не можна тлумачити лише як функцію оцінки наслідків уже здійсненого порушення. Перед тим необхідно з'ясувати, чи була сама дія органу держави вкорінена у належному повноваженні. Якщо такої основи не існувало або вона була істотно спотворена, то подальша дискусія про «неістотність» порушення ризикує втратити правовий сенс, бо йдеться вже не про недоліки реалізації повноваження, а про його юридичну неспроможність [30; 34]. У цьому і полягає сила імперативного підходу: він не дозволяє підмінити питання легальності питанням практичної доцільності.

Отже, значення позиції Сергія Фоміна полягає в тому, що вона чітко відновлює зв'язок між допустимістю доказів, **імперативністю процесуального закону** та **конституційними межами державного втручання**. У цій моделі належний суб'єкт є не формальністю, а гарантією того, що держава діє в межах дозволеного; стаття 19 Конституції України виступає не абстрактним принципом, а безпосереднім критерієм оцінки легітимності процесуального здобуття доказу; а будь-яка спроба оголосити порушення неістотним без повного правового аналізу підриває саму ідею правового порядку в кримінальному процесі [25; 34]. На мою думку, саме ця позиція найпереконливіше показує: у сфері допустимості доказів питання про повноваження є не допоміжним, а фундаментальним, а структурні дефекти компетенції мають розглядатися як такі, що здатні безпосередньо руйнувати процесуальну придатність доказу.

3.4. Позиція Олександри Яновської: допустимість доказів між національними гарантіями та європейськими стандартами

Позиція Олександри Яновської є однією з найбільш методологічно збалансованих у сучасній дискусії про допустимість доказів, оскільки вона дозволяє побачити цей інститут не лише як продукт внутрішньої логіки КПК України, а як явище, що формується на перетині **національних процесуальних гарантій** і **європейських стандартів справедливого судового розгляду** [39]. Її підхід важливий тим, що він не протиставляє ці два рівні регулювання, а показує їх як взаємопов'язані системи оцінки: національне право встановлює спеціальні правила одержання та перевірки доказів, тоді як практика ЄСПЛ надає ширший критерій – чи було кримінальне провадження в цілому справедливим.

У цьому контексті центрального значення набуває **тест загальної справедливості провадження**. Його сутність полягає в тому, що саме по собі порушення

національного процесуального припису ще не дає автоматичної відповіді на питання, чи було зруйновано справедливість судового розгляду. Так само і використання спірного доказу не може оцінюватися ізольовано від загального контексту провадження, ролі цього доказу у структурі обвинувачення, можливостей сторони захисту спростувати його, а також від того, чи були у процесі наявні належні гарантії протидії помилці або свавіллю [27; 28; 29; 39]. На мою думку, саме ця перспектива дозволяє уникнути двох крайнощів – автоматизму у визнанні доказів недопустимими та безмежної толерантності до порушень під приводом досягнення матеріальної істини.

Для підходу О. Яновської характерним є те, що він не ототожнює допустимість із механічним застосуванням будь-якої однієї доктрини. Зокрема, особливу увагу вона звертає на складність сприйняття у національному праві доктрини **«плодів отруєного дерева»** [39]. У класичному, жорсткому розумінні ця доктрина передбачає, що первинна незаконність джерела заражає й похідні від нього докази. Проте європейський підхід, як і сучасна українська дискусія, не сприймає цю ідею як безумовну формулу для всіх випадків. На практиці завжди постає питання: чи є зв'язок між первинним порушенням і похідним доказом настільки тісним, що останній дійсно втрачає процесуальну автономність, чи все ж існують підстави визнати, що цей зв'язок був розірваний додатковими законними процесуальними діями, незалежним джерелом або іншими обставинами [10; 39].

Саме тому винятки з доктрини «плодів отруєного дерева» в такому підході не сприймаються як поступка незаконності, а як спроба раціоналізувати межі її дії. На мою думку, тут ідеться про дуже важливий методологічний момент: право має не просто фіксувати факт первинного порушення, а визначати, **якою мірою це порушення реально вплинуло на формування конкретного доказу**. Якщо будь-який похідний матеріал автоматично вважати «отруєним» без аналізу інтенсивності та характеру причинного зв'язку, тоді доктрина перетворюється на жорсткий інструмент процесуальної деструкції. Якщо ж, навпаки, надто легко визнавати цей зв'язок перерваним, тоді вона втрачає свій гарантійний зміст. Саме баланс між цими двома ризиками і становить одну з ключових проблем сучасного вчення про допустимість [9; 10].

У цьому зв'язку особливого значення набуває питання про **межі застосування компенсаторних механізмів**. Європейська логіка оцінки доказових порушень допускає, що окремі процесуальні дефекти можуть бути нейтралізовані або пом'якшені за рахунок інших гарантій: ефективної судової перевірки, реальної можливості сторони захисту оспорити доказ, підтвердження спірної інформації іншими незалежними доказами, відсутності вирішального значення такого доказу для обвинувального висновку тощо [27; 28; 29]. Проте, на мою думку, саме тут проходить одна з найнебезпечніших меж: компенсаторні механізми не повинні перетворюватися на універсальний засіб «процесуального прощення» порушень.

Не кожне порушення може бути компенсоване наступними стадіями процесу. Якщо йдеться про втручання, яке від самого початку підриває свободу від само-

викриття, право на захист, заборону жорстокого поводження, недоторканність приватного життя або законність самого державного вторгнення у сферу прав людини, то подальші процесуальні гарантії не завжди здатні виправити первинний дефект. Саме тому компенсаторні механізми повинні застосовуватися обережно і лише там, де порушення не зруйнувало саму основу справедливого процесу [27; 29; 39]. На мою думку, це один із ключових висновків, який випливає з позиції О. Яновської: компенсувати можна не будь-яке порушення, а лише таке, яке не має незворотного руйнівного впливу на справедливість провадження.

Звідси логічно постає питання про **співвідношення національної моделі допустимості та практики ЄСПЛ**. Українська модель, закріплена у **статтях 86–87 КПК України**, значно більш нормативно деталізована і в багатьох аспектах є жорсткішою, ніж підхід ЄСПЛ, який концентрується насамперед на оцінці справедливості провадження в цілому [30; 39]. Це означає, що національне право встановлює більш конкретні підстави й правила виключення доказів, тоді як ЄСПЛ зазвичай не підміняє собою національного законодавця і не визначає в абстрактний спосіб, який доказ має бути визнаний недопустимим у внутрішньому праві. Його запитання інше: чи зробило використання такого доказу все провадження несправедливим.

На мою думку, саме тут виникає потреба в особливо точному тлумаченні. Практика ЄСПЛ не повинна використовуватися для «розмивання» українських процесуальних гарантій і виправдання будь-якої девіації від КПК посиланням на тест загальної справедливості. Але й національна модель не може тлумачитися так, ніби вона існує в ізоляції від європейського праворозуміння. Найбільш переконливим є такий підхід, за якого національні правила допустимості розглядаються як конкретизація європейського стандарту, а не як його заперечення. Тобто український суд повинен виходити з пріоритету національних гарантій, але водночас оцінювати їх у світлі того, що справедливість провадження є вищим смисловим критерієм, який не дозволяє ані абсолютизувати форму, ані легковажно толерувати порушення [27; 28; 29; 39].

Отже, значення позиції Олександри Яновської полягає в тому, що вона допомагає вивести інститут допустимості на рівень складнішої, багатовимірної правової оцінки. У цій моделі допустимість є не лише питанням відповідності доказу національній процедурі, а й питанням того, чи узгоджується його використання з європейським стандартом **справедливого провадження в цілому**. Саме тому цей підхід є надзвичайно важливим для сучасної української доктрини: він дозволяє поєднати захист національних процесуальних гарантій із більш глибоким розумінням того, що їх кінцева мета полягає не у самозамкненій формальності, а у забезпеченні реально справедливого правосуддя [39].

3.5. Підходи інших учасників Полілогу до проблеми допустимості доказів

Дискусія, представлена в матеріалах VIII Харківського кримінального процесуального полілогу, засвідчує, що проблема допустимості доказів уже не сприйма-

ється як **вузькотехнічне питання процесуальної форми**. Навпаки, більшість її учасників виходять із того, що сучасне розуміння допустимості перебуває в точці напруги між **доктринальною визначеністю**, **правозахисною спрямованістю**, **потребами правозастосування** та новими викликами, пов'язаними з міжнародними й цифровими доказами [2; 5; 31; 36; 37]. Саме в цій багатовекторності і полягає цінність полілогу: він демонструє не одну завершену модель, а поле інтенсивного перегляду традиційних підходів.

Позиція **М. Шумила, В. Гмирка та Я. Неділька** заслуговує на особливу увагу через її виразний акцент на **доктринальній узгодженості** [37]. На мою думку, це одна з фундаментальних передумов коректного вирішення питання допустимості доказів. Поки в теорії не досягнуто внутрішньої узгодженості щодо того, що саме є доказом, якою є структура його процесуальної форми, як співвідносяться джерело, носій і спосіб одержання доказової інформації, правозастосування неминуче коливатиметься між надмірним формалізмом і надмірною прагматикою. Сильна сторона цього підходу полягає в тому, що він нагадує: проблема допустимості не може бути вирішена лише судовою інтуїцією або ситуативною аргументацією; вона потребує концептуальної дисципліни, без якої неможливо виробити передбачувану й послідовну практику [3; 37].

У підході **С. Шаренко** центральною є проблема **очевидної недопустимості доказу** [36]. Ця постановка питання є надзвичайно важливою, оскільки вона стосується меж суддівського розсуду та ролі внутрішнього переконання судді при первинній оцінці процесуальної якості доказу. На мою думку, цінність цієї позиції полягає в тому, що вона висвітлює одну з найделікатніших точок доказового права: коли саме дефект доказу є настільки явним, що не потребує поглибленого доказового дослідження, а коли посилання на «очевидність» може приховувати передчасне або недостатньо мотивоване рішення суду. У цьому сенсі підхід С. Шаренко актуалізує питання не тільки про зміст допустимості, а й про **процесуальний момент** та **спосіб** її оцінки судом.

Позиція **І. Гловюк** зосереджена на проблемі **зміни моделі допустимості доказів** [2]. На мою думку, її значення полягає в тому, що вона прямо фіксує кризу традиційного уявлення про допустимість як про відносно простий результат перевірки формальної законності. І. Гловюк фактично ставить питання про те, чи не вичерпала класична модель свій пояснювальний потенціал і чи не вимагає сучасний кримінальний процес переходу до складнішого, більш гнучкого та змістовного бачення допустимості. Цей підхід є важливим тим, що він не просто критикує окремі вади практики, а ставить під сумнів саму достатність старої концептуальної рамки.

Не менш важливою є позиція **О. Капліної**, яка застерігає від **ризиків буквального тлумачення кримінального процесуального закону** [5]. На мою думку, ця думка має особливу вагу саме для інституту допустимості, адже в ньому будь-яка надмірна буквальність дуже швидко перетворює процесуальну форму на формалізм. Цінність підходу О. Капліної полягає в тому, що він змушує роз-

глядати кожну процесуальну вимогу не ізольовано, а через її функціональне призначення. Інакше кажучи, важливим є не лише те, що передбачено у нормі, а й те, **яку саме гарантійну функцію виконує ця норма**. Без такого розуміння буквальне тлумачення або надмірно розширює наслідки незначних дефектів, або, навпаки, дозволяє нейтралізувати суттєві порушення через формально зручне читання тексту закону.

Позиція **В. Вапнярчука** цінна тим, що вона переводить дискусію про допустимість доказів із площини абстрактного протиставлення формалізму й гнучкості в площину **реалізації конкретних доктринальних концепцій у законодавстві та судовій практиці**. Він переконливо показує, що сучасна модель недопустимості в українському кримінальному процесі вже фактично побудована не на ідеї «нещадного виключення» будь-якого доказу при кожному порушенні, а на **диференційованому підході**, у межах якого вирішальне значення мають **істотність порушення**, його зв'язок із порушенням прав і свобод людини або його вплив на походження, надійність і достовірність доказу. Водночас важливим є його висновок, що доктрина ***«плодів отруєного дерева»*** не повинна розглядатися ізольовано, а має застосовуватися як похідний механізм у межах загальної концепції істотності порушення. Тим самим підхід В. Вапнярчука посилює тезу про те, що допустимість доказів у сучасному кримінальному процесі визначається не формальним фактом відступу від процедури як таким, а його **юридичною вагою** для прав людини та процесуальної надійності доказування [1[1]].

Водночас у межах загального наукового контексту Полілогу можна зробити стриманий висновок, що одна з наскрізних проблем дискусії полягає саме в **реалізації доктринальних концепцій у законодавстві та практиці**: тобто в тому, наскільки теоретичні підходи до допустимості знаходять адекватне відображення у нормах КПК і в позиціях Верховного Суду [1; 2; 5; 37]. Саме цей вимір – перехід від доктрини до її нормативного й судового втілення – фактично становить один із центральних сюжетів усього Полілогу.

Окреме місце посідає підхід **О. Старенького**, який актуалізує проблему **міжнародних і цифрових доказів** [31]. На мою думку, ця позиція особливо важлива тому, що вона показує межі традиційних моделей допустимості, сформованих переважно на матеріалі класичних слідчих і судових доказів. У випадку цифрових масивів, баз даних, міжнародного обміну інформацією, доказів із міжнародних платформ документування злочинів виникають нові питання: як встановлювати належне джерело, як перевіряти цілісність і достовірність даних, яким чином узгоджувати національні правила допустимості з транснаціональною природою доказового матеріалу. Значення цього підходу полягає в тому, що він переводить дискусію про допустимість із площини класичного процесуального формалізму у площину сучасних технологічних і юрисдикційних викликів.

Якщо узагальнити підходи інших учасників Полілогу, можна дійти висновку, що сучасна дискусія про допустимість доказів розгортається щонайменше в ***п'яти*** взаємопов'язаних вимірах. ***Перший*** – це **доктринальна узгодженість**, без якої

неможлива стабільна практика [37]. ***Другий*** – **правильне визначення моменту, меж і критеріїв судової оцінки недопустимості** [36]. ***Третій*** – **пошук нової моделі допустимості**, здатної вийти за межі суто формальної законності [2]. ***Четвертий*** – **функціональне, а не буквальне тлумачення процесуальних норм** [5]. ***П'ятий*** – **адаптація інституту допустимості до міжнародних і цифрових доказових реалій** [31]. Саме в сукупності ці підходи показують, що проблема допустимості вже не може бути вирішена в межах однієї лінійної формули.

Отже, матеріали Полілогу переконливо свідчать: сучасна українська доктрина допустимості доказів перебуває в фазі глибокого переосмислення. Йдеться вже не лише про те, **чи було порушено процесуальну норму**, а про те, **який смисл має це порушення для прав людини, справедливості провадження, структури повноважень держави, узгодженості доказового права та нових типів доказової інформації** [1[1], 2; 5; 31; 36; 37; 39]. На мою думку, багатоголосність і багатовекторність сучасної доктрини допустимості доказів слід розглядати не як прояв її концептуальної розпорошеності чи слабкості, а як свідчення якісного ускладнення предмета наукового осмислення та переходу науки кримінального процесу до методологічно зрілого етапу, на якому допустимість доказів інтерпретується вже не у вузьких межах формальної законності, а в ширшому контексті верховенства права, справедливості кримінального провадження, пропорційності процесуальних обмежень і ефективного захисту прав людини.

3.6. Авторська концепція: процесуальна доброчесність як новий стандарт допустимості доказів

Центральна проблема сучасного вчення про допустимість доказів полягає в тому, що традиційна модель, побудована переважно на критеріях формальної законності, уже не здатна повною мірою пояснити складність сучасних доказових ситуацій. Вона залишається необхідною, але перестає бути достатньою. Саме тому, на мою думку, сучасна доктрина допустимості потребує переходу до більш високого за рівнем узагальнення критерію, яким є **процесуальна доброчесність**. Цей критерій не заперечує значення закону, не применшує ролі процесуальної форми і не підміняє собою норми КПК, але дозволяє побачити допустимість доказу не лише як результат зовнішньої перевірки дотримання процедури, а як результат оцінки **правової якості самого способу здійснення доказування** [9; 10].

Під **процесуальною доброчесністю** пропоную розуміти такий стан і спосіб реалізації доказової діяльності, за якого збирання, перевірка, подання та використання доказів здійснюються не лише формально відповідно до вимог процесуального закону, а й у спосіб, який є чесним, правомірним, несуперечливим призначенню процесуальних повноважень, сумісним із правами людини, принципом змагальності, забороною зловживання процесуальними механізмами та вимогою справедливого балансу між публічним інтересом і свободою особи [9; 10; 39]. У цьому сенсі процесуальна доброчесність є якісною характеристикою всього способу доказування, а не лише юридичною ознакою окремого доказу.

На відміну від суто формальної законності, яка відповідає передусім на питання, чи дотримано встановленої норми, процесуальна доброчесність ставить ширше питання: **чи використала держава свої процесуальні повноваження правомірно за змістом, а не лише за формою**. Саме тут проявляється її принципове значення. Формальна законність може бути дотримана зовні, але при цьому процесуальна поведінка сторони обвинувачення або іншого владного суб'єкта може бути недоброчесною – наприклад, коли законний механізм використовується для досягнення цілей, яким він не призначений, коли процесуальна форма слугує прикриттям фактичного обходу гарантій, коли забезпечується лише видимість права на захист або коли втручання у права людини формально дозволене, але непропорційне чи функціонально викривлене [5; 9; 10]. Отже, процесуальна доброчесність не поглинає формальну законність, але підносить її на вищий рівень оцінки.

Співвідношення процесуальної доброчесності з формальною законністю, на мою думку, має визначатися не як відношення взаємовиключення, а як відношення **базового і вищого стандартів**. Формальна законність є первинним рівнем перевірки: без неї втрачається сама нормативна дисципліна процесуального доказування. Проте процесуальна доброчесність є вищим критерієм, бо саме вона дозволяє встановити, чи не приховує зовнішня законність внутрішньої дефектності доказового процесу. Інакше кажучи, формально незаконне здобуття доказу майже завжди означатиме недоброчесність, але формально законне здобуття доказу ще не гарантує процесуальної доброчесності. Саме в цьому, як мені видається, полягає головна межа традиційної моделі і головна перевага запропонованої авторської концепції [9; 10].

Процесуальна доброчесність має значення **метапринципу допустимості**, оскільки вона дозволяє інтегрувати в єдину оціночну конструкцію кілька рівнів правового аналізу: законність, належність суб'єкта, пропорційність державного втручання, дотримання змагальності, реальність права на захист, відсутність маніпулятивного обходу гарантій, допустимість використання похідних доказів та межі дії компенсаторних механізмів [9; 10; 39]. Називаючи процесуальну доброчесність метапринципом, я виходжу з того, що вона не підміняє собою жодну конкретну норму, але надає смисловий критерій для їх системного тлумачення. Саме завдяки цьому допустимість перестає бути набором фрагментарних заборон і виключень і перетворюється на цілісну модель оцінки легітимності доказування.

Особливе значення процесуальна доброчесність має як **критерій легітимності використання державно-владного примусу в доказуванні**. Кримінальне провадження є сферою, у якій держава використовує найбільш інтенсивні форми втручання у права особи: обшук, затримання, негласні заходи, доступ до комунікацій, вилучення майна, примусове отримання зразків, обмеження приватності. Усі ці заходи можуть породжувати доказову інформацію, але сама по собі наявність інформаційного результату ще не відповідає на питання про його процесуальну легітимність. На мою думку, визначальним є саме те, чи був державно-владний

примус використаний у режимі процесуальної доброчесності, тобто чи був він не лише формально дозволений, а й справді правомірний за своїм функціональним призначенням, межами, способом і наслідками [9; 10; 25; 34].

Саме тому допустимість доказів не повинна більше мислитися як суто технічна проблема доказового матеріалу. Вона є, насамперед, проблемою **легітимності державної влади в процесі пізнання**. Якщо держава одержує інформацію шляхом процесуально недоброчесного використання примусу, тоді дефект стосується не тільки конкретного доказу, а самої законності й морально-правової виправданості доказування як діяльності. У цьому сенсі процесуальна доброчесність виступає універсальним критерієм, який дозволяє перевести дискусію про допустимість із площини формальної техніки у площину правовладдя, прав людини і змістовної справедливості кримінального процесу [9; 10; 39].

Отже, авторська концепція виходить із того, що **новим стандартом допустимості доказів** має бути не лише формальна законність їх одержання, а процесуальна доброчесність як інтегральна характеристика всього доказового процесу. Саме вона дозволяє поєднати імперативність процесуального закону, конституційні межі державного втручання, правозахисний зміст статей 86–87 КПК України та європейський тест загальної справедливості провадження в одну цілісну модель [9; 10; 30; 39]. На мою думку, без такого концептуального зсуву подальший розвиток вчення про допустимість залишатиметься або у пастці формалізму, або у ризикованій невизначеності надто гнучких оцінок.

3.7. Процесуальна токсичність доказів як інструмент диференціації процесуальних порушень

Якщо процесуальна доброчесність є позитивним метастандартом допустимості, то її функціональним «негативним» корелятом виступає **процесуальна токсичність доказів**. Під цим поняттям пропоную розуміти такий ступінь і характер ураження доказу процесуальним порушенням, за якого використання цього доказу суперечить вимогам процесуальної доброчесності і тому або виключає його допустимість, або ставить питання про поширення негативних наслідків на пов'язані з ним похідні докази [10]. Категорія процесуальної токсичності потрібна для того, щоб уникнути двох крайнощів: по-перше, механічного ототожнення будь-якого порушення з недопустимістю, а по-друге, релятивістського розмивання значення порушень під приводом їх «неістотності».

На мою думку, поняття токсичності дозволяє перевести дискусію з площини простого переліку процесуальних дефектів у площину **якісної класифікації порушень**. Не кожне порушення однаково вражає правову природу доказу. Є порушення, які руйнують його процесуальну легітимність у самій основі; є такі, що уражають його через дефект структури повноваження або режиму втручання; є й такі, що набувають значення лише в конкретному контексті справи, залежно від ролі доказу, можливості його спростування, наявності компенсаторних гаран-

тій тощо. Саме тому категорія токсичності є більш точною, ніж проста дихотомія «є порушення / немає порушення».

Першим рівнем є **абсолютна токсичність**. Вона має місце тоді, коли спосіб одержання доказу настільки грубо суперечить фундаментальним засадам кримінального процесу і правам людини, що доказ не може бути легітимно використаний за жодних умов. Ідеться про такі ситуації, коли порушення не потребує додаткового контекстуального виправдання або зважування, оскільки воно вражає саму основу правомірності доказування. На мою думку, до цієї категорії належать передусім випадки, пов'язані з недопустимим насильством, катуванням, грубим порушенням свободи від самовикриття, використанням доказів, здобутих унаслідок відвертого ігнорування базових конституційних гарантій. За таких умов доказ є не просто процесуально дефектним, а принципово несумісним із правовою державою [10; 27; 29].

Другим рівнем є **структурна токсичність**. Вона виникає тоді, коли порушення стосується не випадкової технічної похибки, а самої конструкції правомірного державного втручання: належного суб'єкта, компетенції, юрисдикції, процедури санкціонування, меж повноваження. Саме цей різновид токсичності особливо тісно пов'язаний з імперативністю процесуального закону та статтею 19 Конституції України, оскільки показує: іноді доказ є ураженим не тому, що він недостовірний, а тому, що він породжений дефектною моделлю владної дії [25; 34]. Структурна токсичність, на мою думку, є особливо небезпечною, бо вона підриває не лише окремий доказ, а довіру до самої легітимності доказового механізму.

Третім рівнем є **контекстуальна токсичність**. Її зміст полягає в тому, що саме порушення не завжди є самодостатнім для автоматичного виключення доказу, але в конкретній процесуальній ситуації набуває такого значення, яке робить використання доказу несумісним із вимогами справедливого провадження. Тут необхідно враховувати роль доказу в системі обвинувачення, можливості сторони захисту впливати на його перевірку, наявність чи відсутність інших незалежних доказів, характер компенсаторних механізмів, ступінь впливу порушення на реалізацію прав людини [27; 28; 29; 39]. Саме цей рівень токсичності найбільш пов'язаний із тестом загальної справедливості провадження.

На мою думку, така трирівнева модель токсичності дозволяє точніше визначати й **критерії поширення токсичності на похідні докази**. Похідний доказ повинен визнаватися ураженим не автоматично і не лише тому, що він часово або фактично пов'язаний з первинним доказом. Визначальним є встановлення причинно-наслідкового, функціонального і нормативного зв'язку між первинним порушенням та похідним доказом. Якщо похідний доказ виник як прямий результат використання первинно токсичного матеріалу, якщо без первинного порушення він не був би здобутий або якщо його походження зберігає незняту процесуальну залежність від первинного дефекту, токсичність має поширюватися і на нього [10]. Якщо ж зв'язок був реально перерваний незалежним законним джерелом, автономною доказовою діяльністю або іншими обставинами, які усувають функ-

ціональну залежність, тоді автоматичне «зараження» похідного доказу є необґрунтованим.

Отже, **концепція процесуальної токсичності** дозволяє диференціювати порушення не лише за формальним критерієм, а за глибиною їх впливу на легітимність доказування. Саме тому вона є необхідним інструментом реалізації авторської концепції процесуальної доброчесності: без неї остання залишалася б занадто загальною, тоді як категорія токсичності дає змогу операціоналізувати її у правозастосуванні [9; 10].

3.8. Практика ККС ВС: основні тенденції розвитку моделі допустимості доказів

Практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду переконує, що на рівні реального правозастосування українська модель допустимості вже вийшла за межі суто формального розуміння і фактично перебуває у стані руху до більш складної, змістовної моделі, яку в межах цієї статті я визначаю як модель **процесуальної доброчесності**. Звичайно, цей рух не є завершеним і послідовним, але низка рішень ККС ВС свідчить про те, що судова практика дедалі частіше оцінює не тільки сам факт порушення процесуального правила, а й його характер, функцію порушеної норми, вплив на права людини, справедливість провадження та допустимість похідних доказів [11; 12; 14; 22; 23; 24].

У практиці ККС ВС можна виділити справи, у яких домінує **суворий підхід** до допустимості. Для цього підходу характерне визнання визначального значення належного суб'єкта, належної процедури та дотримання імперативних вимог закону. У таких справах порушення правил компетенції, порядку отримання дозволу, способу проведення процесуальної дії або використання неналежного процесуального механізму розглядаються як такі, що мають самостійне значення для висновку про недопустимість доказу [12; 18; 23; 24]. На мою думку, саме ця лінія практики найбільшою мірою кореспондує з конституційною ідеєю, що держава повинна діяти лише в межах повноважень і у спосіб, передбачений законом.

Водночас у практиці ККС ВС помітна і інша лінія – застосування **гнучкого тесту справедливості**, коли суд не обмежується встановленням факту процесуального порушення, а оцінює, чи мало воно вирішальний або істотний вплив на права особи, на можливість захисту спростувати доказ, на достовірність інформації та на загальну справедливість провадження [11; 14; 20; 22]. У межах цього підходу суд фактично здійснює те, що в даній статті пропонується осмислювати через категорії процесуальної доброчесності й токсичності: він відрізняє порушення, які руйнують доказ, від порушень, які самі по собі ще не унеможливлюють його використання.

Саме тому, на мою думку, практика ККС ВС уже фактично рухається до моделі процесуальної доброчесності, хоча ще не формулює її в таких категоріях. Суд дедалі частіше ставить питання не лише про те, чи було порушено припис КПК, а й про те, **яке значення має це порушення для легітимності використання доказу**. Це особливо помітно у справах, де постає питання про взаємодію **статей 86**

і 87 КПК України, про оцінку похідних доказів, про допустимість матеріалів, одержаних внаслідок процесуально складних дій або за наявності спору щодо належного суб'єкта [11; 14; 22; 23].

Разом із тим практика ККС ВС залишається **непослідовною**, і саме це утворює одну з головних проблемних зон. Передусім ідеться про несталість критеріїв розмежування істотних і неістотних порушень. В одних випадках суд виходить із жорсткого розуміння імперативності процесуального закону, в інших – надає вирішального значення функціональному аналізу наслідків порушення. Така варіативність сама по собі не є негативною, але вона стає проблемою тоді, коли не супроводжується достатньо розгорнутим мотивуванням, яке пояснює, чому в одній ситуації порушення визнається руйнівним для допустимості, а в іншій – ні [13; 14; 33].

Ще однією проблемною зоною є недостатня концептуальна визначеність щодо похідних доказів. Судова практика визнає можливість застосування логіки «плодів отруєного дерева», але не завжди однаково чітко визначає критерії причинного зв'язку, межі переривання токсичності та роль незалежного джерела [10; 11; 14]. Саме тому подальший розвиток практики ККС ВС, на мою думку, потребує переходу від фрагментарного використання окремих тестів до більш цілісної концепції, у центрі якої має бути саме процесуальна доброчесність доказування.

3.9. Допустимість похідних доказів у практиці ККС ВС

Проблема допустимості похідних доказів є однією з найбільш складних у сучасному українському кримінальному процесі, оскільки тут перетинаються одразу кілька рівнів аналізу: первинне порушення, його вплив на подальшу доказову діяльність, причинно-наслідковий зв'язок між первинним і похідним доказом, а також межі застосування доктрини «плодів отруєного дерева» [10; 11; 14]. На мою думку, саме ця проблематика найкраще демонструє, чому формальна модель допустимості є недостатньою: вона не дає відповіді на питання, яким чином оцінювати докази, що не були безпосередньо здобуті з порушенням, але виникли завдяки первинно дефектному процесуальному джерелу або дії.

Ключовим тут є встановлення **причинно-наслідкового зв'язку між первинним порушенням і похідним доказом**. Цей зв'язок не може визначатися лише за часовою ознакою або за фактом того, що один доказ з'явився після іншого. Потрібно з'ясувати, чи був похідний доказ реально функціонально обумовлений первинно недопустимим матеріалом, чи без первинного порушення він міг би бути отриманий іншим, самостійним, законним шляхом, чи зберігає він залежність від первинної незаконності у змістовному і процесуальному сенсі [10]. Якщо такої залежності немає, автоматичне виключення похідного доказу є надмірним. Якщо ж вона є прямою і суттєвою, невиключення похідного доказу означатиме фактичну легалізацію первинної недоброчесності доказування.

Умови виключення похідних доказів, на мою думку, мають включати щонайменше **чотири елементи**. ***По-перше***, повинно бути встановлено первинне по-

рушення, яке має достатній рівень процесуальної токсичності. ***По-друге***, має бути доведено, що похідний доказ виник саме внаслідок використання первинно токсичного матеріалу, а не з автономного джерела. ***По-третє***, має бути відсутнім реальний механізм розірвання причинно-наслідкового зв'язку, зокрема через незалежне джерело або подальшу самостійну законну доказову дію. ***По-четверте***, суд має оцінити, чи не призведе використання похідного доказу до фактичного нівелювання гарантій, які покликана захищати норма про недопустимість первинного доказ.

Саме тут проявляються й **межі застосування доктрини «плодів отруєного дерева» в українському кримінальному процесі**. Ця доктрина не може механічно імпортуватися у внутрішнє право у найбільш жорсткому, абсолютному варіанті, оскільки українська модель допустимості має власну нормативну структуру та виходить із поєднання **статей 86 і 87 КПК України** з практикою Верховного Суду та вимогами ЄСПЛ [30; 39]. Проте вона не може бути і зведена до символічного риторичного образу без реального правового наслідку. На мою думку, найбільш обґрунтованим є такий підхід, за якого доктрина «плодів отруєного дерева» застосовується не як автоматична презумпція, а як метод виявлення і правової оцінки **поширення токсичності** від первинно ураженого доказу до похідних.

Отже, ***допустимість похідних доказів*** повинна оцінюватися не ізольовано, а в межах загальної логіки процесуальної доброчесності. Якщо похідний доказ є лише відтермінованим результатом первинно недоброчесного втручання держави, то його використання суперечить самій ідеї правового обмеження публічної влади. Якщо ж зв'язок із первинним порушенням реально перерваний, тоді автоматичне виключення похідного доказу перестає бути гарантією і перетворюється на формалістичну санкцію. Саме тому практика ККС ВС у цій сфері повинна розвиватися у напрямі тоншої, але концептуально чіткішої оцінки причинного зв'язку, рівня токсичності і можливостей її нейтралізації.

3.10. Практичний алгоритм оцінки допустимості доказів для суду

Підсумовуючи викладене, вважаю за доцільне сформулювати **авторський практичний алгоритм оцінки допустимості доказів**, який міг би використовуватися судом як методично впорядкована модель прийняття рішення. Його перевага полягає в тому, що він дозволяє поєднати імперативність процесуального закону, правозахисний зміст статей 86–87 КПК України, практику ККС ВС та європейський тест загальної справедливості в єдину логіку аналізу [9; 10; 30; 39].

Першим етапом має бути **встановлення самого порушення**. Суд повинен точно визначити, у чому саме полягає заявлений дефект: чи стосується він суб'єкта, джерела, форми, порядку, меж повноваження, судового дозволу, способу реалізації права на захист, змагальності, доступу до доказу, способу його перевірки або іншого аспекту доказування. На цьому етапі неприпустимим є як абстрактне посилання на «порушення закону» без його конкретизації, так і спроба відразу перейти до оцінки наслідків, не встановивши правову природу самого дефекту [30; 34].

Другим етапом є **визначення природи порушення**. Суд має з'ясувати, чи йдеться про порушення формальної законності, про дефект процесуальної доброчесності, про структурний дефект повноваження, про порушення фундаментальних прав людини чи про контекстуально значущий недолік доказового процесу. Саме на цій стадії відбувається перехід від поверхневої фіксації дефекту до його змістовної правової кваліфікації [9; 10].

Третім етапом повинна бути **класифікація рівня токсичності порушення**. Суду слід визначити, чи є токсичність абсолютною, структурною або контекстуальною. Якщо йдеться про абсолютну токсичність, простір для подальшого компенсування вкрай обмежений або взагалі відсутній. Якщо токсичність є структурною, суд має оцінити, чи не зруйновано саму конституційно легітимну модель державного втручання. Якщо ж токсичність контекстуальна, тоді потрібен глибший аналіз ролі доказу і наслідків порушення для справедливості провадження [10; 25; 34].

Четвертим етапом має бути **встановлення причинного зв'язку** між порушенням і конкретним доказом, а за потреби – між первинним порушенням і похідними доказами. Суд повинен з'ясувати, чи є порушення безпосередньою причиною здобуття доказу, чи зберігає доказ процесуальну залежність від дефектної дії, чи був цей зв'язок перерваний автономним законним джерелом. Без такого аналізу рішення про допустимість або недопустимість похідних доказів неминуче залишатиметься або надто жорстким, або недостатньо мотивованим [10; 11; 14].

П'ятим етапом є **перевірка компенсаторних механізмів**. Суд повинен встановити, чи могли інші процесуальні гарантії реально нейтралізувати наслідки порушення: чи мав захист ефективну можливість оспорити доказ, чи був доказ підтверджений іншими незалежними матеріалами, чи не мав він вирішального значення для обвинувального висновку, чи не усунуто його дефект подальшою автономною законною процесуальною діяльністю. Водночас суд повинен чітко усвідомлювати межі такого компенсування: воно не може легалізувати порушення, що мають абсолютний або структурно руйнівний характер [27; 28; 29; 39].

Шостим, завершальним етапом має бути **остаточна оцінка допустимості доказу та похідних від нього доказів**. На цій стадії суд повинен дати не лише формальний висновок, а й розгорнуте мотивування, у якому буде пояснено, чому саме встановлене порушення або виключає допустимість, або не має такого наслідку. Саме мотивованість цього завершального висновку є критерієм того, чи справді суд застосував модель процесуальної доброчесності, а не обмежився інтуїтивною або ситуативною оцінкою.

Отже, запропонований алгоритм спирається на ідею, що допустимість доказів повинна оцінюватися не в один крок і не як механічний результат формальної перевірки, а як **багаторівневий процес правової оцінки легітимності доказування**. Його концептуальне ядро становить процесуальна доброчесність, а операційним інструментом виступає категорія процесуальної токсичності. Саме

в такому поєднанні, на мою думку, можливе формування сучасної української моделі допустимості доказів, яка буде одночасно законною, правозахисною, доктринально цілісною і практично придатною для судового застосування.

ВИСНОВКИ

Практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду засвідчує поступовий відхід від вузькоформального розуміння допустимості доказів і перехід до більш змістовної моделі їх оцінки.

Сучасне розуміння допустимості дедалі виразніше орієнтується не лише на формальну законність, а й на права людини, справедливість кримінального провадження, пропорційність державного втручання та недопустимість процесуального свавілля.

Позиції Аркадія Бущенка, Сергія Фоміна та Олександри Яновської відображають три ключові вектори розвитку доктрини допустимості доказів: правозахисно-справедливісний, імперативно-конституційний та національно-європейський.

Синтез зазначених підходів можливий у межах авторської доктрини **процесуальної доброчесності** та **процесуальної токсичності доказів**, яка дозволяє поєднати формальну законність, права людини, справедливість провадження і оцінку похідних доказів.

Процесуальну доброчесність доцільно розглядати як інтегративний критерій допустимості доказів у практиці ККС ВС, оскільки саме вона дає змогу оцінювати не лише факт порушення, а й правову якість способу доказування.

Для підвищення єдності та передбачуваності судової практики доцільним є застосування диференційованої моделі оцінки процесуальних порушень, їх токсичності, причинного зв'язку з первинними і похідними доказами та меж дії компенсаторних механізмів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення теоретико-прикладної моделі оцінки процесуальної доброчесності й процесуальної токсичності доказів у кримінальному провадженні з урахуванням практики ККС ВС, Верховного Суду, Конституційного Суду України та ЄСПЛ.

ПОДЯКИ]

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Бущенко А. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: доктрина та правозастосовна практика у пошуках конструктивного діалогу. *Кримінальний процес:*

сучасний вимір та проспективні тенденції : VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 5–8.

[1[1]] Вапнярчук В. Реалізація доктринальних концепцій недопустимості доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та в судовій практиці: аналіз стану та окреслення подальших кроків. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 61–65.

[2] Главюк І. Зміна моделі допустимості доказів: чому та навіщо? *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 52–55.

[3] Гмирко В. П., Шумило М. Є. Вирішення судом питання про допустимість доказів: чи можлива судова корекція норм КПК? *Малиновські читання :* матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Острог, 22 трав. 2020 р.). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2020. С. 136–139.

[4] Зейкан Я. Постанова Великої Палати Верховного Суду як яблуко розбрату. URL: https://racurs.ua/ua/3041-postanova-vp-vs-yak-yabluko-rozbratu.html.

[5] Капліна О. Буквальне тлумачення кримінального процесуального закону як ризик перетворення форми кримінального провадження на формалізм. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 69–73.

[6] Крапивін Є. Про недопустимість доказів, що зібрані «з порушенням правил підслідності» – позиція ВС нагадує єресь донатизму. URL: https://krapyvin.blogspot.com/2021/06/blog-post.html.

[7] Несінов О. Позиція Великої Палати Верховного Суду: упередженість на користь сторони обвинувачення? URL: https://justtalk.com.ua/post/pozitsiya-velikoi-palati-verhovnogo-sudu-uperedzhenist-na-korist-storoni-obvinuvachennya.

[8] Петренко С. Нова позиція Верховного Суду: чи всі порушення КПК мають наслідком недопустимість доказів? (Відповідь на позицію адвоката Олега Несінова). URL: https://justtalk.com.ua/post/nova-pozitsiya-verhovnogo-sudu-chi-vsi-porushennya-kpk-mayut-naslidkom-nedopustimist-dokaziv-vidpovid-na-pozitsiyu-advokata-olega-nesinova.

[9] Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1/2. С. 60–82. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1–2/22-59.

[10] Погорецький М. А. Процесуальна доброчесність і процесуальна токсичність доказів: сучасна інтерпретація доктрини «плодів отруєного дерева» в полілозі науки та практики Верховного Суду України. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 18–30.

[10¹] Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 4. ч. 3. С. 269–279. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42–2.pdf
https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.04.3.40

[11] Постанова Верховного Суду від 21.11.2022 у справі № 991/492/19 (провадження № 51-491кмп21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805010.

[12] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 27.10.2021 у справі № 668/69/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734860.

[13] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.09.2020 у справі № 1–27/10. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019.

[14] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2022 у справі № 756/10060/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457.

[15] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08.10.2019 у справі № 639/8329/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666.

[16] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.04.2020 у справі № 761/34909/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88904111.

[17] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.05.2020 у справі № 490/10025/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89621459.

[18] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.09.2018 у справі № 210/4412/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981.

[19] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.10.2021 у справі № 159/1383/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483.

[20] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30.09.2020 у справі № 563/1118/16-к. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/864/document/896.

[21] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.12.2020 у справі № 318/292/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438380.

[22] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.01.2024 у справі № 941/1790/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325992.

[23] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.05.2021 у справі № 640/5023/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253.

[24] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.02.2021 у справі № 754/7061/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651.

[25] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700–96.

[26] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710–04.

[27] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Алахвердян проти України» (заява № 12224/09) від 16.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e26.

[28] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свєтіна проти Словенії» (заява № 38059/13) від 22.05.2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–183124%22]}.

[29] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сіянко проти України» (заява № 52571/11) від 09.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f06.

[30] Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/708/625.

[31] Старенький О. Проблеми допустимості доказів, отриманих із Core International Crimes Evidence Database, у кримінальних провадженнях про основні міжнародні злочини. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 105–110.

[32] Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.02.2021 у справі № 487/5684/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95263495.

[33] Ухвала колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.12.2021 у справі № 756/10060/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102551354.

[34] Фомін С. Імперативність кримінального процесуального закону як концептуальна основа моделі інституту допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 9–13.

[35] Ханін С. Допустимість доказів. URL: https://pravo.ua/dopustymist-dokaziv-bloh-advokata-semena-khanina/.

[36] Шаренко С. Очевидна недопустимість доказу: дилема внутрішнього переконання судді. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 48–51.

[37] Шумило М. Є., Гмирко В., Неділько Я. Досягнення доктринальної узгодженості в трактуванні кримінальних судових доказів – *conditio sine qua non* коректного вирішення питання допустимості доказових матеріалів сторони обвинувачення. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імпе-

ративністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 31–47.

[38] Шумило М. Є., Погорецький М. А. Докази і доказування. *Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Харків : Право, 2012. С. 247–308. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20794.

[39] Яновська О. Концепція допустимості доказів: між національними гарантіями та європейськими стандартами. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* VIII Харків. кримінал. процесуал. полілог. Допустимість доказів у кримінальному провадженні: між імперативністю закону та процесуальною толерантністю (м. Харків, 14 листоп. 2025 р.) : [зб. ст.] / редкол.: О. В. Капліна, В. В. Вапнярчук, М. А. Погорецький, А. Р. Туманянц, М. Є. Шумило. Харків : Право, 2026. С. 14–17.

REFERENCES

[1] Bushchenko, A. (2026). Admissibility of evidence in criminal proceedings: Doctrine and law enforcement practice in search of a constructive dialogue. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 5–8). Kharkiv: Pravo.

[1[1]] Vapniarchuk, V. (2026). Implementation of doctrinal concepts of inadmissibility of evidence in domestic criminal procedural legislation and in judicial practice: Analysis of the current state and outline of further steps. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 61–65). Kharkiv: Pravo.

[2] Hloviuk, I. (2026). Changing the model of admissibility of evidence: Why and for what purpose? In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 52–55). Kharkiv: Pravo.

[3] Hmyrko, V. P., & Shumylo, M. Ye. (2020). Resolving the issue of admissibility of evidence by the court: Is judicial correction of CPC norms possible? In *Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference «Malynovskyi Readings»* (Ostroh, May 22, 2020) (pp. 136–139). Ostroh: National University of Ostroh Academy Publishing House.

[4] Zeikan, Ya. (n.d.). The ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court as an apple of discord. Retrieved from https://racurs.ua/ua/3041-postanova-vp-vs-yak-yabluko-rozbratu.html

[5] Kaplina, O. (2026). Literal interpretation of criminal procedural law as a risk of transforming the form of criminal proceedings into formalism. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk,

M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 69–73). Kharkiv: Pravo.

[6] Krapyvin, Ye. (2021). On the inadmissibility of evidence collected «in violation of the rules of jurisdiction» – the Supreme Court's position resembles the Donatist heresy. Retrieved from https://krapyvin.blogspot.com/2021/06/blog-post.html

[7] Nesinov, O. (n.d.). Position of the Grand Chamber of the Supreme Court: Bias in favor of the prosecution? Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/pozitsiya-velikoi-palati-verhovnogo-sudu-uperedzhenist-na-korist-storoni-obvinuvachennya

[8] Petrenko, S. (n.d.). New position of the Supreme Court: Do all violations of the CPC result in inadmissibility of evidence? (A response to attorney Oleh Nesinov's position). Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/nova-pozitsiya-verhovnogo-sudu-chi-vsi-porushennya-kpk-mayut-naslidkom-nedopustimist-dokaziv-vidpovid-na-pozitsiyu-advokata-olega-nesinova

[9] Pohoretskyi, M. A. (2025). Admissibility of evidence in criminal procedure and procedural integrity: Doctrine and practice (a comparative legal study). *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 1/2, 60–82. Retrieved from https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf
https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59

[10] Pohoretskyi, M. A. (2026). Procedural integrity and procedural toxicity of evidence: A contemporary interpretation of the «fruit of the poisonous tree» doctrine in the polylogue of scholarship and practice of the Supreme Court of Ukraine. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 18–30). Kharkiv: Pravo.

[10[1]] Pohoretskyi, M. A. (2025). Judicial control in ensuring fair and admissible proof in the criminal procedure of Ukraine. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 4(3), 269–279. https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.04.3.40 Retrieved from https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42–2.pdf

[11] Supreme Court. (2022, November 21). Ruling in case No. 991/492/19, proceeding No. 51-491кмп21. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805010

[12] Supreme Court, Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation. (2021, October 27). Ruling in case No. 668/69/16-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734860

[13] Grand Chamber of the Supreme Court. (2020, September 9). Ruling in case No. 1–27/10. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019

[14] Grand Chamber of the Supreme Court. (2022, August 31). Ruling in case No. 756/10060/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457

[15] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2019, October 8). Ruling in case No. 639/8329/14-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666

[16] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2020, April 14). Ruling in case No. 761/34909/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/88904111

[17] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2020, May 19). Ruling in case No. 490/10025/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89621459

[18] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2018, September 25). Ruling in case No. 210/4412/15-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981
[19] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2021, October 25). Ruling in case No. 159/1383/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483
[20] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2020, September 30). Ruling in case No. 563/1118/16-к. Retrieved from https://lpd.court.gov.ua/legal-position/864/document/896
[21] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2020, December 1). Ruling in case No. 318/292/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438380
[22] Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2024, January 9). Ruling in case No. 941/1790/20. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325992
[23] Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2021, May 24). Ruling in case No. 640/5023/19. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253
[24] Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. (2021, February 22). Ruling in case No. 754/7061/15. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651
[25] Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (1996, November 1). On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice: Resolution No. 9. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700–96
[26] Constitutional Court of Ukraine. (2004, November 2). Decision in the case upon the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine concerning conformity of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (case on the imposition by a court of a more lenient punishment): Decision No. 15-рп/2004. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710–04
[27] European Court of Human Rights. (2019, April 16). *Alakhverdyan v. Ukraine* (Application No. 12224/09). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e26
[28] European Court of Human Rights. (2018, May 22). *Svetina v. Slovenia* (Application No. 38059/13). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–183124%22]}
[29] European Court of Human Rights. (2020, January 9). *Siyanko v. Ukraine* (Application No. 52571/11). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f06
[30] Serhieieva, D. B. (2015). Admissibility of evidence in theory and under the 2012 CPC. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3, 80–87. Retrieved from https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/708/625
[31] Starenkyi, O. (2026). Problems of admissibility of evidence obtained from the Core International Crimes Evidence Database in criminal proceedings on core international crimes. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 105–110). Kharkiv: Pravo.
[32] Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. (2021, February 19). Ruling in case No. 487/5684/19. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95263495
[33] Supreme Court, First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation. (2021, December 14). Ruling in case No. 756/10060/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/102551354

[34] Fomin, S. (2026). The imperativeness of criminal procedural law as the conceptual basis of the model of the institution of admissibility of evidence in criminal proceedings. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 9–13). Kharkiv: Pravo.

[35] Khanin, S. (n.d.). Admissibility of evidence. Retrieved from https://pravo.ua/dopustymist-dokaziv-bloh-advokata-semena-khanina/

[36] Sharenko, S. (2026). Obvious inadmissibility of evidence: The dilemma of the judge's inner conviction. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 48–51). Kharkiv: Pravo.

[37] Shumylo, M. Ye., Hmyrko, V., & Nedilko, Ya. (2026). Achieving doctrinal consistency in the interpretation of criminal judicial evidence as a *conditio sine qua non* for the correct resolution of the issue of admissibility of evidentiary materials of the prosecution. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 31–47). Kharkiv: Pravo.

[38] Shumylo, M. Ye., & Pohoretskyi, M. A. (2012). Evidence and proof. In O. M. Bandurka, Ye. M. Blazhivskyi, Ye. P. Burdol, et al. (Eds.), *Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary* (Vol. 1, pp. 247–308). Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20794

[39] Yanovska, O. (2026). The concept of admissibility of evidence: Between national guarantees and European standards. In O. V. Kaplina, V. V. Vapniarchuk, M. A. Pohoretskyi, A. R. Tumaniants, & M. Ye. Shumylo (Eds.), *Criminal procedure: Modern dimension and prospective trends: VIII Kharkiv Criminal Procedure Polylogue. Admissibility of evidence in criminal proceedings: Between the imperativeness of law and procedural tolerance* (Kharkiv, November 14, 2025) (pp. 14–17). Kharkiv: Pravo.

Микола Анатолійович Погорецький
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент Національної академії правових наук України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Проректор з науково-педагогічної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Mykola A. Pohoretskyi
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Рекомендоване цитування: Погорецький М. А. Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду: перехід від формальної законності до процесуальної доброчесності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 267–302. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-267

Suggested Citation: Pohoretskyi, M. A. (2026) Admissibility of Evidence in the Practice of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court: Transition from Formal Legality to Procedural Integrity. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 267–302. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-267

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.140.02
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-303

Микола Єгорович Шумило
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Кафедра кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0268-7961

Валерій Петрович Гмирко
Координаційне бюро з кримінального процесу відділення
кримінально-правових наук
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0007-3924-1468

Ярослав Валентинович Неділько
Кафедра кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1483-3479

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ПРАКТИЦІ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ВІД ФОРМАЛЬНОЇ ДО ПРАВОВОЇ ЗАКОННОСТІ

Анотація. *Питання допустимості доказів залишаються одними із найбільш дискусійних у сучасному кримінальному провадженні. Наявність суперечливої судової практики Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду свідчить про правову невизначеність в інтерпретації доказів та їх допустимості як у законодавстві, так і в слідчо-судовій практиці. Це потребує негайного доктринального та нормативного вирішення. Мета статті полягає в з'ясуванні причин виникнення та існування подвійних стандартів в оцінці доказів, а також обґрунтуванні необхідності переходу від слідчої (формальної) до змагальної моделі допустимості. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Історико-правовий метод дозволив проаналізувати формування норм та виявити причини суперечок щодо допустимості доказів, які полягають у зіткненні різних підходів. Формально-логічний метод використано для виявлення неузгодженостей між статтями Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються доказів та їх допустимості. Порівняльно-правовий*

метод дав змогу зіставити радянську теорію доказів із сучасними європейськими стандартами, а метод узагальнення – систематизувати судову практику та сформулювати єдині висновки. Авторами доведено, що в національному кримінальному процесуальному законодавстві співіснують дві несумісні концепції доказів. Встановлено, що автоматичне визнання доказів недопустимими через незначні процедурні помилки суперечить принципу верховенства права. Практична цінність досліджень виявляється в наданні обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою закріплення виключного права суду на формування доказів. Авторами розроблено систему критеріїв, яка дозволить судам оцінювати процесуальні порушення крізь призму справедливості судового розгляду, відходячи від надмірного формалізму.

Ключові слова: *допустимість доказів; належна правова процедура; право на доказ; змагальний стандарт допустимості; істотне порушення прав людини.*

Mykola Ye. Shumylo
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0268-7961

Valerii P. Hmyrko
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-3924-1468

Yaroslav V. Nedilko
Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1483-3479

ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN THE PRACTICE OF THE CASSATION CRIMINAL COURT WITHIN THE SUPREME COURT: A THORNY PATH FROM FORMAL TO LEGAL CERTAINTY

Abstract. *Relevance of the study. The issues regarding the admissibility of evidence remain among the most controversial in modern criminal proceedings. The existence of contradictory judicial practice of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court indicates legal uncertainty in the interpretation of evidence and its admissibility both in legislation and in investigative and judicial practice. This requires immediate doctrinal and normative resolution. The purpose of the article is to clarify the reasons for the emergence and existence of double*

standards in the evaluation of evidence and to justify the necessity of transitioning from the investigative (formal) to the adversarial model of admissibility. Methods of analysis. The methodological basis of the study constitutes a complex of general scientific and special methods. The historical-legal method allowed analyzing the formation of norms and revealing the causes of disputes regarding the admissibility of evidence, which lie in the clash of different approaches. The formal-logical method was used to identify inconsistencies between articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding evidence and its admissibility. The comparative-legal method enabled the comparison of the Soviet theory of evidence with modern European standards, and the method of generalization allowed for the systematization of judicial practice and the formulation of unified conclusions. Results obtained. The authors proved that two incompatible concepts of evidence coexist in the national criminal procedural legislation. It is established that the automatic recognition of evidence as inadmissible due to minor procedural errors contradicts the rule of law. Practical value of the research lies in providing substantiated proposals for improving criminal procedural legislation aimed at establishing the court's exclusive authority in forming evidence. The authors have developed a system of criteria that will enable courts to evaluate procedural violations through the prism of the fairness of the proceedings, moving away from excessive formalism.

Key words: *admissibility of evidence; due process of law; right to evidence; adversarial standard of admissibility; substantial violation of human rights.*

ВСТУП

Питання допустимості доказів традиційно відноситься до числа дискусійних, що негативно впливає на практику його застосування. Яскравим прикладом цього є зіткнення двох принципово відмінних підходів (позицій) у практиці наших найвищих судових інстанцій щодо вирішення питання допустимості (недопустимості) того матеріалу, що подається судові стороною обвинувачення як доказ. У цьому питанні, образно кажучи, судді поділилися на два протилежні табори. Прихильники одного з цих таборів (його можна назвати «*формалістичним»)* виходять із того, що, по-перше, *«pacta sunt servanda»*, а, по-друге, *«dura lex sed lex»*, тобто, комусь закон (ст. 86 КПК України) може бути до вподоби або ні, але він має бездоганно виконуватися. Інакше кажучи, мають бути дотримані як вимоги засади законності (ст. 9 КПК України), так і вимоги ст. 86 КПК України. *Tertium non datur!*

Прихильники ж *іншого* підходу (його в літературі ще також називають «*змістовим*», «*субстантивним*», «*холістичним*»), визнаючи в подібних ситуаціях факт порушення стороною обвинувачення встановленого порядку одержання доказового матеріалу, стверджують, що подібний матеріал усе ж може бути визнаний як судовий доказ. Виходять вони з того, що в конкретній ситуації правозастосування суд має неодмінно встановити: а) чи спричинило встановлене порушення порядку (процедури) одержання заперечуваного доказу порушення прав і свобод учасників процесу; б) якщо спричинило, то якою мірою ці права й свободи порушено (обмежено).

Тому, на думку цих суддів, увагу передовсім треба зосереджувати на питанні можливого порушення прав і свобод людини в кримінальному процесі та суттєвість їхнього обмеження, а не на встановлений законом порядок одержання доказового матеріалу. *Vice versa*, на їхню думку, установлений законом порядок має поступитися правам і свободам людини, оскільки саме поняття «порядок», вважають ці судді, виглядає досить туманним і таким, що не піддається точному визначенню. Поняття ж порядку, вважають вони, пов'язане з владою, а остання є минущою; права ж та свободи людини, яка опинилася в процесі, є стабільними, невідчужуваними й не залежать від забаганок влади, яка сьогодні одна, а завтра зовсім інша. Така ситуація нівелює одну із його функцій – забезпечення єдності та стабільності судової практики [1].

У зв'язку з цим існує нагальна потреба в з'ясуванні причин даного явища та напрацюванні обґрунтованих пропозицій щодо їх усунення задля подолання невизначеностей у реалізації відповідних положень кримінального процесуального законодавства.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для формулювання обґрунтованих висновків у процесі роботи було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження: історико-правовий, формально-логічний, порівняльно-правовий та узагальнення.

Застосування історико-правового методу дало змогу проаналізувати формування правових норм, що стосуються доказів у кримінальному процесуальному законодавстві. Це дозволило виявити причини нинішніх суперечок стосовно допустимості доказів, які полягають у зіткненні двох різних підходів. Формально-логічний метод допоміг виявити неузгодженості між різними статтями Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються доказів та їх допустимості. Використання порівняльно-правового методу дало можливість зіставити радянську теорію доказів із сучасними європейськими стандартами. Метод узагальнення дозволив систематизувати судову практику щодо допустимості доказів та сформулювати єдині висновки дослідження.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Проблеми допустимості доказів варто досліджувати у взаємозв'язку з типом кримінального процесу, його засадничими положеннями, а також характерною для нього моделлю доказів у її логічній єдності. Як справедливо зазначав М. М. Гродзинський, «кожна історична форма кримінального процесу має свою систему доказів, що, як і весь процес у цілому відповідає кожній даній соціально-економічній формації та нею визначається» [2, с. 14].

На похідний характер допустимості доказів від його поняття також звертає увагу М. А. Погорецький: «…допустимість є не самостійним феноменом, а ква-

ліфікаційною характеристикою доказової інформації, яка відображає відповідність її отримання встановленим процесуальним правилам і гарантіям» [3, с. 29].

Такий методологічний підхід створює передумови для більш повного з'ясування природи розбіжностей у тлумаченні та застосуванні цієї характеристики доказів, а також дає відповідь на питання – чому вони актуалізувалися при чинності Кримінального процесуального кодексу 2012 року (далі – КПК України).

Важливо також ураховувати те, що доказове право було, є і, очевидно, в перспективі буде консервативною сферою унормування і правозастосування. Тому впровадження в дану царину новітніх положень європейського доказового права, як правило, сприймається з обережністю, а інколи супроводжується суперечливою практикою.

Перешкодою на шляху до оновлення вітчизняного доказового права є укоріненість у свідомості сучасних юристів формально-догматичних постулатів радянської теорії доказів та їх несумісність із європейськими стандартами доказів і доведення. Така ситуація притаманна нашому сьогоденню, коли відбувається зміна філософії законотворення і правозастосування і на цій основі здійснюється переосмислення взаємозв'язку доказів та їх допустимості. Різні підходи до тлумачення цих феноменів обумовлюються також їх соціальною природою і впливом існуючого політико-правового простору.

Так, за наявності нормативного визначення доказу радянському кримінальному процесі (ст. 16 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік) мала місце його неоднозначна інтерпретація, яка пов'язувалася із тлумаченням їх допустимості. Зокрема, прихильники розуміння доказів, як єдності фактичних даних і їх джерел стверджували що «Допустимість доказів – це їх придатність із точки зору законності джерела, методів і прийомів їх отримання».

На їх думку, допустимість доказів вимагає дотримання жорсткої процесуальної форми, і будь-яке її порушення визнавалося підставою для визнання їх недопустимими. У такий спосіб нібито забезпечувалося дотримання доброякісних доказів, здатних достовірно встановити обставини справи [4, с. 223].

Інша група науковців того періоду не погоджувалася з такою позицією. Вони вважали, що лише злочинне порушення кримінально-процесуальної форми тягне за собою їх недопустимість. У всіх інших випадках (при порушенні принципів процесу і суттєвих порушеннях закону при збиранні доказів) можлива нейтралізація наслідків такого порушення [4, с. 238–246].

Автори, які ототожнювали докази з фактами об'єктивної дійсності, вважали, що унормовані в процесуальному законі види доказів визначають їх допустимість. Це пояснювалося тим, що суд залучає до провадження такі види доказів, які передбачені законом [5, с. 162–163].

Прибічники подвійного розуміння доказів (фактів і їх джерел) вважали, що допустимість доказів – це здатність джерела відомостей про факти бути засобами встановлення цих фактів. Кожний доказ визнавався судом допустимим, якщо він придатний для встановлення фактів і обставин справи [6, с. 217].

Панування позитивістської ідеологеми, «святості» і «непорушності» нормативної дефініції поняття доказів, індоктринованої в масову юридичну свідомість, призвело до того, що в наукових розвідках та практиці єдино правильною визнавалася модель доказів як єдності фактичних даних і їх джерел, яка передбачала дотримання жорсткої процесуальної форми їх отримання. Безсумнівно, що положення цієї теорії доказів мали вплив на підготовку проєктів КПК України, в яких до 2007 року відтворювалося поняття доказів за зразком 1958 року, і, відповідно, їх допустимість зводилася до дотримання порядку встановленого у КПК.

Наприклад, у ст. 146 проєкту КПК 2007 року вказувалося, що «*доказами в кримінальній справі є фактичні дані зібрані в порядку встановленому цим Кодексом, за допомогою яких особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор і суд установлюють наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння чи злочину, винуватість чи невинуватість особи, яка його вчинила, та інші обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі».*

Відповідно у ст. 152 проєкту пропонувалася наступна дефініція допустимості доказів: «*допустимість доказів визначається законністю їх джерела, умов і способів одержання. Докази одержані незаконним шляхом є неприпустимими й не підлягають урахуванню та використанню при притягненні особи до кримінальної відповідальності*».

Підґрунтям для подальшого переосмислення соціальної й правової природи доказів у кримінальному процесі України та їх допустимості стала «Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні», затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 [7]. У ній пропонувалося розглядати докази як «*фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку встановлюється наявність або відсутність події злочину, кримінального проступку, винуватість особи та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Визнання зібраних фактичних даних доказами в справі має здійснюватися виняткова судом у присутності та безпосередньої участі сторін обвинувачення та захисту*».

Це означало, що докази є продуктом логіко-практичних операцій учасників процесу за участі суду й «не як щось геть назавжди застигле», а як динамічне юридичне явище, що бере початок зі стадії досудового розслідування, а завершується в суді [8, с. 12].

З огляду на таке в проєкті КПК 2008 року, підготовленому Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Президентові України, були сформульовані засадничі положення для запровадження судових доказів у кримінально-процесуальне законодавство України.

Зокрема, на рівні принципу кримінального процесу в ст. 24 «*Безпосередність дослідження пояснень і показань, речей і документів»* проєкту вказувалося, що *«Суд безпосередньо досліджує речі й документи, що можуть бути доказами».* Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. У цій статті також підкреслювалося, що: «*Не можуть бути визнані доказами пояснення й по-*

казання, речі й документи, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Суд може прийняти як доказ пояснення і показання осіб, які не дають показання безпосередньо в суді лише у випадках визначених цим Кодексом».

Відповідно у ст. 77 цього проєкту визначення доказів було сформульоване в такій редакції: *«Доказами у кримінальному провадження є будь-які фактичні дані, які самі по собі або в сукупності з іншими фактичними даними дають можливість суду зробити висновок про наявність або відсутність обставини, що має значення для вирішення поставлених перед судом питань*».

Згідно з цією дефініцією сформулювалися диференційовані підходи щодо допустимості доказів, зокрема у статтях проєкту: ст. 79 «Недопустимість доказів, отриманих внаслідок суттєвого порушення прав людини і основоположних свобод», ст. 80 «Недопустимість доказів, які стосуються прав обвинуваченого», ст. 81 «Застосування правил про допустимість доказів» та ст. 82 « Повноваження суду при дослідженні допустимості доказів».

Однак після 2011 року в проєктах КПК з'явилася тенденція до об'єднання двох несумісних моделей доказів – доказів зразка 1958 року і судових доказів, що породило суперечливі визначення їх допустимості. Остаточно такий підхід був закріплений у КПК 2012 року, що призвело до правової невизначеності в інтерпретації доказів та їх допустимості як у законодавстві, так і в слідчо-судовій практиці.

Так, у ч. 2 ст. 23 чинного КПК України на рівні засади кримінального процесу задекларовано європейський підхід до тлумачення доказів, згідно з яким: *«Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду …»*. За такого підходу докази формуються судовим методом, а їх «авторство» належить виключно суду.

Незважаючи на це, у ч. 1 ст. 84 КПК України було сформульоване поняття доказів такого змісту: «*Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.*

Крім цього, у ст. 298–1 КПК України по суті актуалізується радянська версія доказів (ст. 84 КПК України), яка доповнюється явно нехарактерними для такої моделі «*поясненнями осіб, результатами медичного освідування, висновками спеціаліста, показаннями технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото і кінозйомки, відеозапису*».

Таким чином, у КПК України унормовано дві моделі доказів: докази, отримані «у спадок» від КПК УРСР 1960 року (ст. 84 чинного КПК України), і судові докази (ч. 2 ст. 23 КПК 2012 року України). Вони відрізняються як суб'єктом, так і методами їх формування.

Відповідно були закріплені на перший погляд суперечливі між собою положення щодо їх допустимості.

Так, у ч. 1 ст. 86 КПК України («Допустимість доказу») вказується, що «*Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку передбаченому цим Кодексом*».

Водночас згідно з ч. 1 ст. 87 КПК України («Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини») «*Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, одержаній унаслідок істотного порушення прав і свобод людини*».

Порівняльний аналіз змісту цих статей свідчить про те, що в ч. 1 ст. 86 КПК України встановлює загальні вимоги щодо допустимості доказів, відповідно до яких доказом може бути визнано лише те, що одержано стороною обвинувачення з додержанням положень належної правової процедури. Призначення такого порядку полягає в запобіганні порушення прав і свобод людини та забезпечення отримання достовірних відомостей як основи для ухвалення судових рішень. Водночас зміст ч. 1 ст. 87 КПК України вказує на те, що доказ може визнаватися недопустимим, якщо при збиранні доказових матеріалів, допущені порушення, які істотно обмежують права та свободи особи.

Таким чином, не кожне порушення порядку отримання матеріалів є підставою для визнання їх недопустимими. До числа таких належать неістотні, формальні порушення, що мають технічний характер і з урахуванням їх мети та наслідків не спотворюють доказівних матеріалів. Інакше кажучи, без установлення законом певного порядку не може бути його порушень: як можна порушувати те, чого немає. Річ у тому, що всі норми параграфу першого глави четвертої «Докази і доказування» як нормативного цілого, замкнені на ч. 1 ст. 86 КПК України й перебувають у системному зв'язку між собою та виконують свою забезпечувальну функцію. Частина перша ст. 86 КПК України фіксує ідеалізовану конфігурацію допустимості доказів (загальний стандарт). Але практична її реалізація нерідко пов'язана з помилками або ж навмисним порушенням. Тому ст. 87 КПК України встановлює граничні межі таких відхилень для можливого визнання доказів недопустимими. Відтак застосовувати статті 86 і 87 КПК України як автономні нормативні одиниці нераціонально. Не варто їх противопоставляти. Треба виходити з того, що є дві нормативні даності КПК України. Їх необхідно застосовувати в «одному пакеті». Але не так сталося як гадалося. Функціонери від практики пішли іншою дорогою за принципом «своя сорочка ближче до тіла». Так, сторона захисту відповідно до свого процесуального інтересу, незважаючи на вимоги ст. 87 КПК, активно в якості аргументів своєї правової позиції посилалася виключно на положення статей 19, 62 Конституції України та статей 17, 84, 86 КПК України,

які забороняють використання доказів, отриманих незаконним шляхом для обґрунтування обвинувачення.

Визнання доказів недопустимими в такий спосіб без установлення причинного зв'язку з порушенням прав особи призводило до втрати фактично не вразливих як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, що негативно впливало на правосудність судового рішення.

Водночас положення ч. 1 ст. 87 КПК України давали підстави стороні обвинувачення без посилань та ст. 86 КПК стверджувати, що докази можуть бути визнані недопустимими лише в тих випадках, коли допущені порушення порядку їх отримання істотно обмежують або звужують права особи.

Звісно, що така позиція сторін кримінального провадження не могла не вплинути на прийняття судами контрверсійних рішень. Наприклад, Постановою ККС ВС від 14.04.2020 у справі № 761/34909/17 порушення правил підслідності визнано **істотним порушенням прав людини та основоположних свобод, що згідно з вимогами статей 86, 87 КПК України має наслідком визнання доказів у кримінальному провадженні недопустимими** [9; 10; 11].

Водночас ККС ВС у справі № 941/1790/20 від 09.01.2024 дійшов висновку, що порушення правил підслідності не вважається автоматично істотним порушенням кримінального процесуального законодавства, якщо воно не призвело до порушення прав людини або не поставило під сумнів походження доказів, їх надійність і достовірність [12].

У практиці ККС ВС також приймалися контрверсійні рішення щодо недопустимості чи допустимості доказів за відсутності постанови про визначення певного слідчого або прокурора в кримінальному провадженні.

Так, у Постанові ВС від 19.05.2020 у справі № 490/10025/17 [13] вказується, що *«суд не вбачає обов'язковості такої постанови для визначення конкретного слідчого або прокурора, яким доручається виконання відповідних повноважень у певній справі. Відомості про те, які слідчі ведуть досудове розслідування й які прокурори здійснюють процесуальне керівництво, були внесені в Єдиного реєстру досудових розслідувань*».

У цьому судовому рішенні також наголошується, що визначення конкретного слідчого та/або прокурора для проведення розслідування приймається здебільшого з організаційних міркувань. Вони не обґрунтовуються вимогами КПК України, але в певних випадках їх розголошення може бути шкідливим як для розслідування, так і для функціонування відповідного органу. Тому Суд відхилив доводи сторони захисту про те, що розслідування в справі здійснювалося не вповноваженими слідчими та прокурорами, а отримані докази є недопустимими [13].

Не погоджуючись із такою правовою позицією Об'єднана палата ККС ВС у Постанові від 22.02.2021 (справа № 754/7061/15) дійшла висновку, що: «*відсутність у матеріалах кримінального провадження постанови про призначення прокурора який здійснюватиме повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні для підтвердження факту наявності повноважень вважається по-*

рушенням належної правової процедури як одним із складових елементів принципу верховенства права, тягне за собою порушення гарантованого кожному ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тому є підставою для визнання доказів недопустимими» [14].

У цьому рішенні вказується: *«у кримінальному процесуальному праві загальновизнаними є такі критерії допустимості доказів: належне джерело; належний суб'єкт; належна процесуальна форма; належна фіксація; належна процедура; належний вид способу формування доказової основи. Докази має бути отримано (1) тільки уповноваженими на це особами (органами); (2)способами та засобами, призначеними для одержання певних доказів; (3) у процесі отримання доказів мають бути дотримані вимоги закону, що визначають порядок проведення конкретних дій, їхню послідовність, склад учасників; (4) докази мають бути закріплені належним чином»* [15].

У документі також зазначається, що *«наслідком недотримання належної правової процедури як складового елемента принципу верховенства права є визнання доказів, одержаних під час досудового розслідування, недопустимими на підставі ст. 86, ч. 3 п. 2 ст. 87 КПК України як таких, що зібрані (отримані) не уповноваженими особами (органом) у конкретному кримінальному провадженні з порушенням установленого законом порядку»* [15].

Цей підхід до визначення допустимості доказів бере вій початок із радянської теорії доказів у кримінальному процесі, згідно з якою для кожного виду доказів установлювалася жорстка процесуальна форма збирання, а їх допустимість визнавалася за обмеженими критеріями лише як придатність доказів для використання в доказуванні з точки зору законності джерел, методів і прийомів отримання відомостей» [4, с. 229].

Поштовхом для розширення цих критеріїв стало закріплення у ст. 62 Конституції України положення про те, що **обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом**.

Так, Верховний Суд України у постанові Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 № 9 [16] надав роз'яснення, які докази слід вважати одержаними незаконним шляхом – коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або **не уповноваженою на це особою** чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами. Таким чином, оцінка допустимості доказів концентрувалася на формальному дотриманні вимог законодавства і не пов'язувалася з наслідками його порушення для доказів.

Тому положення статей 84 і 86 КПК України, наче кліше, накладалися на далеко не однотипні процесуальні ситуації, що в результаті призводило до наперед відомого результату. Іншими словами, будь-яке відхилення від установлених ви-

мог кримінального процесуального закону при збиранні чи отриманні доказів автоматично мало наслідком визнання їх недопустимими.

По суті йдеться про застосування «слідчого стандарту» з критеріями радянської теорії допустимості доказів. Він «прив'язаний» до доказів як фактичних даних, «одягнених» у процесуальну форму, що фактично ототожнює їх допустимість із дотриманням відповідними учасниками кримінального провадження вимог законодавства.

Крім цього, оцінка допустимості доказів здійснюється представниками сторони обвинувачення одноосібно слідчим або прокурором за наперед установленим шаблоном. У такий спосіб абсолютизується значення процесуальної форми. Не береться до уваги, те що її порушення мають різні ступені вразливості: допустимі, кореговані, не кориговані, які пропорційно тягнуть диференційовані наслідки для доказового матеріалу – в інтервалі допустимості – недопустимості.

Більше того, застосування слідчого стандарту допустимості в умовах чинності КПК України, за наявності засади верховенства права, презумпції невинуватості та застосування правових позицій ЄСПЛ, є проблематичним. Новий КПК – 2012 року «підірвав» непохитність окремих положень радянського доказового права. Так, згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України збирання доказів здійснюється шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, порядок проведення яких має свою специфіку й часто позбавлений жорсткої процесуальної форми. У такій ситуації вимагати абсолютного дотримання вимог процесуальної форми при формуванні доказів виглядає абсурдним.

Це також стосується доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків («*пояснення осіб, результати медичного освідування, висновків спеціаліста, показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото і кінозйомки, відеозапису*), передбачених ст. 298–1 КПК України. У чинному КПК України відсутня логічна ясність у питаннях взаємозв'язку між визначенням поняття доказів і визнанням їх допустимими чи недопустимими. Так, із тексту ч. 1 ст. 84 КПК України випливає, що *«доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий прокурор, слідчий судді суд установлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню».*

Зі змісту цієї дефініції випливає, що докази є «природними об'єктами», як «річ у собі» з характерними для них властивостями, а слідчому, прокурору, слідчому судді та суду залишається лише вилучити їх із передбачених законом джерел. Однак для набуття «фактичними даними» статусу доказів, у першу чергу, необхідно визначитися з їх допустимістю.

За чинним КПК України при вирішенні цього питання існує істотний розрив у часі, а також різняться суб'єкти його вирішення. Так, згідно зі ст. 89 КПК України питання допустимості чи недопустимості доказів остаточно вирішує суд у нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення. У зв'язку з цим логічно

виникає питання: що ж отримують слідчий і прокурор – «готові докази» чи лише матеріали, які можуть бути визнані такими тільки в змагальному кримінальному провадженні як продукти діяльності суду і сторін шляхом наділення їх відповідними юридичними характеристиками?

Неоднозначність у тлумаченні визначення «джерела доказів» теж ускладнює дотримання слідчого стандарту допустимості доказів.

Прихильність до такої правової позиції судових інстанцій має своє пояснення. Суддів, як і всіх інших юристів, навчали і, на жаль, продовжують навчати «законознавству» та «законозастосуванню», а не правознавству і «правозастосуванню». Перебільшення значення законів у правовому регулюванні, що характерно для авторитарних режимів, призвело до їх відриву від своєї правової основи.

Запровадження в Конституції України 1996 року засади верховенства права та його роз'яснення в рішенні Конституційного Суду України про те, що «*одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується законодавством як однією із його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства*» [17], на жаль, до цього часу нерідко сприймається як абстрактна теоретична реальність, а не як указівка до переосмислення методології право творення та правозастосування.

Звісно, для кардинальної зміни філософії правозастосування з усвідомленням юридичної цінності засади верховенства права потрібен час. Річ у тім, що процес опанування новел законодавства та формування практики його застосування, як правило, супроводжується виникненням різноманітних правових колізій, спричинених неоднозначним тлумаченням його положень.

Крім цього, ухвалення нових законів не прибирає зі свідомості правників згадуваних стереотипів минулого законодавства. Новації разом із всією правовою системою країни знаходять своє місце під сонцем вельми повільно. Тому перед запровадженням нових законоположень необхідно проводити комплекс продуманих заходів матеріально-технічного, організаційно-управлінського й спеціально-юридичного характеру, здійснюваних державою з тим, щоб забезпечити ефективну експлуатацію нової процесуальної машини.

Попри це, починаючи з 2018 року, в окремих рішеннях ККС ВС із посиланням на ч.1 ст. 87 КПК України почав формувати підхід, який спрямований на подолання надмірного формалізму при вирішенні питань, пов'язаних із визнанням недопустимості доказів.

Так, Суди констатували, що не будь-яке формальне недотримання вимог кримінального процесуального закону при отриманні доказу автоматично тягне за собою визнання його недопустимим. Для його обґрунтування необхідно встановлювати: наслідки порушення, якої норми призвело до визнання доказів недопустимим; чи отримані докази є результатом такого порушення; порушення, яких фундаментальних прав або свобод призвело до отримання недопустимого доказу;

які конкретні норми Конституції України та/або міжнародних договорів були порушені [18; 19; 20].

Ці положення також були конкретизовані в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.02.2021 (справа 487/5684/19), в якій указувалося, що при оцінці доказів, отриманих із порушенням процесуального закону: «*суд у кожному конкретному випадку має встановити: 1) чи спричинило це порушення появу обґрунтованих сумнівів у достовірності фактичних даних, отриманих у результаті проведення процесуальної дії; 2) чи можливо усунути такі сумніви за допомогою інших доказів чи додаткових процесуальних засобів доказування*» [21].

Така тенденція отримала подальший розвиток в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 756/10060/17 від 14.12.2021 [22]. У цьому документі було сформульовано ряд засадничих положень для вирішення спірних питань допустимості доказів відповідно до європейських стандартів.

Так, на думку колегії суддів, «у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України в *центрі уваги суду, який вирішує питання про допустимість доказу, має знаходитися права особи й виправданість їх обмеження державою, незалежно від того, яким саме представником держави ці права обмежуються*. Саме на такий фокус уваги вказує і формулювання ч. 1 ст. 87 КПК України, яка передбачає, що для визнання доказу недопустимим необхідно встановити, що при його отриманні істотно порушені права й свободи людини, гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

При тлумаченні ч.1 ст. 87 КПК України колегія суддів вдалася до її конкретизації. Так, за наявності порушення порядку отримання доказів суд зобов'язаний дослідити, хто саме зазнав обмежень права, та які конкретні норми Конституції та/або міжнародних договорів, якими гарантуються ці права й свободи, були порушені.

Важливим є також висновок колегії щодо визначення належного суб'єкта збирання доказів. *Вирішуючи це питання, на думку колегії, насамперед потрібно звертати увагу на те, чи були проведені представником держави процесуальні дії відповідно до передбаченої законом процедури й чи були при цьому порушені права і свободи людини.*

Тобто будь-яке процесуальне порушення, допущене в ході збирання доказів, саме по собі не може бути підставою для визнання їх недопустимими.

Колегія суддів дійшла висновку, що розгляд цього питання необхідно передати до Великої Палати Верховного Суду, оскільки запропонований новий концептуальний підхід для визначення допустимості/недопустимості доказів становить виключну правову проблему.

Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 31.08.2022 погодилася з аргументами колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду (спра-

ва № 756/10060/17) і у зв'язку з цим зазначила наступне: «*у випадку призначення експертизи слідчим, який не входить до складу визначеної в кримінальному провадженні слідчої групи суд, вирішуючи питання про допустимість даних висновку експерта як доказів, повинен у межах доводів сторін перевірити, чи призвів спосіб призначення експертизи до порушення тих чи інших прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та/або Конституцією України. У разі визнання доказів недопустимими суд має вмотивувати свої висновки про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, зазначивши, які саме й чиї права та свободи було порушено і в чому це виражалося*» [23].

Звісно, значна частина адвокатської спільноти виступила проти такої позиції, вважаючи цей висновок проявом тенденційного підходу в конкретній, окремо взятій справі, та «наступом» на можливості захисту під час судового розгляду [24].

На наш погляд, така оцінка цього рішення відстоює лише інтереси сторони захисту й не враховує того, що визнання недопустимими доказів, які фактично не є такими, є порушенням права на доказ іншої сторони судового процесу.

Після рішення Великої палати Верховного Суду від 31.08.2022 у справі № 756/10060/17 засадничі настанови судам зазнали змін.

Так, 16 липня 2024 року ККС ВС, мотивуючи свою правову позицію щодо визначення допустимості доказів, зазначив: «*В основі встановлених кримінальним процесуальним законом правил допустимості доказів лежить концепція, відповідно до якої в центрі уваги суду повинні знаходитися права людини і виправданість втручання в них держави незалежно від того, яка саме посадова особа обмежує права».*

У рішенні ККС ВС також наголошується, *що вирішуючи питання про вплив порушень порядку проведення процесуальних дій на доказове значення отриманих у їх результаті відомостей, суд повинен насамперед з'ясувати вплив цих порушень на ті чи інші конвенційні або конституційні права людини, зокрема встановити, наскільки процедурні недоліки «зруйнували» або звузили ці права або ж обмежили особу в можливостях їх ефективного використання»* [25].

За такого підходу допустимість доказів, що формуються в судовому порядку, характеризується як *«…інтегральний критерій, що визнає не тільки формальну відповідність дій правоохоронних органів закону, а й їхню відповідність принципам справедливості, пропорційності, належної правової процедури та поваги до людської гідності*» [3, с. 23].

Важливо, що перевірка допустимості доказів в умовах протилежних позицій сторін обвинувачення й захисту здійснюється за їхньою ініціативою; вони вільні у виборі критеріїв, предмету та способів їх оцінки. Застосування змагального режиму з'ясування допустимості доказів надає суду достатні можливості отримувати максимально повну інформацію щодо всієї процедури формування доказів.

Тому дана діяльність не обмежується перевіркою законності проведення окремих процесуальних дій, а передбачає з'ясування більш широкого кола питань,

наприклад: 1) ступеня вразливості порушення порядку їх отримання на реалізацію прав і свобод підозрюваних, обвинувачених; 2) можливістю поновлення порушених прав; 3) чи не ставлять обставини, за яких вони були отримані, під сумнів їхню надійність чи точність; 4) чи залишилися докази, отримані з порушенням закону, неспотвореними; 5) чи були ці докази вагомими в структурі доведення; 6) чи можливо їх підтвердити іншими доказами у справі; 7) чи оскаржувалися такі докази раніше, і якщо так, то що було предметом оскарження (їх зміст чи процедура отримання); 8) чи використовувалися вони в якості підстав для прийняття фінального судового рішення.

Перевірка допустимості доказів судовим методом в умовах змагальності й рівноправності сторін через призму справедливості становить основу змагального стандарту допустимості доказів. В оцінці допустимості доказів вирішальна роль належить внутрішньому переконанню судді, а не формальному припису закону. Цей підхід у вирішенні питання допустимості доказів характеризується вимогами правової законності, які вказують на призначення цього інституту в процедурі формування судових доказів, яке полягає в наступному: *1) утримання органів досудового розслідування від істотного порушення конвенційних і конституційних прав і свобод особи; 2) забезпечення ухвалення справедливого судового рішення; 3) гарантування недопущення внесення спотворень у зміст доказового матеріалу; 4) забезпечення умов процесуальної перевірки ходу й результатів отримання доказових відомостей; 5) установлення характеру процесуального правопорушення та його вплив на ступінь вразливості юридичної сили доказу; 6) встановлення узгодженості доказу отриманого з порушенням установленого порядку з іншими доказами в кримінальному провадженні; 7) абсолютній забороні використання доказів отриманих унаслідок катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність людини.*

ВИСНОВКИ

1. Для усунення суперечливої слідчої та судової практики в застосуванні інституту допустимості доказів необхідно усунути невизначеності в чинному КПК України щодо тлумачення доказів. На наш погляд, базовою основою для внесення відповідних законодавчих змін у КПК України має стати положення ч. 2 ст. 23 КПК України: «*Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду*».

2. Не варто при застосуванні противопоставляти ч. 1 ст. 86 і ст. 87 КПК України, а доцільно розглядати їх у системному взаємозв'язку: ч. 1 ст. 86 КПК України – як ідеалізований законодавцем загальний стандарт допустимості доказів, ст. 87 КПК України – як сукупність критеріїв недопустимості доказів.

3. При визначенні критеріїв допустимості доказів необхідно виходити із функціонального призначення цього інституту в судовій процедурі їх формування.

4. З'ясування допустимості доказів надає суду достатні можливості отримувати максимально повну інформацію щодо всієї процедури формування доказів. Тому ця діяльність не повинна обмежуватися перевіркою законності проведення окремих процесуальних дій, а має передбачати з'ясування більш широкого кола питань, зокрема:

1) ступеня вразливості порушення порядку їх отримання на реалізацію прав і свобод підозрюваних, обвинувачених;

2) можливістю поновлення порушених прав;

3) чи не ставлять обставини, за яких вони були отримані, під сумнів їхню надійність чи точність;

4) чи залишилися докази, отримані з порушенням закону, неспотвореними;

5) чи були ці докази вагомими в структурі доведення;

6) чи можливо їх підтвердити іншими доказами в справі;

7) чи оскаржувалися такі докази раніше, і якщо так, то що було предметом оскарження (їх зміст чи процедура отримання);

8) чи використовувалися вони в якості підстав для прийняття фінального судового рішення.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Сущенко В. Роздуми щодо ефективності управління досудового розслідування. *JustTalk: юридичний інтернет-ресурс*. URL: https://justtalk.com.ua/post/rozdumi-schodo-efektivnosti-upravlinnya-dosudovim-rozsliduvannyam.

[2] Гродзинський М. М. Докази в радянському кримінальному процесі : монографія. Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1933. Т. 1. 140 с.

[3] Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 29–38. URL: https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59

[4] Теорія доказів в радянському кримінальному процесі / відп. ред. Н. В. Жогін. 2-ге вид., випр. і допов.1973. 736 с.

[5] Чельцов М. А. Радянський кримінальний процес. 2-ге вид., перероб. 1951. 511 с.

[6] Строгович М. С. Курс радянського кримінального процесу. 1968. Т. 1. 470 с.

[7] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008.

[8] Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, класифікація : конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. 62 с.

[9] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.04.2020 у справі № 761/34909/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88904111.
[10] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30.09.2020 у справі № 563/1118/16-к. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/864/document/896.
[11] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.10.2021 у справі № 159/1383/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483.
[12] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.01.2024 у справі № 941/1790/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325992.
[13] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.05.2020 у справі № 490/10025/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89621459.
[14] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.02.2021 у справі № 754/7061/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651.
[15] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.05.2021 у справі № 640/5023/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253.
[16] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700–96.
[17] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710–04.
[18] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.09.2018 у справі № 210/4412/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981.
[19] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08.10.2019 у справі № 639/8329/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666.
[20] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.12.2020 у справі № 318/292/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438380.
[21] Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 19.02.2021 у справі № 487/5684/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95263495.
[22] Ухвала колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.12.2021 у справі № 756/10060/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102551354.
[23] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31.08.2022 у справі № 756/10060/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457.
[24] Зейкан Я. Постанова Великої Палати Верховного суду як яблуко розбрату. *Ракурс: правовий портал*. URL: https://racurs.ua/ua/3041-postanova-vp-vs-yak-yabluko-rozbratu.html.
[25] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16.07.2024 у справі № 466/4520/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/12051404

REFERENCES

[1] Sushchenko, V. (2025). Reflections on the effectiveness of pre-trial investigation management. *JustTalk*. Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/rozdumi-schodo-efektivnosti-upravlinnya-dosudovim-rozsliduvannyam [in Ukrainian].

[2] Hrodzynskyi, M. M. (1933). *Evidence in the Soviet criminal process: Monograph* (Vol. 1). Kharkiv: Legal Publishing House of the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR [in Ukrainian].
[3] Pohoretskyi, M. A. (2025). Admissibility of evidence in criminal proceedings and procedural integrity: Doctrines and practice (comparative legal research). *Journal of Criminal Justice*, 1–2, 29–38 [in Ukrainian]. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59
[4] Zhogin, N. V. (Ed.). (1973). *Theory of evidence in the Soviet criminal process* (2nd ed.). [in Ukrainian].
[5] Cheltsov, M. A. (1951). *Soviet criminal process* (2nd ed.) [in Ukrainian].
[6] Strogovich, M. S. (1968). *Course of Soviet criminal process* (Vol. 1). [in Ukrainian].
[7] President of Ukraine. (2008). Decree on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated February 15, 2008 «On the progress of reforming the criminal justice system and law enforcement agencies» (No. 311/2008). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 [in Ukrainian].
[8] Hmyrko, V. P. (2002). *Criminal procedural evidence: concept, structure, classification* [Lecture notes]. Dnipropetrovsk: Academy of Customs Service of Ukraine [in Ukrainian].
[9] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2020, April 14). Resolution in case No. 761/34909/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/88904111 [in Ukrainian].
[10] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2020, September 30). Resolution in case No. 563/1118/16-к. Retrieved from https://lpd.court.gov.ua/legal-position/864/document/896 [in Ukrainian].
[11] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2021, October 25). Resolution in case No. 159/1383/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483 [in Ukrainian].
[12] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2024, January 9). Resolution in case No. 941/1790/20. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325992 [in Ukrainian].
[13] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2020, May 19). Resolution in case No. 490/10025/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89621459 [in Ukrainian].
[14] Joint Chamber of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2021, February 22). Resolution in case No. 754/7061/15. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651 [in Ukrainian].
[15] Joint Chamber of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2021, May 24). Resolution in case No. 640/5023/19. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253 [in Ukrainian].
[16] Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (1996). Resolution «On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice» (No. 9). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700–96 [in Ukrainian].
[17] Constitutional Court of Ukraine. (2004, November 2). Decision in the case regarding the constitutionality of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (No. 15-rp/2004). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710–04 [in Ukrainian].
[18] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2018, September 25). Resolution in case No. 210/4412/15-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981 [in Ukrainian].
[19] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2019, October 8). Resolution in case

No. 639/8329/14-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666 [in Ukrainian].
[20] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2020, December 1). Resolution in case No. 318/292/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438380 [in Ukrainian].
[21] Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court. (2021, February 19). Ruling in case No. 487/5684/19. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95263495 [in Ukrainian].
[22] Panel of Judges of the First Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2021, December 14). Ruling in case No. 756/10060/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/102551354 [in Ukrainian].
[23] Grand Chamber of the Supreme Court. (2022, August 31). Resolution in case No. 756/10060/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457 [in Ukrainian].
[24] Zeikan, Ya. (2022). Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court as a bone of contention. *Racurs*. Retrieved from https://racurs.ua/ua/3041-postanova-vp-vs-yak-yabluko-rozbratu.html [in Ukrainian].
[25] Cassation Criminal Court within the Supreme Court. (2024, July 16). Resolution in case No. 466/4520/21. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/120514041 [in Ukrainian].

Микола Єгорович Шумило
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Голова координаційного бюро з кримінального процесу
Відділення кримінально-правових наук НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01033, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
email: schumkiev@gmail.com

Mykola Ye. Shumylo
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
Head of the Coordination Bureau for Criminal Procedure
Department of Criminal Law Sciences NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhorii Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics

Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, 60 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: schumkiev@gmail.com

Валерій Петрович Гмирко
Кандидат юридичних наук, доцент
Член координаційного бюро з кримінального процесу відділення
кримінально-правових наук НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Valerii P. Hmyrko
Candidate of Law, Associate Professor
Member of the Coordination Bureau for Criminal Procedure
Department of Criminal Law Sciences NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhorii Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Ярослав Валентинович Неділько
Доктор філософії в галузі права
Асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01033, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
email: yaroslavnedilko@knu.ua

Yaroslav V. Nedilko
Doctor of Philosophy in Law (PhD)
Assistant at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, 60 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: yaroslavnedilko@knu.ua

Рекомендоване цитування: Шумило М. Є., Гмирко В. П., Неділько Я. В. Допустимість доказів у практиці касаційного кримінального суду у складі верховного суду: тернистий шлях від формальної до правової законності. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 303–323. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-303
Suggested Citation: Shumylo, M. Ye., Hmyrko, V. P., & Nedilko, Y. V. (2026).

Admissibility of Evidence in the Practice of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court: a Thorny Path from Formal to Legal Certainty. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 303–323. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-303

Дата першого надходження статті до видання: 11.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.1:341.1(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

Роман В'ячеславович Бараннік

Кафедра кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізький національний університет
Запоріжжя, Україна
https://orcid.org/0009-0008-1202-5535

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА СТАНДАРТИ ЄСПЛ: МЕТОДОЛОГІЯ ТЛУМАЧЕННЯ Й ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Анотація. *Оцінні поняття є важливим елементом кримінального процесуального права, що забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання, але водночас створює ризики неоднакового та фрагментарного правозастосування. В умовах відсутності легальних дефініцій таких категорій особливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини, яка формує автономні стандарти їх тлумачення та визначає межі допустимої судової дискреції.* ***Метою дослідження*** *є комплексний аналіз методології тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України крізь призму стандартів, сформованих практикою Європейського суду з прав людини. Особливу увагу приділено аналізу таких ключових оцінних категорій, як «обґрунтована підозра» та «розумний строк», у контексті вимог правової визначеності та передбачуваності судових рішень.* ***Методологічну основу*** *дослідження становлять догматичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий методи та аналіз судової практики ЄСПЛ. У роботі досліджено інституційні моделі імплементації стандартів ЄСПЛ у кримінальному процесі окремих європейських держав, зокрема Франції, Німеччини, Чеської Республіки та Великої Британії, що дозволило виявити спільні та відмінні підходи до інтеграції практики Страсбурзького суду в національні правові системи.* ***Практична цінність*** *дослідження полягає в обґрунтуванні, що практика Європейського суду з прав людини виконує інтерпретаційну, уніфікуючу та коригувальну функції щодо оцінних понять, сприяючи зменшенню ризиків свавільного правозастосування. Зроблено висновок, що ключовою проблемою для України є не відсутність нормативних чи освітніх механізмів імплементації стандартів ЄСПЛ, а фрагментарність і нерівномірність їх практичного застосування. Запропоновано розуміння доктрини тлумачення оцінних понять як концепції уніфікованого підходу до їх застосування в кримінальному процесі з урахуванням практики ЄСПЛ та позицій національних судів.*

Ключові слова: *оцінні поняття; практика Європейського суду з прав людини; тлумачення правових категорій; імплементація стандартів ЄСПЛ; правова визначеність.*

Roman V. Barannik
Department of Criminal Law and Law Enforcement
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine
https://orcid.org/0009-0008-1202-5535

EVALUATIVE CONCEPTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND ECHR STANDARDS: INTERPRETATION METHODOLOGY AND INSTITUTIONAL MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

Abstract. *Evaluative concepts are an important element of criminal procedural law, which provides the necessary flexibility of legal regulation, but at the same time creates risks of uneven and fragmented law enforcement. In the absence of legal definitions of such categories, the practice of the European Court of Human Rights acquires special importance, which forms autonomous standards of their interpretation and determines the limits of permissible judicial discretion.* ***The aim*** *of the article is a comprehensive analysis of the methodology for interpreting evaluative concepts in the criminal process of Ukraine through the prism of standards formed by the practice of the European Court of Human Rights. Particular attention is paid to the analysis of such key evaluative categories as «reasonable suspicion» and «reasonable time», in the context of the requirements of legal certainty and predictability of court decisions.* ***The methodological basis*** *of the study is dogmatic, structural-functional, comparative law methods and analysis of the case law of the ECHR. The paper examines institutional models of implementation of ECHR standards in criminal proceedings of individual European states, in particular France, Germany, the Czech Republic and the United Kingdom, which allowed identifying common and different approaches to integrating the practice of the Strasbourg Court into national legal systems.* ***The practical value*** *of the study lies in substantiating that the practice of the European Court of Human Rights performs an interpretative, unifying and corrective function regarding evaluative concepts, contributing to reducing the risks of arbitrary application of law. It is concluded that the key problem for Ukraine is not the lack of regulatory or educational mechanisms for implementing ECHR standards, but the fragmentation and unevenness of their practical application. An understanding of the doctrine of interpretation of evaluative concepts as a concept of a unified approach to their application in criminal proceedings, taking into account the practice of the ECHR and the positions of national courts, is proposed.*

Key words: *evaluative concepts; case law of the European Court of Human Rights; interpretation of legal categories; implementation of ECHR standards; legal certainty.*

ВСТУП

Оцінні поняття є невід'ємною складовою правової мови та механізму правозастосування, зокрема у сфері кримінального процесуального права. Їх використання зумовлене необхідністю поєднання нормативної визначеності з гнучкістю правового регулювання, що дозволяє враховувати різноманітність фактичних обставин конкретних справ. Такі категорії, як «справедливий суд», «розумний

строк», «обґрунтована підозра» широко застосовуються як у національному кримінальному процесуальному законодавстві, так і в міжнародних актах у сфері захисту прав людини, насамперед у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас саме оціночний характер цих понять обумовлює підвищені вимоги до їх тлумачення та застосування. Відсутність чітких законодавчих дефініцій створює ризик неоднакового правозастосування, посилює роль судової дискреції й актуалізує проблему передбачуваності судових рішень. У кримінальному процесі така невизначеність набуває особливої ваги, оскільки безпосередньо пов'язана з обмеженням основоположних прав і свобод особи та реалізацією принципу справедливого судочинства.

У цьому контексті ключове значення має практика Європейського суду з прав людини, яка виконує функцію конкретизації змісту оціночних понять, установлюючи критерії їх застосування та межі допустимої судової дискреції. Рішення Суду формують автономні стандарти тлумачення таких категорій, як *«reasonable suspicion»*, *«reasonable time»*, що мають бути враховані національними судами незалежно від особливостей внутрішнього законодавства. Для України, яка взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо виконання рішень ЄСПЛ і перебуває в процесі гармонізації кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами, питання належної імплементації цих підходів має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Попри наявність розвиненої доктрини оцінних понять у вітчизняній юридичній науці, а також нормативне закріплення обов'язку застосування практики ЄСПЛ як джерела права, національна судова практика демонструє фрагментарність і нерівномірність у використанні відповідних стандартів. Це зумовлює потребу в методологічному осмисленні ролі практики ЄСПЛ у тлумаченні оцінних понять саме в кримінальному процесі й аналізі інституційних механізмів її імплементації з урахуванням європейського досвіду.

Проблематика оцінних понять у праві має тривалу традицію дослідження у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці. У загальнотеоретичному та конституційно-правовому вимірах питання юридичної природи оцінних понять, їх ролі в правовому регулюванні та співвідношення з принципом правової визначеності ґрунтовно аналізувалися в працях В. М. Косовича, П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука та інших учених. Їхні дослідження заклали методологічні підвалини розуміння оцінних понять як інструменту забезпечення гнучкості права за умови дотримання вимог верховенства права.

У кримінально-правовій та кримінально-процесуальній доктрині проблема оцінних понять також отримала всебічне висвітлення. Значний внесок у розроблення теорії оцінних понять зробили М. І. Панов, В. О. Жерьобкін, М. М. Михеєнко, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, Ю. М. Грошевий, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін. Окремі оцінні поняття кримінального процесу стали предметом спеціальних досліджень, зокрема в працях І. А. Тітка та В. О. Рибалка «Оцінні

поняття в кримінальному процесуальному праві України», в яких запропоновано системний підхід до їх нормативної природи та механізмів застосування.

Сучасні дослідження в сфері кримінального процесу також приділяють увагу співвідношенню оцінних понять і судової дискреції, стандартів доказування, мотивації процесуальних рішень, що знайшло відображення в працях О. В. Капліної, Ю. А. Пономаренка, С. О. Харитонова, Р. С. Орловського та інших учених. У цих роботах обґрунтовується необхідність чітких критеріїв застосування оцінних категорій із метою уникнення свавільного правозастосування.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що питання оцінних понять у кримінальному процесі переважно досліджувалися з позицій внутрішньої логіки національного законодавства та судової практики. Значно меншою мірою вітчизняна доктрина зосереджувалася на системному аналізі практики Європейського суду з прав людини як автономного джерела тлумачення оцінних категорій та на дослідженні інституційних механізмів імплементації цих стандартів у кримінальне судочинство України.

Зарубіжна наука, зокрема доктрина держав Європейського Союзу та Великої Британії, більш активно розробляє проблематику оцінних понять у контексті стандартів Конвенції та судової практики ЄСПЛ. У працях L. Campbell, D. Harris, M. O'Boyle, C. Warbrick, V. Fikfak та інших дослідників аналізується еволюція тлумачення ключових процесуальних категорій, роль судової дискреції та механізми «судового діалогу» між національними судами і Страсбурзьким судом [1; 2; 3; 4].

Таким чином, попри значний науковий доробок у сфері оцінних понять, залишається недостатньо дослідженим питання методології їх тлумачення в кримінальному процесі України з урахуванням стандартів ЄСПЛ, а також інституційних моделей імплементації цих стандартів, вироблених у різних європейських правових системах. Саме ця обставина зумовлює актуальність подальшого наукового аналізу в обраному напрямі.

Метою статті є наукове обґрунтування методології тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України у світлі стандартів, сформованих практикою Європейського суду з прав людини, а також аналіз інституційних механізмів імплементації цих стандартів із урахуванням європейського досвіду з метою підвищення правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Для досягнення поставленої мети в статті передбачено вирішення *таких завдань:* визначити місце оцінних понять у системі кримінального процесуального права та з'ясувати їх роль у механізмі забезпечення справедливого судочинства; проаналізувати підходи Європейського суду з прав людини до тлумачення окремих ключових оцінних понять у кримінальному процесі, зокрема категорій «обґрунтована підозра» та «розумний строк»; виокремити основні функції практики Європейського суду з прав людини щодо оцінних понять та визначити їх значення для національного кримінального процесу; дослідити інституційні моделі імплементації стандартів Європейського суду з прав людини в кримінальному

процесі окремих європейських держав; оцінити стан та проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі України з позицій правової визначеності й єдності судової практики; сформулювати концептуальні підходи до уніфікації тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі України з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких зумовлене специфікою предмета аналізу – оцінних понять у кримінальному процесі та стандартів їх тлумачення, сформованих практикою Європейського суду з прав людини. Обрані методи спрямовані на забезпечення концептуальної цілісності дослідження й узгодженості між його теоретичними положеннями, порівняльно-правовим аналізом і сформульованими висновками.

Нормативною й емпіричною базою дослідження слугували положення Кримінального процесуального кодексу України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, національне законодавство в сфері виконання рішень Європейського суду з прав людини, а також релевантна практика ЄСПЛ і національних судів. Додатково використано доктринальні джерела українських та зарубіжних авторів, присвячені проблемам оцінних понять, судової дискреції й імплементації міжнародних стандартів у кримінальному судочинстві.

Догматичний (формально-юридичний) метод застосовано для аналізу змісту оцінних понять, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві України, а також для з'ясування їх місця в системі процесуальних гарантій справедливого судочинства. Цей метод дозволив установити відсутність легальних дефініцій більшості оцінних категорій і зумовлену цим залежність їх змісту від судового тлумачення.

Метод аналізу судової практики використано для дослідження підходів Європейського суду з прав людини до тлумачення окремих ключових оцінних понять, насамперед таких як «обґрунтована підозра» та «розумний строк». Відбір рішень ЄСПЛ здійснювався з урахуванням їх значущості для формування загальних стандартів правозастосування та впливу на національну судову практику. Аналіз зосереджувався не на вичерпному огляді всієї практики Суду, а на виявленні методологічних орієнтирів і критеріїв, які мають універсальне значення для кримінального процесу.

Структурно-функціональний метод застосовано для визначення ролі практики ЄСПЛ у системі джерел кримінального процесуального права та для виокремлення основних функцій, які вона виконує щодо оцінних понять. Зокрема, у межах цього підходу проаналізовано інтерпретаційну, гарантійну, уніфікуючу та коригувальну функції практики ЄСПЛ, що дозволило простежити її вплив не лише на зміст окремих правових категорій, а й на інституційні механізми кримінального судочинства.

Порівняльно-правовий метод використано для аналізу моделей імплементації рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному процесі окремих європейських держав, зокрема Франції, Німеччини, Чеської Республіки та Великої Британії. Порівняння проводилося з метою виявлення спільних рис і відмінностей у підходах до врахування практики ЄСПЛ, а також для визначення інституційних рішень, які можуть бути релевантними для українського правопорядку. При цьому акцент зроблено не на деталізованому описі національних моделей, а на їх методологічному значенні для формування єдиних підходів до тлумачення оцінних понять.

Системний метод дозволив розглядати оцінні поняття, практику ЄСПЛ і національні механізми її імплементації як взаємопов'язані елементи єдиної правової системи. Застосування цього методу дало змогу сформулювати узагальнені висновки щодо необхідності поєднання нормативного, інституційного та доктринального рівнів у процесі тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному процесі України.

Загалом обрана методологія забезпечує відповідність між задекларованою метою дослідження, використаними методами й отриманими результатами, а також дозволяє уникнути надмірних узагальнень і декларативних висновків, зосереджуючись на практично значущих аспектах імплементації стандартів Європейського суду з прав людини.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Оцінні поняття, добре відомі як складова правової мови, відіграють особливо важливу роль у контексті застосування Європейської конвенції з прав людини. Сама Конвенція містить низку формулювань – таких як «справедливий суд», «розумний строк», «обґрунтована підозра», «необхідність у демократичному суспільстві» чи «нелюдське або принизливе поводження» та інші, що не мають однозначного змісту й потребують гнучкого тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи. Відповідна структура норм забезпечує адаптивність правозастосування до реалій життя, але водночас висуває особливі вимоги до судової практики, зокрема уникати довільності, забезпечити передбачуваність і дотримання принципу правової визначеності. Саме для таких випадків ключове значення відіграє практика Європейського суду з прав людини зі встановленням чітких орієнтирів для тлумачення оціночних категорій. Вона сприяє формуванню єдиних підходів до змісту загальних формулювань, особливо коли відсутні чіткі законодавчі дефініції або існують розбіжності в національному правозастосуванні. Європейський суд з прав людини у своїй практиці виходить із того, що оцінні поняття не можуть тлумачитися довільно або ізольовано від конкретного контексту справи. Натомість Суд формує автономні стандарти їх розуміння, які мають бути застосовані національними судами незалежно від особливостей внутрішнього правового регулювання. Такий підхід дозволяє поєднати гнучкість оцінних

категорій із вимогами правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Для України, яка перебуває в процесі правової трансформації й європейської інтеграції, орієнтація на стандарти Європейського суду з прав людини має ключове значення. Попри наявність нормативних вимог щодо урахування практики Суду, національна судова практика демонструє відсутність сталої методології тлумачення оціночних понять, що використовуються в кримінальному процесі. Врахування підходів ЄСПЛ у тлумаченні цих понять здатне не лише забезпечити єдність судової практики та підвищити якість судових рішень, а й створити підґрунтя для глибинних реформ, спрямованих на утвердження верховенства права та наближення українського правосуддя до європейських стандартів.

Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не окреслюють чітких меж компетенції Європейського суду з прав людини щодо національного законодавства, обмежуючись визнанням його юрисдикції в справах, пов'язаних із тлумаченням та застосуванням положень Конвенції й протоколів до неї у випадках, коли державі інкримінується ймовірне порушення конкретного права. Це зумовлює необхідність вироблення на національному рівні ефективних механізмів імплементації рішень ЄСПЛ та практики його тлумачення.

Одним із найбільш показових прикладів оцінного поняття в кримінальному процесі є категорія «обґрунтована підозра» *(«reasonable suspicion»)*, яка відіграє ключову роль при вирішенні питань, пов'язаних із затриманням особи, застосуванням запобіжних заходів та іншими формами процесуального примусу. У практиці ЄСПЛ ця категорія тлумачиться не як формальна наявність підозри, а як сукупність об'єктивних фактів і інформації, здатних переконати стороннього спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення. Суд послідовно наголошує, що прості припущення або загальні посилання на тяжкість злочину не можуть вважатися достатніми для виправдання втручання в право на свободу й особисту недоторканність.

Подібна методологія простежується й у тлумаченні поняття «розумний строк» кримінального провадження. ЄСПЛ відмовляється від установлення абстрактних часових меж, натомість оцінюючи тривалість провадження з урахуванням складності справи, поведінки заявника, дій органів державної влади та значущості предмета спору для особи. Таким чином, оцінка «розумності» строку завжди має комплексний характер і базується на зважуванні кількох взаємопов'язаних критеріїв.

Зазначені підходи свідчать, що практика ЄСПЛ виконує не лише інтерпретаційну, а й уніфікуючу функцію щодо оцінних понять. Формуючи критерії їх тлумачення, Суд зменшує ризик фрагментарного правозастосування та створює основу для єдиного розуміння змісту ключових процесуальних категорій у правових системах держав – учасниць Конвенції. Для кримінального процесу України це має особливе значення, оскільки відсутність чітких законодавчих дефініцій оцінних понять компенсується саме практикою ЄСПЛ як джерелом права.

Зазначене підтверджується й тим, що практика ЄСПЛ активно використовується в кримінальному провадженні не лише стороною захисту, а й стороною обвинувачення та судом. Відтак актуальним постає завдання розробки методичних рекомендацій щодо використання практики ЄСПЛ із урахуванням специфіки діяльності як захисників, так і правоохоронних органів та суддів. Водночас аналіз національної судової практики свідчить, що застосування стандартів ЄСПЛ у сфері оцінних понять нерідко має формальний характер. Посилання на рішення Суду використовуються як аргумент «підкріплення», без глибокого аналізу критеріїв, сформульованих у відповідних справах. Це знижує потенціал практики ЄСПЛ як інструменту забезпечення правової визначеності та перетворює її на декларативний елемент судового мотивування. Важливим у цьому контексті є й запозичення зарубіжного досвіду з питань забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ та врахування їхніх стандартів у правозастосовній практиці.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Першого протоколу, а також протоколів №2, 4, 7 і 11 до Конвенції» від 17.07.1997 №475/97-ВР, Україна ратифікувала Конвенцію та відповідні протоколи з певними застереженнями та визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини щодо питань тлумачення й застосування положень Конвенції. Разом із тим слід урахувати, що положення Конвенції не встановлюють чітких меж компетенції ЄСПЛ щодо національного законодавства. Юрисдикція Суду зводиться до розгляду справ, у яких державі інкримінується ймовірне порушення конкретних прав, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, а не до загальної оцінки чи ревізії національних правових актів [5]. Юридична дія рішення Європейського суду відповідно до принципів міжнародного публічного права спрямована, перш за все, на державу-учасницю Конвенції. Сама Конвенція не має на меті безпосереднього втручання в національну правову систему та є нейтральною щодо національних правових систем. Конвенція не передбачає внутрішніх механізмів забезпечення її юридичної сили – це завдання держав-учасниць, які повинні встановити внутрішні процедури для забезпечення її виконання. Принципи та норми Конвенції не можуть бути ефективно реалізовані без зовнішньої підтримки.

Відповідно законодавчий механізм інтеграції конвенційних стандартів до української правової системи був чітко визначений у кримінальному процесуальному законодавстві. Частина друга статті 1 Кримінального процесуального кодексу України прямо передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство включає не лише положення Конституції, Кримінального процесуального кодексу та інших законів, а й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Європейську конвенцію з прав людини. Водночас стаття 90 КПК установлює преюдиціальне значення судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів, підкреслюючи практичну вагу рішень Європейського суду з прав людини в забезпеченні справедливого судочинства.

Додатково положення статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплює, що національні суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Таким чином, хоча формально рішення ЄСПЛ не належать до джерел права в класичному розумінні, їхнє обов'язкове врахування судами всіх рівнів прямо випливає як із законодавчих норм, так і з усталеної практики Верховного Суду [6].

Імплементація практики Європейського суду з прав людини в національні правові системи здійснюється за різними інституційними моделями, що зумовлено особливостями конституційної структури, правової традиції та співвідношенням міжнародного й внутрішнього права в окремих державах. Порівняльний аналіз цих моделей дозволяє виявити альтернативні підходи до інтеграції стандартів ЄСПЛ у кримінальний процес і оцінити їх потенційну релевантність для України. Отже, проведений нами аналіз свідчить, що країни Європи демонструють різні підходи до виконання рішень ЄСПЛ. Зокрема, Франція має слабо формалізований порядок виконання рішень Суду, надаючи перевагу не змінам законодавства, а вдосконаленню правозастосовної практики за конкретними категоріями справ. У центрі уваги там перебувають принципи пропорційності обмеження прав і свобод людини, якості закону й інші стандарти, визначені Конвенцією та рішеннями ЄСПЛ. Основну роль у забезпеченні заходів загального характеру відіграють судові органи, прокуратура та інші суб'єкти правозастосування [7, с. 59]. Таким чином, французька модель характеризується відсутністю жорстко формалізованої процедури виконання рішень ЄСПЛ на законодавчому рівні, а імплементація стандартів ЄСПЛ відбувається переважно через правозастосовну діяльність, а не через системні законодавчі зміни.

Німеччина, навпаки, демонструє більш формалізований підхід: процедура виконання рішень ЄСПЛ закріплена в законодавчих і підзаконних актах, що регулюють компетенцію та порядок діяльності різних органів влади. Рішення ЄСПЛ розглядаються як важливий орієнтир для тлумачення основних прав, закріплених у Основному законі ФРН, а Федеральний конституційний суд послідовно наголошує на необхідності «дружнього до міжнародного права» тлумачення національних норм. У кримінальному процесі це означає інтеграцію стандартів ЄСПЛ у судову практику не лише щодо справ проти Німеччини, а й у контексті загальних критеріїв застосування оцінних понять. Важливим є й те, що Німеччина інтегрує у свою правову систему не лише рішення ухвалені щодо неї, а й рішення стосовно інших країн, забезпечуючи однаковість правозастосування [7, с. 60–61].

Чеська Республіка застосовує міжвідомчий підхід: представник держави в ЄСПЛ розробляє рекомендації щодо заходів загального характеру, залучаючи до цього процесу інші органи влади та громадські організації. Крім того, у Чехії створено спеціальний механізм для приведення законів та правозастосовної практики у відповідність до стандартів ЄСПЛ. Значну роль у цьому процесі відіграє Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ, який координує виконання рішень

Суду, готує рекомендації щодо заходів загального характеру та взаємодіє з судовими й законодавчими органами. У кримінальному процесі це дозволяє поєднувати зміни законодавства з роз'яснювальною та методичною роботою, спрямованою на формування єдиного підходу до тлумачення оцінних понять у судовій практиці [7, с. 59].

Порівняння з досвідом інших європейських країн дає можливість побачити альтернативні моделі застосування практики Страсбурга та демонструє, що підходи до імплементації рішень ЄСПЛ можуть суттєво відрізнятися. Так, у Великій Британії відповідно до розділу 2(1) Human Rights Act 1998 [8] національні суди «повинні враховувати» рішення ЄСПЛ, однак не зобов'язані беззастережно їх виконувати. Ця конструкція, відома як «судовий діалог» *(judicial dialogue)*, дозволяє британським судам вибудовувати власну доктрину тлумачення прав людини: рішення Страсбурга визнаються важливим орієнтиром, але не мають автоматично обов'язкової сили. Однак Верховний Суд Великої Британії наголосив, що відступ від практики ЄСПЛ можливий лише у випадках, коли існують переконливі підстави для такого кроку, тоді як загальна логіка вимагає дотримання «чіткої та послідовної лінії» Страсбурга. Це створює своєрідний простір для «діалогу рівних», де Лондон визнає авторитет ЄСПЛ, але залишає за собою право на власну інтерпретацію оціночних понять [9].

Важливим є й політичний вимір функціонування Європейської конвенції у Великій Британії. Протягом останніх десятиліть представники Консервативної партії неодноразово критикували «надмірне нав'язування іноземних стандартів», натякаючи на обмеження національного суверенітету та загрози для британської конституційної традиції. Натомість Лейбористська партія послідовно підтримувала ідею членства держави в Конвенції, розглядаючи ЄСПЛ як ключовий механізм захисту прав і свобод. Ця дискусія на політичному рівні показує, що навіть у розвинених демократіях питання застосування оціночних понять, вироблених практикою ЄСПЛ таких як – «необхідність у демократичному суспільстві», «справедливий баланс», «надмірне втручання» – виходить за межі суто правової площини та набуває конституційного й суспільного значення.

Зрештою британська модель демонструє спосіб поєднання європейських стандартів із національною правовою ідентичністю. На відміну від підходів, заснованих на прямій імплементації рішень ЄСПЛ у законодавство, тут формується власна практика тлумачення прав людини, що враховує міжнародні стандарти, але адаптує їх до конституційних традицій та правових реалій держави. Такий баланс дозволяє Великій Британії інтегруватися в спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку.

Порівняльний аналіз зазначених моделей свідчить, що ефективна імплементація практики ЄСПЛ не зводиться до єдиного універсального механізму. Натомість ключове значення має поєднання нормативних, інституційних і правозастосовних елементів, які забезпечують сталість і передбачуваність тлумачення оцінних понять. Для України це означає необхідність відмови від суто формального сприй-

няття практики ЄСПЛ і переходу до системного використання сформульованих Судом критеріїв у кримінальному процесі. Отже, проведений аналіз в українських реаліях є повчальним у двох аспектах. По-перше, він демонструє, що практика ЄСПЛ може сприйматися не як догма, а як простір для інтерпретаційного діалогу, в якому національні суди здатні виробляти власні стандарти. По-друге, британський досвід доводить, що тлумачення оціночних понять Судом неминуче вплітається у внутрішньополітичний контекст, а тому ефективність їх застосування залежить не лише від правової техніки, а й від готовності держави поєднувати міжнародні стандарти з власними правовими та суспільними реаліями.

Для України, яка перебуває в процесі гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, досвід держав, що поєднують формалізоване законодавче регулювання з гнучкими механізмами адаптації судової практики має ключове значення. Порівняння різних моделей показує, що ефективна імплементація рішень ЄСПЛ можлива як через чітке нормативне закріплення процедур їх виконання, так і шляхом розроблення власної практики тлумачення оцінних понять із урахуванням національних правових традицій та політичного контексту. Такий підхід дозволяє державам інтегруватися в спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку та забезпечуючи баланс між універсальністю конвенційних стандартів і національною ідентичністю.

В українських реаліях це означає необхідність одночасно формалізувати механізми виконання рішень ЄСПЛ на рівні закону, створити методологію тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі та запровадити ефективні інструменти їх практичного застосування судами всіх рівнів. Відсутність сталої судової практики в цій сфері зумовлює потребу у виробленні єдиних підходів, які б гарантували належну імплементацію рішень ЄСПЛ, підвищували якість судових рішень і сприяли послідовному утвердженню верховенства права в Україні. Тому юридичне закріплення таких механізмів є необхідною передумовою для послідовного й уніфікованого застосування рішень ЄСПЛ судами всіх рівнів.

У ширшому контексті практика ЄСПЛ впливає не лише на зміст національного законодавства, а й на інституційний розвиток держав. Важливим кроком стало ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи в 2004 році Резолюції щодо рішень, які виявляють глибинні системні проблеми [10], та Рекомендації (2004)6 про вдосконалення національних засобів правового захисту [11]. Ці документи зобов'язали держави не обмежуватися виплатою компенсацій за рішеннями ЄСПЛ, а усувати структурні причини порушень. У цьому руслі ЄСПЛ почав застосовувати механізм «пілотних рішень», найвідомішим із яких для України стало рішення у справі Юрій Миколайович Іванов проти України [12], де Суд визнав системне невиконання національних судових рішень проявом глибинної інституційної кризи. Відповідно до ст. 46 Конвенції Україну зобов'язали не лише надати індивідуальний захист заявникові, а й протягом року створити ефективний механізм для усунення структурних причин порушень. Це продемонструвало перехід від

реагування на окремі випадки до вимоги комплексних реформ, спрямованих на приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів.

Розвитком цієї практики стала справа Бурмич та інші проти України (заяви №46852/13 та ін., рішення від 12.10.2017) [13], в якій через відсутність належної реакції держави Суд об'єднав понад 12 000 аналогічних скарг і передав їх на контроль Комітету міністрів Ради Європи, припинивши індивідуальний розгляд (§§ 176–199). Це рішення стало новаторським, адже позначило перехід від виключно судового реагування до інституційного нагляду міжурядового рівня.

Таким чином, у справі Іванова акцентовано на потребу загальнонаціональних змін, тоді як у справі Бурмича підкреслено системний характер проблеми, перевівши її в площину політичної відповідальності та міжнародного моніторингу.

Правові наслідки обох справ створили імпульс для перегляду підходів до функціонування правової системи загалом. Йдеться, зокрема, про переосмислення принципів тлумачення правових норм, у тому числі в контексті кримінального провадження. Таке переосмислення передбачає не лише внесення змін до законодавства, а й трансформацію судової практики в напрямку системного засвоєння стандартів Конвенції. Важливо, щоб суди не обмежувалися декларативними посиланнями на усталені підходи, сформовані в судовій юрисдикції ЄСПЛ, а інтегрували їх у процесі розгляду конкретних справ, ураховуючи як змістовні орієнтири, так і інституційні вимоги до ефективного правового захисту.

Це обумовлює нові підходи до оцінювання процесуальних рішень українськими судами. Зокрема, дедалі більшої ваги набуває оцінка таких критеріїв, як наявність реальної перспективи виконання судового рішення, відповідність обраного заходу захисту вимогам необхідності, пропорційності й ефективності – відповідно до практики ЄСПЛ. Особливої уваги вимагає формування мотивувальної частини судових рішень у справах, що містять оцінні категорії, з урахуванням судових прецедентів Страсбурга.

При цьому практика ЄСПЛ виконує подвійну функцію: з одного боку, вона конкретизує зміст оцінних категорій у світлі принципу правової визначеності, а з іншого – стає каталізатором правової політики держави. Як зазначає Т. І. Фулей, констатація Судом порушення прав людини вимагає від держави-відповідача не лише індивідуального відновлення порушеного права, а й запровадження загальних заходів для запобігання подібним порушенням у майбутньому [14, с. 7]. Це включає реформування законодавства, зміну адміністративної та судової практики, підвищення кваліфікації фахівців у сфері правозастосування й інші інституційні трансформації. Водночас варто підкреслити, що саме через механізм виконання рішень ЄСПЛ формується певна «європейська стандартизація» кримінального процесу, коли національні суди, спираючись на прецеденти Страсбурга, поступово гармонізують свою практику з конвенційними підходами.

Саме тому важливо підкреслити, що використання практики ЄСПЛ у кримінальному процесі не може зводитися лише до цитування окремих рішень, адже

ефективність її впровадження залежить від системності підходу. Як слушно зазначає О. В. Пчеліна, імплементація стандартів ЄСПЛ має здійснюватися комплексно – від правового просвітництва населення до експертизи проєктів нормативно-правових актів та розроблення методичних рекомендацій для судів і правоохоронних органів [15].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що оцінні поняття є невід'ємним елементом кримінального процесуального права, функціонування якого об'єктивно пов'язане з необхідністю судового тлумачення. В умовах відсутності легальних дефініцій таких категорій саме практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у конкретизації їх змісту та формуванні критеріїв правозастосування, що мають універсальне значення для держав – учасниць Конвенції.

1. Практика ЄСПЛ виконує інтерпретаційну функцію щодо оцінних понять, забезпечуючи їх наповнення змістом через вироблення чітких критеріїв тлумачення. Аналіз категорій «обґрунтована підозра» та «розумний строк» свідчить, що Суд послідовно відмовляється від формального підходу, натомість орієнтуючись на оцінку сукупності об'єктивних обставин справи. Це зменшує простір для свавільного втручання в права особи та підвищує передбачуваність процесуальних рішень.

2. Важливою є уніфікуюча функція практики ЄСПЛ, яка сприяє зближенню підходів до тлумачення оцінних понять у різних правових системах. Незважаючи на різноманітність національних моделей імплементації, стандарти Страсбурзького суду формують спільний мінімум гарантій, що має бути врахований національними судами в кримінальному процесі.

3. Практика ЄСПЛ також виконує коригувальну функцію, виявляючи системні проблеми в правозастосуванні та спонукаючи держави до вдосконалення як законодавства, так і судової практики. Для України це має особливе значення, оскільки низка рішень ЄСПЛ вказує на структурні недоліки в сфері кримінального судочинства, зокрема щодо дотримання розумних строків та обґрунтованості застосування процесуального примусу.

4. Аналіз інституційних моделей імплементації практики ЄСПЛ у європейських державах засвідчує, що ефективне застосування стандартів Суду не зводиться до формального врахування рішень, ухвалених щодо конкретної держави. Найбільш результативними є підходи, які поєднують нормативне закріплення обов'язку врахування практики ЄСПЛ, активну роль вищих судових інстанцій у формуванні єдиних стандартів тлумачення та інституційну координацію виконання рішень Суду.

5. В українських реаліях проблема застосування практики ЄСПЛ у сфері оцінних понять полягає не у відсутності відповідних нормативних приписів чи освітніх програм, а у фрагментарності та нерівномірності їх практичної реа-

лізації. Формальне посилання на рішення ЄСПЛ без аналізу критеріїв, сформульованих у цих рішеннях, знижує їх методологічну цінність і не забезпечує належного рівня правової визначеності.

6. Запропоноване в статті розуміння «доктрини тлумачення оцінних понять» слід розглядати не як загальну теорію інтерпретації права, а як концепцію уніфікованого підходу до розуміння змісту ключових оцінних категорій кримінального процесу, узгодженого з практикою ЄСПЛ та позиціями національних судів. Така доктрина має слугувати методологічним орієнтиром для судового мотивування та забезпечення єдності правозастосування.

7. Науковий внесок дослідження полягає в поєднанні доктринального аналізу оцінних понять із порівняльно-правовим дослідженням інституційних механізмів імплементації практики ЄСПЛ, що дозволяє перейти від декларативного використання міжнародних стандартів до їх системного застосування в кримінальному процесі України.

Таким чином, ефективне тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному процесі України потребує не стільки формального розширення посилань на практику ЄСПЛ, скільки її глибокої інтеграції в судову аргументацію, уніфікації критеріїв правозастосування та посилення ролі вищих судових інстанцій у формуванні сталих стандартів справедливого судочинства.

ПОДЯКИ

Автор висловлює щиру вдячність Шибіку Василю Петровичу – своєму науковому вчителеві, який відкрив шлях у науку, сформував наукове мислення та підтримав у перших кроках дослідницької роботи.

Особлива подяка Кучинській Оксані Петрівні – науковому консультанту, людині великого серця, чия людяність, оптимізм і любов до життя стали не менш важливими орієнтирами, ніж професійна підтримка.

Автор також щиро дякує Коломоєць Тетяні Олександрівні – за приклад високого професіоналізму, відданості науці та невичерпної енергії, що надихає на розвиток і рух уперед.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Campbell L. Criminal Procedure and Judicial Discretion. Oxford : Hart Publishing, 2023. 284 p.
[2] Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2022. 1042 p.
[3] Morano-Foadi S. European Human Rights Culture and the Judiciary. London: Routledge, 2021. 256 p.
[4] Fikfak V. Interpretive Evolution of the Right to a Fair Trial in Strasbourg Jurisprudence. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 312 p.

[5] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.1997. Дата оновлення 01.08.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22.11.2025).
[6] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 №3477-IV. Дата оновлення 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477–15#Text (дата звернення: 22.11.2025).
[7] Завгородній В. А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. No 1. С. 57–64.
[8] Human rights act 1998. *Legislation.gov.uk*. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.11.2025).
[9] David Pannick, QC. Give the Supreme Court supreme authority over human rights law. The Times & The Sunday Times. URL: https://www.thetimes.com/travel/destinations/europe-travel/give-the-supreme-court-supreme-authority-over-human-rights-law-rq5z33gvxj8 (дата звернення: 22.11.2025).
[10] Резолюція Комітету Міністрів щодо рішень, що розкривають глибинну системну проблему (прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2004 року на його 114-й сесії). CoE Search – Public Search. URL: https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190 (дата звернення: 22.11.2025).
[11] Рекомендація (2004) 6 Комітету міністрів державам-членам щодо покращення національних засобів правового захисту. URL: https://rm.coe.int/16805dd18e (дата звернення: 22.11.2025).
[12] Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–204728%22]}} (дата звернення: 22.11.2025).
[13] Burmych and others v. Ukraine) HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–204728%22]}} (дата звернення: 22.11.2025).
[14] Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посібн. для суддів. 2-ге вид., випр., доп. Київ, 2015. 208 с.
[15] Пчеліна О. В. Застосування практики європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. №1. С. 160–164. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33 (дата звернення: 22.11.2025).

REFERENCES

[1] Campbell, L. (2023). *Criminal Procedure and Judicial Discretion*. Oxford: Hart Publishing.
[2] Harris, D., O'Boyle, M., & Warbrick, C. (2022). *Law of the European Convention on Human Rights* (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
[3] Morano-Foadi, S. (2021). *European Human Rights Culture and the Judiciary*. London: Routledge.
[4] Fikfak, V. (2023). *Interpretive Evolution of the Right to a Fair Trial in Strasbourg Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press.
[5] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols). Ratified by Law (1997, July, No. 475/97-VR). Updated (2001, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

[6] On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine (2006, February). Updated (2012, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477–15#Text.
[7] Zavhorodnii, V. A. (2013). Foreign experience in the execution of judgments of the European Court of Human Rights (on the example of several EU countries). *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 57–64.
[8] Human Rights Act 1998. *Legislation.gov.uk*. Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents?utm_source=chatgpt.com.
[9] Pannick, D. (2025). Give the Supreme Court supreme authority over human rights law. *The Times & The Sunday Times*. Retrieved from https://www.thetimes.com/travel/destinations/europe-travel/give-the-supreme-court-supreme-authority-over-human-rights-law-rq5z33gvxj8.
[10] Committee of Ministers' Resolution on judgments revealing a widespread or structural problem (adopted May 12, 2004 at the 114th Session). *CoE Public Search*. Retrieved from https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190.
[11] Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies. Retrieved from https://rm.coe.int/16805dd18e.
[12] Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–204728%22]}.
[13] Burmych and Others v. Ukraine. *HUDOC – European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–204728%22]}.
[14] Fulei, T. I. (2015). *Application of the Case Law of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice: A Scientific and Methodological Guide for Judges* (2nd ed., revised and enlarged). Kyiv.
[15] Pchelina, O. V. (2020). Application of the case law of the European Court of Human Rights in domestic criminal proceedings. *Southern Ukrainian Legal Journal*, 1, 160–164. Retrieved from https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33.

Роман В'ячеславович Бараннік
Кандидат юридичних наук, доцент
Виконуючий обов'язки завідувача та доцент кафедри
кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізький національний університет
69011, вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
email: 0667202628roman@gmail.com

Roman V. Barannik
Candidate of Law, Associate Professor
Head of the Department of Criminal Law and Law Enforcement Activities
Zaporizhzhia National University
69011, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine
email: 0667202628roman@gmail.com

Рекомендоване цитування: Бараннік Р. В. Оцінні поняття у кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 324–340. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

Suggested Citation: Barannik, R. V. (2026). Evaluative concepts in criminal proceedings and ECHR standards: interpretation methodology and institutional mechanisms of implementation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 324–340. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.01.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК 343.13:343.98
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-341

Вікторія Русланівна Біла
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8201-219X

Станіслав Євгенович Шептуховський
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0007-0087-1868

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСОВУВАННЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ВИНЯТКІВ З ПРАВИЛ НЕДОПУСТИМОСТІ ДО ВИСНОВКУ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Анотація. *Стаття присвячена проблемі допустимості похідних доказів у кримінальному процесі. Актуальність теми зумовлена наявністю правових і репутаційних ризиків для системи судової експертизи внаслідок зловживання винятками з загальних правил недопустимості. Мета роботи – дослідити явище перетворення (зокрема, проведенням експертизи), недопустимих доказів у допустимі, уточнити межі ефекту Evidence Laundering («відмивання доказів») в українському правничому контексті та запропонувати його до введення в науковий обіг як самостійної категорії, що позначає навмисне застосування доказової інформації, першоджерело якого є процесуально недопустимим. Цією метою зумовлені обрані методи дослідження – загальнофілософські (аналіз, синтез, індукція, абстрагування) і спеціально-юридичні (догматичний, порівняльного правознавства і системного тлумачення). Встановлено, що за КПК України лише докази, отримані з істотним порушенням прав і свобод людини, здатні «отруювати» похідні. В інших випадках виникає автономність: якщо первинний доказ недопустимий, але здобутий без істотного порушення, його похідні можуть залишатися процесуально прийнятними. Доктрина fruit of the poisonous tree інтерпретується як процесуальний аналог матеріально-правових уявлень про причинно-наслідковий зв'язок (conditio sine qua non, альтернативна та кумулятивна причинність). Це дозволяє пояснити, чому не кожне порушення автоматично «заражає» похідні докази, а також чому винятки американського права (inevitable discovery, independent source, attenuation, good faith exception) є прикладами «послабленого» або «перерваного» причинного ланцюга. Критика inevitable discovery демонструє небезпеку підміни фактичного причинного зв'язку гіпотетичним, що є застосуванням специфічної форми припущення, на яке спирається, зокрема, сторона обвинувачення. Окремо розглянуто ситуацію передачі результатів незаконних обшуків добросовісному процесуальному «набувачу», яку Levine, Turner, Wright (2016) називають Evidence Laundering. Аргументовано його більш широкий вжиток: для позначення будь-якої транс-*

формації хибного доказу в інший процесуальний об'єкт. Така видозміна впливає й на правову природу, прийнятність доказу, дозволяючи йому залишатися в процесі попри «отруєність» первинного джерела. Наголошено, що процесуальна допустимість доказів є не абсолютною властивістю, а результатом оцінки у визначений момент і визначеним суб'єктом. Судова експертиза, перебуваючи на межі між похідним і самостійним доказом, відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між перевіркою, дослідженням і оцінкою доказів.

Ключові слова: *допустимість доказів; процесуальна причинність; доктрина fruit of the poisonous tree; судова експертиза.*

Viktoriia R. Bila

Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of the Security Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8201-219X

Stanislav Ye. Sheptukhovskyi

Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of the Security Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-0087-1868

THEORETICAL GROUNDS FOR APPLYING DOCTRINAL EXCEPTIONS TO THE RULES OF INADMISSIBILITY TO A FORENSIC EXPERT'S OPINION

Abstract. *The article examines the admissibility of derivative evidence in criminal proceedings. The relevance of the topic is determined by legal and reputational risks for forensic examination arising from abuse of exceptions to the general rules of inadmissibility. The purpose is to analyze the transformation of inadmissible evidence into admissible evidence, particularly through forensic examination, to clarify the boundaries of Evidence Laundering in the Ukrainian legal context, and to propose its introduction into scholarly discourse as an independent category denoting deliberate use of evidentiary information whose original source is procedurally inadmissible. The study applies general philosophical methods (analysis, synthesis, induction, abstraction) and special legal methods (dogmatic, comparative law, systemic interpretation). It is established that in Ukraine only evidence obtained with a substantial violation of human rights and freedoms can «poison» derivative evidence. In other cases, autonomy arises: if the primary evidence is inadmissible but obtained without such violation, its derivatives may remain procedurally admissible. The doctrine of fruit of the poisonous tree is interpreted as a procedural analogue of material-law concepts of causation (conditio sine qua non, alternative and cumulative causation). This explains why not every violation contaminates derivative evidence, and why exceptions of U. S. law (inevitable discovery, independent source, attenuation, good*

faith exception) *represent weakened or interrupted causal chains. Criticism of inevitable discovery highlights the danger of replacing factual causation with hypothetical causation, often relied upon by the prosecution. A transfer of results of unlawful searches to a bona fide procedural acquirer is described by Levine, Turner, Wright (2016) as Evidence Laundering. The article argues for broader use of this term to denote any transformation of defective evidence into another procedural object. Such modification affects admissibility, allowing evidence to remain in proceedings despite the poisoned origin. Admissibility is emphasized as not absolute but the result of evaluation at a specific moment by a defined subject. Forensic examination, situated between derivative and independent evidence, plays a key role in balancing verification, study, and evaluation.*

Key words: *admissibility of evidence; procedural causality; doctrine of fruit of the poisonous tree; forensic examination.*

ВСТУП

Змагальність у судочинстві включає, серед іншого, спеціальні заходи з ослаблення переконливості аргументів протилежної сторони. Одним із напрямів такого ослаблення є дискредитація доказів, наданих на підтвердження таких доводів. Найбільш гострою боротьба доказів є в кримінальному судочинстві. Саме у його межах легітимовано процедурно зумовлену завідому розбіжність між об'єктивною реальністю й штучно створеною в справі картиною подій. Спір вирішується саме в рамках останньої; вона утворюється виключно доказами сторін, жоден зовнішній вплив на «процесуальну» реальність не є прийнятним. Заперечення доводів здійснюється не тільки за їхнім змістом, але й через дискредитацією законності походження їх доказів.

Висновок судового експерта є маловразливим для тенденційного використання. Цьому сприяють гарантії незалежності експерта, унормований порядок призначення, проведення експертизи й використання її результатів. Однак експертиза завжди досліджує певні об'єкти, у кримінальному провадженні здебільшого – докази. Визнання таких доказів недопустимими як скомпрометованих вхідних даних логічно має тягнути процесуальну нікчемність усіх результатів їх дослідження. Проте правова доктрина й практика виробили підходи, які створюють реальний ризик використання цього формально незалежного, але по суті похідного джерела доказової інформації як каналу введення в процес фактів, первинний носій яких є завідомо неприйнятним із юридичного погляду. Вказане стало можливим за рахунок обмеженості, не-абсолютності відомого принципу «плодів отруєного дерева», в якому деякі самі по собі токсичні «дерева» дають цілком «їстівний» для кримінального судочинства продукт.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю пошуку правових і репутаційних ризиків для системи судової експертизи, які зумовлюються принциповою можливістю зловживання ефектом обмеженої недопустимості деяких доказів.

Авторська *мета* полягає в 1) дослідженні меж застосування процесуальних запобіжників проти трансформації (у тому числі – шляхом проведення експерт-

ного дослідження) недопустимих доказів у допустимі; 2) з'ясуванні доцільності введення в науковий обіг в українській експертології й теорії кримінального процесу віднайденого американськими дослідниками ефекту Evidence Laundering, «відмивання доказів» – у його більш широкій, ніж оригінальна, інтерпретації.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення *завдання* – проаналізувати законодавство, правові позиції судової влади та доктринальні погляди в рамках проблематики «плодів отруєного дерева».

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Теорія доказів посідає центральне місце в процесуальних відгалуженнях юридичної науки; міждисциплінарний її характер охоплює також експертологію. Вирішальне значення питання про допустимість доказів у судовій практиці зумовлює постійний і глибокий науковий інтерес і до спроб використання маргінальних засобів процесуальної тактики, а саме – винятків із правил недопустимості «плодів отруєного дерева». Попри стійкість цього інтересу, доробок зокрема американських учених, якими введено в науковий обіг поняття «відмивання доказів» не став предметом широкого обговорення в українській науці.

Для досягнення дослідницької мети використано низку загальнофілософських (аналіз, синтез, індукція, абстрагування) і спеціально-юридичних **методів** (насамперед – догматичний, порівняльного правознавства і системного тлумачення).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У силу ч. 2 ст. 84 КПК України [1] висновки експертів є самостійним джерелом процесуальних доказів; іншими джерелами є показання, речові докази й документи. До всіх доказів висуваються єдині загальні вимоги: належність, допустимість, достовірність (ч. 1 ст. 94 КПК України) [1].

Отже, докази мають бути належними, тобто стосуватися обставин, які мають значення для кримінального провадження або підтверджувати достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України) [1]. Також докази мають відповідати критерію допустимості – тобто бути одержаними в порядку, визначеному КПК України (ст. 86 КПК України) [1]. Протилежність – недопустимість доказів, означає неможливість використання доказу при прийнятті процесуальних рішень та посилання на такий доказ при ухваленні судом свого рішення (ч. 2 ст. 86 КПК України) [1].

Недопустимість доказу часто розглядають у світлі доктринальної концепції «плодів отруєного дерева».

Як зазначає, зокрема, О. Яновська [2], доктрина «плодів отруйного дерева» *(Fruit of the Poisonous Tree)* була сформована в судовій практиці США. Також ця доктрина вкоренилася в практиці ЄСПЛ. Так, вона безпосередньо згадана в рішенні в справах «Gäfgen v. Germany» (п. 73) [3] та «Яременко проти України» (№ 2) [4, п. 66]. Крім того, підхід щодо недопустимості використання правоохоронцями інформації, одержаної в порушення Європейської конвенції з прав лю-

дини, застосовано в низці інших справ («Teixeira de Castro v. Portugal», доказ, одержаний унаслідок поліцейської провокації [5]; «Балицький проти України» [6, п.п. 27, 41]: засудження відбулося на підставі визнавальних показань, отриманих під примусом і за відсутності захисника). Доктрина «Fruit of the Poisonous Tree» полягає в тому, що, якщо доказове «дерево» є отруйним, то те ж саме стосується і його «плода» [2]. Якщо джерело доказів є недопустимим, всі інші дані, одержані з його допомогою, будуть такими ж. Оцінюванню підлягає не лише кожний засіб доказування автономно, але і весь ланцюг безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні випливають із інших та є похідними від них. Критерієм віднесення доказів до «плодів» є те, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом. Застосування доктрини «плодів отруйного дерева», як зазначає О. Яновська, вимагає здійснення логічних операцій щодо встановлення джерела походження інформації, завдяки якій було здобуто кожен доказ, яким обґрунтовується судове рішення [2]. Метафорична назва доктрини вказує на непридатність, власне, похідних доказів. Але важливо пам'ятати, що йдеться також про «плоди плодів», похідні докази за всім ланцюгом. Принципового значення набуває генетичний зв'язок у межах такого ланцюгу, походження другої та наступних ланок саме – і *виключно* – від недопустимого «отруєного» (тут і далі *курсив авт*.). Також важливо розділяти підстави недопустимості.

Допустимість доказів є оціночною категорією. На це прямо вказує ч. 1 ст. 94 КПК України – «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, *оцінюють* кожний доказ із точки зору належності, *допустимості*, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку …» [1]. Помітно, що коло суб'єктів оцінки доказів збігається із їх колом їх споживачів або ж адресатів, наведених у визначенні доказу як процесуальної категорії (ст. 84 КПК України). Проте воно суттєво відрізняється й є вужчим за коло суб'єктів *збирання* доказів (ст. 93 КПК України). До останніх не віднесено суд чи слідчого суддю. Слід однак відзначити: судом і слідчим суддею, окрім безпосереднього дослідження доказів та отримання показань учасників кримінального провадження (ч. 1 ст. 23 КПК України) та допиту (свідків – ст. 352, експерта – ст. 356 КПК України тощо) докази можуть одержуватися за їх власною ініціативою. Вони можуть вчиняти дії, спрямовані на встановлення фактів та обставин під час прийняття процесуальних рішень (наприклад, ч. 4 ст. 151, ч. 3 ст. 156, ч. 4 ст. 172, ч. 4 ст. 193, ч. 5 ст. 244, ч. 3 ст. 297–3 КПК України [1]). Зрештою, у мотивувальній частині обвинувального вироку суд зазначає «*докази* на підтвердження *встановлених судом обставин*, а також мотиви неврахування окремих доказів» [2, п. 2 ч. 3 ст. 374]. Тим не менш, змагальність накладає певні обмеження щодо доступу судової влади до висновку експерта як процесуального джерела доказу. Так, слідчий суддя залучає експерта лише за наявності клопотання сторін (ч. 1 ст. 242, частини 6, 9

ст. 244, абз. 3 ч. 1 ст. 243 КПК України); на відміну від нього суд, крім задоволення клопотання сторін (ч. 1 ст. 332 КПК), має право доручити проведення експертизи й без такого клопотання, але в обмеженій кількості випадків (ч. 2 ст. 332 КПК України), якими, зокрема, є суперечливість наданих суду кількох висновків, сумнів у правильності висновку судового експерта. Вказані обмеження вказують, що суд або забезпечує змагальність (задовольняючи клопотання сторін), або оцінює експертні висновки за допомогою проведення іншої експертизи. У результаті він одержує саме доказ. Але здається перебільшенням стверджувати, що така діяльність суду є саме збиранням доказів. Чіткішу, хоч і не тотожну позицію з цього приводу займає судочинство цивільне («Суд *не може збирати докази*, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, *крім* витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим Кодексом» – ч. 7 ст. 81 ЦПК України [7]) та адміністративне («*Суд може* пропонувати сторонам надати докази та *збирати докази з власної ініціативи*, крім випадків, визначених цим Кодексом – ч. 3 ст. 77 КАС України [8]). Указане робить більш відчутною відмінність між оцінкою доказів та їх збиранням. До суб'єктів збирання – але не оцінки – доказів належать також потерпілий, сторона захисту, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 3 ст. 93 КПК України), а зі сторони обвинувачення – керівник органу досудового розслідування, дізнавач та оперативні підрозділи (ч. 2 ст. 93 КПК України з урахуванням їх належності до сторони обвинувачення – п. 6 ч. 2 ст. 39, п. 2 ч. 2 ст. 40–1 та ст. 41 КПК України [1]). Як зазначалося, недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень. На прийняття саме останніх уповноважені, зокрема, керівник органу досудового розслідування (ч. 2, ч. 4 ст. 39 КПК України) та дізнавач (п. 7 ч. 2 ст. 40–1 КПК України). Отже, тут маємо протилежну розглянутій вище ситуацію: певні процесуальні суб'єкти можуть збирати докази, але не оцінювати їх. Таку неналежність до суб'єктів оцінювання доказів можна тлумачити як (поширювану лише на них) презумпцію повної валідності доказів, їх допустимості (та належності, достовірності).

Крім того, важливим є визначення законом моменту, в який здійснюється оцінка доказів судом: "[с]уд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті *під час ухвалення судового рішення*» (ч. 1 ст. 89 КПК України), а "[у] разі встановлення *очевидної* недопустимості» суд визнає доказ недопустимим уже під час судового розгляду (критеріїв такої очевидності він КПК України не містить). Визначеність стадії оцінювання доказів цією категорією процесуальних суб'єктів має дуже важливе значення. Адже жоден доказ не лише «не має наперед встановленої сили» (ч. 2 ст. 94 КПК України), але, до відповідного моменту (за загальним правилом – до виходу суду в нарадчу кімнату) – також не є наперед недопустимими. Відтак «за промовчанням» докази можуть бути допустимими, зокрема з погляду своєї первинності. У цьому світлі наведена у ч. 5

ст. 101 КПК України заборона – "[в]исновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які *визнані судом* недопустимими» – отримує чітку межу з погляду стадії кримінального провадження (заборона не охоплює досудового розслідування) та формальної підстави – судового рішення про (очевидну) недопустимість.

Отже, прийнятним є «добросовісне» збирання вторинних, похідних доказів, їх «ланцюгу». Звісно, презумпція допустимості доказу не поширюється на випадки, коли така недопустимість прямо зазначена в законі.

Із формально-логічного погляду немає повної протилежності між «допустимим доказом» – тобто отриманим у порядку, встановленим КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України) та «недопустимим доказом» як таким, що одержано всупереч такому порядку або в порядку, визначеному іншим джерелом процесуального законодавства. Адже існують *умовно допустимі* докази, які є належними засобами доказування лише певних обставин (ч. 3 ст. 88 КПК України): «Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого». Також є *умовно недопустимі докази* – такі, що за загальним правилом є недопустимими засобами доказування певних обставин. Це, наприклад (але не виключно) ч. 1 ст. 88 КПК України (є недопустимими на підтвердження винуватості відомості, що стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження; відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення). Сюди ж слід віднести ті, що можуть бути визнані допустимими за певних умов, як-от група винятків, поданих у ч. 2 ст. 88 КПК України (у т.ч. – коли умовою допустимості є згода сторін), або ж випадки, в яких недопустимість є санкцією за неналежну процесуальну поведінку (ч. 12 ст. 290 КПК України – недопустимість як доказів відомостей, що містяться в матеріалах, які не були відкриті іншій стороні провадження; ч. 8 ст. 223 – недопустимість доказів, установлених унаслідок проведення слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування). Зрештою, залежною від певних умов, процесуальних обставин є (не)допустимість преюдиційного характеру (ст. 90 КПК України) або спричинена використанням певних доказів у іншому провадженні (ст. 88–1 КПК України) чи наступним рішенням після проведення дій зі збирання доказів (відмова прокурора, слідчого судді відповідно у погодженні чи задоволенні клопотання про обшук після невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи – ч. 3 ст. 233 КПК України).

Недопустимість має декілька підстав і лише один спільний процесуальний наслідок – неможливість використання доказу під час прийняття процесуальних рішень і посилання на нього в судовому рішенні (ч. 2 ст. 86 КПК України). Однак є спеціальний, незагальний наслідок недопустимості. Оскільки прямо визначених випадків недопустимості декілька, важливо зауважити, що *не будь-яка недопус-*

тимість первинного доказу становить «отруєне дерево». Вказане чітко артикульовано в правових позиціях судової влади: "… тлумачення частини 1 статті 87 КПК в частині визнання недопустимими похідних доказів призводить до висновку, що це правило може бути застосовано до похідних доказів лише в разі, якщо первісні докази визнані недопустимими на підставі частин 1–3 статті 87 КПК. Визнання недопустимими первісних доказів *за іншими правилами допустимості*, передбаченими КПК, саме собою не дає підстав для визнання недопустимими похідних доказів на підставі частини 1 статті 87 КПК … " [9, п. 39]; "… в аспекті ст. 87 КПК її положення може бути застосовано не за будь-якого недодержання процесуальної норми, а лише у випадку істотного (фундаментального) порушення прав і свобод особи, гарантованих у документах, які перелічені в ч. 1 цієї статті» [10].

Дійсно, КПК України встановлює декілька видів недопустимих доказів: одержаних із істотним порушенням прав та свобод людини (ст. 87 КПК України); згаданих як умовно-недопустимі та умовно-допустимі докази та відомості, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, певної його звички або звичайної ділової практики (ст. 88); докази, отримані від відповідача в позовному провадженні в справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 1 ст. 88–1); «документи, подані особою в порядку одноразового (спеціального) добровільного декларування» (ч. 2 ст. 88–1 КПК України). Недопустимість, яка виникла внаслідок «неістотного» порушення згаданих прав і свобод, або ж як результат отримання не в порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України: "[д]оказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом») є спірною, але предметом такого спору є безпосередньо їхня недопустимість. Однак, за межами першої зі згаданих у цьому абзаці груп (одержані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини чи здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок такого істотного порушення – ст. 87 КПК України) не існує жодної підстави для твердження про спроможність «отруїти» докази, похідні від інших недопустимих доказів (у тому числі тих, що їх недопустимість прямо визначена в законі). Прикладом є недопустимість доказу в силу неналежності його джерела, як-от фактичні дані, одержані внаслідок допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок (ч. 2 ст. 65 КПК України [11, С. 291]) – адвокатів, суддів, лікарів, священнослужителів тощо) з певних питань (а саме – професійної таємниці, таємниці сповіді). Такий доказ є *очевидно недопустимим* доказом, але, на прикладі нотаріальної таємниці, помітна відсутність чіткого зв'язку із порушенням фундаментальних прав (у разі забезпечення права допитуваного на відмову від давання показань – п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України). Попри очевидність недопустимості первинного, похідні докази таку його властивість не успадковують. Конституційна гарантія – "[о]бвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» (ч. 3 ст. 62 Конституції України) [12] – тут охоплює лише первинний, безспірно незаконний, доказ, але не весь відповідний «шлях» одержання.

Щодо інших, окрім «очевидно недопустимих» доказів, процесуальний момент оцінки судом допустимості доказів (у нарадчій кімнаті) є невідворотно пізнім для сторін. Сформована в такий спосіб *презумпція допустимості* доказів означає, серед іншого, і прийнятність проведення експертизи (ще не визнаних судом як недопустимі) доказів.

У свою чергу, ст. 87 КПК України, яка й є втіленням концепції «плодів отруєного дерева», має два рівні, яким відповідають первинні й похідні докази: (1) докази, отримані внаслідок *істотного порушення прав та свобод людини*, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також (2) будь-які інші докази, здобуті *завдяки інформації*, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Виокремлення другого рівня чітко вказує на рецепцію українським законодавством ідеї про процесуальну неприйнятність згаданих «плодів» (проте радше самих правил недопустимості, а не винятків із них, що розглядатимуться дещо нижче).

Судова експертиза, хоча й є самостійним процесуальним джерелом доказів, є, в цілому, залежною від інших джерел. Документи, насамперед протоколи слідчих розшукових дій із додатками до них, а також речові докази містять чи становлять матеріали, які стають об'єктом експертного дослідження. Відтак висновок експерта має здебільшого похідний характер, оскільки залежить від інших доказів, що стали об'єктом дослідження. У загальному розумінні «отруйність» первинного доказу автоматично знищує допустимість похідного. Але похідний характер зникає, якщо первинний розглядати «первинний» доказ як те, що потрібно перевірити. Таке співвідношення між доказами сформульовано як *перевірка* (ч. 1 ст. 223 КПК України: "[с]лідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів *або перевірку вже отриманих доказів* у конкретному кримінальному провадженні») або встановлення *належності* (ст. 85 КПК України: "[н]алежними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують … достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів» [1]). Звісно, засобом такого забезпечення оцінки доказів може бути, зокрема проведення експертизи. У такому разі експертиза стає зовнішнім елементом по відношенню до певного ланцюгу доказів чи окремої його ланки. Встановлена до чи після проведення експертизи недопустимість досліджуваного нею доказу не має тягнути недопустимість також висновку експерта, попри те, що суто формально він і ґрунтується, і виник «завдяки» відомостям, що не є допустимими. Надмірно широке розуміння «похідного» доказу призвело б до абсурду: докази-заперечення, подані протилежною стороною для доведення недопустимості певного доказу, самі також «походили б» від спірного доказу.

Крім того, об'єктами експертизи можуть ставати особи, речі, зразки тощо, які самі по собі не є доказами. Якщо слідувати логіці «плодів отруєного дерева», незаконне затримання особи, від якої згодом відібрано біологічні зразки, які стають об'єктом експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України) також є актом отруєння всіх до-

казових наслідків затримання. Отже, і об'єкт дослідження став таким у результаті незаконних дій. У ч. 1 ст. 87 КПК України сказано так: «недопустимими є докази, отримані *внаслідок* істотного порушення прав та свобод людини …». Такий підбір слів у конструкції наштовхує на думку про можливість використання наукових уявлень про причинно-наслідковий зв'язок для потреб оцінки доказів.

У матеріальному кримінальному праві доктрина виробила підходи до ситуацій, коли наслідок породжено більш, як однією причиною. Причинний зв'язок відсутній, коли діяння не є необхідною умовою *(conditio sine qua non)* для настання наслідку або коли його внесок у настання наслідку є несуттєвим у порівнянні з іншими причинами. Заміна матеріально правового «діяння» процесуальним «доказом» не змінює цього механізму: вторинний доказ (наслідок) є недопустимим лише за відсутності інших, крім «отруєного», доказів. І навпаки, якщо «істотні порушення прав людини …» стали спів-джерелом, значення якого (з погляду слова «внаслідок») є мізерним, чи можна говорити про отруєння похідного доказу чи їх ланцюгу? Такий підхід ускладнює роботу суду з оцінки допустимості доказів, адже замість простої констатації факту порушення первинного доказу й виявлення всіх його похідних, йому слід визначати також силу причинного зв'язку між порушенням і доказом. У США застосовується підхід *«inevitable discovery»* (неминучого виявлення): навіть якщо первинне порушення було, доказ не визнається отруєним, якщо доведено, що він би все одно був здобутий законно. Це перекликається із «матеріально-правовою» альтернативною причинністю (кілька діянь, кожне з яких могло б самостійно спричинити наслідок; причинно-наслідковий зв'язок наявний). Однак перенесення такого підходу в інший контекст ілюструє його хибність. Так, уявімо ситуацію з евтаназією: якщо виходити з логіки «неминучого наслідку», можна було б стверджувати, що смерть тяжкохворого пацієнта була невідворотною, а тому штучне прискорення цієї смерті не повинно кваліфікуватися як убивство. Отже, *inevitable discovery* як засіб очищення доказу апелює до гіпотетичного, а не фактичного казуального зв'язку й є вельми сумнівним способом застосування припущення для потреб обвинувачення.

На відміну від «несуттєвої» недостатньої причини, яка насправді не є першим ланцюгом у причинно-наслідковому зв'язку, недопустимий доказ варто розглядати також із погляду матеріально-правової «кумулятивної» причинності – якщо кілька діянь *лише разом* призводять до наслідку (класична ілюстрація – сукупна дія двох доз отрути, жодна з яких сама по собі не летальна). У прикладі з судовою експертизою дослідження не було б можливим без одержання зразків. Якщо їх одержано з істотним порушенням, правомірне, саме по собі, дослідження може бути поставлено під сумнів саме з огляду на своє місце в кумулятивній причинності, оскільки відповідний висновок експерта стає наслідком і продовженням певної недопустимої *conditio sine qua non*. Цю ідею ілюструє вже розглянуте правило, за яким висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими (ч. 5 ст. 101 КПК України).

У цілому ж теорія доказів у кримінальному процесі вже давно звертається до логіки причинності, але напряму її не називає. Доктрина *fruit of the poisonous tree* є нічим іншим, як *процесуальною причинністю*. Розглянутий *(inevitable discovery)* та деякі інші *(independent source, attenuation doctrine)* застосовні, зокрема в американському судовому прецеденті й практиці, винятки з погляду причинно-наслідкового зв'язку виглядають як приклади «перерваного» або «послабленого» причинного ланцюгу.

Крім розглянутої вказівки на підставу недопустимості певного первинного доказу його одержанням унаслідок істотного порушення прав і свобод людини – ч. 1 ст. 87 КПК України, закон вказує на механізм «отруєння» похідних, вторинних доказів. Це "… також будь-які інші докази, здобуті *завдяки інформації*, отриманій *унаслідок* істотного порушення прав та свобод людини». Указане «завдяки» поширюється й на первинний доказ, і на подальше використання «отруєної» інформації (власне, похідні докази). Але, зауважимо – саме інформації, й лише її. Категорії «відомості» та «інформація» є пов'язаними, але не тотожними. З визначення, поданого у ст. 1 Закону України «Про інформацію» випливає, що інформація, тобто «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути *збережені* на матеріальних носіях або *відображені* в електронному вигляді» є одним зі способів представлення відомостей. Ба більше, назва і ч. 1 ст. 88 КПК України розрізняє «докази» від «відомостей» (тим саме встановлюючи специфічне відгалуження – недопустимість відомостей). Огляд дефініцій видів доказів указує на змістовну, визначальну роль у їх процесуальній сутності не «інформації» чи «даних», а *відомостей*: ст. 95 – *показання* – це «відомості, які надаються … під час допиту … щодо відомих … обставин …, що мають значення …»; *речовими доказами* є «матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або *містять інші відомості*, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються ….» (ч. 1 ст. 98); *документом* є «спеціально створений із *метою збереження інформації* матеріальний об'єкт, який *містить* зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо *відомості* ….» (ч. 1 ст. 99 КПК України). Проте для експертизи інформація має інше значення: висновок експерта ґрунтується на його спеціальних знаннях (ч. 2 ст. 101) та «на *відомостях, які експерт сприймав безпосередньо* або вони стали йому *відомі* під час *дослідження матеріалів*, що були надані для проведення дослідження» [1]. Отже, експерт працює не тільки із (безпосередньо сприйнятими) відомостями, але також із «матеріалами» – і лише з їх дослідження йому стає відомим те, що кладеться ним у підґрунтя експертизи. Це «матеріальне», а не «інформаційне» існування підтверджується й законодавчо визначеним змістом висновку експерта, в якому наводиться «опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом» (п. 5 ч. 1 ст. 102 КПК України).

У кримінальному процесі за законодавством США – де, як зазначалося раніше, і народилася доктрина «плодів отруєного дерева», закріпилося правило процесуальної допустимості нібито «отруєних» доказів – *«good faith exception»*, що мож-

на перекласти як «виняток для добросовісного випадку». Такий виняток іноді застосовується, якщо в судовому слуханні з'ясовується очевидна неправомірність проведених поліцією обшуків і виїмок, але зібрані докази допускаються до суду, оскільки обставини вказували, що поліцейські діяли[1] «добросовісно» [13]. Можливість такої допустимості вперше[2] визначено в справі United States v. Leon та згодом уточнено у Herring v. United States: недбале, але не навмисне порушення не має наслідком недопустимість. Це не є єдиним винятком [14]. За подібним принципом «працює» доктрина незалежного джерела *(Independent Source Doctrine)* – якщо доказ пізніше був отриманий шляхом законного обшуку або виїмки, а також та «неминуче виявлення» *(Inevitable Discovery Doctrine)* – допустимими є докази, якщо вони були б виявлені в тому ж стані в будь-якому випадку, за допомогою незалежної лінії розслідування, яке вже проводилося, коли відбувся незаконний обшук або виїмка, або ж правила допустимості для «імпічменту» *(Evidence Admissible for Impeachment)* – обвинувачення може використовувати незаконно зібрані докази для «імпічменту», тобто підриву достовірності свідчень обвинувачених на суді, але не може використовувати їх для доведення провини. Наведені винятки з «плодів отруєного дерева» в американському судовому прецеденті не є їх вичерпним переліком [13].

Група дослідників (Kay L. Levine, Jenia I. Turner, and Ronald F. Wright, 2016) поставила питання про можливість зловживання винятком *Good Faith Exception*. Таке зловживання одержало від них назву *Evidence Laundering* «відмивання доказів» [15, с. 629]. «Відмиванням» може бути, зокрема, передавання до іншої («інституційної» чи територіальної) юрисдикції [15, с. 631, 655]. Попри помітну негативну конотацію такої практики вказаним авторським колективом, помітним є визнання того факту, що «відмиті» докази стають процесуально прийнятними. Зауважимо, що «відмивання» стосується лише одного виду доказів – одержаних унаслідок обшуків і виїмок. Передача результатів до «добросовісного», не обізнаного щодо порушення, процесуального суб'єкта, якщо користуватися запропонованою рамкою, є не стільки відмиванням, як затиранням сліду. Власне «відмивання» виникає внаслідок дій, спрямованих на зміну правової природи, процесуального джерела, трансформації одного доказу в інший.

[1] А саме: докази не виключаються, якщо вони отримані офіцерами, які обґрунтовано покладаються на ордер на обшук, який виявляється недійсним (справа «Арізона проти Еванса» (Arizona v. Evans)), або якщо офіцери посилаються на закон, який пізніше визнається недійсним (справа «Іллінойс проти Крулла» (Illinois v. Krull) докази можуть бути допустимими), та коли працівники поліції помиляються у веденні записів у базі даних ордерів («Херрінг проти США» (Herring v. U. S.)) [13].

[2] Слід, однак, згадати й попередню концепцію – вперше застосований у справі Weeks v. United States (1914) і припинений рішенням у справі Elkins v. United States (1960) принцип «Silver platter doctrine», за яким федеральне обвинувачення могло надавати «на срібній таці» докази, одержані внаслідок проведених «місцевими» (на рівні штатів) правоохоронцями незаконних (без судового ордеру) обшуків та вилучень, якщо федеральні поліцейські не брали в них безпосередньої участі [14, с. 319–322].

Конкретним випадком такої трансформації може бути проведення експертизи. Експерт об'єктивно позбавлений процесуальних інструментів для перевірки законності походження того чи іншого доказу, який надійшов йому на дослідження. У певному сенсі, йому навіть заборонено вдаватися до таких перевірок чи оцінок, з огляду на приписи про недопустимість (ч. 1 ст. 242 КПК України) проведення експертизи для з'ясування питань права. Саме до таких питань належить законність шляхів одержання об'єкта експертизи. Наявним є ризик сторін вдатися до сумнівних процесуальних практик із «відмивання» доказів саме за допомогою проведення експертизи, зі створенням нового, формально незалежного доказу. Розглянуті вище спірні моменти – одержання експертного висновку саме «завдяки» інформації недопустимого доказу, існування останнього як наслідку виключно фундаментальних порушень прав і свобод людини, перебування експертного висновку в ланцюгу «плодів отруйного дерева» (а не «над» ним – як засобу оцінки чи перевірки), гадана допустимість доказу до набрання чинності рішенням суду про його недопустимість – підкреслюють гіпотетичну можливість використання недобросовісними учасниками справи судово-експертної системи без її обізнаності щодо первинних порушень. У такій конструкції експерт чи експертна установа опиняються в ролі, що в межах американської доктрини *good-faith exception* належить «добросовісному» одержувачу: доказ, хоч і «отруєний» за походженням, відтак перестає вважатися недопустимим.

ВИСНОВКИ

Процесуальна допустимість доказів є важливим і окремим напрямом їх оцінки. Деякі процесуальні суб'єкти мають повноваження зі збирання доказів, але не їх оцінки, деякі – навпаки. Зокрема суд, маючи можливість самостійно доручати проведення судової експертизи, використовує це право саме для перевірки сумнівних чи суперечливих експертних висновків. На відміну від інших видів судочинства, у кримінальному провадженні суд не збирає докази. У свою чергу, деякі учасники кримінального провадження не можуть оцінювати зокрема допустимість доказу. Визначеним є і процесуальний момент визнання доказів недопустимими. Вказане формує суб'єктно- і стадійно- обмежену презумпцію такої допустимості.

Первинні докази, у разі їх визнання недопустимими (а так само й у разі очевидної та/або визначеної законом недопустимості) все ж можуть бути джерелом для процесуально прийнятних похідних доказів. Указане утворює механізм введення в процес доказів, які є плодами «отруєних дерев». Однак у разі істотного порушення (тобто такого, що стосується фундаментальних прав і свобод людини) недопустимість поширюється на весь ланцюг доказів, (одержаних унаслідок такого порушення чи ґрунтованих на одержаній завдяки цьому інформації). Водночас одержання доказу чи інформації як наслідку має перебувати в достатньо сильному зв'язку із таким порушенням як його причиною. Побічні причини

є підставою для заперечення походження «плоду» саме і лише від «отруєного дерева».

Доктрина «плодів отруєного дерева» має низку закріплених судовим прецедентом винятків, зокрема в США. Одним із них є «виняток щодо добросовісності», *good-faith exception,* застосування якого породило введене в науковий обіг у 2016 році поняття «відмивання доказів». Автори ідеї про таке «відмивання» називають ним «добросовісне» використання результатів незаконних обшуків і виїмок правоохоронними інституціями чи посадовими особами, які не знали про незаконність їх проведення. Однак, притаманної «відмиванню» – у семантиці антилегалізаційного законодавства – трансформації вихідного об'єкта тут не відбувається. Тому більшою мірою відповідатиме цій категорії ситуація, в який вразливий, сумнівний, неприйнятний тощо доказ трансформується в інший, зокрема – шляхом проведення судової експертизи. Істотною тут стає очевидна з погляду буквального тлумачення, формалізму, відмінність між «інформаційним» і «матеріальним» аспектом об'єкта експертного дослідження.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ.

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вісник України.* 2001. № 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (дата звернення: 27.10.2025).

[2] Яновська О. Доктрина заборони використання «плодів отруйного дерева» та винятки з неї: судова практика Великої Палати Верховного Суду в кримінальних провадженнях. *Судово-юридична газета.* 2020. 30 листоп. URL: https://bit.ly/3odl45t (дата звернення: 27.10.2025).

[3] Judgment : Case of Gäfgen v. Germany (Application no. 22978/05): 01.06.2010 (rectified on 3 June 2010). Strasbourg. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%2 2001–99015%22]} (дата звернення: 27.10.2025).

[4] Рішення (остаточне) у справі «Яременко проти України» (Заява № 32092/02) від 12.06.2008. *Європейський Суд з прав людини*. *Офіційний вісник України.* 2009. № 2. С. 434. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text (дата звернення: 27.10.2025).

[5] Judgment : Case of Teixeira de Castro v. Portugal (44/1997/828/1034). STRASBOURG. 09.06.1998. URL: https://www.hr-dp.org/files/2013/09/10/ CASE_OF_TEIXEIRA_DE_CASTRO_v._PORTUGAL_.pdf (дата звернення: 27.10.2025).

[6] Рішення у справі «Балицький проти України» (заява № 12793/03) від 03.11.2011 (остаточне від 03.02.2012). *Європейський Суд з прав людини*. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726#Text (дата звернення: 27.10.2025).

[7] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Офіційний вісник України.* 2004. № 16. С. 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15#Text (дата звернення 19.10.2025).
[8] КАС Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747–15#Text (дата звернення 19.10.2025).
[9] Постанова від 08.10.2019 у справі № 639/8329/14-к (провадження № 51-8259км18). *Верховний Суд*. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/85238666 (дата звернення 19.10.2025).
[10] Постанова від 12.11.2019 у справі № 236/863/17 (провадження № 51-8865км18). *Верховний Суд*. https://reyestr.court.gov.ua/Review/85583584 (дата звернення: 19.10.2025).
[11] Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держав. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 1. 492 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5214/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81_2022_%D0%A7.1.pdf (дата звернення 19.10.2025).
[12] Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 23.05.2025).
[13] Exclusionary rule. *LLI; Cornell Law School*. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/exclusionary_rule (дата звернення: 27.10.2025).
[14] Philip N. Smith. Federal Courts – The «Silver Platter» Doctrine, 15 U. *Mia. L. Rev*. 318 (1961). URL: https://repository.law.miami.edu/umlr/vol15/iss3/11 (дата звернення: 27.10.2025).
[15] Kay L. Levine, Jenia I. Turner, Ronald F. Wright, Evidence Laundering in a Post-Herring World, 106 *J. Crim. L. & Criminology*. 2016. URL: https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol106/iss4/1 (дата звернення: 27.10.2025).

REFERENCES

[1] Criminal Procedure Code of Ukraine (2001, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text
[2] Yanovska, O. (2020). Doctrine of prohibition of using «fruit of the poisonous tree» and its exceptions: Case law of the Grand Chamber of the Supreme Court in criminal proceedings. *Sudovo-Yurydychna Hazeta*. Retrieved from https://bit.ly/3odl45t
[3] European Court of Human Rights. (2010, June 1). *Judgment: Case of Gäfgen v. Germany* (Application no. 22978/05). Strasbourg. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–99015%22]}
[4] European Court of Human Rights. (2008, June 12). *Judgment: Yaremenko v. Ukraine* (Application no. 32092/02). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text
[5] European Court of Human Rights. (1998, June 9). *Judgment: Case of Teixeira de Castro v. Portugal* (44/1997/828/1034). Strasbourg. Retrieved from https://www.hr-dp.org/files/2013/09/10/CASE_OF_TEIXEIRA_DE_CASTRO_v..*PORTUGAL*.pdf

[6] European Court of Human Rights. (2011, November 3). *Judgment: Balytskyy v. Ukraine* (Application no. 12793/03). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726#Text
[7] Civil Procedure Code of Ukraine (2004, March). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15#Text
[8] Code of Administrative Procedure of Ukraine (2005, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747–15#Text
[9] Supreme Court of Ukraine. (2019, October 8). *Judgment in case No. 639/8329/14-k (proceeding No. 51–8259km18)*. Retrieved from https://zakononline.ua/court-decisions/show/85238666
[10] Supreme Court of Ukraine. (2019, November 12). *Judgment in case No. 236/863/17 (proceeding No. 51–8865 km18)*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/85583584
[11] Basysta, I. V., Blahuta, R. I., Hlovyuk, I. V., et al. (2022). *Kryminalnyi protses* (Vol. 1). A. Ya. Khitry, & R. M. Shekhavtsov (Eds.). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5214/1/
[12] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
[13] Cornell Law School. (n.d.). *Exclusionary rule*. Legal Information Institute. Retrieved from https://www.law.cornell.edu/wex/exclusionary_rule
[14] Smith, P. N. (1961). Federal courts – The «Silver Platter» doctrine. *University of Miami Law Review,* 15(3), 318. Retrieved from https://repository.law.miami.edu/umlr/vol15/iss3/11
[15] Levine, K. L., Turner, J. I., & Wright, R. F. (2016). Evidence laundering in a post-Herring world. *Journal of Criminal Law & Criminology,* 106(4). Retrieved from https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol106/iss4/1

Вікторія Русланівна Біла
Доктор юридичних наук, доцент
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та
судових експертиз Служби безпеки України
03113, вул. М. Василенка, 3, Київ, Україна
email: nauka_icte@ssu.gov.ua

Viktoriia R. Bila
Doctor of Law, Docent
Ukrainian Research Institute of Special Equipment and
Forensic Science of the Security Service of Ukraine
03113, 3 Mykoly Vasylenka Str., Kyiv, Ukraine
email: nauka_icte@ssu.gov.ua

Станіслав Євгенович Шептуховський
Кандидат юридичних наук
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз

Служби безпеки України
03113, вул. М. Василенка, 3, Київ, Україна
email: nauka_icte@ssu.gov.ua

Stanislav Ye. Sheptukhovskyi
Candidate of Legal Sciences
Ukrainian Research Institute of Special Equipment and
Forensic Science of the Security Service of Ukraine
03113, 3 Mykoly Vasylenka Str., Kyiv, Ukraine
email: nauka_icte@ssu.gov.ua

Рекомендоване цитування: Біла В. Р., Шептуховський С. Є. Теоретичні засади застосовування доктринальних винятків з правил недопустимості до висновку судового експерта. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 341–357. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-341

Suggested Citation: Bila, V. R., & Sheptukhovskyi, S. Ye. (2026). Theoretical Grounds for Applying Doctrinal Exceptions to the Rules of Inadmissibility to a Forensic Expert's Opinion. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(1), 341–357. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-341

Дата першого надходження статті до видання: 08.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.01.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК: 343.985(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-358

Анатолій Федотович Волобуєв

Кафедра кримінально-правових дисциплін
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
Дніпро, Україна
https://orcid.org/0000-0001-9419-7446

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ

Анотація. *Визначено місце особи злочинця в механізмі вчинення кримінальних правопорушень, який є спільним об'єктом вивчення для кримінального права, кримінології, кримінального процесу і криміналістики. Поняття «злочинець» розглядається щодо особи, яка має стійкі антисоціальні установки на досягнення особистих цілей. Метою статті є визначення елементів криміналістичного вчення про особу злочинця та його міжпредметних зв'язків. На основі аналізу чинного кримінального й кримінального процесуального законодавства України та наукових публікацій визначені кримінально-правовий, кримінологічний, кримінально-процесуальний і криміналістичний аспекти вивчення особи злочинця та їх зв'язок між собою. Використані методи наукового дослідження: діалектичний, історичний, системно-структурний, формально-юридичний і методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування). Доведено, що криміналістичне вчення про особу злочинця нерозривно пов'язано з відповідними положеннями кримінального права, кримінального процесу і кримінології. Характер такого зв'язку визначається співвідношенням матеріального й процесуального права, в яких сформульовані завдання покликані вирішувати кримінологія і криміналістика. Накопичені кримінологією і криміналістикою відомості про особу злочинця біологічного і соціально-психологічного характеру використовуються для вирішення близьких, але різних завдань. Якщо кримінологічне вчення про особу злочинця орієнтовано на його використання для усунення чи нейтралізацію детермінантів злочинної поведінки, то криміналістичне вчення має наступні елементи, що зумовлюють вектори їх практичного застосування в кримінальному провадженні: 1) реєстрація засуджених злочинців із метою використання облікових відомостей для ідентифікації особи і кримінально-правової кваліфікації її діянь, визначення виду і міри кримінального покарання; 2) складання суб'єктивних портретів невідомих злочинців (словесного, композиційного, мальованого, соціально-психологічного) для їх розшуку та ідентифікації; 3) визначення закономірного зв'язку біологічних і соціально-психологічних рис злочинців з іншими елементами механізму злочинної діяльності (вибору виду злочину, місця і часу вчинення, жертви, способу, слідів); 4) вивчення особи підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій і використання отриманих відомостей для обрання тактики їх проведення, прийняття процесуальних рішень.*

Ключові слова: *кримінально-правова характеристика особи; кримінологічна характеристика особи; криміналістична характеристика особи; механізм злочинної діяльності; кримінальна антропологія; кримінальна психологія.*

Anatoly F. Volobuev
Department of Criminal Law Disciplines
Dnipro State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-9419-7446

CRIMINALISTICS THEORY OF THE PERSONALITY OF A CRIMINAL IN AN INTERDISCIPLINARY DIMENSION

Abstract. *The place of the criminal in the mechanism of committing criminal offenses is determined, which is a common object of study for criminal law, criminology, criminal process and forensics. The concept of «criminal» is considered in relation to a person who has persistent antisocial attitudes towards achieving personal goals. The purpose of the article is to determine the elements of the forensic doctrine of the criminal and its interdisciplinary connections. Based on the analysis of the current criminal and criminal procedural legislation of Ukraine and scientific publications, the criminal legal, criminological, criminal procedural and criminalistics aspects of studying the personality of a criminal and their relationship to each other have been identified. The methods of scientific research used are: dialectical, historical, systemic-structural, formal-legal and methods of formal logic (analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction). It is proved that the criminalistics doctrine of the identity of the criminal is inextricably linked with the relevant provisions of criminal law, criminal procedure and criminology. The nature of such a connection is determined by the relationship between substantive and procedural law, in which the formulated tasks are designed to be solved by criminology and criminalistics. The information about the personality of a criminal of a biological and socio-psychological nature accumulated by criminology and criminalistics is used to solve similar, but different tasks. If the criminological doctrine of the personality of a criminal is focused on its use to eliminate or neutralize the determinants of criminal behavior, then the criminalistics doctrine has the following elements that determine the vectors of their practical application in criminal proceedings: 1) registration of convicted criminals in order to use accounting information to identify a person and the criminal-legal qualification of his actions, determine the type and degree of criminal punishment; 2) compilation of subjective portraits of unknown criminals (verbal, compositional, drawn, socio-psychological) for their search and identification; 3) determination of the natural connection of biological and socio-psychological features of criminals with other elements of the mechanism of criminal activity (choice of the type of crime, place and time of commission, victim, method, traces); 4) study of the suspect's personality during investigative (detective) actions and use of the information obtained to choose tactics for their conduct, making procedural decisions.*

Keywords: *criminal-legal characteristics of a person; criminological characteristics of a person; criminalistics characteristics of a person; mechanism of criminal activity; criminal anthropology; criminal psychology.*

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що особа злочинця[1] займає ключове місце в механізмі вчинення злочинів, який є спільним об'єктом вивчення для кримінального права, кримінології, кримінального процесу й криміналістики. У даному аспекті ці науки вирішують наступні завдання: визначення ознак суб'єктності в кримінально-правових відносинах; встановлення винної особи й притягнення її до кримінальної відповідальності; доказування обставин вчинення кримінального правопорушення; застосування до винної особи кримінального покарання як засобу індивідуальної й публічної превенції. Відтак особа злочинця знаходить відображення в науках кримінально-правового блоку в обсязі тих завдань, які вирішуються названими науками. Безсумнівним є те, що їх відповідні концептуальні положення повинні мати відповідні міжпредметні зв'язки стосовно вивчення особи злочинця.

У дослідженнях іноземних науковців особа злочинця розглядається як сукупність антисоціальних рис особистості, якими володіють злочинці або потенційні злочинці [1]. Серед учених існує точка зору, що за відсутності впевненості в тому, що якась окрема риса особистості гарантує її злочинну поведінку, все ж таки є підстави вважати, що існують певні риси, які можуть збільшити ризик їх злочинного прояву [2]. Окремою досить актуальної проблемою є визначення соціально-психологічного профілю невідомого злочинця в справах про особливо тяжкі злочини [3]. Певні аспекти вивчення особи злочинця в публікаціях іноземних авторів знайшли відлуння й у дослідженнях вітчизняних науковців: визначення антроподжерельної інформації [4, с. 76–122]; узагальнення типологічних рис злочинця в криміналістиці [5, с. 44–55]; визначення психологічних методів впливу під час вивчення особистості підозрюваного [6, с. 159]; використання кримінологічного профілювання [7] тощо. Проте проведені дослідження мають вельми розрізнений характер без визначення зв'язків між концептуальними положеннями в контексті предметів і завдань наук кримінально-правового блоку.

Мета даної роботи полягає у визначенні елементів криміналістичного вчення про особу злочинця та його міжпредметних зв'язків, що є актуальним як у теоретичному плані, так і в практичному використанні в кримінальних провадженнях. Для її досягнення вирішувалося завдання історичного аналізу напрямків формування й розвитку вчення про особу злочинця та змісту його окремих елементів.

[1] Поняття «злочинець» використовується тільки щодо особи, яка має стійкі антисоціальні установки на досягнення особистих цілей суспільно-небезпечним способом. Відтак передбачається систематичність кримінальної поведінки особи, яка за рівнем небезпечності досягає рівня злочинної діяльності, й зумовлює формування її типових рис. Саме ця обставина використовується для визначення типових антропологічних і соціально-психологічних рис особи в науках кримінально-правового блоку.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У дослідженні використані матеріали й застосовані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, які забезпечували досягнення поставленої мети і вирішення відповідних завдань.

Матеріалами дослідження є чинне кримінальне й кримінальне процесуальне законодавство України, а також наукові праці українських і зарубіжних учених, що стосувалися формування криміналістичного вчення про особу злочинця, його елементів та використання накопичених знань у кримінальному провадженні.

Методологічну основу складають: діалектичний метод, відповідно до якого особа злочинця розглядається як єдність і суперечливість антропологічних, соціальних і психологічних рис, пов'язаних зі злочинною діяльністю; історичний метод пізнання дозволив визначити тенденцію в еволюції наукових поглядів щодо формування криміналістичного вчення про особу злочинця, його елементів та міжпредметних зв'язків; системно-структурний метод використано для визначення елементного складу криміналістичного вчення про особу злочинця та напрямків використання в кримінальному провадженні; формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень кримінального права щодо суб'єкта кримінальних правопорушень, кримінального процесуального права – для аналізу обставин, що підлягають доказуванню й пов'язані з особою обвинуваченого; методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування) використовувалися при опрацюванні нормативно-правових актів і наукових публікацій.

Використання даних методів забезпечило належну обґрунтованість висновків і пропозицій щодо визначення елементного змісту криміналістичного вчення про особу злочинця та його міжпредметних зв'язків.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Для кримінального права особа злочинця є об'єктом дослідження через призму формування ознак для визнання її суб'єктом кримінального правопорушення – фізична особа, осудність, вік (ст. 18 КК України). Поряд із загальними ознаками суб'єкта визначаються й додаткові ознаки, які надають підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за правопорушення зі спеціальним складом (спеціальний суб'єкт) [8]. Дотичним до цієї проблематики є й інститут співучасті. На цій основі формується кримінально-правова характеристика особи щодо різних видів кримінальних правопорушень [9; 10]. Вона містить найбільш загальні ознаки суб'єкта кримінальних правопорушень біологічного та соціального характеру, які є базовими при вирішенні питання притягнення до кримінальної відповідальності. Ці положення є визначальними для кримінального процесу, де вони реалізуються у вигляді обставин, пов'язаних із особистістю обвинуваченого, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (пункти 2 і 4 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Найбільшої деталізації характеристика особи злочинця отримала в кримінології й криміналістиці, формування і розвиток яких відбувалися поряд й у тісно-

му зв'язку між собою. Очевидно, що це було зумовлено близькістю завдань, що вирішувалися цими юридичними науками. Як зазначає С. Ф. Денисов, у кримінологічній теорії особа злочинця пов'язується з низкою питань, що розкривають не лише основні детермінанти злочинності, а й особливості злочинної поведінки, властивостей особи та її мотивації. На основі таких досліджень формуються наукові розробки механізму злочинної поведінки особи [11, с. 152]. Але ця сторона кримінальної діяльності є актуальною й для криміналістики. У зв'язку з цим варто підкреслити, що при дослідженні багатьох концептуальних положень кримінально-правових наук щодо особи злочинця досить продуктивним є відстеження історії їх формування й трансформації.

Видається, що в контексті даної проблематики особливий інтерес представляють роботи «великих італійців» Чезаре Беккаріа і Чезаре Лоброзо, ідеї яких суттєво вплинули на розвиток не тільки вчень кримінального права, а й зумовили появу нових пов'язаних із ними напрямків наукових досліджень у XIX – XX століттях [12; 13]. О. М. Джужа цілком обґрунтовано додає до них й австрійського вченого-правника Ганса Гросса, який визнається не тільки фундатором криміналістики, а й видатним ученим у галузі кримінального права, кримінології, кримінальної психології [14]. Але при їх аналізі й оцінці потрібно враховувати, що ідеї правників-мислителів у радянські часи зазнали негативної оцінки й суттєвого перекручування під впливом ідеологічних штампів, для яких характерним було застосування терору як методу управління всіма сферами суспільного життя, у т.ч. розвитком юридичних наук [15]. Під тиском загрози звинувачення в поширенні «контрреволюційних» і «буржуазних» ідей та неминучої втрати свободи й навіть життя вітчизняні вчені були змушені відмовитися від окремих напрямків досліджень. До них, зокрема було віднесено вивчення злочинної діяльності та особи злочинця, що входило в предмет не тільки кримінології, а й криміналістики. Увага зосереджувалася тільки на розробці концепцій, які відповідали пануючим ідеологічним установкам (у крайньому випадку не суперечили їм). Немає сумнівів у тому, що така тенденція створила «ефект колії» у свідомості багатьох поколінь правників, коли негативні оцінки минулого й накладене «табу» на певні дослідження продовжували існувати й сприйматися як незаперечна істина.

Видається, що в даному контексті заслуговує аналізу криміналістичне вчення про ознаки зовнішності людини (криміналістична габітологія) та його використання під час досудового розслідування. Зокрема, Чезаре Лоброзо досліджував особу злочинця через призму припущення щодо існування закономірних зв'язків між біологічними нахилами певних осіб до вчинення злочинів окремих видів (вбивств, крадіжок, зґвалтувань, шахрайств) та їх антропологічними ознаками. У зв'язку з цим учений констатував появу й бурхливий розвиток окремої наукової галузі кримінальної антропології [13, с. 169–174]. Цю ідею використовував і Ганс Гросс, який вважав кримінальну антропологію наукою про духовні та фізичні прояви людини у зв'язку зі злочином і розглядав її в поєднанні з криміналістикою. Він закликав досліджувати злочинців, збирати відомості про них і визначати

їх характерні особливості та зв'язки із вчинюваними ними злочинами [16, с. 84–90]. Тобто йшлося про встановлення закономірних зв'язків біологічних (антропологічних) рис злочинців та їх поведінки з механізмом вчинення ними злочинів. У зв'язку з цим у використанні кримінальної антропології можна виділити статичний і динамічний аспекти. Статичний аспект полягає у визначенні антропологічних даних, характерних для злочинців окремих категорій (антропологічний портрет злочинця). Динамічний аспект проявляється в установленні закономірного зв'язку антропологічних рис злочинців певної категорії з вибором виду злочину, жертви, способу, місця і часу вчинення.

Потрібно зазначити, що Чезаре Лоброзо не стверджував, як зазначається в окремих сучасних публікаціях, що причини злочинності зосереджені не в суспільних умовах, а лише в самому злочинці [17, с. 250]. Навпаки, він писав про причини впливу на кількість окремих видів злочинів таких соціальних факторів, як скупченість населення, неврожаїв, цін на хліб, падіння заробітної платні, вживання алкоголю й наркотиків, сімейного стану тощо [13, с. 52, 77, 91, 95, 159]. Вчений не стверджував існування жорсткої залежності між анатомічними особливостями, фізіологічними й психологічними властивостями індивіда і вчиненням злочинів. Погоджуючись із думками своїх чисельних колег про расовий та етнічний вплив на той чи інший вид злочинності, він підкреслював, що виведені типи злочинців можуть виявлятися далеко не в усіх спостереженнях, вони рано чи пізно проявляться, але тільки при певних умовах [13, с. 169–174].

Сучасна галузь криміналістики, яка отримала назву габітології (*габітус* – зовнішність, *логос* – наука) увібрала в себе окремі положення кримінальної антропології. Але вона зосередилася лише на її статичному вимірі. Спочатку це були наукові праці й практика французького антрополога й криміналіста XIX – XX століть Альфонс Бертільйон [18]. Розроблена ним методика формування антропометричного портрету конкретного злочинця отримала назву «бертильйонаж» і використовувалася для обліку злочинців та їх ідентифікації та проіснувала до формування дактилоскопії. У сучасному вигляді криміналістична габітологія являє собою вчення про ознаки зовнішності людини, які використовуються не тільки для обліку злочинців, їх розшуку та ідентифікації, а й для обліку та ідентифікації трупів невідомих осіб, а також безвісти зниклих. Ознаки зовнішності людини класифікуються на антропологічні (анатомічні), динамічні (функціональні) і супутні з окремим виділенням особливих та яскравих прикмет. Їх практична реалізація здійснюється шляхом створення й використання в оперативно-розшуковій діяльності поліції словесного портрету й суб'єктивних композиційних або малованих портретів невідомих злочинців для їх розшуку та ідентифікації.

Відносно новою і, як видається, більш актуальною на сьогодні формою використання відомостей про злочинця є розроблення соціально-психологічних портретів вбивць, насильників, шахраїв та ін. Вона ґрунтується на встановленні закономірних зв'язків і залежностей особи злочинця та його поведінки з особою жертви (потерпілого), обраним способом злочину та його слідами, що, як цілком

обґрунтовано відзначає В. А. Журавель, віднесені до предмету вивчення криміналістики [19, с. 234–236].

Вважається, що розроблення методики формування соціально-психологічних портретів (профілів) найбільш небезпечних злочинців було започатковано працівниками ФБР США у 80-х роках минулого століття. У першу чергу це стосувалося серійних вбивць [20]. В її основу покладалися відомості про спосіб і місце вчинення злочину, характерні для нього сліди, особистісні риси жертви тощо. Щодо особи злочинця спочатку використовувалися ймовірнісні його характеристики, які після розкриття злочину могли бути скориговані достовірними даними, отриманими під час досудового розслідування. В результаті можна було сформувати певний тип (профіль) злочинця, який включав у себе вікову групу, расову чи етнічну приналежність, сімейний стан, взаємини з жертвою, соціальний статус, рівень загального розвитку та освіти, сексуальність, наявність кримінального досвіду тощо. Такий масив інформації надавав можливість у кожному конкретному випадку визначити соціально-психологічну групу, серед якої потрібно було відшукувати злочинця з наступною його ідентифікацією.

Використання такого підходу є відображенням динамічного аспекту в установленні закономірного зв'язку антропологічних, соціальних і психологічних рис злочинців певної категорії з механізмом учинюваних ними злочинів. Немає сумнівів у тому, що розроблення соціально-психологічних портретів злочинців є нічим іншим, як продовження досліджень Чезаре Лоброзо, який намагався типізувати злочинців на основі наукових уявлень свого часу. Цей метод намагаються використовувати й в Україні [21; 22]. Значні перспективи в цьому напрямку відкриває використання комп'ютерних технологій, зокрема штучного інтелекту. Він суттєво допомагає в аналізі великого масиву інформації щодо механізму однорідних злочинів і формуванні соціально-психологічного портрету злочинця. Так, американський дослідник Томас Хергроув (Hargrove) відзначає, що в справах про серійні вбивства застосування комп'ютерних технологій дозволяє пов'язати між собою вбивства, вчинені певною особою на території округу й у різних штатах. Таким чином, полегшується встановлення закономірностей у нерозкритих вбивствах [23].

Іншим напрямком дослідження й використання ознак зовнішності є відстеження певних динамічних проявів підозрюваної особи під час проведення слідчих (розшукових) дій (СРД) за її участю (допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент). Окрім змісту показань важливими є поза, міміка, жести, типові рухи, що можуть орієнтувати слідчого у відвертості чи брехливості допитуваної особи, намаганні надати допомогу в установленні істини чи ввести в оману. Ця інформація отримала назву невербальної (несловесної), яка не фіксується в протоколі СРД, але може знайти відображення під час використання відеозапису для фіксації її ходу й результатів. Невербальна інформація може бути використана слідчим, як орієнтуюча, під час оцінки результатів СРД та поведінки її учасників. Разом з тим динамічні прояви особи, зафіксовані у відеозаписі проведених СРД,

можуть бути використані при проведенні судової психологічної експертизи для доказування певних обставин поведінки обвинуваченого чи інших учасників кримінального провадження. Тому видається досить важливим у кримінальному провадженні виділяти не тільки формально-процесуальну сторону, але й уміння налагоджувати невербальну комунікацію, яка надає можливість розуміння поведінки представників різних соціальних, вікових, гендерних, культурних і релігійних спільнот [24, с. 5]. Зокрема, несловесна інформація видається надзвичайно важливою у випадку вирішення питання про можливість чи неможливість пред'явлення допитуваній особі для впізнання підозрюваного [25].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що криміналістичне вчення про особу злочинця нерозривно пов'язано з відповідними положеннями кримінального права, кримінального процесу й кримінології. Характер такого зв'язку визначається співвідношенням матеріального й процесуального права, в яких сформульовані завдання покликані вирішувати кримінологія й криміналістика, що сформувалися саме для цього шляхом брунькування від материнських наук. Накопичені кримінологією і криміналістикою відомості про особу злочинця біологічного й соціально-психологічного характеру використовуються для вирішення близьких, але різних завдань. Якщо кримінологічне вчення про особу злочинця орієнтовано на його використання для усунення чи нейтралізацію детермінантів злочинної поведінки, то криміналістичне вчення має наступні елементи, що зумовлюють вектори їх практичного застосування у кримінальному провадженні:

1) реєстрація злочинців, засуджених за вчинені кримінальні правопорушення (а також затриманих підозрюваних), з метою використання облікових відомостей для ідентифікації особи і кримінально-правової кваліфікації її діянь (рецидиву) та визначення виду й міри кримінального покарання;

2) складання суб'єктивних портретів невідомих злочинців (словесного, композиційного, мальованого, соціально-психологічного) для їх розшуку й ідентифікації;

3) визначення закономірного зв'язку біологічних і соціально-психологічних рис злочинців певної категорії з іншими елементами механізму злочинної діяльності (вибору виду злочину, місця й часу вчинення, жертви, способу, характером слідів);

4) вивчення особи підозрюваного (обвинуваченого), його поведінки під час проведення СРД й використання отриманих відомостей для обрання тактики їх проведення, прийняття процесуальних рішень.

У сучасній криміналістичній габітології (в широкому її розумінні) мають бути враховані історичні наукові розробки видатних учених минулого, можливо переглянуті їх попередні оцінки, що може надати поштовх для визначення нових на-

прямків дослідження особи злочинця з використанням новітніх комп'ютерних технологій. Видається, що вони торкаються не тільки розроблення технічних засобів фіксації ознак зовнішності людини, але й тактики проведення слідчих (розшукових) дій, установлення закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики злочинів окремих видів та їх використання в конкретних кримінальних провадженнях. Стаття не претендує на остаточне вирішення всіх проблемних питань розроблення й використання криміналістичного вчення про особу злочинця, а є запрошенням для подальшого дослідження й обговорення означених векторів практичного його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Jianqing L. The personality of the criminal. *Encyclopedia of Psychology ECPH.* Springer, Singapore. 2024. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-99-6000-2_284–1

[2] Sadulski J. Criminal Personality Traits: What Drives People to Crime? *Criminal justice blog american military university*. 2025. URL: https://www.amu.apus.edu/area-of-study/criminal-justice/resources/criminal-personality-traits/

[3] Winerman L. Criminal Profiling: The Reality Behind the Myth. *American Psychological Association.* 2004. Vol. 35. No. 7 URL: https://www.apa.org/monitor/julaug04/criminal#:~:text=Organized%20behaviors%2D%2Dlike%20positioning,%2C%20mutilation%2C%20execution%20or%20plunder.

[4] Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи : монографія. Одеса : Вид. дім Гельветика», 2017. 430 с.

[5] Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 474 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/a.pdf

[6] Alibekiroğlu S., Droshchenko T., Serdiuk N. Particularities of Forensic Study of Criminal Personality. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics.* 2023. № 33(4). P. 159–177. URL: https://doi.org/10.32353/khrife.4.2023.11

[7] Лазаренко А. М., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 2. С. 854–858. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.02.125

[8] Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 1(21). С. 255–281. URL: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2024.21.308048

[9] Ігнатов О. М. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють розбої. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 19–25.

[10] Конопельський В. Я., Мармура О. З., Цивінський О. І. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів (у схемах) : посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 72 с.

[11] Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2020. № 1(22). С. 152–159.

[12] Беккарія Чезаре. Про злочини та покарання. Київ : Центр навч. літ. 2020. 140 с.

[13] Чезаре Ломброзо. Людина злочинна / переклад з італійськ. Харків : Укр-Паблішер, 2023. 416 с.
[14] Джужа О. М. Кримінологічна парадигма Ганса Гроса. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. 2016. № 3(25). Ч.1. С. 23–26.
[15] Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр. : джерелознавче дослідження. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.
[16] Gross H. Aufgabe und Ziele. *Archiv fur KriminalAnthropologie und Kriminalistik.* Leipzig : Verlag Von F. C. V. Vogel, 1902. 372 s. URL: https://archive.org/details/ArchivFrKriminalAnthropologieUndKriminalistik.V.08.1902/page/n5/mode/2up
[17] Гусар Л. Біологічна концепція Чезаре Ломброзо. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 249–253. URL: https://doi.org/10.32849/2663–5313/2020.8.41
[18] Чисніков В. М. Альфонс Бертільйон – основоположник «наукової поліції» (до 160-річчя з дня народження). *Криміналістичний вісник.* 2013. № 1(19). С. 212–219.
[19] Журавель В. А. Закономірності, які вивчає криміналістика. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2023. Т. 30. № 1. С. 227–249. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-227
[20] Edelstein A. Serial Murder Profiling: Our Contemporary Understanding. *Journal for Medical & Legal Affairs.* 2016. Vol. № 1(2). P. 111–120. URL: https://doi.org/10.19104/jfml.2016.110
[21] Опанасенко Н. О. Соціально-психологічний портрет особи злочинця – військовослужбовця. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 424–429. URL: https://doi.org/10.32842/2078–3736/2022.4.61
[22] Гупалюк А. С. Застосування методу психологічного профілювання злочинця при здійсненні слідчих дій зі встановлення мотиву та мети злочину. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 10. С. 674–676. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–10/163
[23] Can a Computer Code Catch Killers? *Columbian College of Arts & Sciences.* 2019. URL: https://columbian.gwu.edu/can-computer-code-catch-killers
[24] Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
[25] Волобуєв А. Ф. Пред'явлення особи для впізнання: пред'являти чи не пред'являти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2025. Вип. 80. С. 282–288. URL: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.80.282

REFERENCES

[1] Jianqing, L. (2024). The personality of the criminal. *Encyclopedia of Psychology ECPH.* Springer, Singapore. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-981-99-6000-2_284–1
[2] Sadulski, J. (2025). Criminal Personality Traits: What Drives People to Crime? *Criminal justice blog american military university.* Retrieved from https://www.amu.apus.edu/area-of-study/criminal-justice/resources/criminal-personality-traits/
[3] Winerman, L. (2004). «Criminal Profiling: The Reality Behind the Myth». *American Psychological Association,* 35(7). Retrieved from https://www.apa.org/monitor/julaug04/criminal#:~:text=Organized%20behaviors%2D%2Dlike%20positioning,%2C%20mutilation%2C%20execution%20or%20plunder
[4] Vashchuk, O. P. (2017). *Nonverbal information in criminal proceedings: theoretical and methodological foundations.* Odesa: Helvetica Publishing House.

[5] Kalyuga, K. V. (2021). The personality of the criminal as an object of forensic research: current state and development prospects (Doctoral of Law dissertation, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine). Retrieved from https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/a.pdf
[6] Alibekiroğlu, S., Droshchenko, T., & Serdiuk, N. (2023). Particularities of Forensic Study of Criminal Personality. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 33(4), 159–177. Retrieved from https://doi.org/10.32353/khrife.4.2023.11
[7] Lazarenko, A. M., & Maksymenko, M. I. (2025). Criminological profiling as a method of preventing unauthorized abandonment of a military unit and place of service. *Analytical and comparative law,* 2, 854–858. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.02.125
[8] Grodetskyi, Yu.V., & Zaitsev, O. V. (2024). The concept of the subject of a criminal offense. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(21), 255–281. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2311–9640.2024.21.308048
[9] Ignatov, O. M. (2014). Criminal and legal characteristics of persons who commit robberies. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series LAW*, 24(4), 19–25.
[10] Konopelskyi, V. Ya., Marmura, O. Z., & Tsyvinskyi, O. I. (2019). *Criminal and legal characteristics of corruption crimes (in diagrams)*. Lviv: Lviv State Internal Affairs Department.
[11] Denisov, S. F. (2020). The personality of the criminal in the criminological theory of Ukraine. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 1(22), 152–159.
[12] Beccaria Cesare (2020). *On Crimes and Punishments*. Kyiv: Center for Educational Literature.
[13] Cesare Lobroso (2023). *The Criminal Man*. Kharkiv: Ukr-Publisher.
[14] Dzhuzha, O. M. (2016). Hans Gross' criminological paradigm. *Criminological theory and practice: experience, current problems and ways to solve them,* 1, 3(25), 23–26.
[15] Bilokin, S. I. (2017). Mass terror as a means of state administration in the USSR. 1917–1941: a source study. Kyiv: Penman.
[16] Gross, H. (1902). *Aufgabe und Ziele. Archiv fur KriminalAnthropologie und Kriminalistik*. Leipzig: Verlag Von F. C. V. Vogel. Retrieved from https://archive.org/details/ArchivFrKriminalAnthropologieUndKriminalistik.V.08.1902/page/n5/mode/2up
[17] Husar, L. (2020). The Biological Concept of Cesare Lombroso. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 249–253. Retrieved from https://doi.org/10.32849/2663–5313/2020.8.41
[18] Chisnikov, V. M. (2013). Alphonse Bertillon – the founder of the «scientific police» (to the 160th anniversary of his birth). *Criminalistics Bulletin*, 1(19), 212–219.
[19] Zhuravel, V. A. (2023). Regularities studied by forensic science. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 227–249. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-227
[20] Edelstein, A. (2016). Serial Murder Profiling: Our Contemporary Understanding. *Journal for Medical & Legal Affairs,* 1(2), 111–120. Retrieved from https://doi.org/10.19104/jfml.2016.110
[21] Opanasenko, N. O. (2022). Socio-psychological portrait of a criminal – a military serviceman. *Law and Society*, 4, 424–429. Retrieved from https://doi.org/10.32842/2078–3736/2022.4.61
[22] Gupalyuk, A. S. (2023). Application of the method of psychological profiling of a criminal in carrying out investigative actions to establish the motive and purpose of a crime. *Legal Scientific Electronic Journal*, 674–676. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–10/163

[23] Can a Computer Code Catch Killers? (2019). *Columbian College of Arts & Sciences*. Retrieved from https://columbian.gwu.edu/can-computer-code-catch-killers
[24] Kovalynska, I. V. (2014). *Nonverbal Communication*. Kyiv: Publishing House «Education of Ukraine».
[25] Volobuev, A. F. (2025). Presentation of a person for identification: to present or not to present. *Bulletin of Lviv University*. Legal Series. 80, 282–288. Retrieved from http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.80.282

Анатолій Федотович Волобуєв
Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
49005, просп. Науки, 26, Дніпро, Україна
email: vaf26@ukr.net

Anatoly F. Volobuiev
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipro State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine
49005, 26 Nauky Av., Dnipro, Ukraine
email: vaf26@ukr.net

Рекомендоване цитування: Волобуєв А. Ф. Криміналістичне вчення про особу злочинця в міждисциплінарному вимірі. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 1. С. 358–369. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-358

Suggested Citation: Volobuiev, A. F. (2026). Criminalistics Theory of the Personality of a Criminal in an Interdisciplinary Dimension. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 358–369. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-358

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

УДК [340.121:271.2]:[342.7:004.8:608.1]
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-370

Андрій-Ярослав Степанович Проць
Кафедра теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0008-3639-5848

ПРАВОСЛАВНА ТРАДИЦІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню концепції прав людини четвертого покоління в співвідношенні з православною традицією та її антропологічними засадами. Розглянуто теоретико-правові підходи до класифікації новітніх прав людини – біоетичних, цифрових, екологічних, а також прав людини в сфері використання штучного інтелекту. Показано, що в сучасній правовій науці вони постають як відповідь на виклики науково-технічного прогресу, цифровізації та глобальної екологічної кризи, проте залишаються дискусійними щодо самостійності й юридичного визнання. Особливу увагу приділено православній оцінці ключових проблемних сфер. У контексті біоетики (евтаназія, аборти, генна інженерія, клонування) православна традиція наголошує на святості життя як дару Божого та неприпустимості втручань, що нівелюють унікальність особистості. У сфері цифрових прав (приватність, захист персональних даних, свобода інформації, кібербезпека) підкреслюється гідність і свобода особи, яку не можна зводити до об'єкта контролю або маніпуляції. Православне вчення про «творіння» надає додаткового сенсу екологічним правам, трактуючи їх як відповідальність людини перед Богом за природу й майбутні покоління. У площині використання штучного інтелекту та нейротехнологій акцент зроблено на небезпеці редукції особи до алгоритмічних моделей і необхідності збереження її неповторності. У статті визначено спільні цінності, що поєднують сучасний правовий дискурс і православну антропологію: гідність, солідарність, охорону життя, відповідальність за створіння. Водночас проаналізовано точки напруги між секулярним баченням автономії особи та релігійною традицією, яка наголошує на моральних межах свободи. Зроблено висновок, що інтеграція православних цінностей у правове осмислення прав людини четвертого покоління може сприяти формуванню більш цілісного та гуманістичного розуміння цінності прав людини в умовах сучасних цивілізаційних трансформацій.*

Ключові слова: *права людини четвертого покоління; біоетика; цифрові права; екологічні права; штучний інтелект; православна антропологія; гідність; солідарність.*

Andrii-Yaroslav S. Prots
Department of Theory and History of Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0008-3639-5848

THE ORTHODOX TRADITION AND FOURTH-GENERATION HUMAN RIGHTS

Abstract. *The article examines the concept of fourth-generation human rights in relation to the Orthodox tradition and its anthropological foundations. It considers theoretical and legal approaches to the classification of emerging rights – bioethical, digital, ecological, and rights in the sphere of artificial intelligence. It is shown that in modern legal scholarship these rights appear as a response to the challenges of scientific and technological progress, digitalization, and the global ecological crisis, yet they remain controversial in terms of their autonomy and legal recognition. Special attention is devoted to the Orthodox assessment of key problematic areas. In the context of bioethics (euthanasia, abortion, genetic engineering, cloning), the Orthodox tradition emphasizes the sanctity of life as a gift from God and the inadmissibility of interventions that undermine the uniqueness of the person. In the field of digital rights (privacy, protection of personal data, freedom of information, cybersecurity), it highlights the dignity and freedom of the human person, which cannot be reduced to an object of control or manipulation. The Orthodox teaching on «creation» provides an additional dimension to ecological rights, interpreting them as human responsibility before God for nature and future generations. In the realm of artificial intelligence and neurotechnologies, attention is drawn to the danger of reducing the person to algorithmic models and the necessity of preserving personal uniqueness. The article identifies common values that unite modern legal discourse and Orthodox anthropology: dignity, solidarity, protection of life, and responsibility for creation. At the same time, it analyzes the points of tension between the secular vision of individual autonomy and the religious tradition, which emphasizes the moral limits of freedom. It concludes that the integration of Orthodox values into the legal understanding of fourth-generation human rights may contribute to forming a more holistic and humanistic vision of human rights in the context of contemporary civilizational transformations.*

Keywords: *fourth-generation human rights; bioethics; digital rights; ecological rights; artificial intelligence; Orthodox anthropology; dignity; solidarity.*

ВСТУП

Стрімкий розвиток біомедицини, цифрових технологій та штучного інтелекту висуває на передній план права людини четвертого покоління (біоетичні, цифрові, екологічні тощо), проте їхній зміст і статус залишаються дискусійними, а правове регулювання – фрагментарним. У цій сфері виникає колізія між секулярною парадигмою автономії та недискримінації і православною антропологією, яка акцентує дарованість життя, неповторну гідність і моральну відповідальність. Проблема полягає у виробленні інтегративної рамки, здатної водночас окреслити

межі цих прав, виявити реальні точки консенсусу (гідність, солідарність, охорона життя, відповідальність за створіння) та врахувати духовно-моральний вимір прав людини в сучасному правовому дискурсі. Метою дослідження є з'ясування взаємозв'язків між православною традицією та концепцією прав людини четвертого покоління, виокремлення спільних цінностей і дискусійних аспектів, а також окреслення шляхів інтеграції духовно-моральних орієнтирів у сучасний правовий дискурс.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Джерельну базу становлять міжнародно-правові акти в сфері прав людини, практика міжнародних судових інституцій, а також конституційне й галузеве законодавство європейських держав, що регулює біоетичні, цифрові й екологічні права. У дослідженні використано офіційні документи православних церковних інституцій і позиційні матеріали, публічні заяви, богословські коментарі, що формують сучасний церковний дискурс щодо прав людини.

Методологія поєднує загальнонаукові й спеціально-юридичні методи. Формально-юридичний та логіко-правовий аналіз застосовано для тлумачення норм міжнародного й національного права та систематизації релевантної судової практики. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити різні моделі регулювання чутливих біоетичних і цифрових питань. Герменевтичний та аксіологічний підходи використано для інтерпретації церковних і богословських джерел, що дають змогу виявити як точки збігу, так і потенційні колізії між секулярною правовою парадигмою та богословсько-антропологічними засадами православної традиції.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В юридичній науці досить поширеною є класифікація прав людини за «поколіннями» [9, с. 4]. Чесько-французький правознавець К. Васак, розмірковуючи над цінностями, проголошеними в Конституції Франції – свободою, рівністю та братерством [33, с. 47], сформулював теоретичний підхід, що розглядає розвиток прав людини крізь систему поколінь [42, с. 630]. Згідно з цим підходом «свободі» відповідає перше покоління прав людини, «рівності» – друге, а «братерству» – третє.

На думку окремих сучасних дослідників-правників, до прав людини четвертого покоління належать так звані біологічні та соматичні права, метою яких є забезпечення особистих інтересів людини у сферах генетичних досліджень, медицини й охорони здоров'я [42, с. 634]. Відображення цього підходу можна спостерігати в законодавстві Швейцарської Конфедерації, де на конституційному рівні закріплено, що «людина має бути захищена від зловживань у сфері репродуктивної медицини та генної інженерії» (ч. 1 ст. 119 Конституції) [45].

Водночас інша частина науковців визначає права людини четвертого покоління як технологічні, оскільки їхнє формування безпосередньо пов'язане з розвитком новітніх науково-технічних досягнень і цифрових інновацій [42, с. 634–635].

Перші три покоління прав людини обґрунтовано відображені в Конституції України. Водночас, на думку В. В. Сухоноса, у повоєнний період можливе внесення змін до Конституції, спрямованих на розширення системи конституційних прав і свобод у напрямі закріплення прав людини четвертого покоління [43, с. 173].

До прав людини четвертого покоління в науці відносять новітні права, що виникли під впливом розвитку біології, медицини, інформаційних технологій і трансформації суспільної моралі. До них зараховують біологічні права людини (право на евтаназію, право на клонування, трансплантацію органів, зміну статі, штучне запліднення, сурогатне материнство), інформаційні права (право на доступ до Інтернету, свободу слова в мережі, «віртуальні права»), а також соціально нові права, пов'язані з використанням віртуальної реальності чи визнанням одностатевих шлюбів [3, с. 214–216].

У підручнику «Філософія права» за редакцією професора О. Г. Данильяна четверте покоління прав людини пов'язується з перехідним станом між життям і смертю як фінальними цінностями людства; зокрема, як приклад наведено право на аборт [46, с. 169].

Серед дослідників немає єдності щодо визначення кола прав, які слід відносити до четвертого покоління [3, с. 214]. Це свідчить про те, що четверте покоління прав людини все ще перебуває в процесі формування й не має усталених доктринальних меж, що дає змогу простежити динаміку становлення правових інститутів у контексті суспільних трансформацій.

Взаємозв'язок прав людини четвертого покоління з православними поглядами простежується в результаті аналізу насамперед біологічних прав людини, які охоплюють питання евтаназії, клонування, трансплантації органів, допоміжних репродуктивних технологій, сурогатного материнства та зміни статі. Окреме місце посідають інформаційні права людини, що включають право на доступ до Інтернету, право на захист персональних даних, право на забезпечення кібербезпеки, «право на забуття» й права у віртуальній реальності. Наступний блок становлять новітні соціальні права людини, пов'язані з одностатевими шлюбами, правом на сім'ю без дітей, правом на альтернативні форми ідентичності та свободою від державного втручання в приватну сферу. Важливим аспектом аналізу є також екологічні та глобальні права людини, серед яких – право на сприятливе довкілля, ядерну й космічну безпеку, а також право на відповідальний розвиток технологій в інтересах людства.

Право на евтаназію. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не встановлює «права на смерть» [24, § 40], але й не забороняє державам самостійно регулювати процедури евтаназії чи припинення лікування за умови наявності належних гарантій. Попри те, що зі статті 2 Конвенції не випливає право людини на смерть, право на життя не виключає можливості часткової декриміналізації евтаназії.

Згідно з біблійним ученням життя є священним даром Божим, яким людина не має права розпоряджатися (Бут. 2:7). Заповідь «Не вбивай» (Вих. 20:13) охоплює

будь-яке навмисне позбавлення життя, навіть зі співчуття. Християнська традиція закликає до терпіння та довіри Божій волі (Кол. 1:24), тому евтаназія визнається морально неприйнятною, оскільки суперечить Божому задуму щодо життя й смерті людини.

Православна Церква розглядає евтаназію як форму самогубства, неприйнятну з морального та богословського погляду [47]. У канонах немає поняття евтаназії, однак, зважаючи на те, що суб'єкт самогубства не може покаятися та діяльно виправитися, церковна традиція приділяє особливу увагу порядку поховання самогубців. Згідно з правилом 14 святого Тимофія Олександрійського особа, яка свідомо позбавила себе життя не допускається до християнського поховання [47]. Економію (відхилення від правила) [38, с. 127] може бути застосовано у випадку психічного розладу, який обмежував свободу волі самогубця [1; 47; 38; 29, с. 40]. Це правило, сформульоване в V столітті, залишається чинним і в сучасній церковній практиці.

Явище евтаназії як «торгівлі смертю» засуджується Церквою [48]. У документі Константинопольського Патріархату «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви» [29, с. 39–41] та в рішенні Комісії з біоетики Елладської Церкви (2002) [40] підкреслено святість життя й неприпустимість його штучного переривання.

Згідно з християнським ученням тривалість життя та момент смерті не належать до прав людини (п. 10) [40, с. 2]. Церква схвалює зусилля лікарів, спрямовані на полегшення болю [40, с. 3–4], проте категорично відкидає навмисне припинення життя. Евтаназія трактується як прояв секуляризму, що знецінює людське життя, тоді як подолання страждання має відбуватися через медичну допомогу, духовну підтримку й любов до ближнього [40, с. 4].

Румунська Православна Церква в рішенні Священного Синоду (5–6 липня 2005 р.) [13] визначає життя людини як невід'ємний дар Божий, яким вона не має права розпоряджатися. Евтаназія розглядається як прояв секуляризованого світогляду, а обов'язком лікаря є полегшення страждань, а не припинення життя. Паліативна допомога пропонується як моральна альтернатива евтаназії [13]. Аналогічна позиція викладена в Заяві Асамблеї канонічних православних єпископів США «Про святість людського життя» [30, с. 1].

Міжнародне право не визнає евтаназію як форму реалізації права людини на смерть. Православна традиція, розглядаючи життя як дар Божий, відкидає можливість його свідомого припинення. Позиція Церкви узгоджується з практикою ЄСПЛ, яка не виводить із права на життя права померти. Православне богослов'я формує послідовну морально-правову позицію, що визнає евтаназію несумісною з християнським розумінням гідності та святості людського буття.

Право на медичне переривання вагітності. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод не містить жодної статті, яка прямо гарантувала б або забороняла аборти. Ключовими є дві статті, крізь призму яких ЄСПЛ

аналізує це питання: стаття 2 «Право на життя» та стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Найважливіші рішення Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються абортів, демонструють адаптивний підхід Суду до тлумачення положень Конвенції. У справі «Во проти Франції» [18] Суд постановив, що поняття «життя» у статті 2 Конвенції не має однозначного тлумачення щодо ембріона, тому держави-учасниці мають право самостійно визначати правовий статус і рівень захисту ненародженої дитини в своєму законодавстві [18, § 84]. У справі «A., B. і C. проти Ірландії» [16] Суд визнав, що абсолютна заборона аборту може становити порушення ст. 8 Конвенції [16, § 216]. У справі «Тисьонц проти Польщі» [26] Суд дійшов висновку, що відсутність у національному законодавстві дієвих механізмів реалізації права на легальний аборт із медичних підстав можна вважати невиконанням державою своїх позитивних зобов'язань за ст. 8 Конвенції [26, § 118]. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод не закріплює право на аборт як самостійне право людини. Водночас, якщо держава дозволяє проведення аборту, вона зобов'язана забезпечити правову визначеність, доступність відповідних процедур і захист приватного життя жінки.

Біблія прямо не згадує аборт, однак послідовно утверджує принцип святості людського життя як дару Божого, що починається ще в утробі матері. У Псалмі 138 (139):13–16 та в книзі пророка Єремії (1:5) підкреслюється, що Бог знає людину ще до її народження. Заповідь «Не вбивай» (Вих. 20:13) поширюється на всі форми навмисного позбавлення життя. Тому в християнській традиції аборт розглядається як морально неприйнятний вчинок, що суперечить Божому задуму про життя та людську гідність.

У ранньохристиянських джерелах, зокрема в «Дідахе» (I–II ст.), прямо сказано: «Не вбивай дитини через аборт, ані тієї, що вже народилася» [10, с. 23]. Святоотцівське вчення одностайно засуджує аборт як тяжкий гріх, прирівнюючи його до вбивства. Святитель Василій Великий наголошував, що жінка, яка навмисно перериває вагітність, і той, хто сприяє цьому, підлягають такій самій церковній карі, як і вбивці (лист 180 до Амфілохія про правила, правило 2) [39, с. 173]. Подібну позицію поділяв Іоан Золотоустий (Бесіди на послання до Римлян, бесіда 24) [36, с. 346–347] та інші православні святі, які вважали, що життя людини має священну цінність від моменту зачаття. У святоотцівській традиції аборт тлумачиться не лише як фізичне знищення, а й як духовне відступництво – відмова від співпраці з Богом у таїнстві народження нового життя.

Позиції помісних православних церков щодо аборту є послідовно негативними та спираються на принцип невід'ємності права на життя. Вселенський (Константинопольський) Патріархат у документі «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви» (2020) визначає аборт як явище, несумісне з християнським розумінням гідності та святості людського життя [29, с. 32–33, 59]. Елладська Православна Церква в енцикліці «Про захист людського життя та уникнення абортів» зазначає, що існує судова практика, яка юридично захищає абор-

ти, але не право плода на життя, тим самим виправдовуючи людську жорстокість [14]. Болгарська Православна Церква [5] поділяє аналогічну позицію, наголошуючи на неприпустимості аборту як порушення Божого закону та морального порядку. Схожу думку щодо неприпустимості аборту висловлено в Заяві Асамблеї канонічних православних єпископів США «Про святість людського життя та неприпустимість його передчасного припинення» [30, с. 1]. Православна Церква послідовно розглядає аборт як посягання на життя, що належить Богові, а не як допустиме право людини.

Така позиція є притаманною православній богословській традиції, яка розглядає ембріон не лише як біологічний об'єкт, а як людську істоту з моменту зачаття, що володіє власною гідністю та потенціалом особистісного розвитку. Відповідальність батьків за ембріон має моральний і духовний характер, оскільки вони є співтворцями нового життя й несуть обов'язок його захисту. Водночас Православ'я підкреслює, що ембріон не є власністю своїх батьків – він має онтологічну незалежність, закладену Богом, і право на природний розвиток та виявлення власної волі в межах Божого задуму про людину [34, с. 27]. Водночас існує позиція, згідно з якою ікономія може бути застосована щодо аборту у випадках, коли під загрозою перебуває життя матері [2].

Аборт є складною проблемою, що поєднує правові, моральні та богословські аспекти. ЄСПЛ не визнає аборт окремим правом людини, проте допускає його за умови дотримання права жінки на приватне життя, тоді як Церква розглядає його як морально неприпустиме позбавлення життя, яке починається з моменту зачаття. Водночас принцип ікономії може бути застосований у виняткових випадках, коли під загрозою перебуває життя матері.

Репродуктивні технології: сурогатне материнство та штучне запліднення. Європейський суд з прав людини не визнає сурогатне материнство окремим «правом», однак у своїй практиці наголошує, що така форма репродукції може бути сумісною з Європейською конвенцією з прав людини, якщо дотримано права дитини та принципи приватного й сімейного життя (ст. 8 Конвенції). ЄСПЛ підкреслює, що держави мають широку межу розсуду в регулюванні сурогатного материнства.

Щодо правового зв'язку між біологічними батьками та дитиною, Суд визнає, що біологічний зв'язок має бути юридично закріплений, оскільки «право дитини на повагу до приватного життя охоплює аспект її ідентичності, зокрема походження» (справа «Меннессон проти Франції») [22]. Відмова у визнанні батьківства біологічних батьків порушує ст. 8 Конвенції [22, §§ 96–99, 108].

Підходи до сурогатного материнства у світі істотно відрізняються. Розрізняють комерційне (оплатне) та альтруїстичне (безоплатне) сурогатне материнство. Комерційне дозволене у США (в окремих штатах), Україні та Грузії. Альтруїстичне передбачене у Великій Британії, Канаді, Ізраїлі, Греції, Південній Африці, Новій Зеландії, Австралії та Португалії. Сурогатне материнство заборонене у Франції, Німеччині, Італії, Іспанії, Швейцарії, Китаї, Данії та Швеції [31, с. 6–10].

Відповідно до ст. 123 Сімейного кодексу України сурогатне материнство дозволене як у комерційній, так і в некомерційній формах. Якщо в організм сурогатної матері переноситься ембріон, зачатий подружжям із використанням допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини визнається це подружжя – чоловік і жінка (замовники), з чиїх статевих клітин було утворено ембріон.

Святе Письмо формує фундаментальне уявлення про життя як про невід'ємний дар Божий, що постає внаслідок єдності чоловіка та жінки, освяченої шлюбом (Бут. 2:24; Пс. 138 (139):13–16). Виходячи з цього, залучення третьої особи до процесу зачаття чи виношування дитини розглядається як таке, що порушує природно-правову цілісність подружнього союзу та змінює богозадану сутність людини.

У цьому контексті показовим є біблійний приклад Сарри та Агар (Бут. 16:1–6), який має не лише богословське, а й етико-правове значення. Не маючи змоги народити, Сарра ініціювала народження дитини через свою служницю Агар. Зовні це виглядало як досягнення бажаного результату, проте згодом спричинило конфлікт і розлад у сімейних відносинах.

В юридичному контексті наведений приклад засвідчує важливість дотримання етичних і моральних меж при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. Йдеться, зокрема, про необхідність забезпечення поваги до гідності людської особи, збереження стабільності сімейних відносин і підтримання морально-правової гармонії між позитивним правом і природним законом.

Святоотцівська традиція, не маючи прямого вчення про сурогатне материнство, формує його етичну оцінку крізь призму принципів природного та божественного права, виходячи з того, що народження дітей має відбуватися в подружньому поєднанні чоловіка та жінки.

У православній біоетиці зачаття розглядається як священний акт, можливий лише в межах шлюбу між чоловіком і жінкою. Тому участь третіх осіб або технічне посередництво в процесі зачаття визнаються такими, що порушують святість життя [41, с. 5; 29, с. 36–37]. Церква не благословляє сурогатне материнство [41, с. 10; 34, с. 29].

Ембріон із моменту зачаття розглядається як початок людського життя [29, с. 19], наділений душею і тілом, які виникають одночасно [41, с. 6]. У документі Комітету з біоетики при Синоді Елладської Православної Церкви зазначено, що плід має два основні права: перше – право розкривати власну ідентичність і розвивати особистість, друге – право на життя [41, с. 7–8]. Церква засуджує знищення ембріонів і використання їх у дослідах органогенезу [41, с. 9].

Патріарх Грузинської Православної Церкви Ілія II вказує, що народження дитини від сурогатної матері завдає духовної шкоди як самій сім'ї, в яку вона приходить, так і дитині. Засуджується також знищення ембріонів, що часто супроводжує процедури штучного запліднення [35].

Митрополит Ніколаос (Хатзініколау) зауважує, що продовження стосунків між сурогатною матір'ю та ембріоном є несправедливим щодо генетичних батьків, а розрив цього зв'язку – несправедливістю як стосовно сурогатної матері, так і,

передусім, щодо дитини. Це, у свою чергу, порушує єдність сім'ї та становить відхилення від природного, встановленого Богом порядку дітонародження [34, с. 29].

Сурогатне материнство та штучне запліднення поєднують складні правові, етичні й богословські виміри. З позицій європейського права ці технології визнаються допустимими за умови дотримання права дитини на ідентичність, походження та сімейне життя, а також із повагою до автономії подружжя. Європейський суд з прав людини розглядає ембріон переважно як потенційне людське життя, правовий захист якого визначається законодавством конкретної держави.

Натомість у богословсько-етичній традиції Церкви ембріон із моменту зачаття визнається повноцінною людською істотою, наділеною душею і тілом, а відтак – носієм гідності та невід'ємного права на життя. Втручання третіх осіб або технічних засобів у процес зачаття й народження розглядається як порушення природного та богоустановленого порядку співтворчості людини з Богом.

Якщо світське право виходить із принципів автономії та прав людини, то церковна етика спирається на ідею святості життя й неподільності подружнього союзу. Саме ця відмінність у вихідних засадах визначає різницю підходів до оцінки сурогатного материнства та штучного запліднення.

Одностатеві шлюби та усиновлення одностатевими парами. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод не містить прямого зобов'язання держав визнавати одностатеві шлюби, проте гарантує право на повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8) та забороняє дискримінацію (ст. 14). Тлумачення цих положень Європейським судом з прав людини поступово розширює сферу їх застосування щодо прав одностатевих пар.

ЄСПЛ визнає, що одностатеві пари мають право на «сімейне життя» (справа «Шальк і Копф проти Австрії») [28, § 94] і що уряд зобов'язаний створювати правову базу, яка передбачає визнання та захист одностатевих союзів (справа «Оліарі та інші проти Італії») [24, § 185]. Водночас Суд залишає за державами сферу розсуду у виборі форми цього визнання – не обов'язково через інститут шлюбу.

Станом на сьогодні більшість держав ЄС, а також Канада, США, Австралія та ПАР визнають одностатеві шлюби. Інші держави надають правовий статус лише цивільним партнерствам або визнають співжиття без шлюбу. Водночас у низці країн одностатеві шлюби чи партнерства заборонені й не визнаються державою.

Біблія описує шлюб як союз між чоловіком і жінкою, встановлений Богом від початку творіння (Бут. 2:24; Мт. 19:4–5). У Старому Завіті, зокрема в книзі Левит (18:22; 20:13), одностатеві сексуальні стосунки називаються гріхом і забороняються. Апостол Павло в Новому Завіті також засуджує такі відносини як неприродні (Рим. 1:26–27; 1 Кор. 6:9–10).

Святитель Василій Великий (Канонічні правила, правило 7) [37, с. 564–565] та Іоан Золотоуст (Бесіди на послання до Римлян, бесіда 4) [36, с. 41–42] запере-

чують можливість одностатевого союзу, підкреслюючи його протиприродність, протизаконність (у контексті Божого Закону) та гріховність.

Осмислення явища одностатевих союзів і його морально-етична оцінка представлені в Біблії та розвиваються в православній традиції від першого тисячоліття до сьогодні, що відображається й у реакціях на його правове впровадження різними державами. Наприклад, у 2024 році парламент Греції ухвалив закон, який дозволяє одностатевим парам укладати шлюби. Елладська Православна Церква відреагувала на це енциклікою (заявою) Синоду [15]. У документі здійснено морально-етичний аналіз інституту сім'ї та явища одностатевих шлюбів, які, згідно з текстом енцикліки становлять підрив християнського шлюбу та традиційної грецької сім'ї [15, с. 6]. Окремо наголошено, що дитина має зростати в сім'ї, де є батько та мати [15, с. 5].

Подібні реакції Церкви на легалізацію одностатевих шлюбів та ідеологію ЛГБТ спостерігаються й в інших країнах і виражаються у формі звернень та офіційних заяв як окремих ієрархів, так і церковних синодів.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій ухвалила декларацію «Про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)» [8], підписану, зокрема, трьома православними архієреями.

Українська Православна Церква (Православна Церква України) ухвалила заяву «Про неприйнятність законопроєкту № 9103 «про інститут «реєстрованого партнерства»», в якій, з-поміж іншого, аналізується потенційний вплив одностатевих «реєстрованих партнерств» на демографічну ситуацію [11].

Цифрові права людини. У справі «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини наголосив, що під час упровадження новітніх технологій держава зобов'язана забезпечувати належний баланс між інтересами суспільної безпеки та правом особи на повагу до приватного життя [25, § 112]. Зазначений підхід зберігає свою актуальність в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, Інтернету та систем штучного інтелекту, що ставить перед державою завдання гармонізувати технологічний прогрес із гарантіями прав людини та вдосконалювати нормативно-правове регулювання відповідно до сучасних викликів.

З практики Європейського суду з прав людини випливає, що права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, поширюються також на цифровий та онлайн-простір.

У справі «Бенедік проти Словенії» [17] Суд підтвердив, що поняття «приватного життя» в розумінні статті 8 Конвенції має широкий зміст, який охоплює право особи на ідентичність, особистісний розвиток і соціальну взаємодію із зовнішнім середовищем [17, § 100]. ЄСПЛ наголосив, що це поняття включає захист персональних даних, а статтю 8 слід тлумачити розширено – у контексті права особи на інформаційне самовизначення, тобто можливості контролю за збиранням, обробленням і поширенням відомостей, які дають змогу ідентифікувати особу [17, §§ 102–103].

У справі «Делфі АС проти Естонії» [20] Європейський суд з прав людини сформулював правову позицію, відповідно до якої свобода вираження поглядів, гарантована статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, поширюється на мережу Інтернет. Водночас Суд наголосив, що ця свобода не звільняє власників інтернет-порталів від відповідальності за коментарі користувачів, якщо вони містять мову ворожнечі, заклики до насильства чи інші протиправні висловлювання [20, § 159]. ЄСПЛ також зауважив, що Інтернет як засіб масової комунікації створює значно більший ризик порушення прав людини, зокрема права на повагу до приватного життя, ніж традиційні друковані засоби інформації [20, § 133].

Таким чином, Європейський суд з прав людини поступово формує концепцію цифрових прав людини, що охоплює право особи на повагу до приватного життя в мережі Інтернет, гарантії безпеки та захисту персональних даних, а також свободу вираження поглядів і комунікації в цифровому середовищі.

Біблія не містить прямих згадок про технології, однак підкреслює, що будь-які людські здобутки повинні слугувати добру, а не гріхові, оскільки людина покликана реалізовувати свій творчий потенціал як співтворець у здійсненні Божого задуму (Бут. 1:28). У православному богослов'ї новітні технології не відкидаються [29, с. 98–99] й не підлягають моральній оцінці поза контекстом їх практичного застосування. Православна традиція розглядає технології як нейтральні засоби, етична цінність яких визначається намірами та моральним вибором людини.

Використання мережі Інтернет та соціальних медіа схвалюється Православною Церквою у контексті виконання пастирських, просвітницьких і місіонерських завдань [29, с. 99], що свідчить про позитивне ставлення Церкви до сучасних засобів комунікації. Показовим є функціонування офіційних вебресурсів, створених для інформаційного, духовно-просвітницького та місіонерського служіння ієрархами, церковними інституціями, парафіями та монастирями в різних країнах.

Православна Церква розглядає наукові відкриття, у тому числі розвиток технологій штучного інтелекту, як прояв Божого дару, реалізованого через розум і творчий потенціал людини. Водночас наголошується на необхідності встановлення належного морального та правового контролю за використанням систем штучного інтелекту в галузях медицини, освіти та правосуддя, щоб вони зберігали допоміжну, а не замінювальну щодо людської свідомості та відповідальності функцію [6].

Екологічні права людини. Екологічна проблематика в правовій науці аналізується крізь призму тлумачення окремих положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, насамперед статті 2 (право на життя), статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та статті 1 Першого протоколу (право власності) [32]. Європейський суд з прав людини в своїй прецедентній практиці послідовно визнає, що забруднення довкілля, промисловий шум або токсичні викиди можуть становити порушення зазначених прав у випадках, коли

держава не забезпечила належного контролю, не вжила ефективних превентивних заходів чи не надала громадянам достатньої інформації про потенційні екологічні ризики. У рішеннях у справах «Лопес Остра проти Іспанії» [21, §§ 51, 58], «Ґуерра та інші проти Італії» [19, §§ 57–60] та «Фадєєва проти Росії» [27, §§ 88–133] Суд наголосив, що на державу покладається позитивний обов'язок забезпечувати умови життя, сумісні зі здоров'ям, безпекою та гідністю людини, навіть за відсутності в Конвенції спеціальної «екологічної» норми.

Біблія розглядає створений світ як Боже творіння, за збереження якого людина несе моральну та духовну відповідальність. У книзі Буття (2:15) зазначено, що Бог доручив людині «обробляти й доглядати сад», що символічно виражає покликання людини до дбайливого ставлення й відповідального управління природою. У християнському вченні людина не постає абсолютним власником природних ресурсів, а розглядається як опікун (управитель) Божого творіння [7; 12, с. 14]. Такий підхід кореспондує із сучасними міжнародно-правовими засадами сталого розвитку, зокрема з принципом відповідальності перед майбутніми поколіннями, який відображає ідею етичного балансу між використанням природних благ та обов'язком їх збереження.

Згідно з православним богословським розумінням право власності на природні ресурси має моральні та духовні обмеження: воно не може реалізовуватися на шкоду загальному благу, гідності людини чи цілісності створеного Богом світу. З богословської перспективи право людини на користування природними благами не є абсолютним, а підпорядковується принципам служіння, солідарності та відповідальності [7]. Православна Церква окремо підкреслює, що прийдешні покоління мають невід'ємне право на користування тими самими природними ресурсами, які доступні сучасній людині [12, с. 14]. Таким чином, екологічна етика Церкви може розглядатися як нормативна основа для формування правового регулювання в сфері охорони довкілля, оскільки вона вимагає усвідомлення меж експлуатації природних ресурсів і запровадження ефективних механізмів їх захисту.

У своїх офіційних документах, зокрема в рішенні Святого і Великого Собору Православної Церкви (Крит, 2016), Церква наголошує, що екологічна криза є наслідком насамперед морального та духовного відчуження людини [12, с. 14], а не лише результатом політичних, економічних чи технологічних прорахунків. Така інтерпретація зміщує акцент з техніко-правового регулювання природокористування на етичний і духовно-ціннісний рівень, підкреслюючи необхідність формування екологічної правосвідомості. Отже, православна традиція не суперечить сучасним концепціям прав людини, а, навпаки, пропонує ціннісну парадигму регулювання взаємин між людиною та природою, яку можливо інтегрувати в систему прав людини «четвертого покоління». Її провідна ідея полягає в гармонійному поєднанні правових механізмів охорони довкілля з моральною відповідальністю особи перед суспільством, створеним світом і майбутніми поколіннями.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило з'ясувати взаємозв'язки між православною традицією та концепцією прав людини четвертого покоління, виявити як спільні ціннісні орієнтири, так і дискусійні аспекти їх співвідношення. Права людини нового покоління постають як результат еволюції правового мислення в умовах цифрової доби, біоетичних викликів і глобалізаційних процесів, проте їх належне осмислення неможливе без урахування духовно-морального виміру людського буття.

Православна антропологія, спираючись на ідеї богоподібності людини, гідності, святості життя та любові до ближнього, пропонує ціннісні орієнтири для гуманізації сучасного правового дискурсу. Вона акцентує на нерозривному зв'язку свободи з відповідальністю, що може стати корекційним чинником для надмірно технократичного або релятивістського трактування прав людини.

Водночас у взаємодії православної традиції та правової теорії виявляються певні суперечності – зокрема, у розумінні меж свободи, природи автономії особи чи ролі моральних норм у правотворенні. Проте ці розбіжності не виключають, а навпаки, стимулюють діалог, спрямований на формування синтетичної моделі прав людини, де юридичні норми узгоджуються із духовними цінностями.

Отже, досягнення мети дослідження полягає в підтвердженні можливості інтеграції духовно-моральних орієнтирів православ'я у сучасний правовий дискурс. Така інтеграція сприятиме утвердженню більш гармонійної, етично врівноваженої концепції прав людини четвертого покоління – концепції, що поєднує науково-технологічні досягнення з вищими моральними засадами, забезпечуючи цілісне бачення людини як духовно-творчої істоти.

ПОДЯКИ

Дякую докторці юридичних наук, професорці Олені Ростиславівні Дашковській за допомогу в дослідженні.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Аканфопулос І. Продромос. Кодекс священних канонів та церковних законів (Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών Νόμων). 2-ге вид. Салоніки : Вид-во братів Куріакіді, 1995. 605 с.

[2] Архієпископія Америки. Why Life. Грецька православна архієпископія Америки. URL: https://www.goarch.org/-/why-life (дата звернення: 13.10.2025).

[3] Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 213–217. URL: https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/32955

[4] Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Київ : Укр. Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.

[5] Болгарська Патріархія. Позиція Священного Синоду Болгарської Православної Церкви від 28.11.2014 р. URL: https://bg-patriarshia.bg/news/stanovishte-na-sv-sinod-na-bpts-bp-ot-28-11-2014-g-za-deystv (дата звернення: 09.10.2025).
[6] Висновки II Конференції з біоетики Елладської Православної Церкви. URL: https://orthodoxia.info/news/lixi-porismata (дата звернення: 08.11.2025).
[7] Вселенський Патріарх Варфоломій. Промова Його Всесвятості Вселенського Патріарха Варфоломія у Парламентській асамблеї Ради Європи (27 січня 2025 р.). URL: https://ec-patr.org/74696–2/ (дата звернення: 14.10.2025).
[8] Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Декларація ВРЦіРО про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та так званих одностатевих шлюбів. Київ : ВРЦіРО, 2007. URL: https://vrciro.org.ua/ua/statements/deklaraciya-vrciro-pro-negatyvne-stavlennya-do-yavyshcha-gomoseksualizmu-ta-tak-zvanyh-odnostatevyh-shlyubiv (дата звернення: 13.10.2025).
[9] Дашковська О. Р. Покоління прав людини як соціальна форма опосередкування свободи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2016. Вип. 22. С. 4–7.
[10] Дідахе: Наука дванадцятих апостолів / пер. з грец. О. Кіндій. Львів : Свічадо, 2025. 48 с.
[11] Документи засідання Священного Синоду Української Православної Церкви (Православної Церкви України). 28.03.2023. URL: https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznya-2023-r/ (дата звернення: 9 листопада 2025 р.).
[12] Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ : Відкритий Православний Університет Святої Софії Премудрості ; Дух і Літера, 2016. 112 с. URL: https://orthodoxcouncil.org/documents/3588038/3630426/Ukrainian%2BCouncil%2BTranslations.pdf (дата звернення: 14.10.2025).
[13] Евтаназія – це гріх світу, який віддалився від Бога. URL: https://ziarullumina.ro/societate/eutanasia-este-pacatul-unei-lumi-care-s-a-indepartat-de-dumnezeu-30098.html (дата звернення: 05.10.2025).
[14] Елладська Православна Церква. Енцикліка Священного Синоду «Про захист людського життя та уникнення абортів». URL: https://ipe.gr/2022/09/08/egkyklios_isynodou/ (дата звернення: 09.10.2025).
[15] Елладська Православна Церква. Енцикліка Священного Синоду Елладської Православної Церкви від 29 січня 2024 р. Афіни : Священний Синод Елладської Церкви, 2024. URL: https://ecclesiagreece.gr/greek/holysynod/egyklioi/204_29012024.pdf (дата звернення: 13.10.2025).
[16] Європейський суд з прав людини. Справа «A., B. і C. проти Ірландії» : рішення від 16.12.2010 у справі № 25579/05. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–102332 (дата звернення: 09.11.2025).
[17] Європейський суд з прав людини. Справа «Бенедік проти Словенії» : рішення від 24.04.2018 у справі № 62357/14. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001–182455 (дата звернення: 08.11.2025).
[18] Європейський суд з прав людини. Справа «Во проти Франції» : рішення від 08.07.2004 у справі № 53924/00. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–61887 (дата звернення: 09.11.2025).
[19] Європейський суд з прав людини. Справа «Ґуерра та інші проти Італії» : рішення від 19.02.1998 у справі № 14967/89. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–58135 (дата звернення: 08.11.2025).

[20] Європейський суд з прав людини. Справа «Делфі АС проти Естонії» : рішення від 16.06.2015 у справі № 64569/09. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–155105 (дата звернення: 08.11.2025).
[21] Європейський суд з прав людини. Справа «Лопес Остра проти Іспанії» : рішення від 09.12.1994 у справі № 16798/90. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57905 (дата звернення: 08.11.2025).
[22] Європейський суд з прав людини. Справа «Меннессон проти Франції» : рішення від 26.06.2014 у справі № 65192/11. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–145179 (дата звернення: 08.11.2025).
[23] Європейський суд з прав людини. Справа «Оліарі та інші проти Італії» : рішення від 21.07.2015 у справах № 18766/11 та № 36030/11. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–156265 (дата звернення: 08.11.2025).
[24] Європейський суд з прав людини. Справа «Прітті проти Сполученого Королівства» : рішення від 29.04.2002 у справі № 2346/02. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001–60448 (дата звернення: 08.11.2025).
[25] Європейський суд з прав людини. Справа «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» : рішення від 04.12.2008 у справі № 30562/04 та № 30566/04. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–90051 (дата звернення: 09.11.2025).
[26] Європейський суд з прав людини. Справа «Тисьонц проти Польщі» : рішення від 20.03.2007 у справі № 5410/03. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–79812 (дата звернення: 09.11.2025).
[27] Європейський суд з прав людини. Справа «Фадєєва проти Росії» : рішення від 09.06.2005 у справі № 55723/00. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–69315 (дата звернення: 08.11.2025).
[28] Європейський суд з прав людини. Справа «Шальк і Копф проти Австрії» : рішення від 24.06.2010 у справі № 30141/04. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–99605 (дата звернення: 08.11.2025).
[29] За життя світу: до соціального етосу Православної Церкви / за ред. Д. Б. Гарта, І. Хриссавгіса. Бруклін (Массачусетс) : Holy Cross Orthodox Press, 2020. 121 с.
[30] Заява про святість людського життя та його передчасне припинення / Асамблея канонічних православних єпископів Сполучених Штатів Америки. 19.06.2022. 5 с. URL: https://www.assemblyofbishops.org/assets/files/messages/2022%20AoB%20Life%20Statement%20-%20Final.pdf (дата звернення: 05.10.2025).
[31] Горсі К. The Future of Surrogacy: A Review of Current Global Trends and National Landscapes. *Reproductive BioMedicine Online*. 2024. Т. 48. № 3. С. 215–228. Amsterdam : Elsevier Ltd. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1472648323008635 https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2023.103764 (дата звернення: 12.10.2025).
[32] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). *Європейська конвенція з прав людини.* 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.11.2025).
[33] Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. : В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. ; ред. В. О. Серьогін. Харків : ФІНН, 2009.
[34] Хатзініколау Н. The Greek Orthodox Position on the Ethics of Assisted Reproduction. *Ethics, Bioscience and Life*. 2008. Т. 3. № 3 (листоп.). С. 25–33. Cambridge : Reproductive Healthcare Ltd. URL: https://bioethics.org.gr/wp-content/uploads/2024/05/mmln_assisted_repro.pdf (дата звернення: 09.10.2025).

[35] Офіційний сайт Православної Церкви Грузії. Патріарх Грузії Ілія II. Різдвяне послання 2014. URL: https://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/sashobao2014.htm (дата звернення: 12.10.2025).
[36] Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого : у 12 т. Т. 9, кн. 2 / пер. укр. мовою прот. Михайла Марусяка ; під ред. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ : Вид. відділ Укр. Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. 598 с.
[37] Правила Православної Церкви з тлумаченнями єпископа Никодима (Мілаша) / Київська православна богословська академія ; упоряд. і пер. С. М. Чокалюк. Київ : Вид. відділ УПЦ Київ. Патріархату, 2016. Ч. 2. 983, [1] с.
[38] Релігієзнавчий словник / за ред. : А. Колодного, Б. Лобовика. Київ : Укр. енцикл., 1996. 389 с.
[39] Святитель Василій Великий. Творіння : у 2 т. Т. 2, кн. 2 : Листи / пер. укр. мовою під ред. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ : Вид. відділ Укр. Православної Церкви Київ. Патріархату, 2010. 741 с.
[40] Священний Синод Грецької Православної Церкви. Основні позиції щодо етики евтаназії. Комітет з біоетики. 06.11.2002. URL: https://bioethics.org.gr/wp-content/uploads/2024/04/ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ-1.pdf (дата звернення: 05.10.2025).
[41] Священний Синод Елладської Православної Церкви. Комісія з біоетики. Основні позиції щодо етики допоміжного відтворення (Православне бачення допоміжного відтворення). Афіни : Елладська Православна Церква, 2006. 8 с. URL: https://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/bioethics/texnes_anaparagoges.pdf (дата звернення: 12.10.2025). (грец.).
[42] Серьогін В. О. Покоління прав людини. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 4 : Конституційне право / редкол.: Ю. Г. Барабаш (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 630–635.
[43] Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947–14 (дата звернення: 09.11.2025).
[44] Сухонос В. В. Права людини IV покоління: конституційно-правові нариси повоєнної України. *Досвід, воєнні випробування та повоєнний ренесанс конституційно-правового розвитку незалежної України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 черв. 2024 р.) та «Захист незалежності України: правові засади та виклики сьогодення» (м. Київ, 22 серп. 2024 р.) / НАН України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2025. С. 170–174.
[45] Федеральна конституція Швейцарської Конфедерації від 18.04.1999. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en. (дата звернення: 09.11.2025).
[46] Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf (дата звернення: 04.10.2025).
[47] Фотопулос Л. Самогубство відповідно до святих канонів і церковного переданя. 30.08.2013. URL: https://www.johnsanidopoulos.com/2013/08/suicide-according-to-holy-canons-and.html (дата звернення: 05.10.2025).
[48] Цебенко С. Б. Право людини померти у природний спосіб як складова змісту права на життя (сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів). 2015. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2494/vnulpurn201581326.pdf (дата звернення: 05.10.2025).

REFERENCES

[1] Akanthopoulos, I. (1995). *Prodromos. Code of sacred canons and ecclesiastical laws (Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών Νόμων)* (2nd ed.). Thessaloniki, Greece: Kyriakidis Brothers Publishing House.

[2] Greek Orthodox Archdiocese of America. *Why life*. Retrieved from https://www.goarch.org/-/why-life

[3] Barabash, O. O. (2016). The fourth generation of human rights: A general theoretical characteristic. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University: Legal Sciences Series*, (837), 213–217.

[4] Ohiienko, I. (Trans.). (2002). *The Bible, or the books of Holy Scripture of the Old and New Testaments*. Kyiv, Ukraine: Ukrainian Bible Society.

[5] Bulgarian Patriarchate. *Position of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (28.11.2014)*. Retrieved from https://bg-patriarshia.bg/news/stanovishte-na-sv-sinod-na-bpts-bp-ot-28-11-2014-g-za-deystv

[6] Church of Greece. *Conclusions of the II Conference on Bioethics*. Retrieved from https://orthodoxia.info/news/lixi-porismata

[7] Bartholomew I, Ecumenical Patriarch. (2025, January 27). *Address of His All-Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe*. Retrieved from https://ec-patr.org/74696–2/

[8] All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. (2007). *Declaration of the AUCCRO on a negative attitude toward homosexuality and so-called same-sex marriages*. Kyiv, Ukraine: AUCCRO. Retrieved from https://vrciro.org.ua/ua/statements/deklaraciya-vrciro-pro-negatyvne-stavlennya-do-yavyshcha-gomoseksualizmu-ta-tak-zvanyh-odnostatevyh-shlyubiv

[9] Dashkovska, O. R. (2016). Generations of human rights as a social form of mediation of freedom. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University: Jurisprudence Series*, (22), 4–7.

[10] Kindii, O. (Trans.). (2025). *Didache: The teaching of the twelve apostles*. Lviv, Ukraine: Svichado.

[11] Orthodox Church of Ukraine. (2023, March 28). *Documents of the meeting of the Holy Synod (28 March 2023)*. Retrieved from https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznya-2023-r/

[12] *Documents of the Holy and Great Council of the Orthodox Church (Crete, 2016)*. (2016). Kyiv, Ukraine: Open Orthodox University of Holy Sophia of Wisdom; Dukh i Litera. Retrieved from https://orthodoxcouncil.org/documents/3588038/3630426/Ukrainian%2BCouncil%2BTranslations.pdf

[13] *Euthanasia is the sin of a world that has turned away from God*. (n.d.). Retrieved from https://ziarullumina.ro/societate/eutanasia-este-pacatul-unei-lumi-care-s-a-indepartat-de-dumnezeu-30098.html

[14] Church of Greece. *Encyclical of the Holy Synod «On the protection of human life and the avoidance of abortions»*. Retrieved from https://ipe.gr/2022/09/08/egkyklios_isynodou/

[15] Church of Greece. (2024). *Encyclical of the Holy Synod of the Church of Greece (29 January 2024)*. Athens, Greece: Holy Synod of the Church of Greece. Retrieved from https://ecclesiagreece.gr/greek/holysynod/egyklioi/204_29012024.pdf

[16] European Court of Human Rights. (2010, December 16). *A., B. and C. v. Ireland* (Application No. 25579/05). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–102332

[17] European Court of Human Rights. (2018, April 24). *Benedik v. Slovenia* (Application No. 62357/14). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001–182455
[18] European Court of Human Rights. (2004, July 8). *Vo v. France* (Application No. 53924/00). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–61887
[19] European Court of Human Rights. (1998, February 19). *Guerra and Others v. Italy* (Application No. 14967/89). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–58135
[20] European Court of Human Rights. (2015, June 16). *Delfi AS v. Estonia* (Application No. 64569/09). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–155105
[21] European Court of Human Rights. (1994, December 9). *López Ostra v. Spain* (Application No. 16798/90). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57905
[22] European Court of Human Rights. (2014, June 26). *Mennesson v. France* (Application No. 65192/11). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–145179
[23] European Court of Human Rights. (2015, July 21). *Oliari and Others v. Italy* (Applications Nos. 18766/11 & 36030/11). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–156265
[24] European Court of Human Rights. (2002, April 29). *Pretty v. the United Kingdom* (Application No. 2346/02). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001–60448
[25] European Court of Human Rights. (2008, December 4). *S. and Marper v. the United Kingdom* (Applications Nos. 30562/04 & 30566/04). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–90051
[26] European Court of Human Rights. (2007, March 20). *Tysiąc v. Poland* (Application No. 5410/03). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–79812
[27] European Court of Human Rights. (2005, June 9). *Fadeyeva v. Russia* (Application No. 55723/00). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–69315
[28] European Court of Human Rights. (2010, June 24). *Schalk and Kopf v. Austria* (Application No. 30141/04). HUDOC. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–99605
[29] Hart, D. B., & Chryssavgis, I. (Eds.). (2020). *For the life of the world: Toward a social ethos of the Orthodox Church*. Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press.
[30] Assembly of Canonical Orthodox Bishops of the United States of America. (2022, June 19). *Statement on the sanctity of human life and its premature termination*. Retrieved from https://www.assemblyofbishops.org/assets/files/messages/2022%20AoB%20Life%20Statement%20-%20Final.pdf
[31] Gorsi, K. (2024). The future of surrogacy: A review of current global trends and national landscapes. *Reproductive BioMedicine Online, 48*(3), 215–228. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1472648323008635
[32] *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)*. (1950). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[33] Serohin, V. O. (Ed.). (2009). *Constitutions of foreign countries* (V. O. Serohin, Yu. M. Kolomiiets, O. V. Martseliak, et al., Compilers). Kharkiv, Ukraine: FINN.
[34] Hatzinikolaou, N. (2008). The Greek Orthodox position on the ethics of assisted reproduction. *Ethics, Bioscience and Life, 3*(3), 25–33. Retrieved from https://bioethics.org.gr/wp-content/uploads/2024/05/mmln_assisted_repro.pdf
[35] Orthodox Church of Georgia. (2014). *Patriarch of Georgia Ilia II: Christmas message 2014*. Retrieved from https://www.orthodoxy.ge/patriarqi/epistoleebi/sashobao2014.htm
[36] Marusiak, M. (Trans.). (2011). *Complete works of Saint John Chrysostom* (Vol. 9, Book 2; Filar(et) (Denysenko), Ed.; original work in 12 vols.). Kyiv, Ukraine: Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church-Kyiv Patriarchate.
[37] Chokaliuk, S. M. (Comp. & Trans.). (2016). *Canons of the Orthodox Church with commentaries by Bishop Nikodim (Milas)* (Pt. 2). Kyiv, Ukraine: Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church-Kyiv Patriarchate.
[38] Kolodnyi, A., & Lobovyk, B. (Eds.). (1996). *Dictionary of religious studies*. Kyiv, Ukraine: Ukrainian Encyclopedia.
[39] Filar(et) (Denysenko) (Ed.). (2010). *Saint Basil the Great: Works* (Vol. 2, Book 2: Letters). Kyiv, Ukraine: Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church-Kyiv Patriarchate.
[40] Holy Synod of the Church of Greece, Committee on Bioethics. (2002, November 6). *Fundamental positions on the ethics of euthanasia*. Retrieved from https://bioethics.org.gr/wp-content/uploads/2024/04/ΕΥΘΑΝΑΣΙΑ-1.pdf
[41] Holy Synod of the Church of Greece, Bioethics Commission. (2006). *Fundamental positions on the ethics of assisted reproduction (Orthodox view on assisted reproduction)*. Athens, Greece: Church of Greece. Retrieved from https://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/bioethics/texnes_anaparagoges.pdf
[42] Serohin, V. O. (2024). Generations of human rights. In Yu. H. Barabash (Chair) et al. (Eds.), *Great Ukrainian legal encyclopedia* (Vol. 4: Constitutional law, Pp. 630–635). Kharkiv, Ukraine: Pravo.
[43] *Family Code of Ukraine*: Law of Ukraine (2002, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947–14
[44] Sukhonos, V. V. (2025). Human rights of the IV generation: Constitutional and legal essays of postwar Ukraine. In *Experience, wartime trials and postwar renaissance of constitutional and legal development of independent Ukraine* (pp. 170–174). Kyiv, Ukraine.
[45] *Federal Constitution of the Swiss Confederation* (April 18, 1999). Retrieved from https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en.
[46] Danylian, O. H. (Ed.). (2009). *Philosophy of law*. Kharkiv, Ukraine: Pravo. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf
[47] Photopoulos, L. (2013, August 30). *Suicide according to the holy canons and church tradition*. Retrieved from https://www.johnsanidopoulos.com/2013/08/suicide-according-to-holy-canons-and.html
[48] Tsebenko, S. B. (2015). The human right to die a natural death as a component of the content of the right to life (Contemporary Orthodox views in the light of international standards). Retrieved from https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2494/vnulpurn201581326.pdf

Андрій-Ярослав Степанович Проць
Аспірант
Кафедра теорії та історії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: a.s.prots@nlu.edu.ua

Andrii-Yaroslav S. Prots
PhD Student
Department of Theory and History of Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine
email: a.s.prots@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Проць А.-Я. С. Православна традиція та права людини четвертого покоління. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 370–389. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-370

Suggested Citation: Prots, A.-Y. S. (2026). The orthodox tradition and fourth-generation human rights. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(1), 370–389. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-370

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.01.2026
Дата публікації (оприлюднення): 31.03.2026

Для нотаток

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Volume 33, Issue 1
2026

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

Articles are published in author's version

Signed to the print with the original layout 31.03.2026.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 31,6. Acc. publ. ark. 31. Edition of 100 copies.

"Publishing House "Pravo" LLC
11/2 Kharkiv Divisions St., Kharkiv, Ukraine
For correspondence: P.O. Box 822, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 8024 dated 05.12.2023

Produced in the printing house of «PROMART» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (057) 717-25-44
Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 5748 dated 06.11.2017

Вісник Національної академії правових наук України

Том 33, № 1
2026

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Статті друкуються в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 31.03.2026.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 31,6. Обл.-вид. арк. 31. Тираж 100 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017